

FONTES
ARCHAEOLOGICI
HUNGARIAE

BÓNA ISTVÁN
VII. SZÁZADI
AVAR TELEPÜLÉSEK
ÉS ÁRPÁD-KORI
MAGYAR FALU
DUNAÚJVÁROSBAN

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

BÓNA ISTVÁN

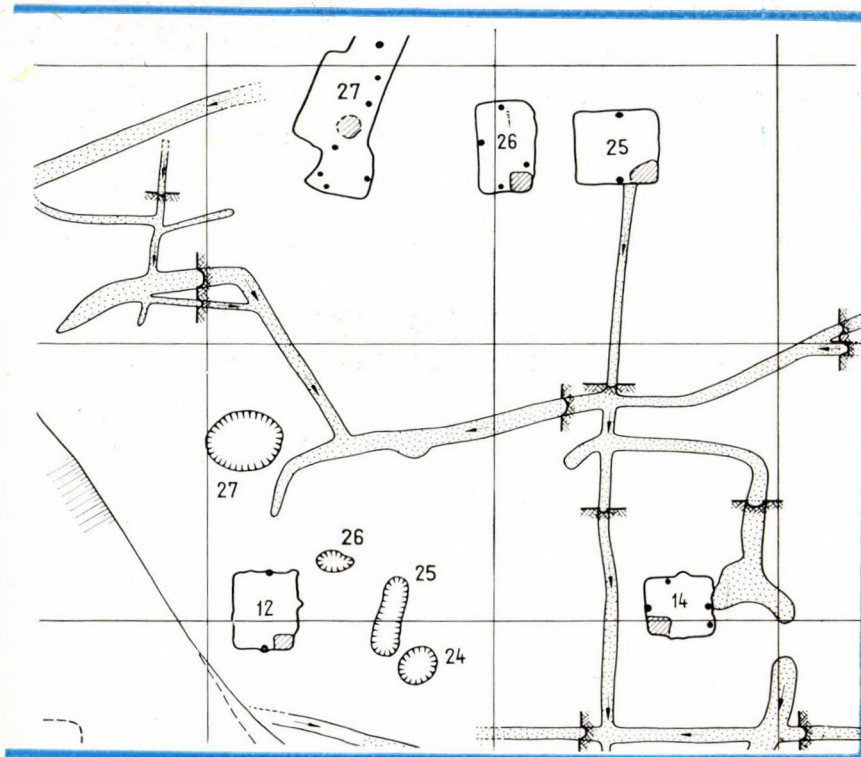
VII. SZÁZADI AVAR TELEPÜLÉSEK ÉS ÁRPÁD-KORI MAGYAR FALU DUNAÚJVÁROSBAN

FONTES ARCHAEOLOGICI HUNGARIAE

1966 őszén a véletlen hozta napvilágra az avarok régóta keresett állandó telepét. A mai Dunaújváros Duna fölé emelkedő fennsíkján az ásatások lakásmaradványokat tártak fel. A leletek — elsősorban edénymaradványok — a VII. század első és második harmadára keltezik a települést. Az egykori lakóhelyeket határoló, egymásba átsórt árkok és az egymásra rétegződő házalapok szerint a települést háromszor újjították meg. A könyv a három települési korszaknak megfelelően vizsgálja az avarok gazdasági és társadalmi fejlődését. Részletesen foglalkozik az avarok házainak eredetével, részben keleti, részben helyi későrómai szerkezeti elemeivel. A dunaújvárosi avar telepek jelentősége egyedülálló: először nyújtanak bepillantást az avarság települési viszonyaiba és gazdasági életébe.

Az avar telepek szomszédságában XI–XIII. századi magyar falu házalapjai és kemencéi kerültek elő. Hazánkban ez az első összefüggő falu ebből a korszakból. Jelentősége nem kisebb, mint az avar falué.

Az ásatások összefoglaló térképének részlete

VII. SZÁZADI AVAR TELEPÜLÉSEK
ÉS ÁRPÁD-KORI MAGYAR FALU DUNAÚJVÁROSBAN

FONTES ARCHAEOLOGICI HUNGARIAE

ADIUVANTIBUS

L. CASTIGLIONE · L. GEREVICH · I. KOVRIG
GY. LÁSZLÓ · A. MÓCSY · E. PATEK

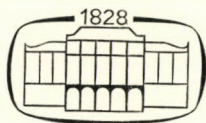
REDIGIT

I. HOLL

AEDES ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
BUDAPESTINI MCMLXXIII

BÓNA ISTVÁN

VII. SZÁZADI
AVAR TELEPÜLÉSEK
ÉS ÁRPÁD-KORI MAGYAR FALU
DUNAÚJVÁROSBAN

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1973

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1973 · Bóna István

Printed in Hungary

Akinek a nagy telep megmentése köszönhető:

B. VÁGÓ ESZTER *emlékének*

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	9
Az 1966. évi leletmentő ásatás	11
A leletek	14
Az 1967. évi leletmentések során talált Árpád-kori objektumok	56
Az 1970. évi leletmentő ásatások során talált avar házak és kemencék	58
Az avar telep	62
A település jellege, szerkezete, belső rendje	62
A sánc	63
Az árkok	64
A házak	66
A félig földbevéjt kőtűzhelyes háztípus eredetéről	68
A kemencék	71
A sír	72
A leletanyag	73
Az Árpád-kori település	80
Összefoglalás	83
Kiegészítés	85
Rövidítések	86
Jegyzetek	87
Táblák	93
Zusammenfassung	137
Verzeichnis der Abbildungen und Tafeln	161

A dunaújvárosi Táborkerület és Duna-part — a hajdani Dunapentele—Öreghegy — századunk eleje óta ismert és híres avar lelőhely. Kiemelkedő jelentősége miatt a kutatás többször foglalkozott a középvavar korszak egyik nemzetségszűkei családjának gazdag temetőjével.¹ Több ízben közölt és idézett leleteket az Öreghegy délnyugati szélén fekvő későavar temetőből is, amely a múlt század végén, illetve századunk első évtizedeiben kincskereső ásatásoknak esett áldozatul. Bármilyen váratlan volt is, mégsem teljesen meglepő tehát, hogy éppen ezen a helyen került elő az első összefüggő, nagy kiterjedésű avarkori település. Amit nem lehetett sejteni: hogy az Öreghegyen a korai avar korszak, a VII. század első kétharmadának házai fognak előbukkanni. Népvándorlaskor-kutatásunk, amely közel két évtizede várja az avar korszak településeinek felbukkanását, szinte egyenesen a nagy későavar temetőkhöz tartozó VIII. századi falvakra számított. Így volt ez Dunaújvárosban is, ahol az Öreghegy területéről az 1966. évi leletmentésig korai avar leletegyüttest nem ismertünk.

Árpád-kori falura egyáltalán nem számítottunk. Az 1966-ban talált kis házcsoporthoz helyétől északra, alig 1 1/2 km-re esik az Óváros, a hajdani Pentele. A falut uraló Rácdombon álló kis templom román kori apszisa éppúgy Árpád-koriredeiről tanúskodik, mint a környéken 1951-ben végzett próbaásatások,³ amelyek során gödrökből és házromokból Árpád-kori keramika került felszínre. A város déli határában 1959—1960 és 1962-ben leletmentő ásatások tárták fel a Duna szakadékos partján az elpusztult Csetény falu Árpád-kori templomát és templom körüli temetőjének egy részét⁴ — az új lelőhelytől mindössze 2 km-re.

Az 1966. évi leletmentő ásatások többszáz méter hosszú Duna-parti sávját az új város építkezései korábban nem érintették, nagyobb részét

még a legutóbbi időben is művelték. Számtalanszor bejártuk s bejárták más régészek is ezt a környéket, de soha senki nem talált településre utaló felszíni nyomot: égett rögöt, köveket vagy tipikus cserepeket. Két igen jó légifelvétel is készült a leletmentés területéről, az egyik 1940-ben,⁵ a másik közvetlenül a partvédelmi munkák megindulása előtt. Egyiken sem figyelhető meg olyan elszíneződés, amelyet — akár utólagosan is — az avar és magyar településsel lehetne kapcsolatba hozni.

Nyilvánvaló tehát, hogy a sok évszázados szőlő- és földművelés a telepök feltűnőbb nyomait eltüntette. Ez azzal magyarázható, hogy a félig földbevájt házakból álló középkori telepök csak nagyon csekély felszíni nyomot hagynak maguk után. A tanulságot, azt hisszük, általánosítani lehet. Magyarázatot ad arra: miért kísérté éveken át sikertelenség az avar temetők közelében végzett terepbejárásokat. Fontosabb azonban a másik tanulság: ma már nem vonható kétségbe, hogy az avarság bizonyos társadalmi rétegei, honfoglalásuk után néhány évtizeddel, állandó falvakat létesítettek; tehát ilyen falvakra az ország egész területén számíthatunk. Reméljük, az itt közölt adatok és megfigyelések serkentőleg fognak hatni további avarkori telepök felfedezésére és feltárására.

*

Utólag jöttünk rá, hogy mindkét településnek mégis voltak bizonyos előhírnökei.

Sérült peremű korai avar, szürke színű, kiöntőcsöves korsót már a század elején vásárolt az Öreghegyről a Székesfehérvári Múzeum⁶ (10. t. 8), szabadkézzel készített, durva, kis korai avar bögrét és jellegzetes, karcsú íjmerevítő csontlemezt pedig a területünkkel határos Hauzer-féle földről a Nemzeti Múzeum.⁷ A Dunaújvárosi Múzeum 1964.

évi leletmentései során az L/17c. épülettől nyugatra, a 704. római sír melletti „hamus gödörből” szürke, korongolt, díszített korai avar fazék (10. t. 6) került elő, szabadkézzel készített bögre (10. t. 7) társaságában. Az L/17c. épület északi végén, a 831. római sír melletti „gödörből” jellegzetes korai avar, fekete edénytöredékek láttak napvilágot, sima (9. t. 4–5) és ujjbenyomásos díszítésű peremmel (9. t. 3). Ugyanonnan származik egy szabadkézzel formált bögre alsó fele (9. t. 6). Egyik

esetben sem kerülhetett sor a „gödrök” feltárására, így közelebbi mivoltukra ma már nem derülhet fény. Az első tüzelőgödör vagy szemétgödör lehetett, a második inkább földbe mélyített ház. Jelentőségük felbecsülhetetlen: a később feltárt korai avar falu nyugati-északnyugati kiterjedésére-peremére egyedül ezek vetnek némi fényt.

Az Árpád-kori falu területéről származik az 1912-ben a Hauzer-féle szőlőből vásárolt bronz ereklövetartó kereszt⁸ (33. t. 1–2).

A szokásosnál részletesebben foglalkozunk az 50 napos leletmentés részleteivel és külső körülményeivel. A nagy jelentőségű telepkomplexum feltárását ugyanis olyan körülmények között kellett végeznünk, amelyek számos megfigyelést megnehezítettek vagy éppen lehetetlenné tettek, bizonyos összefüggéseket és több felvetődő kérdést nyitva hagytak. Mindezzel e sorok írója bárkinél jobban tisztában van. Ezért hangsúlyozza, hogy az avar falu *nem tervszerű ásatás*, hanem nagyon is lázas és kapkodó *leletmentés* során látott napvilágot.

A partvédelmi munkák

Az az irdatlan méretű földmunka, amely a modern Dunaújvárost a Duna felől határoló veszedelmesen szakadékos, 40 m magas, csipkézett és meredek löszpart helyébe, több km hosszúságban új, lépcsőzetes partot volt hivatva alkotni, már mintegy 1 1/2 km-t haladt délről észak felé — anélkül, hogy bármiféle régészeti objektumot megsértett volna (42. t. 6).

A földmunka 1966. szeptember végén — október elején érte el a Kossuth Lajos utca és a Vigadó tér közötti szakaszt. Első lépésként a nyílegyenesen kitűző új part és a régi, csipkézett part közötti, lépcsőzésre-lehordásra ítélt 30—70 m széles sávról a földgépek legyalulták a humusz és szubhumusz réteget.

A frissen legyalult löszfelületen fekete és vörös elszíneződések tömege tűnt fel, amit Jurcsek Viktor, a DUNABER főmérnöke haladéktalanul jelentett a Dunaújvárosi Múzeumnak. A múzeum igazgatóját személyesen kalauzolta el a munkálatok számára elzárt területre.

Terepszemle

Október 11-én B. Vágó Eszter, Makkay János és Bóna István közös terepszemléje az alábbiakat konstataulta:

A terület a friss földgyalulás után viszonylag tiszta volt, a foltokat jól kivehettük. A Kossuth Lajos utca vége és a Korányi utca vége között, a hajdani kilátótól észak felé egy szakadékgig terjedő területen aránylag kevés régészeti folt látszott. A területet merőlegesen átszelő párhuzamos

árkok szőlődugványozás maradványai voltak, csupán a szakadék felé eső oldalon mutatkozott két-három égett, hamus folt, gödör vagy kemence nyoma (A-terület).

A szakadékon túli, kereken 440 m hosszú sávot két másik benyúló szakadék három területi egységre tagolta (délről észak felé: I—II—III), maga az egész legyalult terület észak felől a „nagy szakadéknál” végződött. Ezen a hatalmas földszávon mintegy 30—40 objektumot tudtunk számba venni — lényegesen kevesebbet a ténylegesnél. Legszembetűnőbbek az elmetezett kemencék kerek vörös foltjai és a hozzájuk csatlakozó házak négyszögletes fekete foltjai voltak. Ezek mellett azonban már ekkor nagyobb számban észrevettünk olyan fekete foltokat is, amelyekben égett kövek, kőtűzhelyek roncsai látszottak (I—III. térkép).

A szemle alkalmával megfigyeltük, hogy a településen két különböző leletanyag mutatkozott: Árpád-kori cserepek és — meglepetésünkre — olyan keramikatöredékek, amelyekhez az avar keramikán kívül más párhuzamot nem ismertünk. E kezdeti felismerés később hetekre elhalványodott, majd kételkedésbe esett. Ma már tudjuk: azért, mivel az A- és I. területen csak Árpád-kori objektumok kerültek elő. Az első avar házak november eleji feltűnése igazolta felismerésünket.

A gépi földmunka

A helyzetet nem ismerő kívülről álló számára úgy tűnhet, „ideális” körülmények között láthattunk neki a leletmentésnek: a humuszt eltávolították (éppúgy, mint a módszeres ásatások előtt), és a sárga, nyílt asztalon ott maradtak a feltárássra váró objektumok. A valóságban ennek az ellenkezője volt igaz. A gépek mindenekelőtt elvitték az összes humusz- és szubhumusz-beli leletet. Másodszor: a súlyos földgyalukát korántsem régészeti megfontolások irányították. Késeikkel keresztül-kasul szántották, óriási kerekeikkel vagy lánctalpaikkal visszaverték a felső löszrétegeket. Mint az ásatási dokumentációból kitűnik, szinte alapjáig elnyesték valamennyi földkemencét, összerombolták a kőtűzhelyek egy részét, a házak nagyobb feléből csak az 5—10 cm-es legalsó réteget hagyták meg, az árkok jórészt átszaggatták — és ezáltal össze-

függésük, szerepük megértését megnehezítették. Azt pedig nem is sejtjük, hogy korábban mennyi magasabb szintben levő objektumot, árkot s főleg leletet vittek el.

Jó lenne, ha csak ennyit romboltak volna! Az ország különböző részeiről kölcsönözött méregdrága gépek nem állhattak a feltárások alatt sem. A II. terület déli felében egy kotrógép éjjel-nappali műszakban 50 m hosszú, 30–40 m széles lejáratot vágott a löszpartban, szemünk láttára pusztítva el legalább két Árpád-kori, kerek kemencés objektumot, egy házat s talán egy szabadban levő kemencét — de minden bizonnyal más, a felszínen nem jól kivehető építményeket is.

Az október 11-én szemrevételezett objektumok „kikarózásáról” (mint akkoriban felmerült) szó sem lehetett. Mialatt az A- és I. területen dolgoztunk, a II–III. területen még javában folyt a gépi erejű földmunka, a földgyalukkal el nem érhető 5–15 m széles szakadékmmenti partsáv humusztalanítása. A korábban viszonylag tiszta területen láncaltapás kotrógépek és dömperek jártak. Éjjel-nappal markolták, hordták, szórták, taposták a földet, amely néhány esős nap „segítségével” a gépjárművek alatt helyenként 20–30 cm-es új „humusszá” alakult, az eredetinel sokkal rosszabb, kőkemény, csak csákánnyal bontható sár-betonná. Amikor erre a területre értünk, az objektumokból már semmi nem látszott; szabályos ásatással, sűrű kutatóárok rendszerével kellett őket ismét felkutatni. Nemhogy az objektumok megjelöléséről nem lehetett szó, de mérnökkel kitűzetett, kicövekelte alapvonalainkat is napról napra helyre kellett állítani, mivel a keresztül-kasul közlekedő gépjárművek kitördelték a cövekeket. Ugyanis a II. területen állította fel a DUNABER egyik gépparkját és gépjavítóállomását, ami azt jelentette, hogy mindhárom ásatási területen az ásatással egy időben szakadatlanul közlekedtek a járművek. Ezen a lehetetlen helyzeten csak a november közepétől állandósult esőzések „javítottak”; a súlyos gépek nem mertek többé területeinkre jönni, mert besüppedtek.

A DUNABER vezetősége nagy megértést tanúsított a régészeti feltárások iránt (így pl. megengedte, hogy a „tabuként” őrzött új partba benyúló házakat feltárjuk; az így keletkezett hatalmas lyukakat ugyanis ezután betonnal kellett kitöltenie), azonban a határidők és a gépek bérleti díja szorongatta. Egy-egy terület feltárására maximum egy-két heti időt kaptunk; azt is azzal a feltétellel, hogy a közlekedés és szállítás nem szünetel az ásatási területen.

A leletmentés

Az A-terület megvizsgálására mindössze az október 15-ig terjedő négy nap állott rendelkez-

zésünkre. Mivel itt már a lépcsőzés is elkezdődött, lényegében semmire sem jutottunk. Mintegy 20×50 m-es területet letisztogattunk, feltártunk egy-két üres gödröt, megfigyeltünk néhány foltot. Dokumentációra sem jutott idő; igaz, nem is volt mit dokumentálni.

A 440 m hosszú I–III. terület „teljes feltárása” november 15-ig kaptunk határidőt (I–III. térkép).

A 120 m hosszú I. területet október 29-én el kellett hagynunk. A II. terület lázas gyorsasággal feltárt részeit november 11-én a 260. m-ig (a 0 ponttól délre eső területtel együtt 300 m-t) úgy pusztították el a földgyaluk, hogy tőlük 1 m-re még feltárás folyt. A hátralevő 140 m hosszú terület megmentése már teljesen reménytelennek látszott. A november 12-e tájától elkezdődött esőzés, állandó ködszitalás, majd hóesés azonban „megmentette” a helyzetet: a nedves időben a gépek sorra elromlottak. Enélkül az avar falu legszebb, leggazdagabb részei megfigyelés nélkül pusztultak volna el.

Az átlagosan 50 m széles, tehát kereken 22 000 m²-nyi I–III. területet 46 munkanap alatt tártuk fel. Ebbe beleszámít 6 szombati és 6 teljes vasárnapi munkanap; ezzel csaknem 10 napi előnyt nyertünk — s némi nyugalmat a gépektől.

A 46 munkanap alatt 57 nagy objektumot (az egymásba ázott avar és magyar objektumokkal együtt 61), tehát házat és kemencét, 49 gödröt, 41 különböző irányú árkot, 5 ún. cseréphelet és 1 sírt kellett feltárunk. Egyetlen napra tehát 478 m²-nyi terület átkutatása, 1,3 objektum és kb. 1 gödör kiásása, kézimunkával történő teljes kibontása, fényképezése, felmérése és lerajzolása, betérképezése, leleteinek elcsomagolása, valamint az objektumok szétbontása esett. Mindez olyan hónapokban, amikor 4–1/2 óra tájban már sötét van. November közepétől rajzlapjainkat az eső és a ködszitalás pépessé áztatta. A bontás bokáig sárban történt. Nemritkán napokig kellett várni, míg egy-egy vízzel megtelt objektumban a munkát befejezhattük. Napernyőket kölcsönöztünk, ponyvákat feszítettünk ki, hogy a munkának egy percig se kelljen állnia. Az utolsó két hétben (november 21–december 3) erős köd, majd hó és fagy nehezítette a munkát. A bontás és dokumentálás csak állandó tüzelés mellett volt lehetséges.

Ilyen körülmények között, ilyen feszített munkáim mellett lehetetlen volt a bonyolult eseteken sokat töprengeni, az egymásba ázott objektumokat kellőképpen tisztázni, valamennyi feladatot elvégezni, amelynek nyugodt tervátdátáson figyelmet kellett volna szentelni. Az árok feltárástól eleve el kellett tekintenünk, szerkezetüket csupán met-szetekkel vizsgáltuk — ha volt rá időnk. A gödrök egy részéről sem tudtunk részletesebb felvételi

rajzot készíteni; adataik az összefoglaló térképre kerültek. A házak töltelékföldjének iszapoltásáról szó sem lehetett, így a bennük előforduló gabonamagvakat nem tudtuk összegyűjteni.

Az ásatók

A leletmentést az első naptól az utolsóig B. Vágó Eszter, a Dunaújvárosi Múzeum igazgatója vezette. Utánajárásának köszönhető a leletmentés anyagi fedezetének előteremtése, a munkaerő és felszerelés folyamatos biztosítása. Ő irányította a munkálatokat a helyszínen, 50 napon át, minden tevékenységet ellenőrizve a bemérésektől a csomagolásig.

A szakmai irányítást, egyetemi elfoglaltsága ellenére, 28 munkanapon át e sorok írója végezte.

Az avar házak kezdetben még a népvándorlás kutatója számára is újdonságot jelentettek. Jónéhány ép házat kellett feltárni ahhoz, hogy típusukhoz-szerkezetükhöz segítségül hívhassa a közép- és kelet-európai szakirodalom hasonló házakat közlő publikációit. — Az objektumok felmérését, metszetét és alaprajzát többségében e sorok írója készítette (a leírásban BI).

Makkay János, a Dunaújvárosi Múzeum akkori őskoros régésze az A-terület átvizsgálásán kívül 24 napon át vett részt a munkában. Az objektumok rajzát 7 esetben ő készítette (MJ).

A Magyar Nemzeti Múzeum Középkori Osztályáról Horváth Béla muzeológus, valamint Lovag

Zsuzsa és Kovács László gyakornokok munkája jelentett eléggé meg nem becsülhető segítséget, különösen Árpád-kori régészeti szakismereteik. Horváthnak 5 objektum dokumentálását köszönhetjük (HB). Lovag és Kovács néhány objektum lerajzolásán kívül (LZS) elsősorban az árkok és gödrök megfigyelésében, valamint az összefoglaló térkép jelentős részének bemérésében és megrajzolásában nyújtottak igen értékes segítséget.

Az ELTE Régészeti Tanszéke hallgatói közül Hegedüs Katalin V. éves ősrégész, Gömöri János, Nagy Árpád (NÁ), Dinnyés István és Magyar Kálmán (MK) IV. éves középkorszakos régészek munkáját kell kiemelni. Több objektum lerajzolása, az összefoglaló térkép további szakaszainak elkészítése az ő munkájukat dicséri. Sokat segítettek Nagy Anikó és Harmatta Árpád II. éves régész-hallgatók is.

Az ásatás első eredményeit még a leletmentés idején Bóna István ismertette röviden a IV. Szegedi Régészeti Konferencián (1966. november 17.). A Régészeti Társulatban 1967 áprilisában B. Vágó Eszter számolt be — vetítéssel egybekötve — a teljes ásatásról. 1967. szeptember 26-án Bóna István ismertette az eredményeket összefoglalóan a prága-liblicei Nemzetközi Szláv Régészeti Konferencián,⁹ majd 1968. február 3-án a korszak magyar szakemberei előtt a MTA Régészeti Intézetében.¹⁰

A LELETEK

Az ásatás eredményeinek leírásában először a nagy objektumokat ismertetjük, feltárásuk szám-sorrendjében. A feltárás és beszámolás kezdetén sokszor nem lehetett eldönteni: mi fog a foltokból kialakulni. Ezért kapták az objektum elnevezést.

Megoszlásuk (az 1967. és 1970. évi leletmentések kiegészítéseivel együtt) a következő:

Avar lakóház:	37
Avar gazdasági épület:	2
Avar kemence:	6
Avar objektum összesen:	45
Árpád-kori lakóház:	10
Árpád-kori gazdasági épület:	3
Árpád-kori, szabadban levő kemence, kemencekomplexum:	9
Árpád-kori objektum összesen:	22
Római kemence:	1
Egyéb, bizonytalan objektum:	2

Árpád-kori ház vagy kemence avar objektum felett vagy beleásva: 5 esetben!

Az objektumok után a gödröket, a cseréphe-lyeket, a szórványokat, az árkokat s végül az 1967-ben feltárt Árpád-kori és az 1970-ben kiásott középvár objektumokat ismertetjük. A sorrendben közölt alaprajzok mindenkor a leírással párhuzamosan szerepelnek, ezért külön nem hivatkozunk rájuk.

Az objektumok és a gödrök felmérési rajza 1 : 20 méretű. Az összefoglaló térkép 1 : 100 arányú.

Az összefoglaló térképen feltüntetettük a térképezés 10×10 m-es koordinátarendszerét. A mérnöki 0 ponttól délre 40 m-ig, északra 400 m-ig tart a vertikális beosztás, míg a horizontális a 0 ponttól keletre 50 m-ig terjed. A hálórendszer hasznos az egyes objektumok kikereséséhez, a méretek ellenőrzésére; mi itt az árokrendszer leírásánál használtuk. (I–III. térkép.)

I. TERÜLET

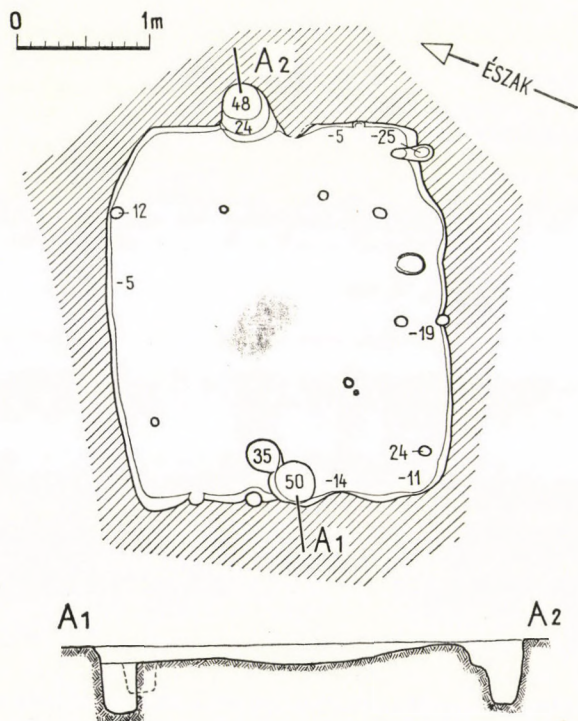
1. objektum

Árpád-kori, félig földbemélyített gazdasági épület

Szabálytalan téglalap alakú, 285×250 cm-es gödör. Felületét a gépek erősen legyalulták, alig 5–15 cm magasságig maradt meg. Lejárata bizonytalan, talán a nyugati sarokban lehetett. Az épület belsejében és környékén tűzhelynek, tüzelésnek semmi nyoma sem volt.

Az épület tetőszerkezete a szokványos. Ágasfái-nak cölöplyukai az épület északkelet–délnyugati középtengelyének végein helyezkedtek el. Az északkeleti fal közepén a cölöplyuk az épület gödrén kívül került elő. Az ásott cölöplyukak (leírásunkban mindenkor a padlónívótól számítva) 48 és 50 cm mélyek voltak. Az északnyugati cölöpöt egyszer megújították vagy a tetőszerkezet megerősítésére megkettőzték (M: 35 cm). A ház északi, de főleg déli fala mentén kis mélységben levert karók lyukai. (BI.)

Leletek. Az építmény töltelékföldjéből Árpád-kori cserépüst peremtöredéke (13. t. 1).

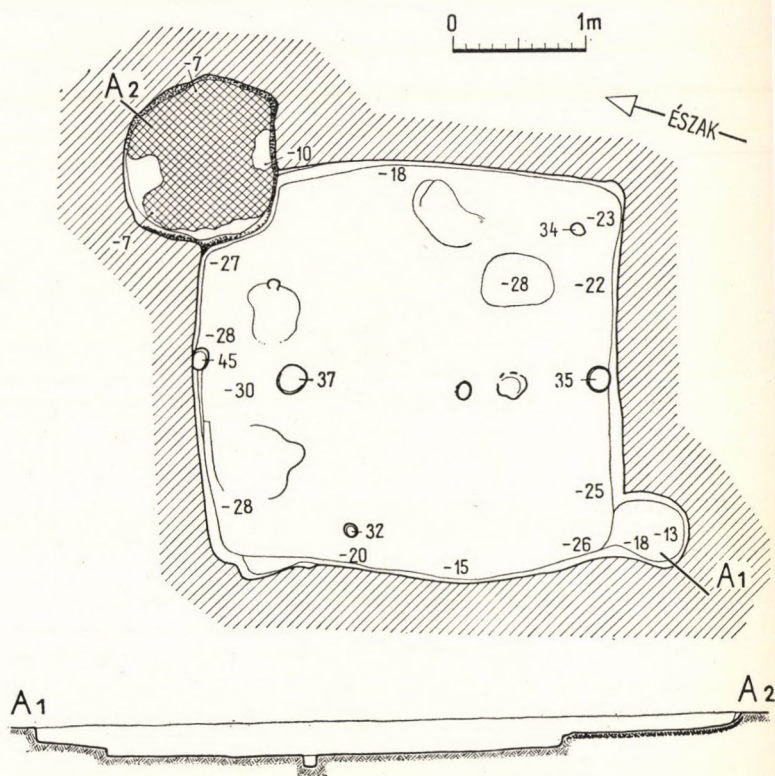
2. objektum

Árpád-kori, félig földbemélyített lakóház, földbevált külső kemencével

Szabálytalan négyszögletes alakú, 320×320 cm-es gödör. Az elnyesett ház aljából mintegy 18–28 cm magas rész maradt meg. Lejárataának alsó lépcsőfoka a ház déli sarkában kibontható volt. A lejárattal átellenben, a ház északi sarkában, belülről fűthető, 120 cm átmérőjű, szabálytalanul kerek kemence. A 15 cm-rel magasabb szinten fekvő kemencének csak lenyesett, pirosra égett szegélye és rongált, tapasztott alja volt megfigyelhető (26. t. 3).

A ház tetőszerkezete szabályos volt. Északnyugat–délkeleti középtengelye két végén kerültek elő az ágasfák 45, illetve 35 cm mély, vert cölöplyukai. Megújított vagy aládúcolt tetőszerkezetre utalhatnak a velük nagyjából egy vonalban, de beljebb előkerült 37, illetve 15 cm mély cölöplyukak — míg a többi cölöp- és karólyuk nem értelmezhető biztosan. A ház keleti négyszögében talált, 28 cm mély nagyobb gödör az ún. munkagödrök közé tartozik. (BI.)

A házban semmiféle leletet nem találtunk.

3. objektum

Árpád-kori, szabadban levő ásott kemencék csoportja

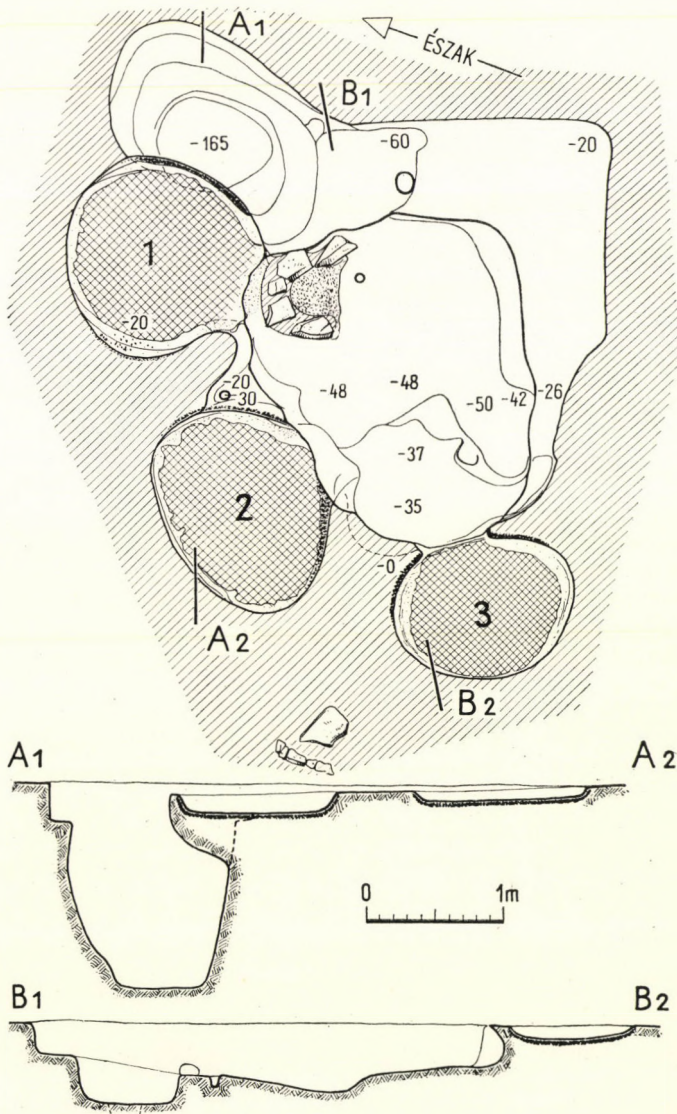
Az 1. (északnyugati) kemence alatt talált 165 cm mély üres gödör nem tartozott a kemencekomplexumhoz. A kemencékkel kapcsolatban nem lehetett szerepe. Az 1. kemence építésekor már be volt temetve, amit világosan jelez a ráépített, illetve fölé vált kemence. Az Árpád-kornál az erősen megüledett fekete földdel kitöltött gödör tehát lényegesen korábbi.

Ma már nehéz lenne eldönteni, hogy melyik kemence épült korábban: az 1. vagy a 2? Rétege és maradványai alapján talán a 2. számú.

1. kemence (északnyugati). 150×150 cm-es tapasztott feneke s mintegy 15–20 cm magas oldala maradt meg. Előterének maradványa a gödörkomplexum déli felében a 3. kemence előterénél 24 cm-rel magasabb szinten fekvő gödörperem.

2. kemence (nyugati). Az előzőnél valamivel magasabb szintben. Ovális alakú tapasztott alja 160×120 cm-es. Előterének maradványa lehet a komplexum keleti sarkában az előzőnél 6 cm-rel magasabb szinten jelentkező gödörmaradvány.

3. kemence (délnyugati). A földgyaluval megsértett 140×110 cm-es ovális, tapasztott aljú kemencéhez északkelet felől az Árpád-kori, szabadban levő kemencéinknél szokványos körte

alakú előtér csatlakozik. A 48–50 cm mély új előtér kiásásakor a korábbi két kemence előtérét átmetsztették, egyúttal mindkét kemence száját megsértették. Az új kemencéhez tartozott az előtér északi sarkában egy szabad tűzhely: sárga agyagba U alakban beágyazott néhány nagyobb kő. Előtte 10 cm mély karólyuk; feltehetően üst számára levert ágascövek maradványa. A kőtűzhely teljesen elzárja az északnyugati kemence száját; építéskor a kemence boltozata már nyilvánvalóan beomlott és használaton kívül állott.

Valószínűleg korábbi kemencékhez tartozó (?) szabad tűzhely nyomai lehetnek a komplexumtól nyugatra talált égett, hamus kövek. Délnyugatra, 1 m távolságban kisméretű hamusgödör került elő. (BI.)

Leletek. Az előterek töltelékföldjében Árpád-kori cserepek: cserépüst peremtörödéke (13. t. 2), fazékperem (13. t. 6), bekarcolással és behúzgált vonalakkal díszített cserepek.

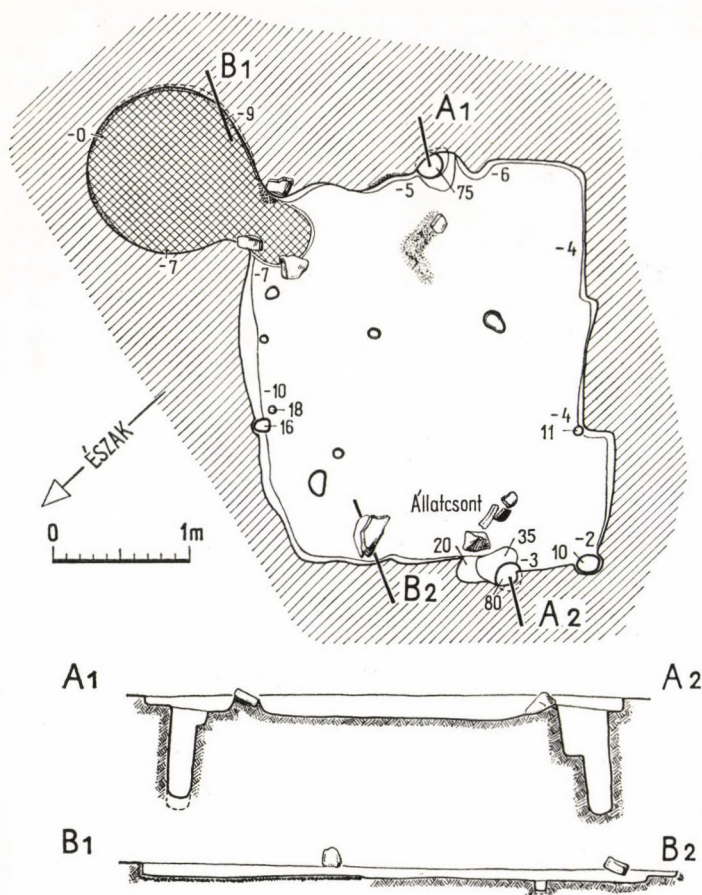
4. objektum

Árpád-kori, félig földbemélyített lakóház, földbevált külső kemencével

Szabálytalan téglalap alakú gödör. H: 320 cm, SZ: 230 cm. Az erősen legyalult házból az alaptól számítva alig 4–6 cm-nyi oldalmagasság maradt meg; mélysége még a közepén sem haladta meg a 15 cm-t. Lejárata feltehetően nyugati szélének kiszögellésében volt. A lejárattal átellenben, keleti sarkából nyílt a házpadlóval azonos szinten vágott kemence. U alakban lekerekített, gondosan tapasztott szája kivételes épségben megmaradt; helyén volt a kemence szájníylását boltozatosan kitámasztó kövek közül a két legalsó is. Egy további kő a ház elhagyása után gurulhatott a letapasztott „előkére”. A kemencéből csak a 130×120 cm-es, közel kör alakú, égett, tapasztott fenékrész maradt meg. Boltozatát a gépi munka elnyeste.

A tetőszerkezetet tartó ágasfák cölöplyukai nem a ház középtengelyében kerültek elő, hanem kicsit átlósan. Az ásott, majd vert cölöpök gödrei szokatlanul mélyek (75–80 cm). Aljuk ferdén kifelé tart, tehát az ágasfák befelé dőltek. Nyilván a bedőlés veszélye miatt belülről földet döngöltek melléjük, és kövekkel is igyekeztek megtámogatni őket. A ház padlóján néhány cölöp- és karólyuk került elő, a nyugati fal mellett egymásra helyezett kövekből ülő alkalmatosság, valamint a kemencéből származó (?) néhány égett kő. (BI.)

Leletek. A ház töltelékföldjéből és padlójáról Árpád-kori cserepek, egy három részből összeállítható cserépüst (13. t. 4; 34. t. 1; atm: 24 cm), más cserépüstök peremtörödékei (35. t. 1–2), szürke edény négy töredéke és vaskés (?) nyele

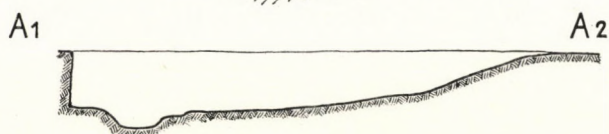
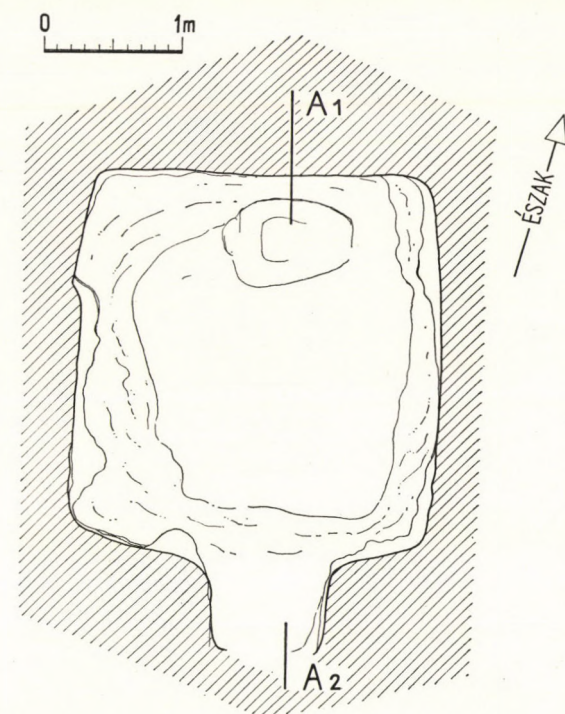
(13. t. 3). Az egyik kő malomkő töredéknek bizonyult. Ezeken kívül számos állatsont, lófog és kagylóhéjak.

5. objektum

Árpád-kori, félig földbemélyített gazdasági épület

Téglalap alakú, 300×260 cm-es gödör, többszörösen lesározott, erősen ledöngölt agyagpadlóval. Sem cölöplyuk, sem tűzhely nem volt benne. Mintegy 80 cm széles lejárata a megmaradt felülettől csaknem 40–50 cm-es mélységig ferde síkban menetelesen vezet le. A legmélyebb rész a bejáratnál szemben, az északi oldalon található. (BI.)

Leletet nem tartalmazott.

6. objektum

Árpád-kori, szabadban levő kemencék egymásba ázott csoportja

Időben a következőképp követik egymást: legkorábbi az

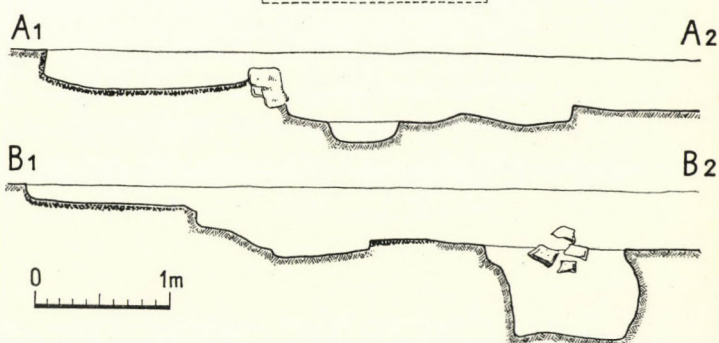
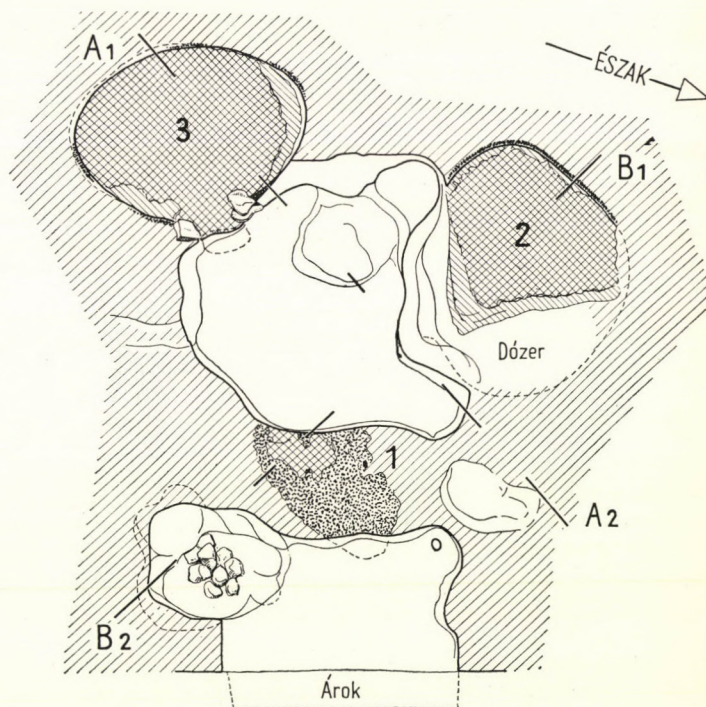
1. kemence (északkeleti), amelyből csak kis töredékek maradtak meg, illetve az alatta mélyen átégett föld mutatta a helyét.

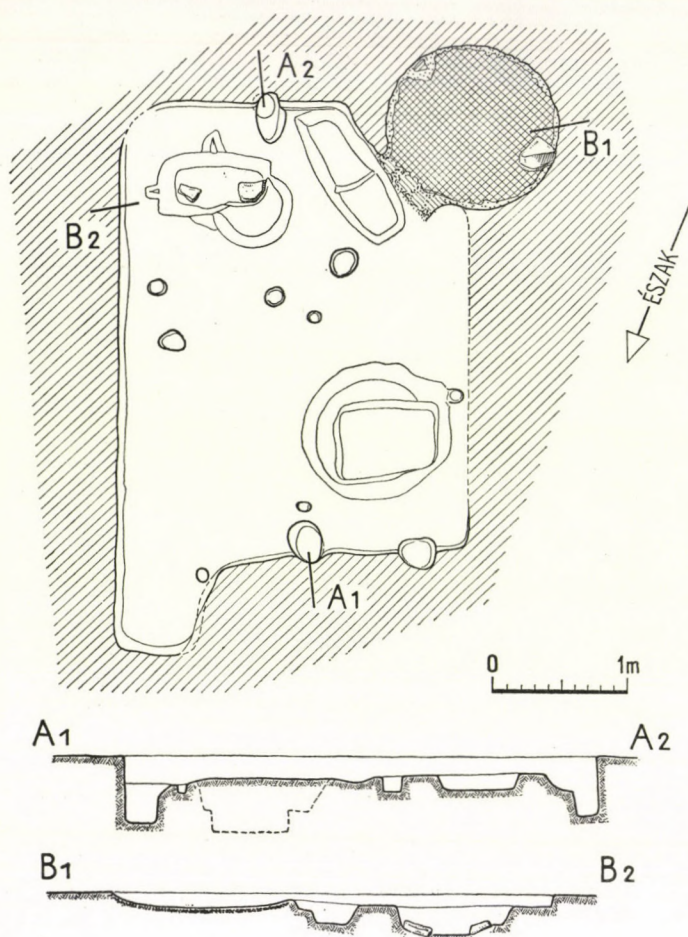
2. kemence (északnyugati). A földgépek részben elvágták. Mérete így is rendkívüli, 190×170 cm-es lehetett. Előtere teljes egészében fennmaradt, mivel ugyanazt használták fel a 3. kemence előteréül.

3. kemence (délnyugati). Boltozatát a földgépek elnyesték. A szája előtti, U alakú, tapasztott „előke” épségben megvolt, de még dokumentálása előtt tönkretették. Helyén maradt a kemence szájnyílását kiboltozó kövek egy része is. Maga a kemence 170×130 cm-es méretű, ovális; feneke gondosan ki volt tapasztva. A kemence aljánál 20–30 cm-rel mélyebb előtér — mint említettük — azonos a 2. kemencével; bővítéskor azonban lenyesték a 2. kemence száját.

A komplexum keleti oldalán talált 105×80 cm-es méretű, 70 cm mély, szabálytalan gödör földjében 6–8 nagyméretű követ találtunk. A gödör részben metszette a közelben futó széles árok szegélyét, a kettős árok mélyebb részeit azonban nem érintette. Az 1. kemence helyén is találtunk egy későbbi, „vese” alakú sekély gödröt. (BI.)

Leletek nem kerültek elő.

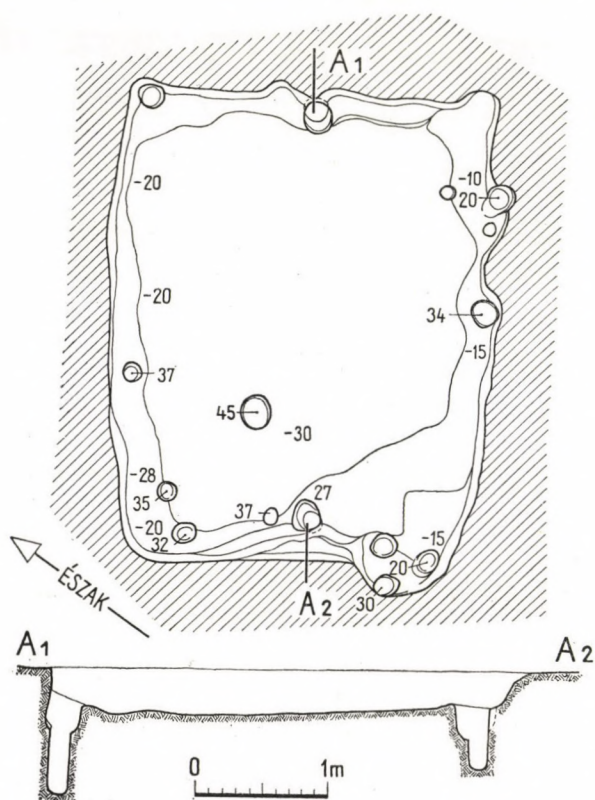
7. objektum

Árpád-kori, félig földbemélyített lakóház, földbevájt külső kemencével

Téglalap alakú, 340×260 cm-es gödör. Erősen legyalulták, nyugati oldalát egészen alapjáig elnyesték. Lejárata az északi sarokban. Vele átellenben, a déli sarokban foglalt helyet a kemence. A 130×130 cm-es kemence letapasztott alja pontosan kerek volt. A rajta talált nagy kő a szájnyílásból gurulhatott el (vagy a gépek húzták el).

A ház északnyugat–délkeleti középtengelyének végén egy-egy, az ágasfáknak szolgáló, 30 cm mély, ásott cölöplyuk foglalt helyet. A ház padlóját három helyen is áttörték nagyobb gödrök; kettő közülük munkagödör, míg a kemence előtti talán tüzelőgödör lehetett. A ház keleti sarkában levő gödörben két nagyobb, lapos kő feküdt. A ház szélén és belsejében talált többi cölöplyukat nem lehetett biztosan értelmezni. (BI.)

Leletek. A töltélföldben Árpád-kori cserépüst peremtöredéke (13. t. 5) és üsttöredékek, valamint néhány cserép, köztük egy szürke korai avar cserép.

8. objektum

Árpád-kori, félig földbemélyített gazdasági épület

Szabálytalan téglalap alakú, 350×290 cm-es gödör, amely mintegy 30–35 cm mélységig maradt meg. Lejárata az északkeleti oldalán vagy keleti sarkán lehetett. Tűzhely vagy kemence nem csatlakozott az építményhez.

Északkelet–délnyugati hossz tengelyének két végén szabályszerűen előjöttek az ágasfák 50 és 70 cm mély cölöplyukai. A félig ásott, félig vert cölöpök itt is kicsit ferdére sikerültek (mint a 4. háznál), ezért belső oldalukhoz földet dögöltek.

A szokatlanul erős cölöpszerkezet, a körben talált további nagy és mély cölöplyukakkal együtt, kivételes szilárdságú épületre, talán istállóra utal. Erre mutatnak a dél nyugati fal mentén sorakozó, további erős cölöpökre valló lyukak is, amelyek az állatok kikötésénél vagy a jászol tartásánál játszottak szerepet. (BI.)

Lelet nem került elő belőle.

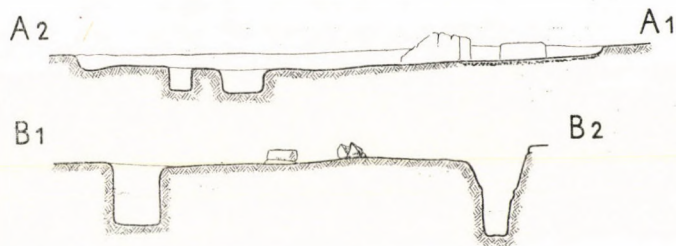
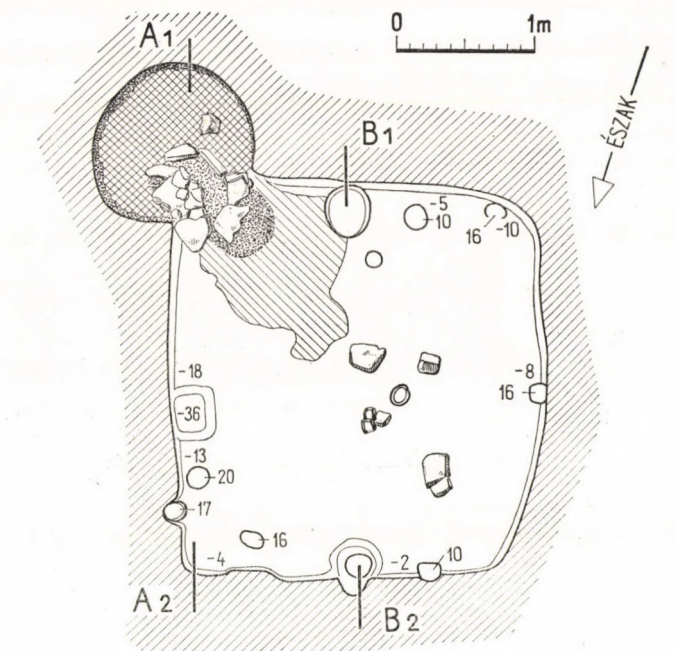
9. objektum

Árpád-kori, félig földbemélyített lakóház,
földbevált külső kemencével

A lekerekített sarkú, szabálytalan téglalap alakú, 300×280 cm-es ház lejárata feltehetően az északi sarokban volt. Keleti sarkából nyílt, a ház padlójával azonos szinten, a kissé szabálytalanul kerek, 110×125 cm-es kemence. U alakú „előkéje” jól kivehető volt, bár inkább égett folt, mintsem tapasztás formájában. A kemence szájrészére és letapasztott fenekére ráomlottak a szájnnyílást kiboltozó nagy kövek. A kemence szája előtt, a házpadlón, sárga ledöngölt agyag előtér.

A ház északnyugati–délkeleti tengelyének végén ágasfák számára ásott 40, illetve 50 cm mély cölöplyukak. A keleti fal mellett 33 cm mély, négyzetes munkagödör. A házfalon belüli 10, 16 és 20 cm mély cölöplyukak a házat körben merevítő kisebb cölöpökhöz tartozhattak. A padló középső részén négy helyen – talán – ülőalkalmatosság céljára szolgáló kövek. (BI.)

Leletek. Durva Árpád-kori edény alsó része a kemence szájából.

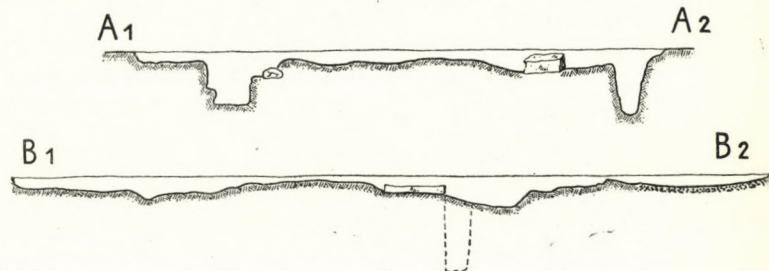
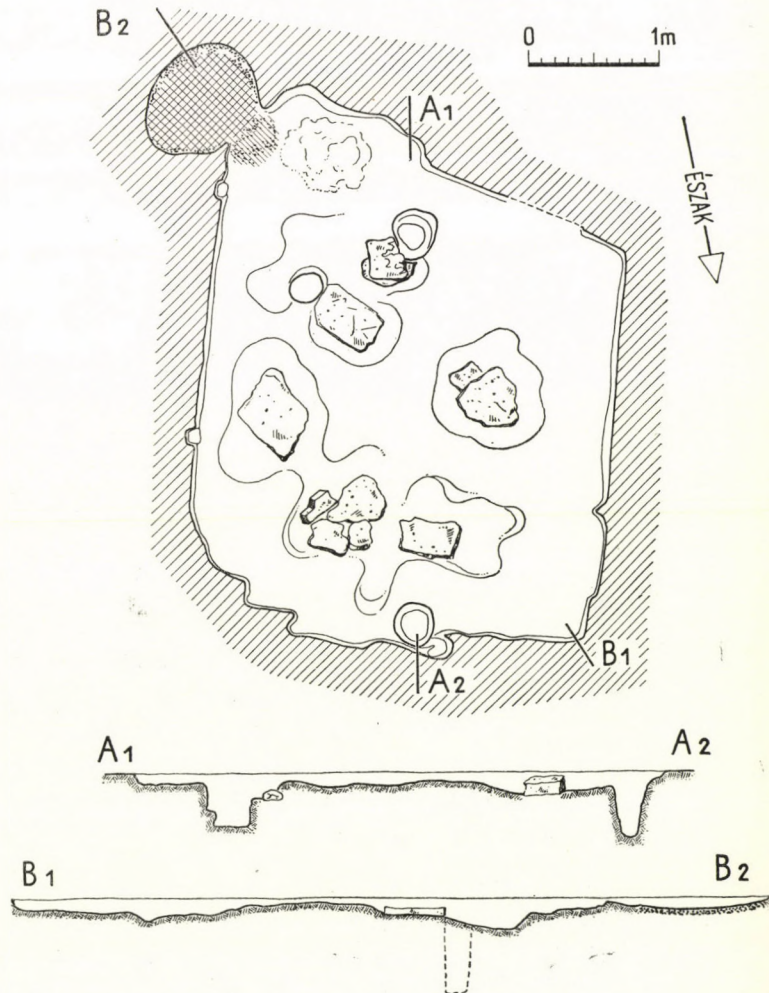
10. objektum

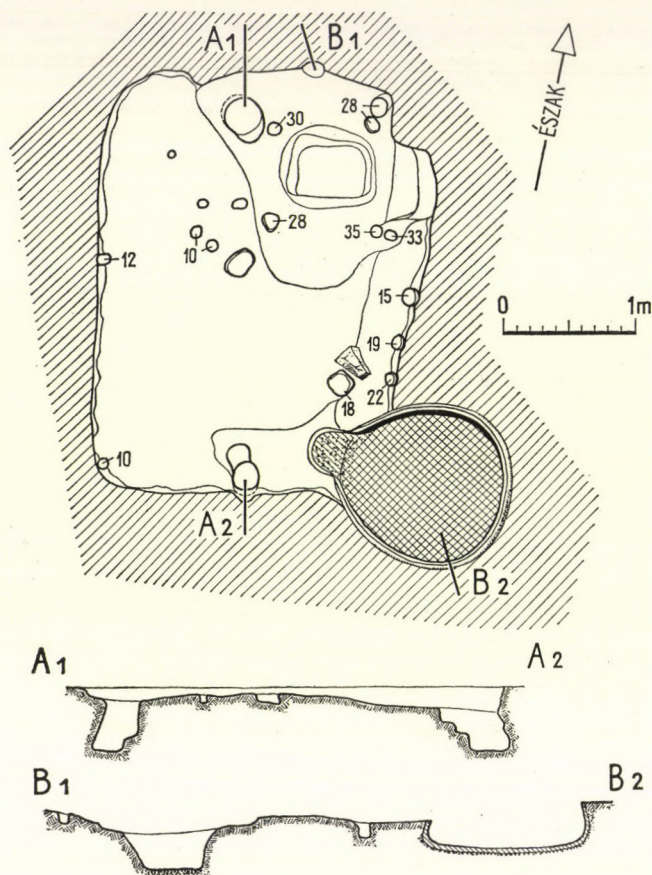
Árpád-kori, félig földbemélyített lakóház,
földbevált külső kemencével

Kissé szabálytalan romboid alakú. SZ: 310 cm, H: 310–400 cm. Felületét erősen legyalulták, alig 5–15 cm maradt meg belőle. Lejárata bizonytalan, talán a keleti (északkeleti) sarokban lehetett. Szokatlanul kisméretű, 90×75 cm-es, ovális alakú kemencéje a déli (délkeleti) sarokból indult ki. A földgépek annyira elnyesték, hogy csak az alatta átégett föld volt megfigyelhető; nem lehetetlen, hogy eredetileg sokkal nagyobb volt. Szája előtt csekély sárga agyagmaradvány.

Északnyugati–délkeleti középtengelyében kerültek elő az ágasfák 40, illetve 30 cm mély, ásott cölöplyukai. A délkeleti nem a ház szélén, hanem 40–60 cm-rel beljebb foglalt helyet. Közel 60 cm mély nagy cölöplyuk volt a ház délkeleti négyzetében. A padlón hat helyen, „körben” elhelyezve, mindenkor kissé mélyített terület közepén, egy vagy több nagyméretű lapos kőből álló ülőalkalmatosság látott napvilágot. (BI.)

Leletek. A töltélföldben Árpád-kori üst pereme (13. t. 7) és néhány oldaltöredéke.

11. objektum

Árpád-kori, félig földbemélyített lakóház,
földbevájt külső kemencével

Szabálytalan téglalap alakú, 320×250 cm-es gödör. Felületét erősen legyalulták, csak 5–15 cm mélységig maradt meg. Lejárata az északi sarokban, az északkeleti fal mentén lehetett — az ott talált két lépcsőfok alapján. Kemencéje annak köszönheti kivételes épségét, hogy a szokásossal ellentétben nem magasabban, hanem mintegy 20 cm-rel mélyebben feküdt a padló szintjénél. A ház délkeleti sarkához csatlakozott. Épségben volt U alakban lekerekített, tapasztott „előkéje” is. Körülötte a padló sárga agyaggal volt borítva. Maga a kemence 115×120 cm-es, tojásdad forma, erősen letapaszott fenékkal. Átégett boltozata 30 cm magasságig megmaradt (22. t. 1).

A ház északnyugat–délkeleti hossz tengelyében az ágasfák cölöplyukai közül az északnyugati a házfaltól mintegy 20–25 cm-re került elő. Az ásott cölöplyukak 35 és 40 cm mélyek. Aljuk kifelé tart, tehát az ágasfák kissé befelé döltek. Talán ezt ellensúlyozták a középtengelyben talált kisebb cölöpök és karók. A ház északkeleti négyszögében téglalap alakú, 40 cm mély munkagödör helyezkedett el. A házfal mellett 10, 15, 22 cm mély karólyukak futottak körbe. A kemence szájától nem messze nagyobb kő hevert, amely talán ülőalkalmatosság volt, mivel egyetlen kőből nem lehet a kemence szájának kiboltozására következtetni. (MJ.)

Leletek. A töltélföldben Árpád-kori cserépiüst peremtöredéke (13. t. 12) és oldaltöredéke, valamint egy-két bögréből vagy fazékból származó cserép.

Az I. területen a fentebb ismertetett 11 objektum, valamint néhány gödör és árok került elő. Valamennyi objektum Árpád-kori. Az Árpád-kori leletek között talált egyetlen szürke avar cserép (7. obj.) is csak arra utal, hogy az avar település nem terjedt ki az I. és II. területet elválasztó szakadéki déli oldalára.

A kis korai magyar település hat lakóháza mindössze 50×25 m-es területen összpontosult. A három gazdasági épület és a két kemencecsoport is 100 m-es körzeten belül feküdt.

A házcsoporthoz északra egészen a szakadékiig nem kerültek elő házak, csupán a települést nyugatról és északról határoló nagy árok. A magyar falu ebben az irányban tehát jól elhatárolódik az avar településtől.

A II. területtől kezdve zárt Árpád-kori házcsoporthoz nem találkozunk, csupán délről észak felé haladva itt-ott elszórt házakkal, amelyek még az 1967. évi leletmentés területén is folytatódtak (58–60. obj.).

II. TERÜLET

12. objektum

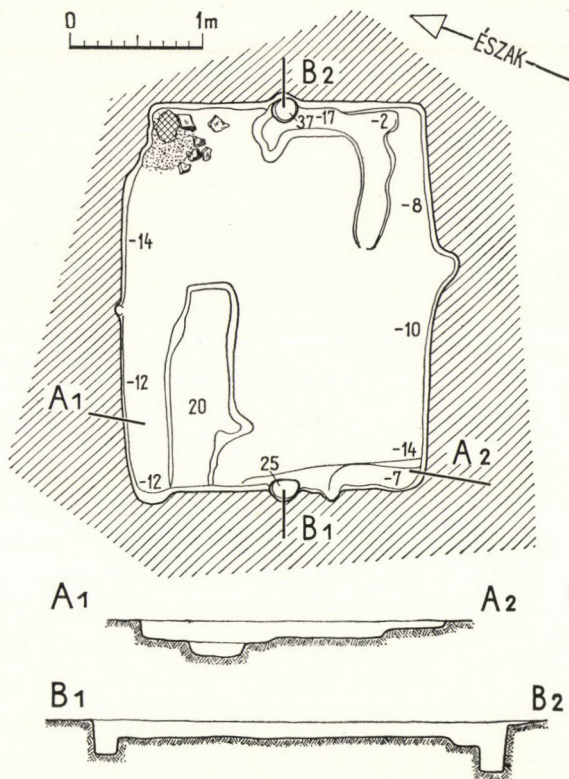
Félig földbemélyített avar lakóház,
belső kőtűzhely

Lekerekített sarkú, elég szabályos téglalap alakú, 290×230 cm-es gödör. Felületét erősen elmeteszették, csak 8–14 cm mélységig maradt meg. Lejárata a déli (dél-délnyugati) sarkában volt. Vele átellenben, az északi (észak-északkeleti) sarokban került elő a tűzhely. A mintegy 40×50 cm-es tűzhely csak roncsaiban volt megfigyelhető. Helyét az alatta átégetett föld, némi lesározás maradvány, öt szétszórt lapos kő s egy római tegulatöredék jelezte (20. t. 1).

Tetőszerkezetének nyomai a ház északkelet–dél nyugati középtengelyének két végén „szabályosan” kerültek elő: alig 15–20 cm mélyen a földbevert ágasfák cölöplyukai. A padló északnyugati és délkeleti négyzetében nagyobb sekély bemélyítések nyomai. (BL.)

Leletek. A ház töltelékföldjéből viszonylag bőségesen kerültek elő népvándorlaskori cserepek: korongon készült, finom szürke edények töredékei, az egyiken hullámköteg díszítés (1. t. 1), szabadkézzel készült durva fazekak csipkézett és sima peremtöredékei (1. t. 2), oldala és alja.

Nyilván a humuszleletek közé tartozik egy Árpád-kori vagy avar (?) edényperem (13. t. 10; 32. t. 21).

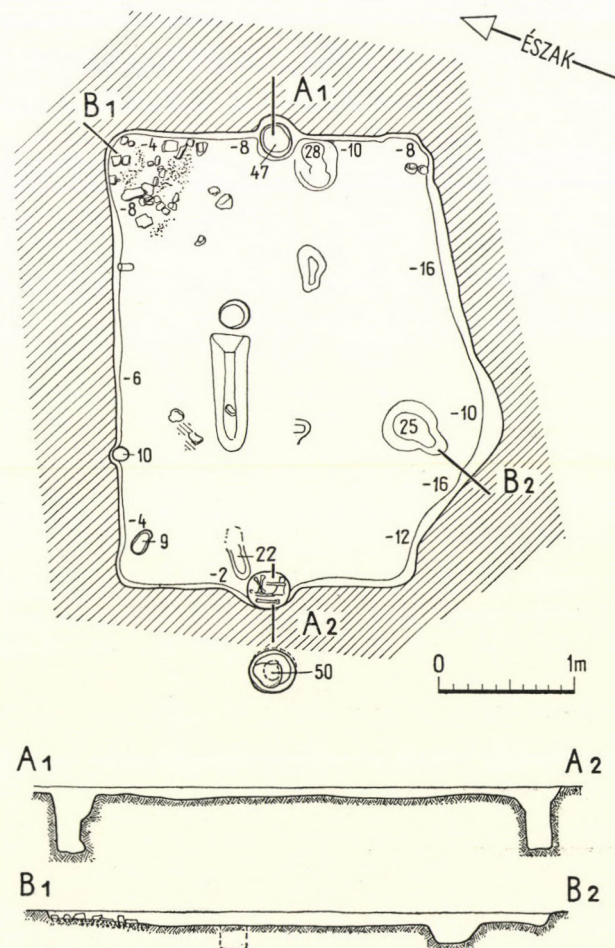
13. objektum

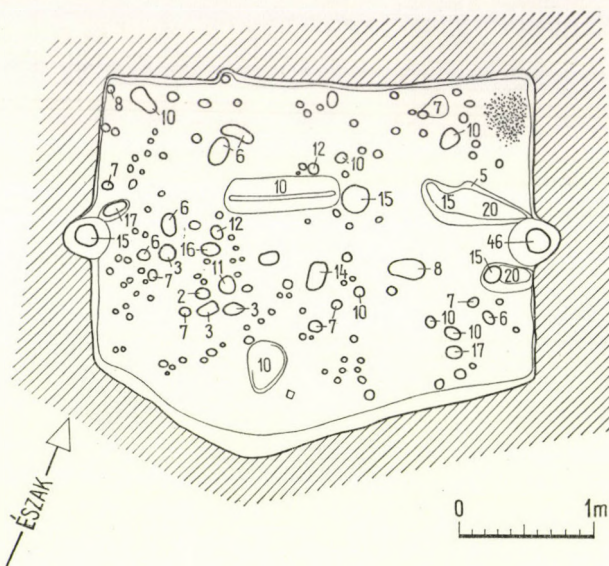
Félig földbemélyített avar lakóház,
belső kőtűzhely

Három oldalán lekerekített sarkú, szabályos téglalap alakú gödör, amely azonban a déli oldalán levő kiszögelléssel ötszög formára alakult. H: 340 cm, SZ: 220 és 240 cm. Erősen legyalult ház, csak 6–16 cm mélységig maradt meg. Lejárata ismeretlen (talán a kiszögellésben?). A ház északi sarkában kerültek elő a tűzhely roncsai: mintegy 60×50 cm-es égett felület, és közvetlen környezetében szerteszórt kövek s néhány római tegulatöredék.

A ház északkelet–dél nyugati, szabályos hossz tengelyének két végén kerültek elő az ágasfák részben ásott, részben vert cölöplyukai. Mélységük 40, illetve 45 cm. A nyugati fal közepén fekvő cölöplyukból állatcsontok — talán építőáldozat maradványai? — kerültek elő. A keleti főtartó cölöp mellett talált 28 cm mély cölöplyuk talán erősítő, támasztó cölöp maradványa. A további néhány sekély cölöp- és karólyuk rendeltetése ismeretlen.

A padló közepe táján hosszúkas (90 cm hosszú), egyik végén lekerekített bemélyítés, a déli oldal kiürésében kerek, „füles” gödör került elő.

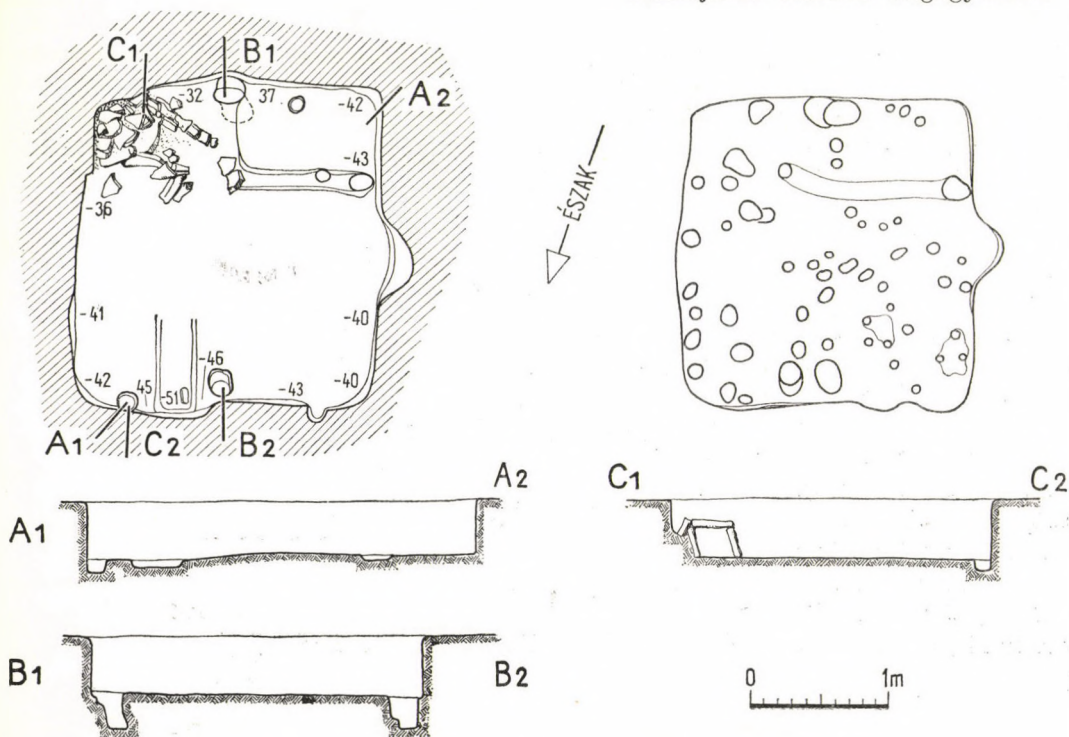
A ledöngölt, lesározott agyagpadló-rétegeket felbontva, mintegy 140 kisebb-nagyobb cölöp- és karólyukat bontottunk ki. Nagyrészüket 4–6 cm mély volt, csak kevés érte el a 6–16 cm mélységet. E néhányszor megismétlődő jelenség okait sem itt, sem később nem tudtuk megfigyelni. (BI.)

A házból semmiféle leletet nem jegyeztek fel.

14. objektum

Félig földbemélyített avar lakóház, belső kőtűzhellyel

Szabálytalan, lekerekített sarkú, négyszögletes gödör. Mérete: mintegy 240×230 cm. Mivel 40–50 cm mélységig megmaradt, sokkal épebben jutott birtokunkba, mint az eddigi objektumok. Lejárata a nyugati fal közepén, 20–25 cm-es kiugrás formájában részben megfigyelhető volt.

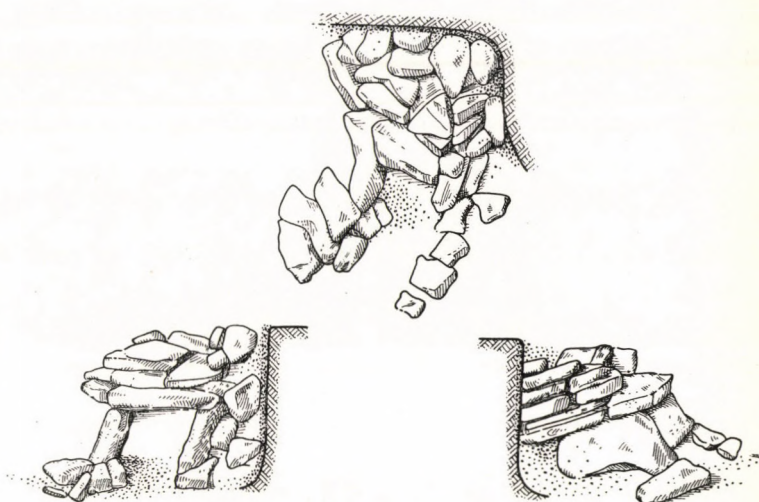

A ház keleti sarkába beépített tűzhely a maga nemében az egyetlen, amely épségben, csaknem „használható” állapotban maradt ránk. Kőlapokból rakott szerkezetét a részletrajzok (1. kép) és fényképfelvételek minden leírásnál világosabban szemléltetik (20. t. 3–4). A 60 cm széles és hosszú (a tetejéről lehullott kövekkel természetesen 140 cm „hosszú”), 50 cm magas tűzhely sárga agyaggal volt a házfalhoz építve. Kissé megroggyant belső fűtőtere kicsiny, mintegy 25×25 cm-es volt.

A ház északkelet–délnyugati főtengelyének végein kerültek elő az ágasfák 30–35 cm mély, részben ásott, részben vert cölöplyukai. A délnyugati főtartót ferdén verték be, a házból elég erősen kifelé dőlt. (BI.)

A padló északkeleti és délnyugati négyszögén sekély, árokyszerű bemélyedések voltak. Az egyiknek a végében, a másikkal a közelében egy-egy 10 cm mély cölöplyuk. A lesározott és ledöngölt padló felbontása után 53 karólyuk került elő. Mélységük 4–10 cm között váltakozott. (LZS.)

A ház töltelékföldjében semmiféle lelet nem fordult elő.

1. kép. A 14. ház kőtűzhelye (helyszíni rajz)

15. objektum

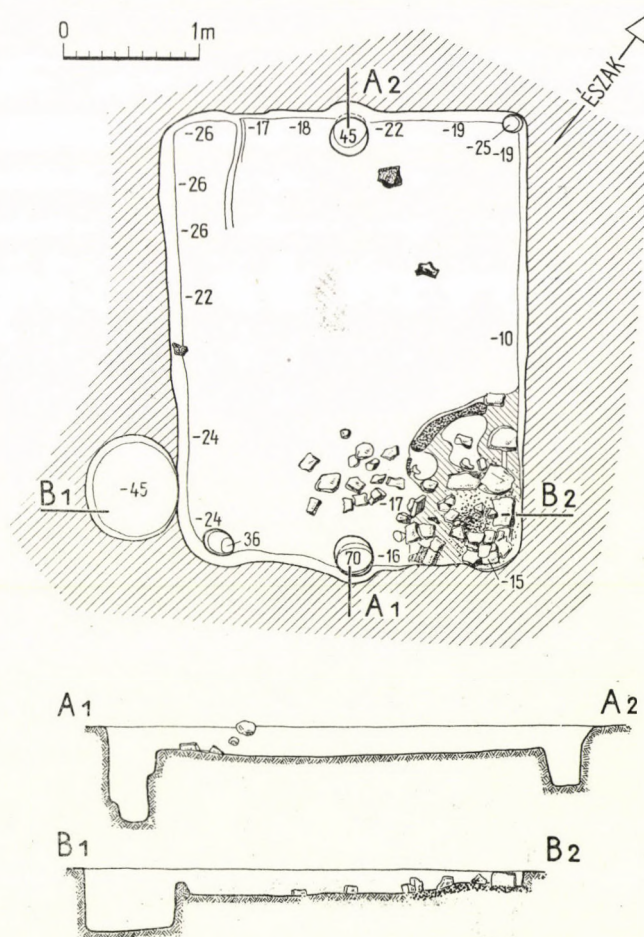
Félig földbemélyített avar lakóház, belső kőtűzhellyel és a házhoz csatlakozó kerek veremmel

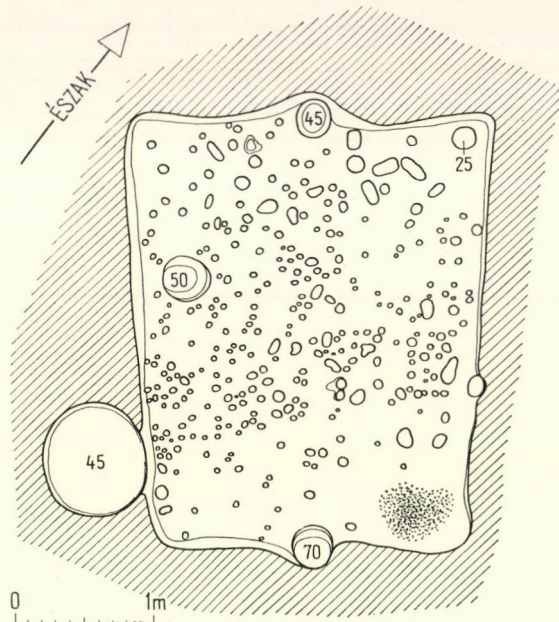
Lekerekített sarkú, 350×250 cm-es gödör, amely mintegy 20–24 cm mélységig maradt ránk. Lejárata bizonytalan. Kőtűzhelye a keleti sarkában került elő. Részben a földgyaluk pusztították el, de már ennekelőtte is szétomlott állapotban volt. Roncsai alatt mintegy 50×50 cm-es átégett folt volt; kő- és téglamaradványai azonban 150×170 cm-es területen heverték szerteszórva. A kövek között előkerültek a kötőanyagoknak használt agyag-, illetve égett agyagmaradványok is (20. t. 2; 26. t. 4).

Az északnyugat–délkeleti főtengely két végén szabályos helyen voltak az ágasfák ásott cölöplyukai. Mélységük 54, illetve 30 cm. Jelentős cölöplyukak voltak még a ház északi és déli sarkában.

A ház dél–délnyugati sarkához 80×70 cm-es méretű, 45 cm mély, lapos aljú veremgödör csatlakozott.

A ledöngölt, lesározott padlórétegek felbontása után a nyugati oldalon egy 50 cm mély, ásott cölöplyuk s mintegy 200 karólyuk bukkant elő. A karólyukak nem terjedtek ki a tűzhely egykori helyére. (BI és NÁ.)

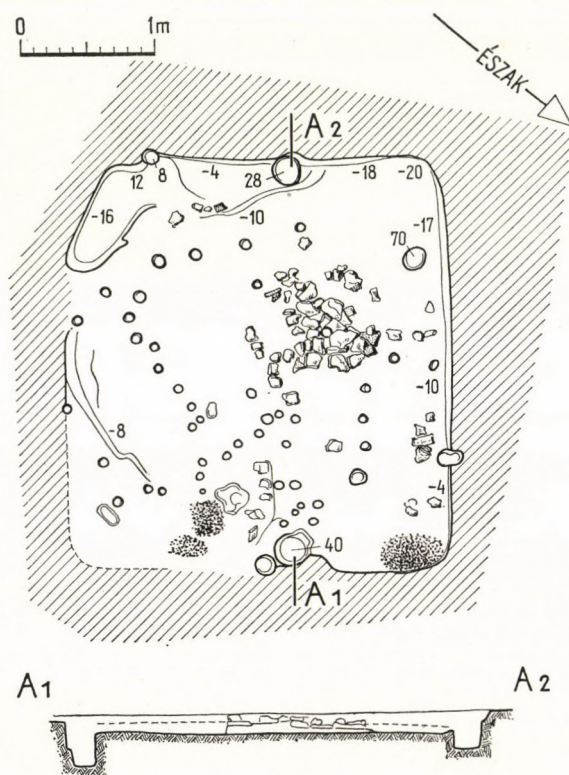

Leletek. A házban néhány avar cserepet találtak: szürke, korongolt, finom edények töredékeit (1. t. 3–4), egy durva, szabadkézzel formált fazék oldal-töredékét, vasszőget (1. t. 6) és piros orsókorongot (1. t. 5).

16. objektum

**Félig földbemélyített avar lakóház,
belső kőtűzhellyel**

Csaknem teljesen elgyalult ház. Keleti és délkeleti oldala ennek következtében elbizonytalanodott. Alakja lekerekített sarkú, 300×280 cm-es téglalap. Lejáratát nem ismerjük. Tűzhelye eredetileg az északi sarokban volt felállítva, de helyét már csak a vörösre égett folt mutatta. A tűzhelyhez tartozó kövek és római téglatöredékek a ház középső részén voltak szétszórva (19. t. 3).

A főtartó ágfák (vert vagy ásott?) cölöplyukai a ház északkelet–délnyugati középtengelyének végein kerültek elő. Mélységük: 25–28 cm.

A padló többretegű volt. Északkeleti negyedén az átégett folt talán alkalmi tűzhelyre utalt. A kemence összedobált kövei döngölt padlón feküdtek. A padlók felbontása után mintegy 40 karólyuk bukkant elő, részben sorban, részben csoportokban. Mélységük 6–10 cm között váltakozott. Ekkor került elő a nyugati sarok felé a legmélyebb, 70 cm-es cölöplyuk is. (BI.)

Leletek. A házban néhány népvándorlaskori lelet volt: finom, szürke, korongolt edények cserepei, bevagdostott peremű durva fazék töredéke, erősen megégve (1. t. 8), vaskés nyelének töredéke.

17. objektum

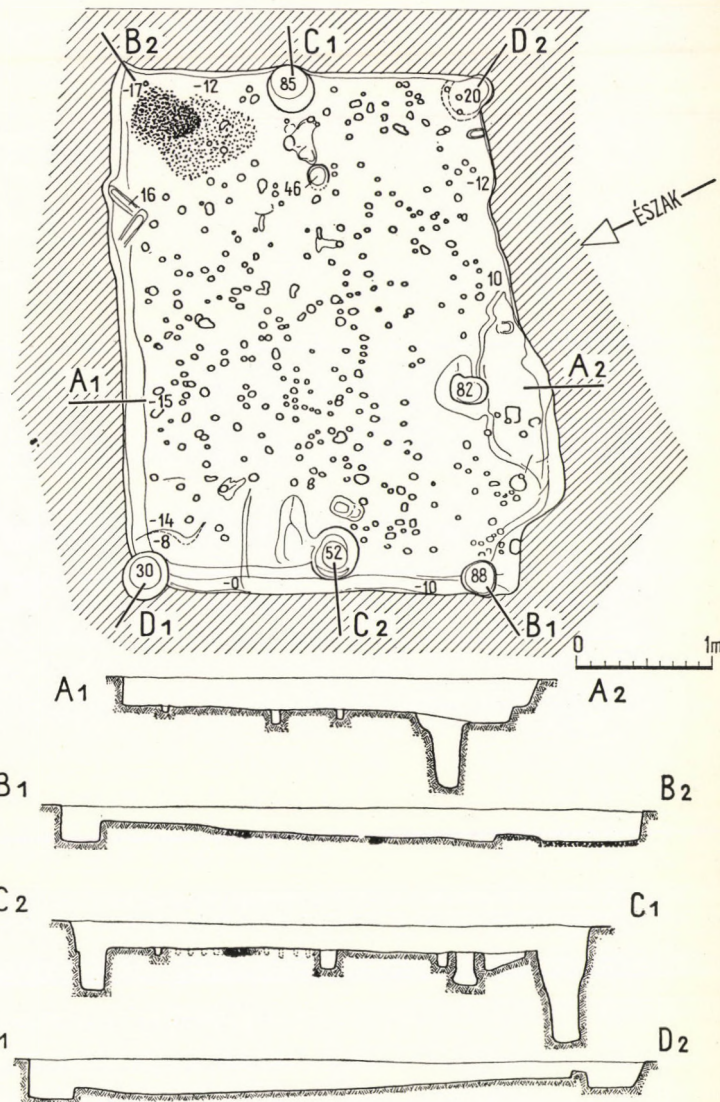
Félig földbemélyített avar lakóház, belső kőtűzhellyel

Szabálytalan téglalap alakú, 390×300 cm-es gödör, északnyugati falán 40–50 cm-es kitüremléssel. Belseje mintegy 20–30 cm mélységig volt kibontható. Lejárata talán az északnyugati fal kitüremlésében lehetett. Tűzhelye a keleti sarokban volt, de csak átégett helyét lehetett megfigyelni. Köveit még az avarkorban szétszedték és az utolsó darabig elszállították — nyilván másik ház tűzhelyének építéséhez (21. t. 3).

A ház szerkezete némileg különbözött az eddig megismertektől. Északnyugat–délkeleti középtengelye végein foglaltak helyet a főtartó ágasfák félig ásott, félig vert, 68, illetve 30 cm mély gödrei. Megtaláljuk az északnyugati oldal közepe táján a már korábban is megfigyelt harmadik, mély (M: 55 cm) cölöplyukat is. Ezeken kívül azonban az északi, nyugati és déli sarokban is előjött egy-egy 10 cm mély, nagyméretű cölöplyuk; talán a ház sarkainak alátámasztására szolgáló cölöpök nyomai.

A többszörösen lesározott és ledöngölt padló felbontása után kb. 300 karólyuk bukkant elő. Mélységük 4–10 cm. A karólyukak kibontásakor néhányban leleteket: orsógombot, vaskést és gyöngyöket találtunk (19. t. 4). (BI.)

Leletek. A ház töltélföldjében és karólyukaiban talált kevés lelet népvándorláskori: szabdkézzel készült edény felső fele (1. t. 7), durva cserepek, kettőskónikus orsógomb (1. t. 11) és ugyanilyenek töredékei (1. t. 9–10), vas késnyél (1. t. 14), csont tűhegy (1. t. 13), gyöngyszem (1. t. 12; 33. t. 7), üvegcserepek (1. t. 15), végül állatsontok.

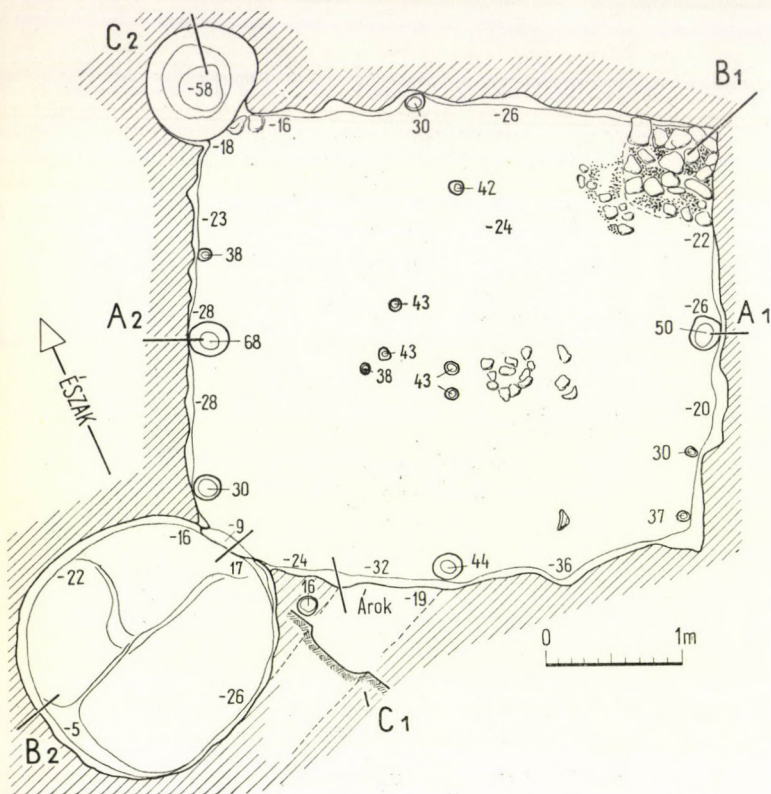

18. objektum

Félig földbemélyített avar lakóház, belső kőtűzhellyel és külső vermekkel

Közel négyzet alakú, 390×370 cm-es belterülete meglehetősen épségben maradt ránk. Átlagosan 30 cm mélységig volt kibontható. Lejárátát nem ismerjük, talán az északkeleti főtartótól balra lehetett. Mintegy 70×70 cm-es tűzhelye az északi sarokban foglalt helyet. Még az avarkorban szétszedték vagy összeomlott; a helyben hagyott kövek az eredeti tűzhely anyagának a harmadát sem teszik ki. Valószínűleg a kőtűzhelyhez tartoztak a ház közepe táján elszórt kövek is (21. t. 1; 19. t. 6).

A főtartó ágasfák 30, illetve 50 cm mély cölöplyukai a ház északnyugat–délkeleti középtengelyének végein foglaltak helyet. A ház szélein is volt néhány kisebb, 15 cm mély cölöplyuk, a ház közepén pedig néhány 10–15 cm mély karólyuk.

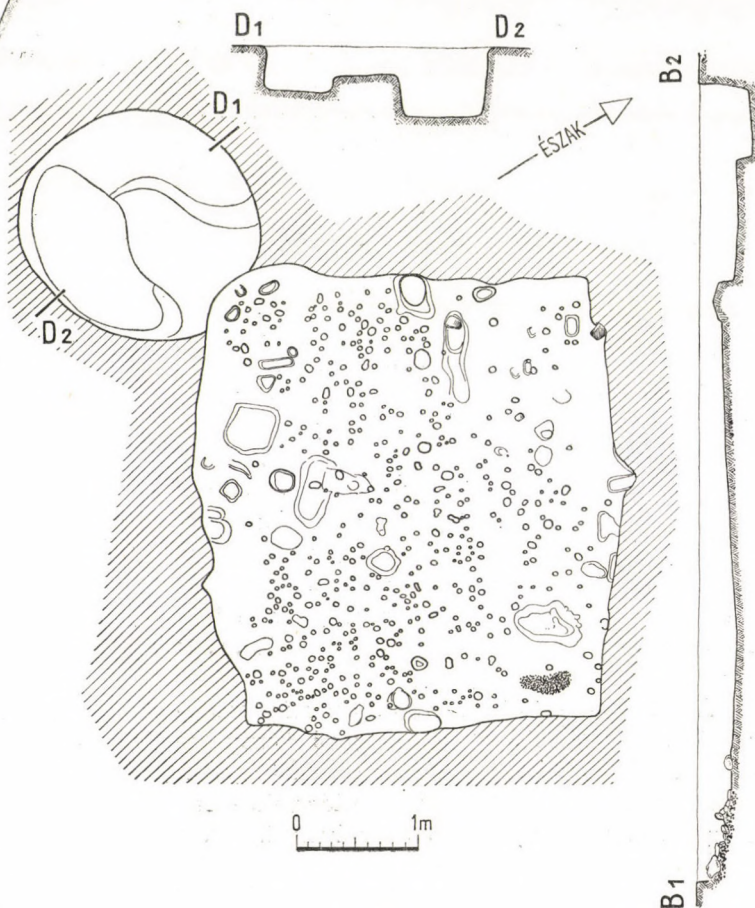
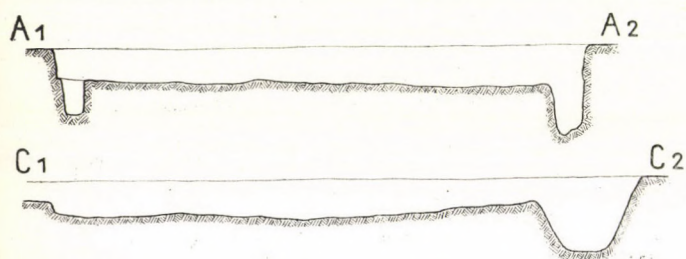

A ház északnyugati sarkához 180×200 cm-es verem csatlakozott (utólag a ház mellé ásott agyag-gödör?). Biztosan verem volt az északkeleti sarokban kibontott, 58 cm mély gödör, amelynek „bejáratát” hajdan kövekkel zárták el. (HB.)

A ledöngölt, lesározott padló felbontása után sokszáz karólyuk tűnt elő. Mélységük a szokásos 6–10 cm. (BI.)

Leletek. A ház töltelékföldjének alsó rétegében népvándorláskori leletek kerültek elő: szabadkézzel formált durva edények benyomkodással és bevagdossal díszített peremtöredékei (1. t. 16–18), vörös orsókorong (1. t. 22), szürke orsógomb (1. t. 21), néhány korongolt cserép — közte hullámvonal díszes (1. t. 19) — és számos állatesont.

A felszínhez közel és a nagy verem töltelékföldjében szürke római cserépen kívül Árpád-kori cserepek is előfordultak: cserépüst peremtöredéke (35. t. 3) és vonaldíszes cserepek.

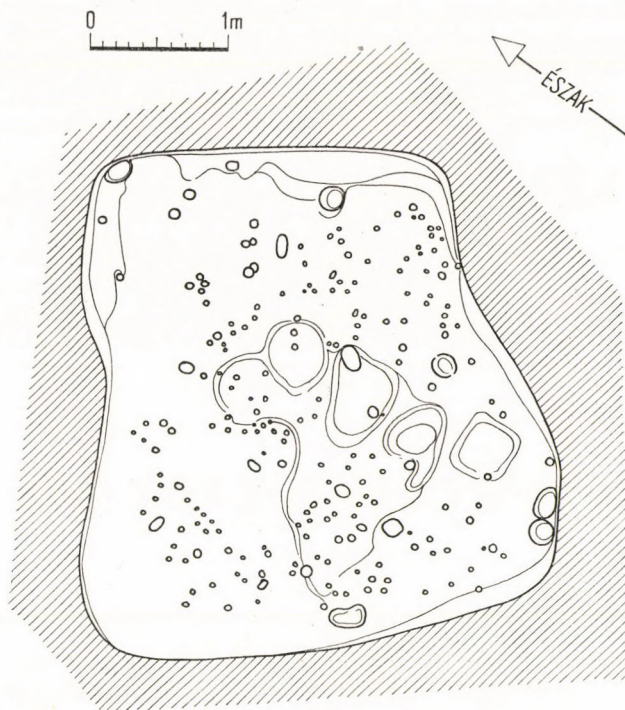

19. objektum

Félig földbemélyített avar lakógödör (?)

Részben a gépi munka során elnyesett, részben kissé „elásott” objektum. Alakja szabálytalan. H: 380 cm, SZ: 270–360 cm. Lejárata ismeretlen. A gödörben tűzhelynek semmi nyomát nem találtuk, sem átégést, sem köveket. A szokásos főtartó cölöpök is bizonytalanok. A tetőszerkezetet a gödör északi sarkától kiindulva a keleti oldalon át egészen a déli oldalig húzódó hat nagyobb cölöplyuk jelezheti. Alja gidres-gödörös volt, a döngölt padlóréteg alatt sokszáz kis karólyukkal. (NÁ.) (21. t. 2.)

Leletek. Leletei vegyesek. Van közöttük szabadkézzel készült durva avar edény alsó része, vörös orsókorongok (1. t. 24–25), finom szürke edény-cserépből faragott orsókarika (1. t. 23), sötétszürke, korongolt edény pereme (1. t. 20) és 5 db vaskéstöredék, valamint Árpád-kori szórványok is: cserépüst peremrésze (13. t. 13), bögreperem (13. t. 14) és néhány egyéb cserép.

20. A–B objektum

Félig földbemélyített avar lakóházba ásott Árpád-kori kemence

Gépi munkával csaknem teljesen legyalult zavaros komplexum. Alapja (B) — feltehetőleg — egy 270×300 cm-es, négyszögletes avar ház lehetett. Erre az avar házakban szokványos, az északi (északkeleti) sarokban jelentkező tűzhelyfolt, néhány nagyobb-mélyebb cölöplyuk és a leletek egyik fele utal.

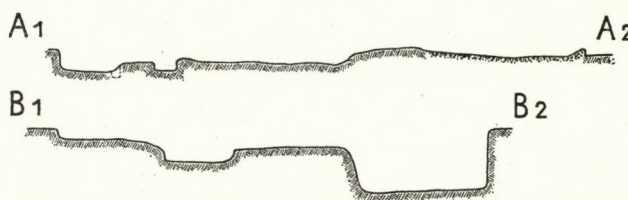
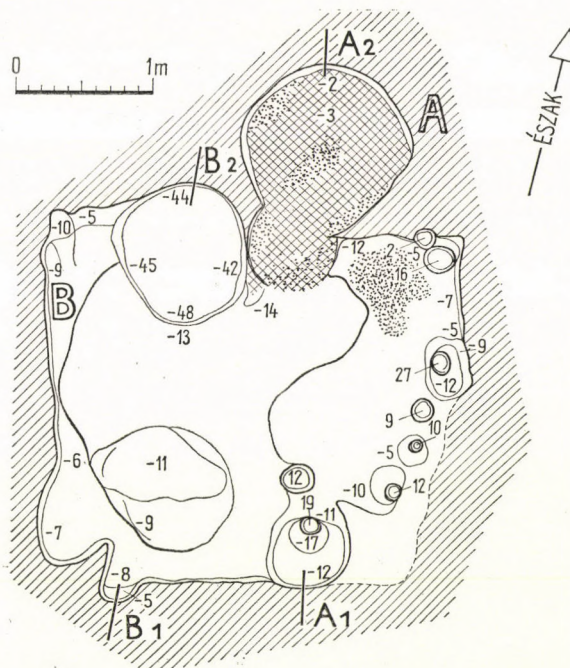
Ebbe az objektumba vágtak bele, erre építettek rá századokkal később egy szabadban levő Árpád-kori kemencét (A). A kemence kerek fenéke 120 cm átmérőjű volt. Dél felé nyíló szája előtt nyomokban megfigyelhető volt az itteni Árpád-kori kemencékre annyira jellemző U alakú, tapasztott „előke”. A kemence előtere a ház keleti felében helyezkedik el. Keleti (a Duna (felé eső oldalán karólyukak futnak, hajdani szélfogó vagy szárnyék maradványai (26. t. 5).

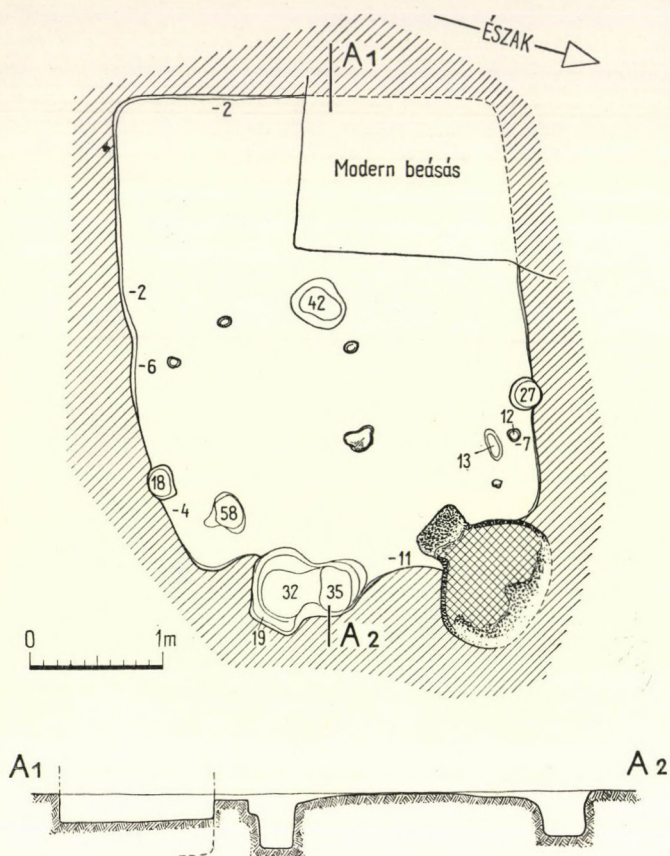
A komplexum legkésőbbi tagja egy 110×100 cm-es, 50 cm mély gödör. Ez áttöri az avar ház szélét; a kemence szájához pedig olyan közel esik, hogy egykorúságuk alig képzelhető el.

Avar házba vágott Árpád-kori kemence került elő a szomszédos 29. objektumban is. (HB.)

Leletek. A rétegeknek megfelelően két korszakba tartoznak. Többségük avarkori: finom, szürke, korongolt edények pereme (2. t. 1) és cserepei, köztük hullámköteg díszesek (2. t. 2–3), üvegcserep (2. t. 4). Árpád-kori a fazékalj.

További leletek: égett kődarabok és kagylóhéj.

21. objektum

Árpád-kori, félig földbemélyített lakóház,
földbevált külső kemencével

A gödröt alapjáig legyalulták a földgépek (maradványok 2–10 cm között), északnyugati sarkát pedig mély, újkori beásás metszette le. A téglalap alakú ház H: 360 cm, SZ: 300 cm. Lejárata ismeretlen. Északi sarkából indult ki a kemence, amelyből csak 100×80 cm-es részt hagytak meg a gépek. U alakú „előkéje” foltokban megvolt.

Tetőszerkezete nem teljesen világos. Északkelet-délnyugati főtengelye első helyen említett végén előkerült egy 35 cm mély, ásott cölöplyuk. Megfelelője azonban csaknem a ház közepére esett (ha ott volt a közepe?). Ellenpárja az elnyesett területen lehetett. Rajtuk kívül még egy-egy 18, 27, 58 cm mély cölöplyuk, az északkeleti oldalon pedig egy 32 cm mély nagy gödör került elő. Az utóbbi talán a mellette fekvő cölöp későbbi kiásásának a nyoma. (BI.)

A teljesen legyalult felületen nem került elő régészeti lelet.

22. objektum

Kemence (?) maradványai

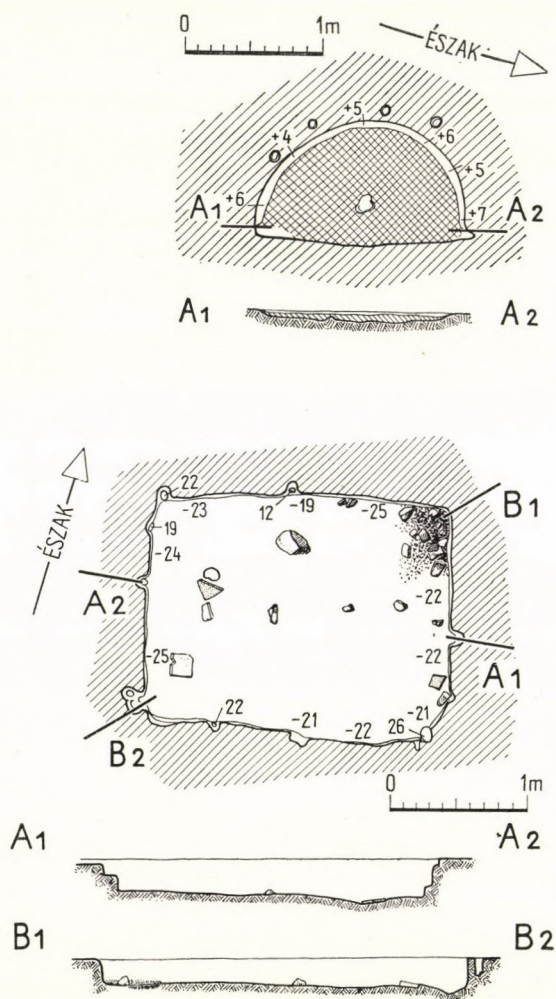
A tapasztott, kerek felületű objektumot földgéppel kettévágták. Megsemmisült teljes keleti előtere is. A 154 cm átmérőjű, 90 cm sugarú, feltűnően szabályos félkör alakú maradvány rendkívül gondos és erős letapasztásával tűnt ki. Megmaradt külső oldalán négy 8 cm-es átmérőjű karólyuk szegélyezte. (HB.)

Az objektum aligha lehetett Árpád-kori földbevált kemence alapja. Egyrészt azoknál 60–70 cm-rel magasabban, a humuszrétegben került elő (az itt megmaradt felszín alapján alig 20–25 cm mélyen), tehát soha nem volt földbevájva. Másrészt tapasztása sokkal jobb és vastagabb volt. Szerkezete, mint a körülötte talált karólyukak mutatják, egészen más lehetett. Korára a felülete felett (a humuszban) talált durva, atipikus cserép nem utalt; mégis nagy valószínűséggel római készítmény lehetett.

23. objektum

Félig földbemélyített avar lakóház,
belső kőtűzhellyel

Szokatlanul kisméretű, közel szabályos téglalap alakú, 230×185 cm-es gödör. Mintegy 22–25 cm mélységig maradt meg. Lejárata valószínűleg a dél-délnyugati sarkában volt. Tűzhelye átellenben, az észak-északkeleti sarokban foglalt helyet.

A kőtűzhelyet még az avar korban szétrombolták. Átégett alja szerint mintegy 60×50 cm-es lehetett. Helyén már csak 10 db kisebb követ találtunk, míg további kő- és római teguladarabok a házfenéken voltak elszórva (21. t. 4).

A piciny háznak nem volt központi tetőtartó szerkezete. Teteje a szélek mentén körben levert kisebb cölöpök során nyugodhatott. (BI és HB.)

Régészeti lelet a tervszerűen kiürített házban nem maradt.

24. objektum

Árpád-kori, félig földbemélyített lakóház, földbevált külső kemencével

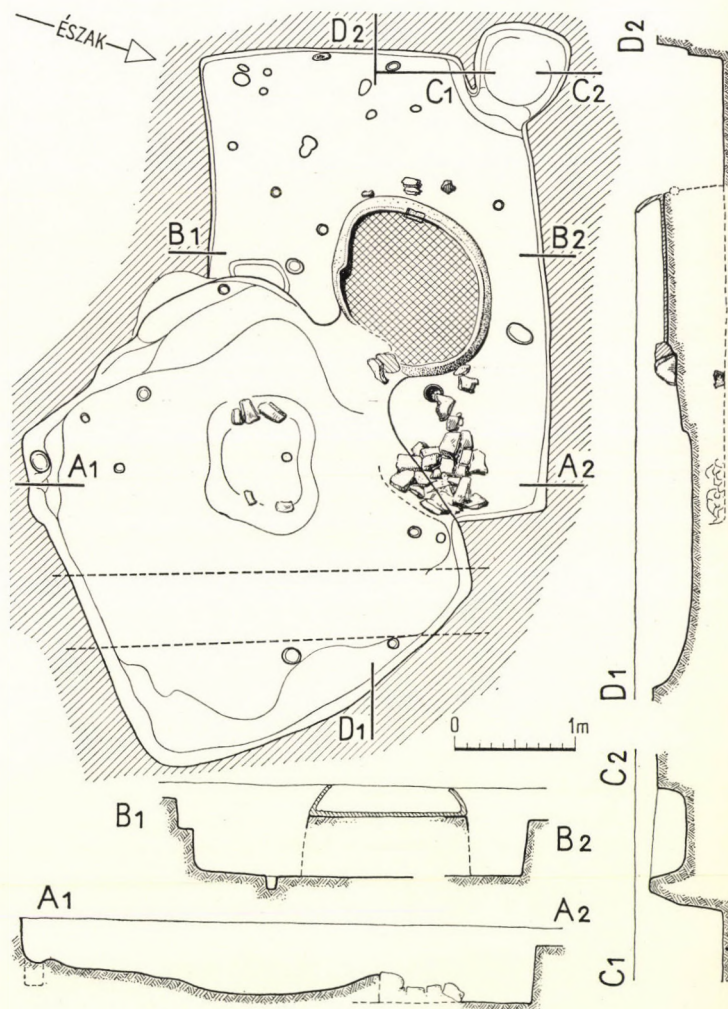
Kibontása közben padlója megsüppedéséről vetjük észre, hogy eltérő irányú, de szabályos avar, *belső kőtűzhelyes ház fölé építették!* A teljesen tiszta helyzet és a jelentős nívkülönbségek miatt ez a telepen talált legjobb, *egyértelmű stratigráfia!* Az avar ház feltárására később került sor, ezért már a 28. számot viseli (22. t. 3–8).

A lekerekített sarkú, kissé trapéz alakú ház-gödör H: 345 cm, SZ: 260–300 cm. Mivel a gépi munkával elhordott terület legszélső nyugati peremén feküdt, jelentős mélységig ránk maradt. Az Árpád-kori ház padlószintje 50–60 cm mélységig volt kibontható. Süllyedés nélküli átlagos szintje kb. 45–50 cm. Lejárata bizonytalan, talán az északnyugati oldalon vagy a délkeleti sarokban lehetett. Földbevált, jól kiégetett kemencéjének boltozata mintegy 20–25 cm magasán megmaradt. Kivételesen nem a ház sarkához, hanem északnyugati oldalfalához csatlakozott. Gondosan kitapasztott alja mintegy 15–25 cm-rel magasabban feküdt a ház padlójánál. Szája újkori földmunkák során sérült meg, de nyilván teljesen ép volt. Egyik oldalán helyén feküdt a kemence száját kiboltozó kövek közül a legalsó. A tojásdad alakú kemence 120×160 cm-es belső méretű.

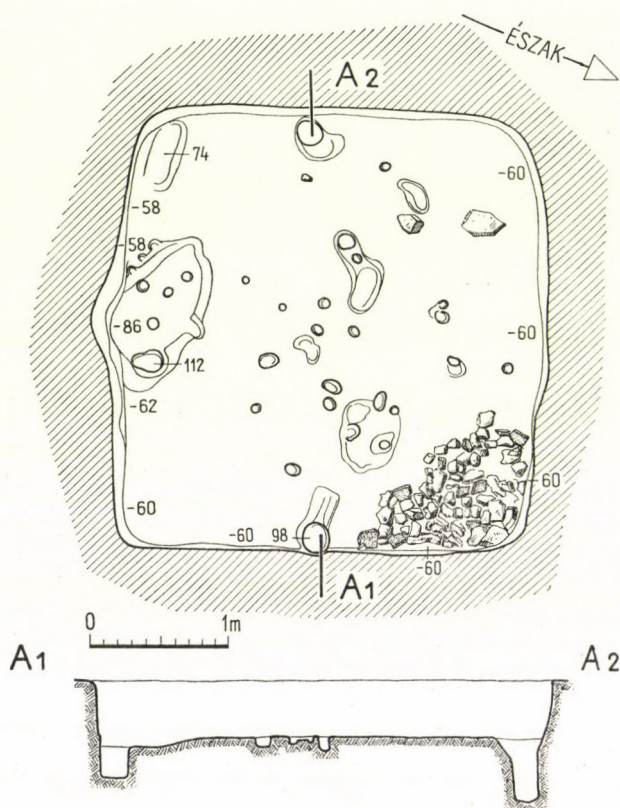
A házhoz tartozó ágasfák egyértelmű cölöplyukaira nem sikerült rátalálni, hacsak az északkelet–délnyugati hossz tengelyben talált kisebb vert cölöpök nem erre a célra szolgáltak. Ezt és szokatlan helyen fekvő kemencéjét figyelembe véve, felmerült az a lehetőség is, hogy nem házzal, hanem szabadban levő kemence előterével állunk szemben. Ennek azonban ellentmond gondosan lesározott padlója.

A ház közepén, egy kisebb mélyedés szélein, néhány kő foglalt helyet; nyilván ülő alkalmaságok.

Az avar kőtűzhelyes ház 60 cm-rel mélyebben feküdt, tehát a két építmény nem rongálta egymást. (BI.)

Leletek. A ház töltelékföldjéből kizárólag Árpád-kori leletek kerültek napvilágra: cserépüstök peremtörédei (13. t. 11; 14. t. 1) és oldaltörédei, fazékperem (13. t. 8) és edényalj, valamint egy fenőkötörédék (13. t. 9). A kemencét kitöltő földben is üstperemet találtunk (35. t. 4).

25. objektum

**Félig földbemélyített avar lakóház,
belső kőtűzhellyel**

Lekerekített sarkú, négyzet alaprajzú, 330×320 cm-es gödör. Belseje 45–60 cm mélységig maradt ránk. Tehát a jól megmaradt házak közé tartozik. Lejárata bizonytalan (a délkeleti fal közepén levő kiugrás előtt éppen a legmélyebb a padló; igaz, ennek sokféle oka lehet). Tűzhelye az északi sarokban volt — összeomlott, szétdúlt állapotban. Bőséges kő- és római téglamaradványai 110×120 cm-es területen voltak egymásra dobálva.

A ház szerkezete szabályos volt. Északkelet–dél nyugati fő tengelyének két végén foglaltak helyet az ágasfák 30, illetve 45 cm mély, ásott cölöplyukai. Az avar házaknál szokásos harmadik mély cölöplyuk (M: 55 cm) a délkeleti oldal közepén került elő.

A padlón néhány cölöp- és karólyuk, kisebb gödörök és ülésre alkalmas nagyobb kövek jeleztek az egykori berendezést. (BI.)

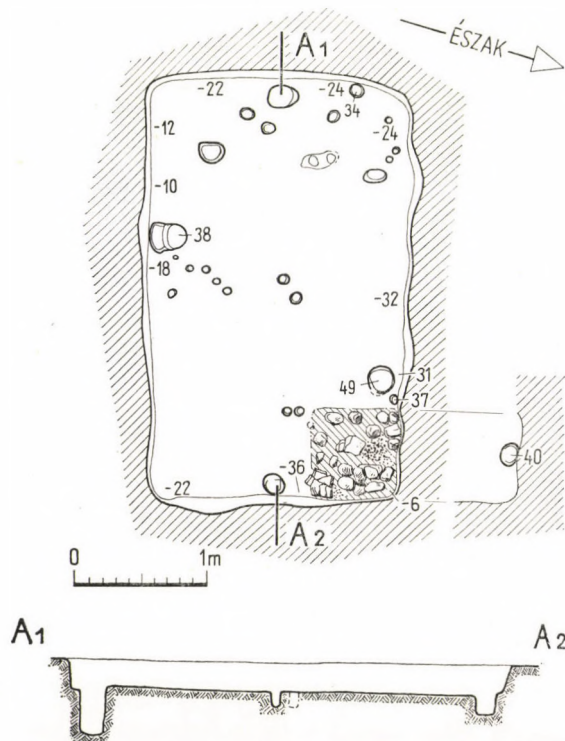
Leletek. A ház töltelékföldjében népvándorlás-kori leletek voltak: nagyméretű, szürke, korongolt avar edény töredékei (2. t. 8), korongolt fazekak peremei (2. t. 5), szabadkézzel készült durva edények peremei (2. t. 6) és töredékei (2. t. 7), kagylók és állatesontok, valamint porózus anyagú, vörös, római cserép.

26. objektum

**Félig földbemélyített avar lakóház,
belső kőtűzhellyel**

Lekerekített sarkú, hosszúkas téglalap alakú. H: 325 cm, SZ: 200 cm. Felülete eléggé el volt nyesve, déli oldalán csak 10–16 cm, északi oldalán 25–35 cm mélyen maradt meg. Lejárata nem állapítható meg. Tűzhelye az északi sarokban foglalt helyet, mintegy 70×70 cm-es területen. Mivel összeomlott kövei csak itt fordultak elő, valószínű, hogy felső részét a földgépek vitték el. Maga a tűzhely azonban már korábban összeomlott.

A ház tetőszerkezete szokványos. Ágasfáinak cölöplyukai az északkelet–dél nyugati hossz tengely végén kerültek elő: 20, illetve 40 cm mély, vert

cölöpök gödrei. Mind a déli, mind az északi oldalon előjött még egy-egy nagy cölöplyuk (38, illetve 49 cm mély). Ezekon kívül a ház belsejében, főleg a padló közepe táján néhány karólyuk mutatkozott. (BI.)

Leletek. Töltelékföldjében szabadkézzel készült avar edény töredékei (2. t. 9), kagylók és állatcsontok. Korabeli szórványok a vörös, porózus római cserepek.

27. objektum

Félig földbemélyített avar építmény

Szabálytalan forma. Olyasmi, mintha három ház lenne sorba egymásba ásva. Ennek azonban nem volt nyoma. Területét erősen lepusztították a földgépek, legmélyebb pontjai 15–20 cm-esek. Lejáratát nem ismerjük. Tűzhelye a komplexum keleti „nyaka” közelében volt: 5–10 cm-rel a „padlónívó” felett kerek, vörös, égett folt, rajta néhány kő. A ház belsejéből biztosan a főtartókkal kapcsolatba hozható cölöplyukak nem kerültek elő. Alja gödrökkel, karólyukakkal és kövekkel volt borítva (22. t. 2). — A ház további részleteit a gépi munka következtében nem volt módunk megfigyelni. (MJ.)

Lelet nem került elő belőle.

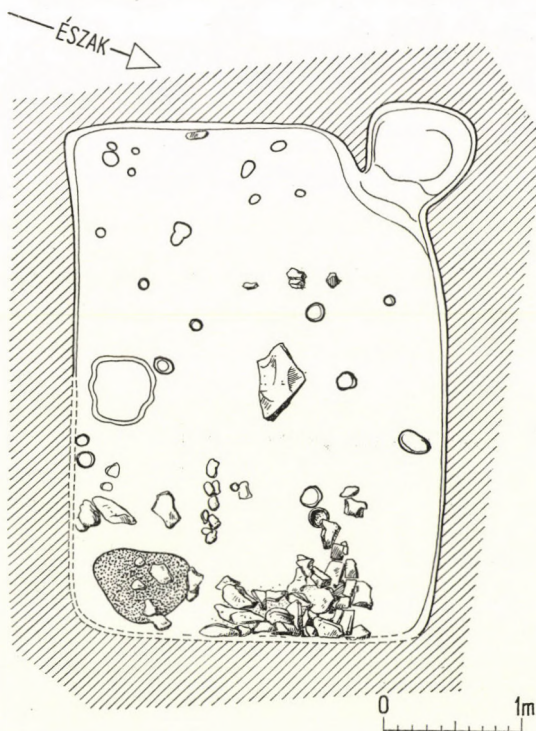
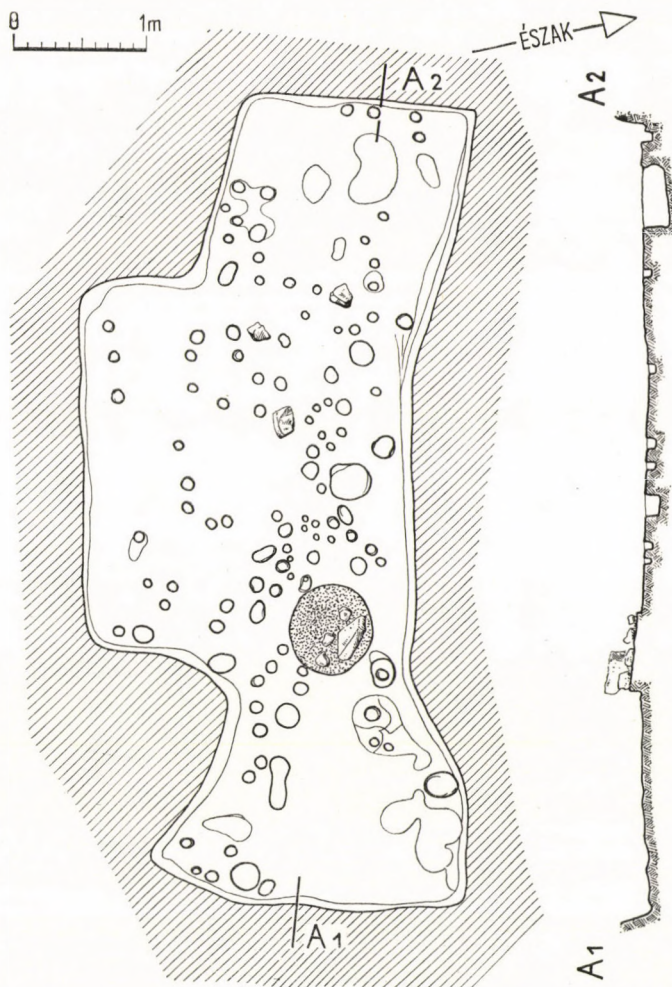
28. objektum

Félig földbemélyített avar lakóház, belső kőtűzhellyel és külső veremmel

A 24. Árpád-kori ház alatt helyezkedett el! Mivel az avar ház padlónívója 70–75 cm mélységben húzódott, jól elvált az 50 cm-rel fölötte fekvő Árpád-kori kemencétől s a 20–30 cm-rel feljebb fekvő Árpád-kori házpadlótól.

A téglalap alakú ház H: 390 cm, SZ: 275 cm. Lejárata nem volt megállapítható. Tűzhelye a ház keleti sarkában foglalt helyet, erre azonban csak egykori helyének mintegy 70×60 cm-es átégése utalt. A szétdúlt tűzhely kövei nagyrészt a ház északkeleti oldalán voltak összedobálva, de elszór-tan előfordultak a tűzhely körül is (22. t. 3–8).

Szerkezete különbözött az átlagostól. Délnyugati–északkeleti hossz tengelyében nem találunk ágasfákra utaló cölöplyukakat. Viszont négy-öt nagyobb cölöplyuk a ház középső területén került elő, részben a hosszanti oldalak felé a széleken, részben a ház belsejében. A padlón egy nagyobb sekély munkagödrön és néhány karólyukon kívül egyéb említésre méltó szerkezeti elem nem volt megfigyelhető. (BI.)

A ház nyugati sarkához csatlakozott 60 cm-rel a padló fölött egy 80 cm átmérőjű, alig 25–30 cm mély verem. Kiképzése, a házhoz való szerves csatlakozása világosan mutatja, hogy nem valamiféle utólagosan beásott gödör, hanem a házzal egy időben készült. Belseje üres volt. (BI.)

Leletek. A házból csak avar leletek kerültek elő. Kiemelkedő egy szabadkézzel formált, kezdetleges méceses (2. t. 10), a ház padlóján *in situ* talált, szabadkézzel készült, durva edény alsó fele (2. t. 11) és néhány cserép.

29. A–B objektum

Félig földbemélyített avar lakóház és beleásott, szabadban levő kemence

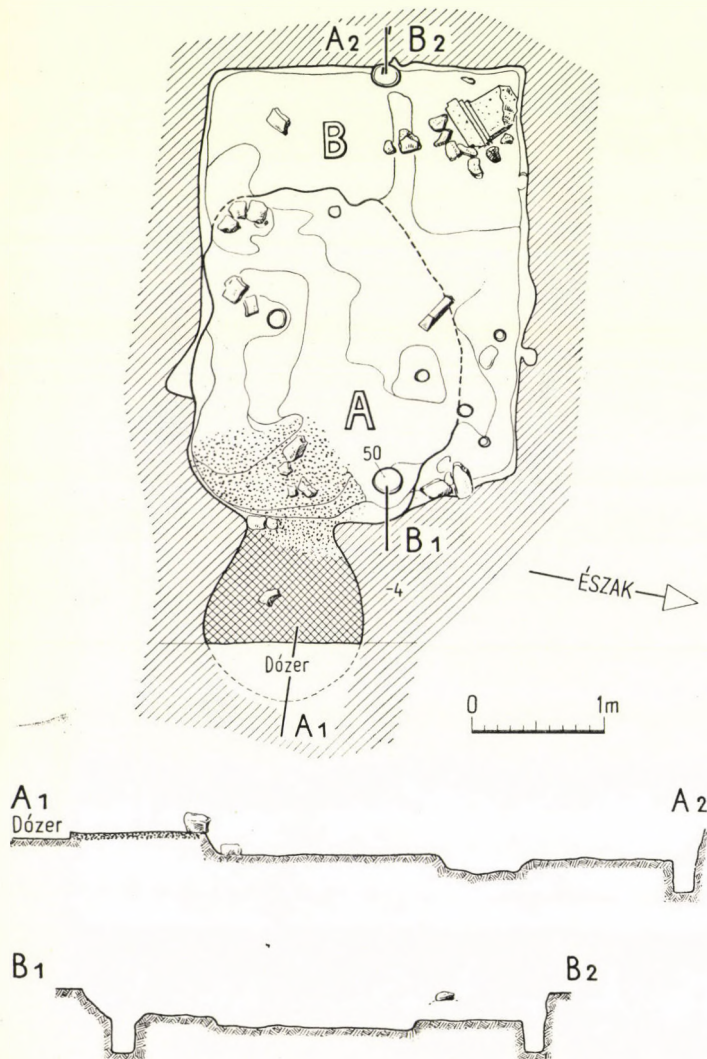
A földgépektől erősen legyalult, részben el is vitt komplexumot nem lehetett sem kellő alapos-sággal kibontani, sem részleteit a helyszínen gondosabban mérlegelni. Nagyjából a következő állapítható meg róla (19. t. 5, 7).

Alapja (B): félig földbemélyített avar lakóház, belső kőűzhellyel. Téglalap alakú volt, eredetileg 320 cm hosszú (vö. az északi oldalt) és 240 cm széles. Lejáratát nem ismerjük. Eredeti kőkemencéjének helye is vitatható. A hozzá tartozó kövek nagyobb része a nyugati sarokban került elő, ugyanitt azonban a felmérés nem jelöl átégetett földet. Ezzel szemben az átellenben levő keleti sarokban (az avar tűzhelyek gyakori helyén) olyan nagy kiterjedésű átégett folt mutatkozott, amelyet nehezen indokol a közelében levő Árpád-kori kemence. Végül az alaprajz az északi sarokban is jelez néhány nagy követ.

A ház főtartóinak, az ágasfáknak a cölöplyukai szabályos helyen, a nyugat(délnyugat)–keleti-(északkeleti) hossz tengelyben jelentkezték: 25, illetve 30 cm mély gödrök. A harmadik nagy cölöplyuk a ház déli felének közepén került elő. Az avar házhoz tartozott még az északi oldalon talált néhány karólyuk. A ház épségben megmaradt nyugati (részben északi) peremén megfigyelhető volt, hogy az avar ház eredeti padlónívója az elnyesett felszín alatt mindössze 8 cm mélyen feküdt.

Leletek. A tűzhely kövei közt figyelmet érdemel egy római oltártöredék. Magában a házban kizárólag avar leletek kerültek elő: szabadkézzel készült durva edényaljak (2. t. 12) és egy-két cserép.

A házra kelet–nyugati (kissé délkelet–északnyugati) irányban *szabadban álló kemencét* építettek (A). A 120 cm széles, feltehetőleg 130 cm hosszú (csak 85 cm maradt meg belőle épségben) kemence alja a szokott módon tapasztott volt. Szájánál előkerültek a szájnyílást kiboltozó kövek szétgurult maradványai. Tapasztott „előkéje” nem volt. Előtérének a kemence szájához csatlakozó

mintegy 150 cm széles „eleje” 25–30 cm-re kitüremlik az avar ház egykori széléből. Az előtér pontos alakját a ház belsejében nem sikerült rögzíteni. Hozzá tartozhatott az a kövekből összebarkácsolt szabad tűzhely (?), amelyhez hasonlólt a 3. kemencekomplexumnál találtunk. (MJ.)

A kemence feneke 20–25 cm-rel magasabban feküdt, mint az avar ház padlójával nagyjából egyező előtér.

Árpád-kori leletek nem kerültek elő.

30. objektum

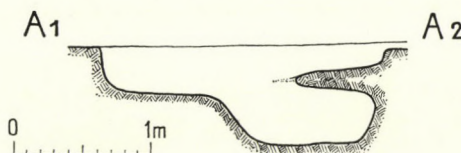
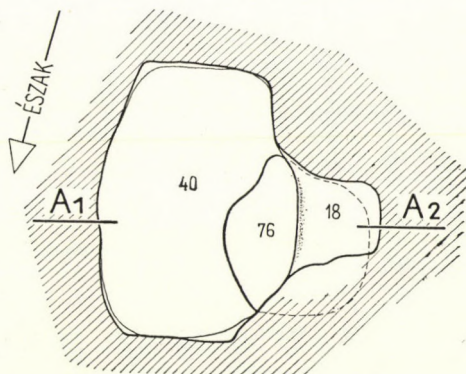
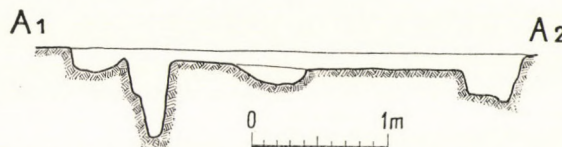
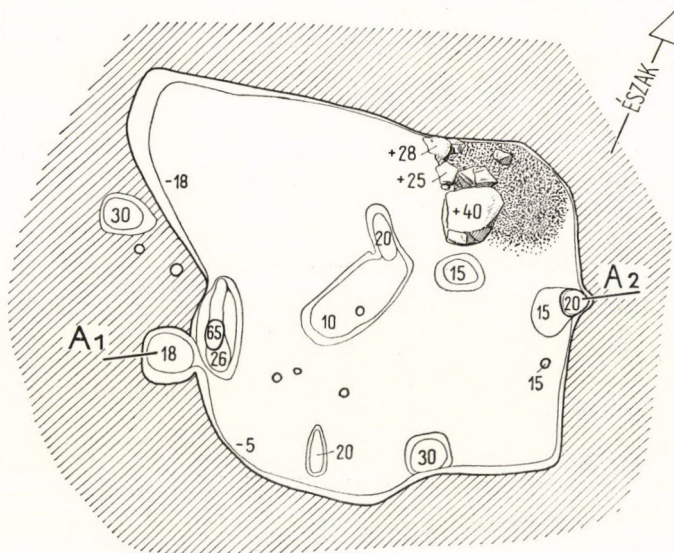
Félig földbemélyített avar lakóház, belső kőtűzhely

Szabálytalan, nagyjából 300×300 cm-es alapterületű gödör. Lejárata feltehetőleg a nyugati sarkán, az erős kicsúcsosodásban volt. Tűzhelyét az északkeleti sarokban találtuk meg: 80×60 cm-es átégett foltot. Szétdúlt kis- és nagyméretű kövei mellette heverték.

Tengelye északnyugat–délkeleti irányú volt. 65, illetve 20 cm mély cölöplyukai itt kerültek elő. Az egyik ásott, a másik részben ásott, részben vert cölöp nyoma. A déli fal mentében előkerült a harmadik tartócölöp 30 cm mély helye is. A ház belsejében egy nagyobb és egy kisebb sekély gödör s néhány karólyuk volt. A ház gödrén kívül talált gödrök (cölöplyukak?) és karólyuk szerepe bizonytalan. (NÁ.)

Leletek. A töltélföldben bőséges leletanyag került elő. Vezető forma az avar finom szürke keramika, így kiöntőcsöves (3. t. 2) és hullámköteg díszítésű (3. t. 1, 4) töredékek, valamint korongolt fekete edény töredékei (3. t. 3). Ezekhez a szokásos, szabadkézzel készült durva fazéktöredékek járultak, sima vagy csipkézett peremmel (3. t. 5), köztük egy nagyméretű fazék peremével (3. t. 6).

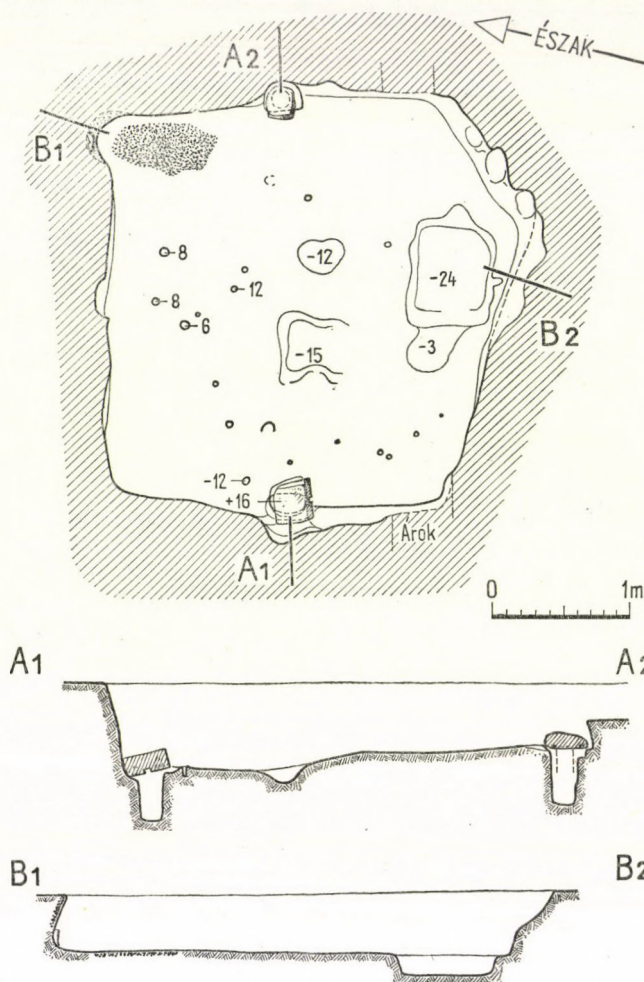
Az anyagba korábbi és későbbi cserepek is keveredtek, így bronzkori urnatöredék, római sigillatöredék és néhány Árpád-kori fazékcserep.

31. objektum

Agyaggödör

Kezdetben feltja háznak tűnt, ezért kapta a fenti sorszámot. Kibontása után 210×160 cm-es, szabálytalan, üres gödörnek bizonyult, amelynek egyetlen érdekessége a nyugati oldalában vajt „katakomba”-szerű bemélyítés. (BI.)

32. objektum

Félig földbemélyített avar lakóház,
belső kőtűzhellyel

Tég alap formából alakított, szabálytalan ötszögletes gödör. H: 330 cm, SZ: 265 és 320 cm. Belseje 45–65 cm mélységig maradt ránk, tehát az épebb házak közé tartozott. Lejárata bizonytalan. Tűzhelye egykor az északi (északkeleti) sarkában volt. Helyére azonban csak 75×45 cm-es átégett folt utalt, valamint a csatlakozó házfal égett szélei. A tűzhelyet gondosan szétszedték, köveit új tűzhely építéséhez elszállították (egyetlen maradványa: a házsarok agyag tűzhelytapasztása alatt megbújt kődarab).

Az ágasfák nyílásai a ház kelet–nyugati főtengelyében, szabályos helyen kerültek elő, mélységük 40–40 cm. A földből kihúzott cölöpök helyét — nehogy a föld behulljon és betemesse őket — nagy lapos kövekkel gondosan letakarták. Az egyik ilyen kő csapolt római kváder volt.

A ház lakói tehát csak átmenetileg akarták elhagyni otthonukat. Magukkal vitték a ház fa és kő építőelemeit, de mint a letakart cölöplyukak mutatják, vissza akartak térni. — Erre már nem került sor.

A ház padlóján a szokásos kisebb-nagyobb sekély munkagödörökön kívül néhány karólyukat figyeltünk meg. (BI.)

Leletek. Töltelékföldjében kizárólag népvándorláskori anyag volt: durva, szabadkézzel készült avar edények peremei (3. t. 7–9), alsó részüknek töredékei és oldalcserepei, valamint néhány korongolt cserép (3. t. 10), egy fenőkő (3. t. 11) s egy csillámpala.

33. objektum

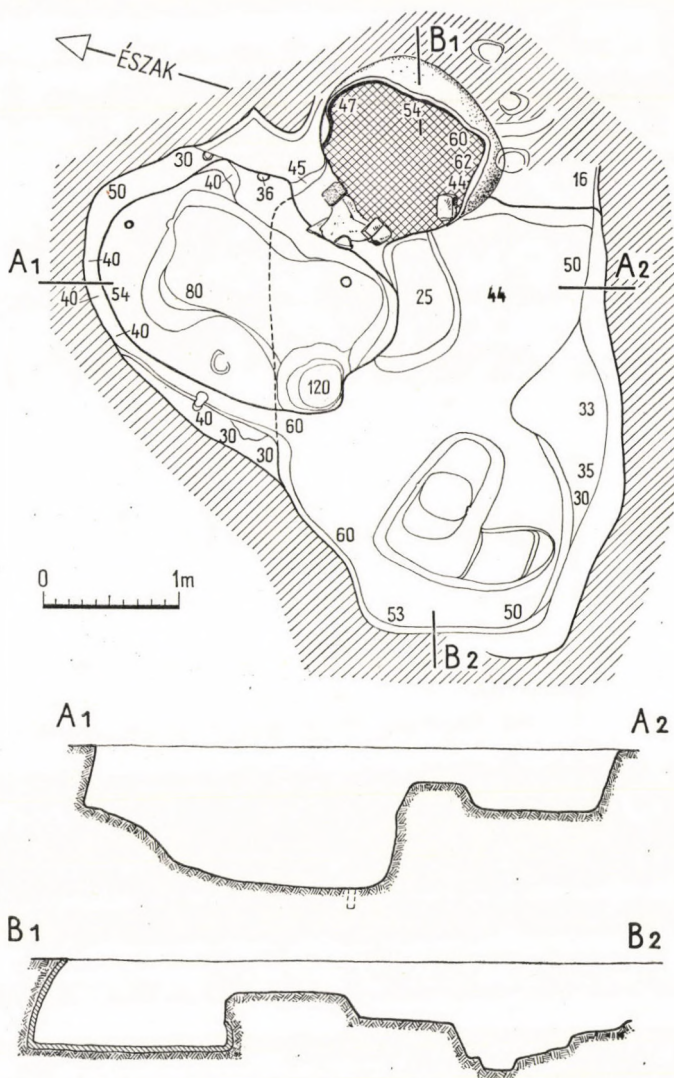
Szabadban levő kemence

A zavaros komplexum legépebb része a kivételes épségben megmaradt kemence, amelynek boltozata helyenként 62 cm magasságig állott. Belső átmérője 140 cm, szélessége 120 cm. Nyugat-északnyugati oldalát részben a gépi munka, részben egy mellette levő gödör annyira megsértette, hogy kezdetben még szájnyílása is bizonytalanul látszott. Délnyugati és nyugati oldalán a fenéktapasztáson eredeti helyzetben maradt támasztókövek (az egyik római feliratos kő töredéke) azonban világosan arra mutatnak, hogy szája délnyugati irányban nyílt és a magasított előtérben folytatódott. Előrése tehát a kemencétől nyugat-délnyugatra kibontott 350 cm hosszú gödör volt.

A komplexumot zavarja az északi oldalán ástott 240×170 cm-es nagy gödör, amely a kemence északnyugati szélét is megsértve, 126 cm mélységig

nyúlt le. A gödör kora nem teljesen világos. Nincs kizárva korábbi, avar eredete sem. Ebben az esetben a szomszédos kemence fala — mint erre a kidőlt kövek és téglák utalnak — süppedés révén került volna a még laza töltélföldbe. Erre a lehetőségre utalnak a gödör földjében talált avar cserepek: korongolt, finom, szürke edény pereme (4. t. 2), szabadkézzel készült durva perem (4. t. 1) és cserepek. (BI.)

További leletek. A kemence mellett talált hullámvonaldíszes cserepek a terület eddig egyedüli későavar leletei (9. t. 1–2).

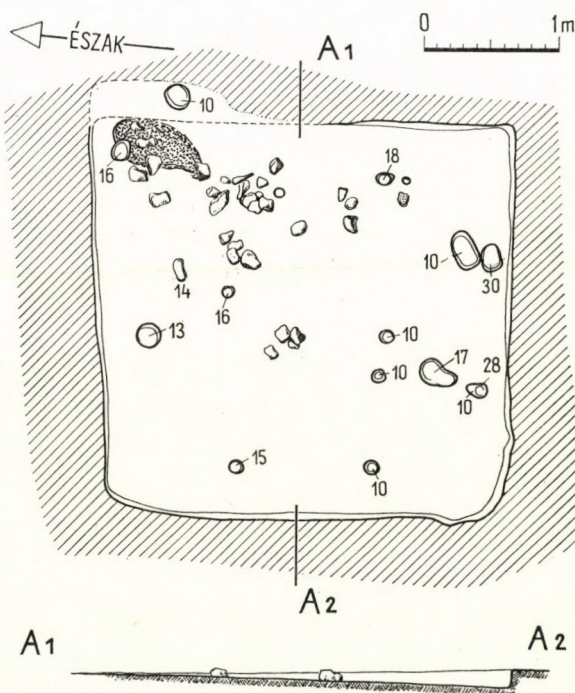
34. objektum

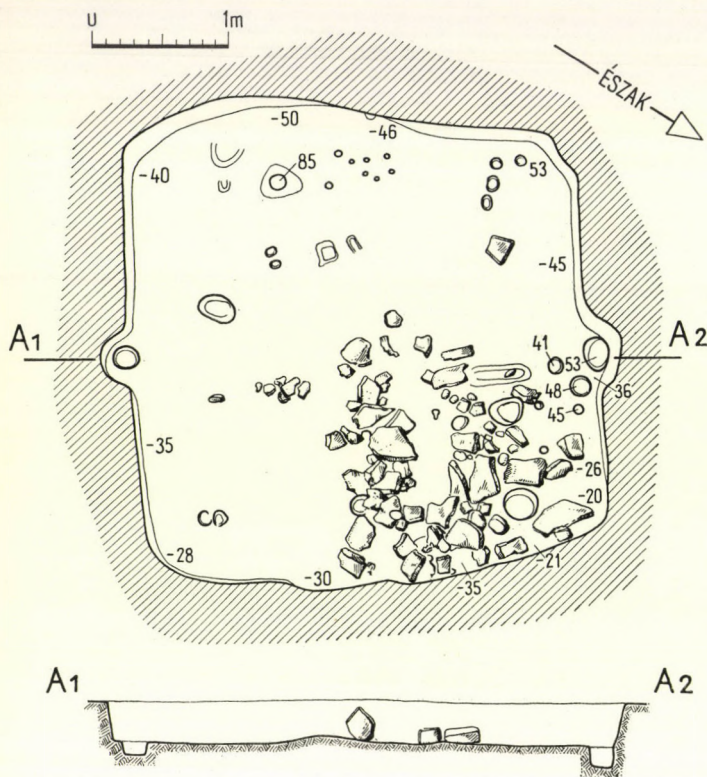
Félig földbemélyített avar lakóház, belső kőtűzhely

A 300 × 300 cm-es területű, szabálytalan négyzet alakú gödör felületét annyira elnyesték, hogy keleti oldala már csak hozzávetőlegesen volt megállapítható. Lejárata valószínűleg a délnyugati sarok kis kiszögellésében volt. Tűzhelye az átellenben levő északkeleti sarokban foglalt helyet. Helyére 45 × 70 cm-es égett folt, valamint a környékén és a ház belsejében talált (részben a gépi munka során szét-szórt?) néhány kő utalt.

A ház tengelyében nem voltak főtartó cölöpök. Váza a déli és északi oldalon talált néhány nagyobb cölöpön nyugodhatott. Néhány karólyukon kívül padlóján más említésre méltót nem lehetett felfedezni. (BI.)

Leletek. A ház területén talált néhány cserép avar: szürke, finom, kiöntőcsöves korsó töredékei (4. t. 3), szabadkézzel készült durva fazék cserepei.

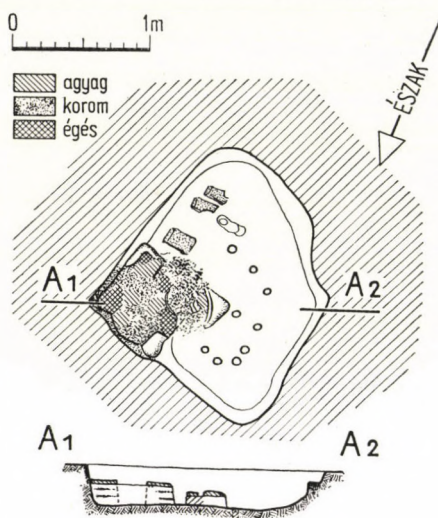
35. objektum

Félig földbeásott avar lakóház, belső kőtűzhellyel

Szabálytalan négyszögletes alaprajzú, mintegy 360×360 cm-es alapterületű gödör. Elég épségben maradt ránc, 30–50 cm mélységig volt kibontható. Lejárata bizonytalan. Tűzhelye az északi (északkeleti) sarokban volt, de teljesen feldúlták. Szét-szórt lapos kövei a ház egész északkeleti negyedét elborították.

A ház szerkezete szabályos. Északnyugat–délkeleti hossz tengelyének két végén kerültek elő kis mélységben levert ágasfáinak cölöplyukai (M: 10 és 18 cm). A ház északnyugati és nyugati oldalán talált karólyuk-csoportok a belső berendezésre utalnak. (BI.)

Leletek. A ház földjében avar cserepek voltak: finom szürke cserép, szabadkézzel készült durva edény alja (4. t. 5), sima és bevagdalt pereme (4. t. 4), valamint cserepei.

36. objektum

Avar (?) szabadtéri kemence

210×180 cm-es, szabálytalan, de keleti sarkában derékszögűre kiképzett gödör. A keleti sarokban kétszer megújított, megemelt szintű, agyag alapozású, magasított agyagperemű tűzhely vagy kemence roncsai kerültek elő. Belső rétegei 15–15 cm magasak. A hozzátartozó előtérben néhány római építőtégla, valamint félkörívben levert karók nyomai. Korhatározó lelete nem volt. (BI.)

Mind előkerülési helyét, mind szerkezetét tekintve (négyszögletes tűzhely, római téglák használata, cölöpök stb.) inkább avarnak, mintsem Árpád-korinak tartható.

II–III. TERÜLET

A leletmentést átmenetileg meg kellett kezdeni a III. területen is, s egy ideig párhuzamosan végeztük a II. terület hátralevő részével.

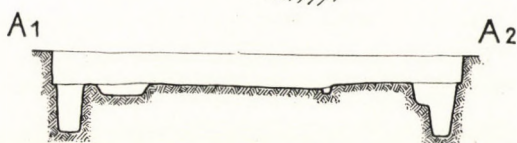
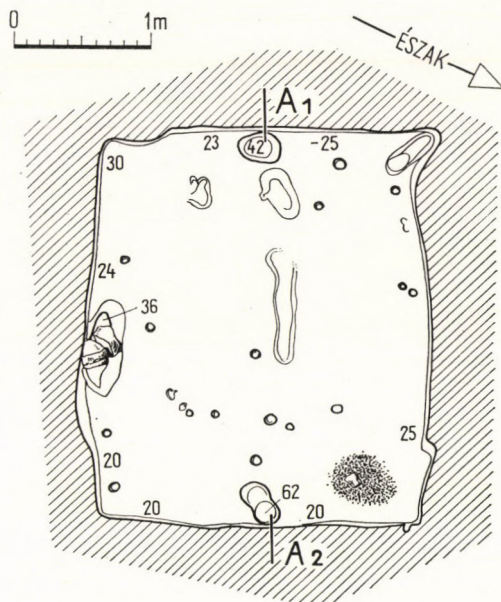
37. objektum

Félig földbemélyített avar lakóház,
belső kőtűzhellyel

Elég szabályos téglalap alakú, 300×255 cm-es gödör. Belseje átlagban 25 cm mélységig volt kibontható. Lejárata bizonytalan, feltehetően az északnyugati vagy délnyugati sarkán volt. Tűzhelye az északi (északkeleti) sarokban feküdt, de még az avar korban gondosan szétszedték. Helyét csak 50×40 cm-es égett folt s egyetlen otffejejtett (?) avagy szándékosan visszahelyezett (?) kő jelezte.

A ház szerkezete szabályos volt. Délnyugat—északkeleti főtengelyének két végén voltak az ágasfák meglehetősen mély, 45—45 cm-es gödrei. A harmadik cölöp nyílása a déli fal közepén volt, két nagy kővel (rosszul) elzárva. A házpadlón egy-két sekély gödör és néhány farólyuk látszott. (BI.)

Lelet nem került elő belőle.

38. objektum

Félig földbemélyített avar lakóház,
belső kőtűzhellyel

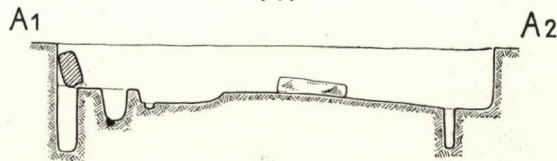
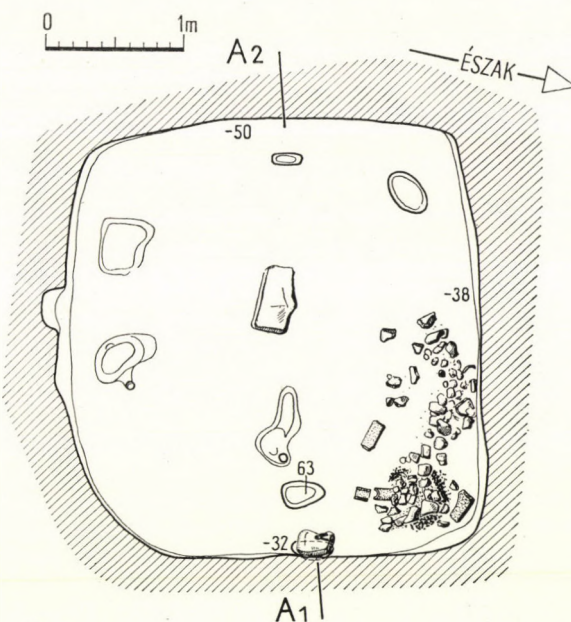
Lekerekített sarkú, négyszögletes gödör, 300×330 cm-es belső területtel. Mintegy 40—50 cm mélységig maradt ránk, tehát az „ép” házak közé tartozik. Lejárata valószínűleg a déli hosszanti fala közepén lehetett — az ott talált lépcsőszerű kis beugró alapján. Tűzhelye az északi (északkeleti) sarokban foglalt valaha helyet, alapjára 50×50 cm-es átégett folt utalt. A tűzhely köveit szétszedték vagy szétdúlták. Téglák és kő maradványai a tűzhelyen s attól nyugatra 180 cm távolságig heverték (26. t. 1).

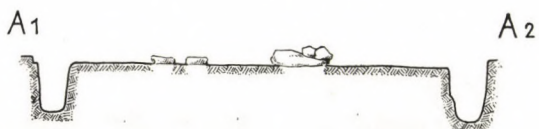
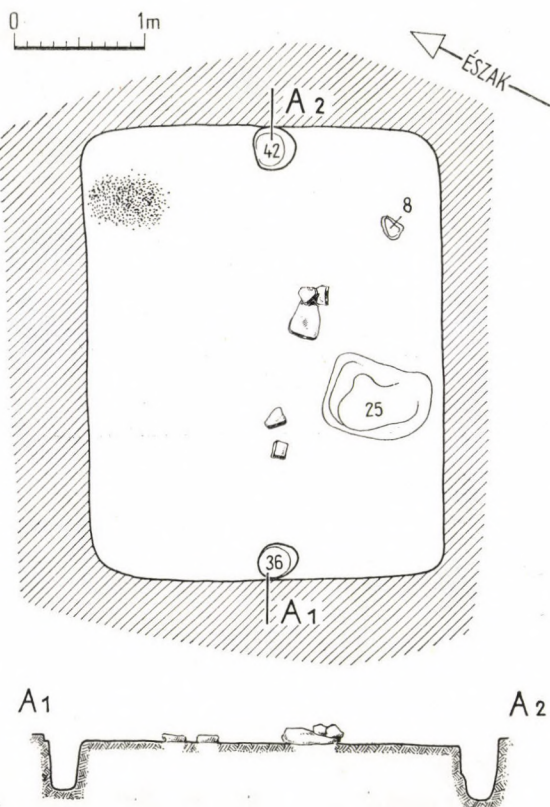
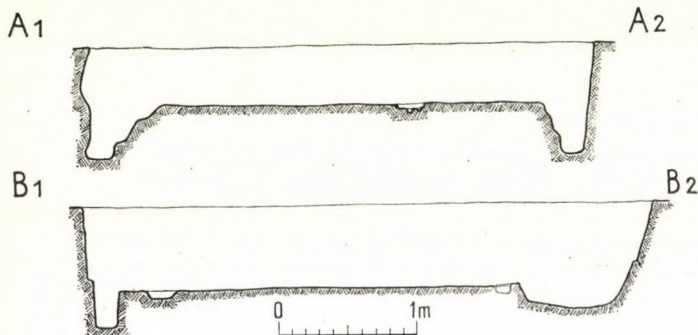
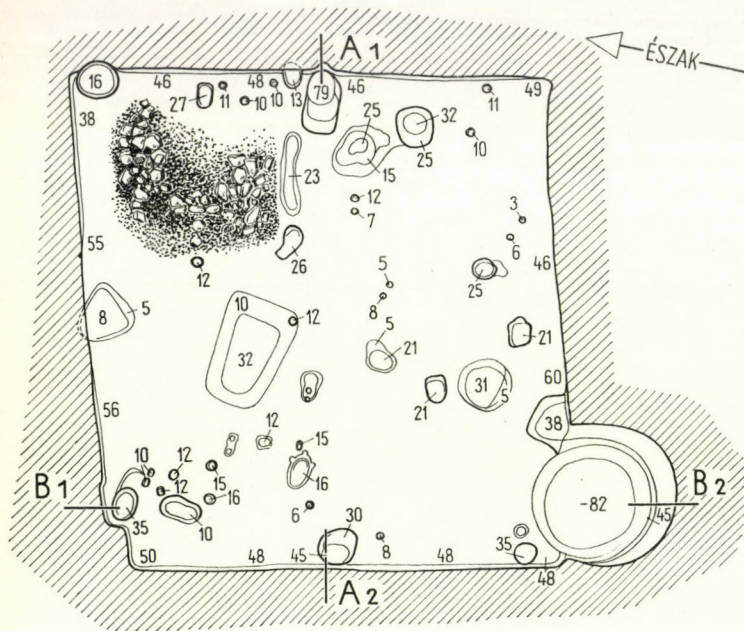
A ház szerkezete szabályos volt. Délnyugat—északkeleti főtengelyében kerültek elő az ágasfák cölöpnyílásai, köztük egy 30 cm mély, a délnyugati faltól 70 cm-rel beljebb. Az északkeleti, 50 cm mély cölöplyuk nagy római kővel (kevésbé szerencsésen) elzárva; a sírkő-töredékre körző van véve. A ház lakói tehát ide is vissza kívántak térni.

Egy igen mély (63 cm) nagy cölöplyuk az utóbbi főtartótól nem messze került elő; talán korábbi cölöpszerkezet nyoma (?). A ház padlóján, néhány sekély munkagödörön kívül, a közepre helyezett nagy lapos kő (a korábbi tűzhelytető vagy eredetileg is ülő alkalmasosság?) az említésre méltó. (BI.)

Leletek. A ház töltéskövéiben talált cserepek nagyobb része avar: szabadkézzel készült durva bögrék peremei (4. t. 6—8), alsó fele (4. t. 11), cserepei, piros orsókorong (4. t. 9) és fenőkö (4. t. 10).

Nyilván a humuszrétegből keveredett ide egy Árpád-kori edény pereme és oldala (14. t. 5).

39. objektum

Félig földbemélyített avar lakóház, belső kőtűzhellyel és külső veremmel

Szokatlanul nagy méretű, elég szabályos romboid alakú gödör. H: 375 cm, SZ: 350 cm. Mintegy 45–50 cm mélységig épségben maradt. Lejárata bizonytalan; talán déli falán a verem melletti „lépcső” maradvány jelzi. Nagyméretű tűzhelye egykor az északi sarokban foglalt helyet. Átégett foltja közel 110×100 cm-es. A tűzhelyet szétszedték. Helyén csak törmelék (kisméretű kövek és téglatöredékek) maradt (26. t. 2).

A ház szerkezete szabályos. Délnyugat–északkeleti főtengelye két végén kerültek elő az ágasfák mintegy 40 cm mély, részben ásott, részben vert cölöplyukai. Ezekon kívül még az északnyugati, északkeleti és délnyugati sarokban, valamint a délkeleti négyszögben is találtunk szerkezeti jelentőségű cölöplyukakat (35, 35, 32 és 16 cm mélyek). A padlón egy nagyobb és egy kisebb teknő alakú mélyedés volt, valamint néhány karólyuk. A verem a déli (délnyugati) sarokhoz csatlakozott és 20 cm-rel volt mélyebb a padlószintnél. (BI.)

Leletek. A ház töltelékföldjéből avar leletek kerültek elő: finom, szürke, korongolt fazekak oldal- és aljtöredéke, továbbá díszített cserepe (4. t. 18), durva, szabadkézzel készített edények peremei (4. t. 13, 17), alja és cserepei, piros orsókorong (4. t. 14), vaskés töredéke (4. t. 16), vasár (?) töredéke (4. t. 15), korongolt fekete edény oldaltöredéke (4. t. 12).

A humuszban talált szórványok: római sigillata-töredékek és Árpád-kori cserépüstök peremtöredékei (35. t. 5–6).

40. objektum

Félig földbemélyített avar lakóház, belső kőtűzhellyel

Szabályos téglalap alakú gödör, lekerekített sarkakkal. H: 340 cm, SZ: 260 cm. A földgépek csaknem alapjáig legyalulták, legnagyobb mélysége 10 cm volt. Lejárata nem állapítható meg. Tűzhelye az északi (északkeleti) sarokban volt, de már az avarokban teljesen szétszedték. Helyét 50×40 cm-es átégett folt mutatta. Köveiből néhány a ház közepe táján került elő — hacsak nem ülőhelyek voltak.

A ház szerkezete szabályos. Délnyugat–északkeleti hossz tengelye két végén egy-egy 35–40 cm mély, ásott cölöplyukkal. A padló déli felének közepe táján 25 cm mély teknőszerű munkagödör. (BI.)

Leletei avarkoriak: szabadkézzel készített durva edények alja (5. t. 4) és cserepei, kézikorongolással készült cserép, piros orsókorong (5. t. 1), vasszög (5. t. 2) és vasdarabok.

41. objektum

Árpád-kori ház roncsai

A 40. objektumtól délre, 2 m-re, teljesen elnyesett kemence 80–100 cm-es vörös foltja. Alapja eredetileg kövekkel volt kirakva vagy körberakva (vö. 52. obj.), de ezekből már csak 6–8 db volt a helyén.

Eredetileg úgy tűnt, hogy a 40. avar ház fölé épített Árpád-kori ház kemencéje; erről azonban nem sikerült bizonyosságot szerezni. Fűtőtere északi irányban nyílt, de csak 120 cm széles déli pereme volt kivehető.

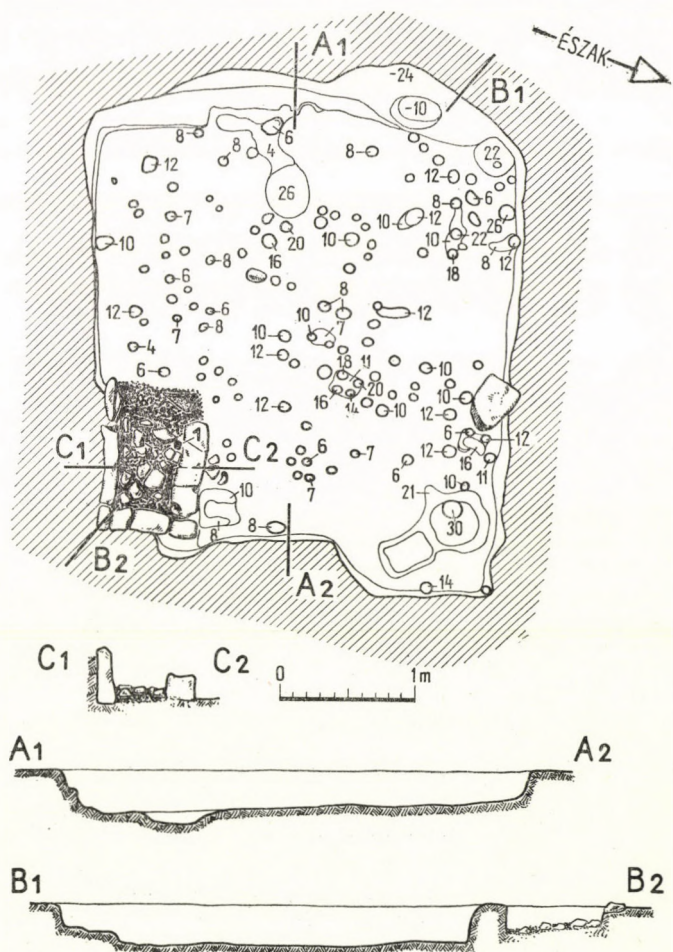
Lelete nem volt.

42. objektum

Félig földbemélyített avar lakóház, belső kőtűzhellyel

Szabálytalan négyszög alakú, nagyméretű gödör. H: 350 cm, SZ: 310 cm. Mintegy 30 cm mélységig maradt ránk, tehát az épebb házak közé tartozott. Lejárata nem állapítható meg, de feltehetőleg a nyugati keskenyebb fal mentében volt. Tűzhelye a ház keleti sarkában félig épségben került elő. Oldalai nagyméretű kövekből, nyitott végű téglalap alakúra voltak összeállítva. H: 90 cm, SZ: 70 cm, belső tere 65×40 cm. Északi oldaláról már hiányzott egy sor kő. Épen maradt déli oldala alapján a kemence belső terének magassága 35–40 cm lehetett. Az a nagy lapos kő, amely a kemencebejáratot nyugat felé látszólag meghosszabbítja, vagy másodlagos helyzetben volt, vagy csupán a tüzelő előteret szegélyezte. Alja átégett föld (löss), amelyhez további 30 cm-es, átégett tüzelő előtér csatlakozott. A kemence belsejében egymásra hullott kövek és az előtérben heverő római tegula a beroskadt tetőszerkezet részei lehettek. A tűzhely belsejében, álló helyzetben, ép avar edény került *in situ* elő (23. t. 3–4).

A ház szerkezeti felépítése nem egészen világos. Délnyugat—északkeleti középtengelyében került elő ugyan a legnagyobb s legmélyebb (26 cm) ásott cölöplyuk, de északkeleti párja nem volt — hacsak nem nézünk annak egy magányos és mindössze 8 cm mély cölöplyukat. Tartószerepük volt viszont a nyugati sarok 22 cm mély, ásott cölöplyukához és az északi sarok közelében előkerült 30 cm mély, ásott és vert cölöplyukhoz tartozó cölöpöknek. Az utóbbi cölöp az északi sarokban, a padlóba

vájt kettős teknőszerű mélyedésből került elő (23. t. 1).

A döngölt és sározott házpadló felbontása után mintegy 100 karólyuk bukkant elő nagy összevisszaságban (23. t. 2). Mélységük 6–12 cm között váltakozott. (HB.)

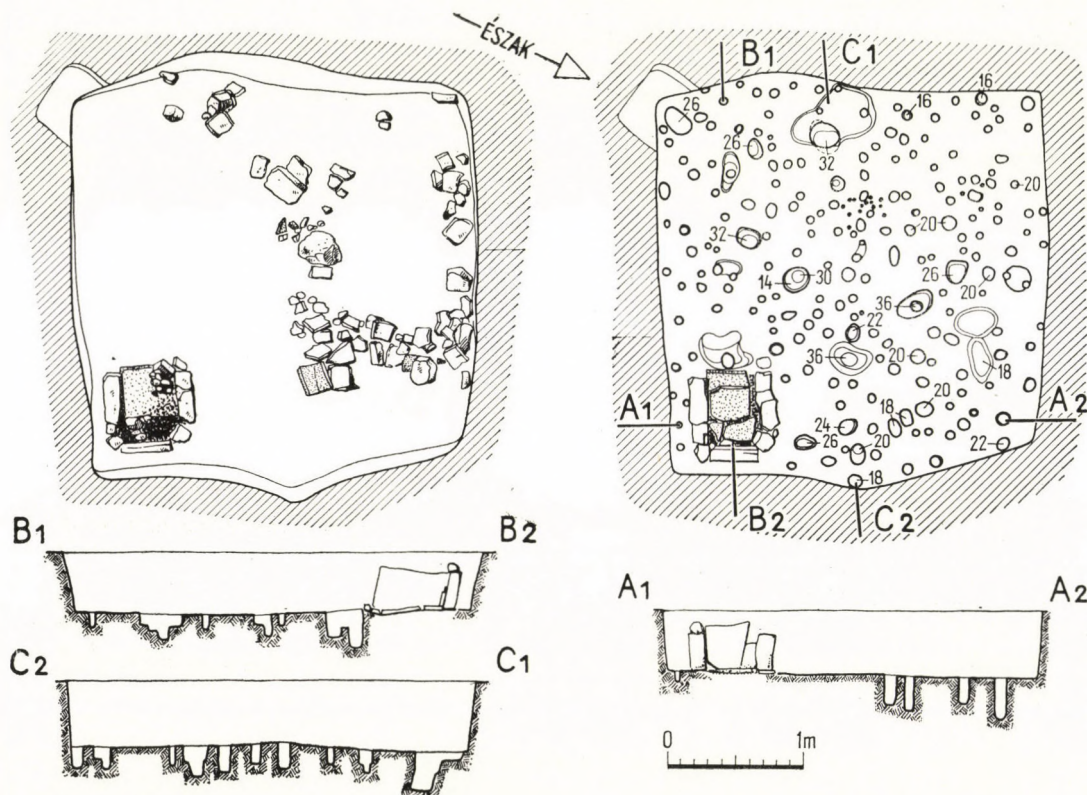
Leletek. A töltélföldből avar leletek kerültek elő: kiemelkedik a kemencében talált csücskös peremű, ép, szabadkézzel készített edény (5. t. 3). A többiek: szürke, finom, korongolt edény aljának töredéke, korongolt fazékperemek, szabadkézzel készült edények sima, bevagdalt vagy benyomkodással díszített (5. t. 11) peremei, oldaltöredékei és alja (5. t. 10), ólomból (5. t. 8), szürke és piros cserépből készült orsókorongok (5. t. 7, 9), vas-kések (5. t. 5–6), kagylók és állatsontok.

A felső humuszos rétegből származik egy Árpád-kori cserépüst peremtöredéke.

43. objektum

Félig földbemélyített avar lakóház,
belső kőtűzhellyel

Szabálytalan négyzet alakú, 320×300 cm-es gödör. Nagyon hasonlít a szomszédos 42. házra, de még annál is épebb volt. Belsejét közvetlenül a humuszból kiindulva 50 cm mélységig ki lehetett bontani. Lejárata a délnyugati sarokban volt; kis lépcsős kiszögellés. Tűzhelye nyitott téglalap alakú, nagy lapos kövekből volt összerakva. H: 65 cm, SZ: 55 cm. Belső alapterülete 52×32 cm. Épségben megmaradt oldalai alapján belső magassága 30 cm lehetett. Alja római tetőfedő téglákkal volt kibé-

lelve — nem túlságosan szakszerűen, s már eleve törött-csonka építőanyagból. Tetejének egy része a vastagon kormos tűzhelyfenékre hullott. Más kövek a ház nyugati és északnyugati felében voltak szétszórva — olyan nagy számban, hogy aligha tartozhatott valamennyi a tűzhelyhez. Egy részük ülőhely lehetett. A lesározott, ledöngölt — de az esőzések miatt teljesen átázott — padló felszínén semmi egyebet nem lehetett megfigyelni.

A padlóréteg felbontása után a sima sárga lösz alapon vagy 300 karólyuk bukkant elő. Nagyrészüik szokatlanul mély, 10—25 cm-es volt (24. t. 1—4).

A ház szerkezete ugyanolyan szokatlan, mint a szomszédos 42. házé. Délnyugat—északkeleti tengelyében, de nem a széleken kerültek elő a legmélyebb cölöplyukak (32 és 36 cm). Szerkezeti szerepe volt két 26 cm mély és két 30—32 cm mély nagyobb cölöplyuknak is. (BI.)

Leletek. A ház töltélelföldjében avar emlékanyagot találtunk: korongolt (6. t. 1) és szabadkézzel formált durva edények peremét (6. t. 2—3), aljának töredékeit, oldaltöredékeit igen nagy számban, valamint kis állat csontjait.

A humuszleletek közt Árpád-kori cserép került elő.

44. objektum

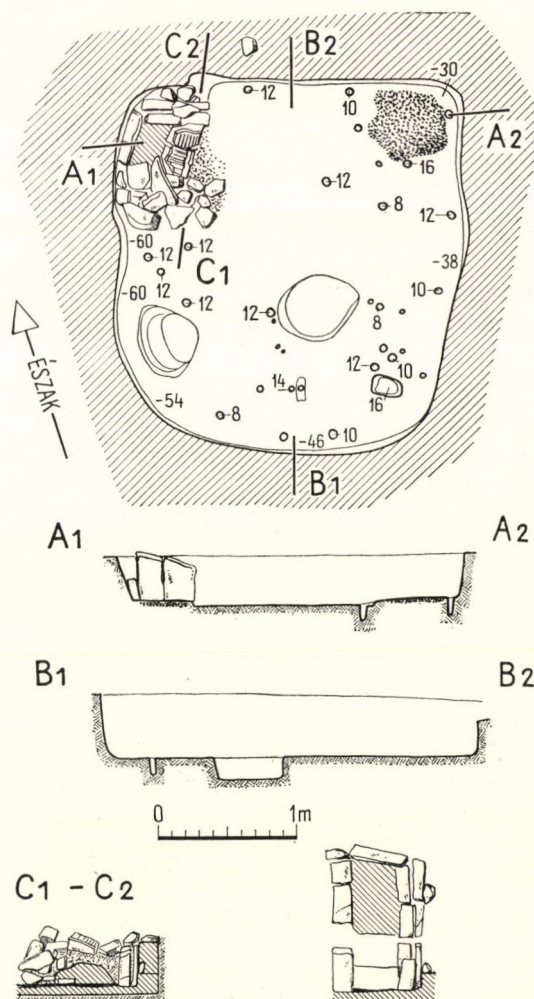
**Félig földbemélyített avar lakóház,
belső kőtűzhellyel**

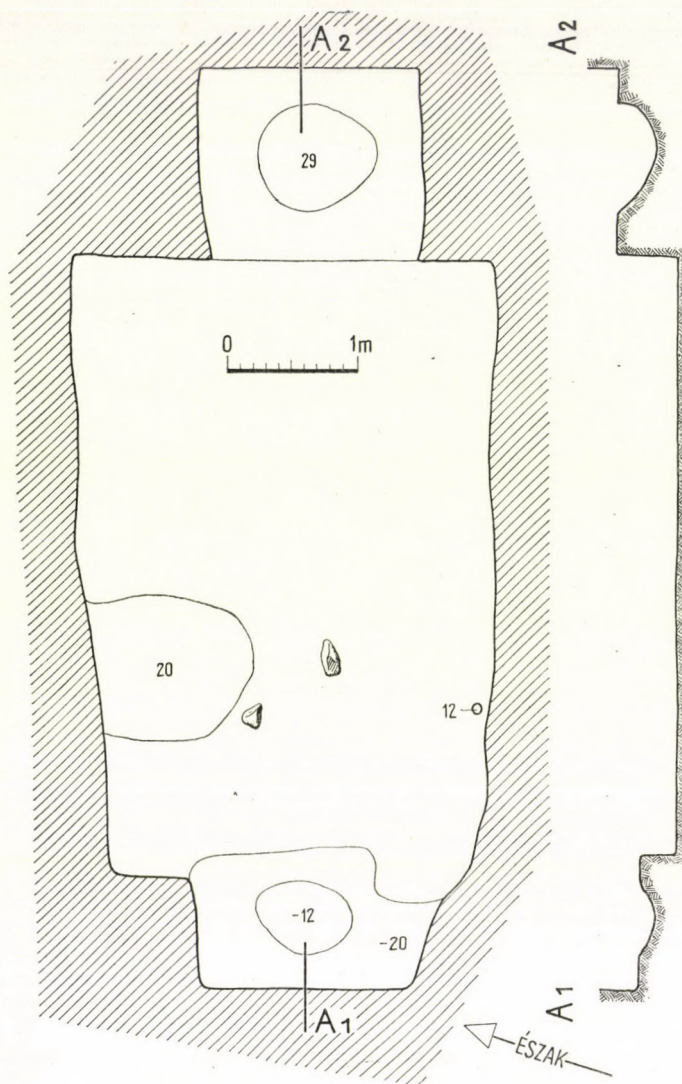
Szabálytalan, 280×260 cm-es belterületű gödör. Belseje 30–40 cm mélységig maradt ránk, tehát az ép házak közé sorolhatjuk. Lejárata bizonytalan. Tűzhelyét egyszer megújították, legalábbis erre utalt a keleti sarokban talált 50×50 cm-es területű, szabálytalan, égett folt.

Az új kőtüzhelyet később a szokványos északi sarokban építették fel. A tüzhelyet borító kövek összeomlottak s mintegy 120 cm szélességben szétgurultak. Egy részük római sírépület vagy sírkő kannelírozott pillértörédekeiből való. Az omladék alatt épségben kerültek elő a tüzhely nyitott téglalap alakú oldalfalai. H: 70 cm, SZ: 70 cm, belső területe 55×35 cm, magassága mintegy 35 cm. A kissé rombusz-szerűen, ferdén elhelyezett kőlapok és a házfal közti területet sárga agyaggal töltötték ki. A tüzhely alja égett, kormos agyagtapasztás volt (23. t. 5—6).

A ház belsejében nagy tartóölpök nyomaira a leg gondosabb kutatás után sem akadtunk. Padlóján két nagyobb s egy kisebb gödrön kívül csak mintegy 30 db 8—16 cm mély karólyuk volt megfigyelhető. (BI.)

Leletek. A ház töltelékföldjében semmiféle lelet nem volt. A humusszal érintkező felszínen Árpád-kori üstperemek (14. t. 2—3), üsttöredékek s néhány fazékperem (14. t. 4) került elő.

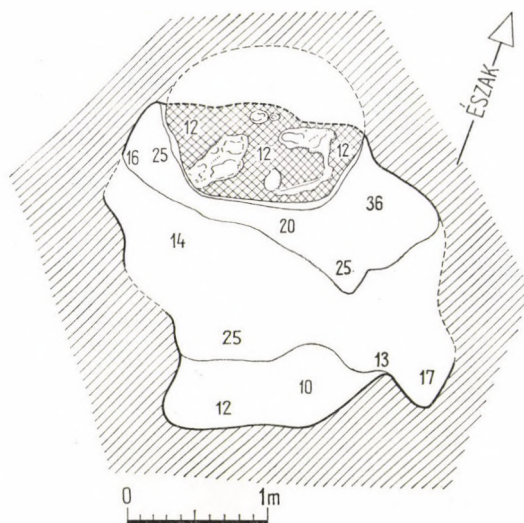
45. objektum

Bizonytalan rendeltetésű és korú gödörkomplexum

Feltehetőleg nem egykorú gödrök összefonódása. A komplexum délkeleti nyúlványaként szereplő 45/c nevezetű gödörben pl. bütykös őskori cserepek is előkerültek, ugyanitt és négyszögű előterében viszont római terra sigillaták, Árpád-kori cserépüst-töredékek, középkori cserepek és egy fenőrkő (6. t. 4) a további leletek.

A 45/a-nak nevezett északnyugati kiszögellésben és 29 cm mély kerek gödrében Árpád-kori cserépüst-töredéket találtak (14. t. 6).

A komplexum magja 460×320 cm-es téglalap alakú gödör, amely 50–60 cm mélységig maradt meg. Egy 20 cm mély, nagy, belső gödrön és egy 17 cm mély karólyukon kívül semmi nem utalt szerkezetére és rendeltetésére. Leletek sem voltak benne. (MK.)

46. objektum

Árpád-kori (?), szabadban levő kemence

Földgéppel elnyesett, szétdőlt maradványok. A kemence aljából 120 cm széles és 75 cm átmérőjű átégett felület maradt meg. Teljes felülete csak hozzávetőlegesen állapítható meg. Előtere is nehezen bogozható ki, mivel részben korábbi árkok, részben modern lövészárkok megbolygatták. (MK.)

Leletek. Részben az előtérből, részben a modern árkokból szabadkézzel készült, durva avar cserep és néhány Árpád-kori üsttöredék került elő.

47. objektum

Félig földbemélyített avar lakóház, belső kőtűzhely

Kissé trapézszerű, hosszúkás, téglalap alakú gödör. H: 355, SZ: 245–290 cm. A humusztól kezdve mintegy 70–80 cm mélységig kibontható volt. Lejárata ennek ellenére bizonytalan; talán az északi (északnyugati) sarokban lehetett. Tűzhelye a keleti (északkeleti) sarokban helyezkedett el. Még az avarokban szétszedték vagy szétrombolták, csak kisebb kövei és római téglatöredékei maradtak meg mintegy 1 m²-nyi területen. Eredeti méretét és helyét a sarokban egy 40×70 cm-es átégett folt mutatta.

A ház szerkezete szabályos volt. Északnyugat–délkeleti középtengelyében, a házfaltól 10–20 cm-rel beljebb kerültek elő az ágasfák mintegy 40 cm mély, nagyméretű, ásott nyílásai. Az északnyugati cölöplyuk aljára nagy, kerek, lapos követ helyeztek, védekezésül a cölöp süppedése ellen (?) – avagy becsúsztatták a nyílást elzáró kő (?). Szerkezeti szerepe lehetett még a ház déli felében egymás mellett talált két cölöplyuknak (21 és 30 cm), valamint a délnyugati sarokban (16 cm) és az északkeleti négyszögben talált cölöplyukoknak (18 és 20 cm mélyek). Ezeken kívül csak néhány kisebb gödör és karólyuk mélyedt be a padlóba. (BI.)

Leletek. A ház töltelékföldjéből avar cserepek kerültek elő: nagyjából szabadkézzel készült durva fazekak töredékei, alja (6. t. 8), füle (6. t. 6), sima (6. t. 9) és bevagdossággal díszített pereme (6. t. 5), törött orsógomb (6. t. 7), kagylók és állatcsont.

Szórványok a humuszból: római edénycserép és egy Árpád-kori cserép.

III. TERÜLET

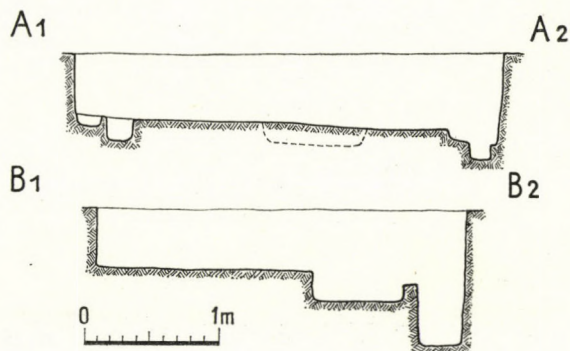
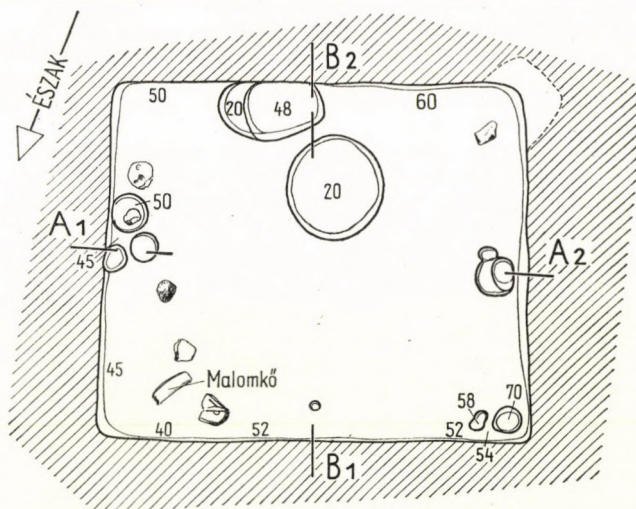
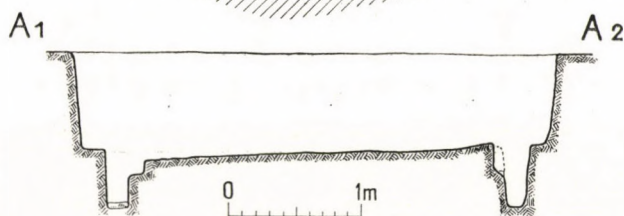
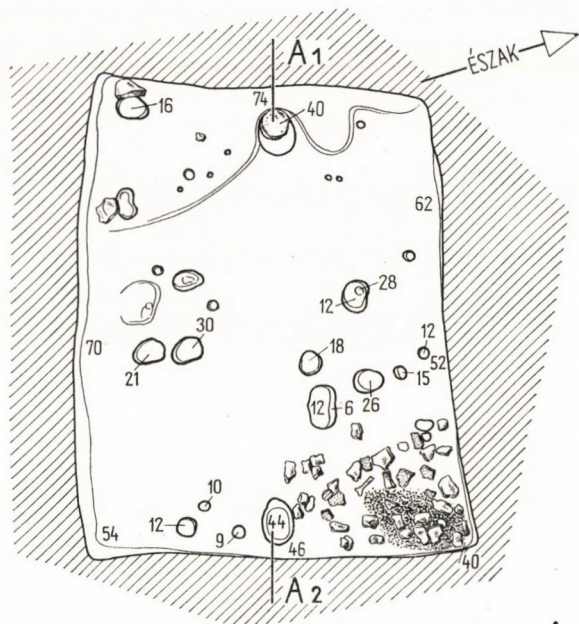
48. objektum

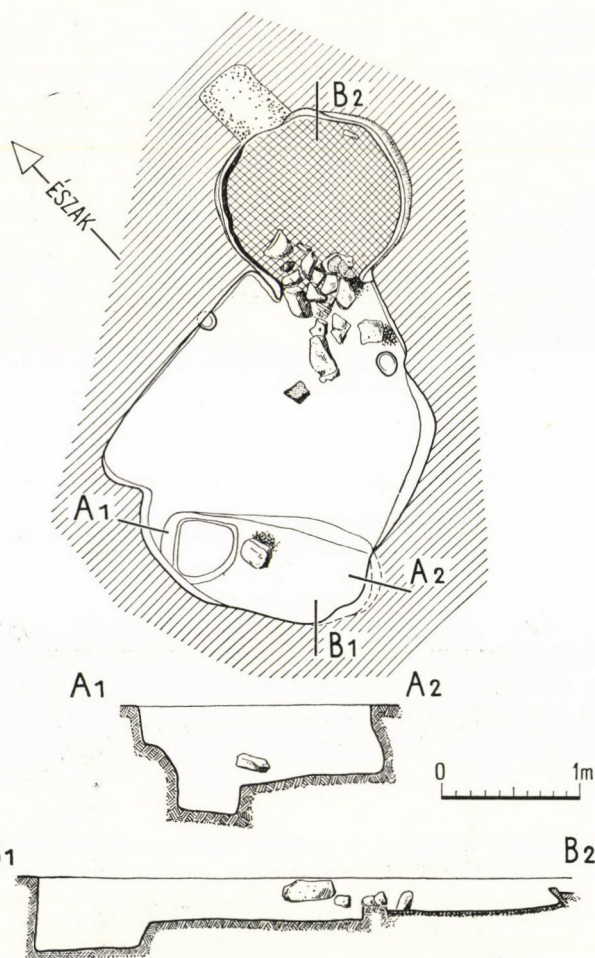
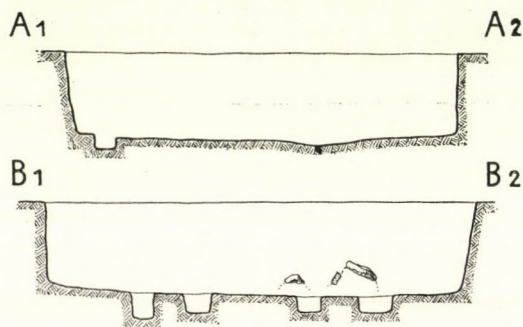
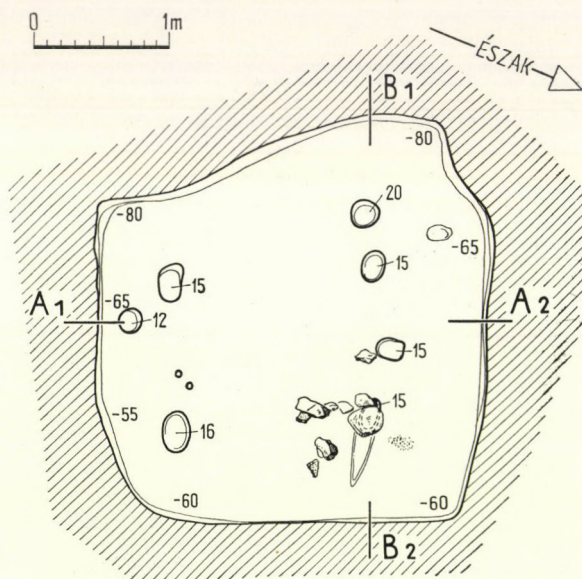
Félig földbemélyített avar gazdasági épület (?)

Kissé trapéz alakú, elég szabályos négyszögletes gödör. H: 315 cm, SZ: 265 cm. A humusztól kezdve mintegy 50–60 cm mélységig maradt meg. Lejárata nyomai a déli (délnyugati) sarokban.

Tűzhelyre utaló biztos nyom nem került elő belőle. A „szokványos” északi (északkeleti) sarokban volt ugyan néhány nagyobb kő, de átégésnek nyoma se mutatkozott. A kövek közül a legnagyobb egyébként is faragott, kerek malomkönek bizonyult, amelyet aligha építettek volna be tűzhelybe.

Az építménynek szabályos tetőszerkezete volt. Délnyugat–északkeleti fő tengelyének két végén egy-egy 20 és 30 cm-es, ásott cölöplyuk szolgált

az ágasfák felállítására. Az északkeleti cölöplyukat egyszer megújították vagy megtámogatták. Nyilván szerkezeti jelentősége volt a nyugati sarokban talált 70 cm mély cölöplyuknak is.

A ház egykori rendeltetésével függhetnek össze a keskenyebb oldalain talált kövek, a déli oldalán talált nagyméretű, sekély, kerek gödör és a közvetlenül mellette fekvő, 50 cm mély, veremszerű gödör. (BI.)

Leletek. A töltéskétföldből avar leletek kerültek elő: szabadkézzel készített durva edény pereme (6. t. 11), alja és cserepei, törött orsógomb (6. t. 10), kagylók és állatesontok.

Szórványok a humuszból: római házikeramika cserepei és egy Árpád-kori cserép.

49. objektum

**Félig földbemélyített avar lakóház,
belső kőtűzhellyel**

Szabálytalan alakú, 300×290 cm-es gödör. A humusztól kezdve mintegy 70 cm mélységig maradt meg. Lejárata feltehetőleg nyugati (északnyugati) oldalán, illetve sarkában volt. Tűzhelyére az északi (északkeleti) sarokban egészen kis égett folt s a környékén heverő néhány kő és téglá utalt.

Szerkezete szabálytalan. Tetőszerkezete a gödör északi és déli felében kis mélységbe levert (12–20 cm) cölöpökön nyugodhatott. Ezeken kívül a padlón csak két karólyukat találtunk. (BI.)

Leletek. Töltéskétföldjében avar leletek kerültek elő: szabadkézzel készített durva edények peremei (6. t. 12), alja és oldaltöredékei, valamint szürke, korongolt cserép.

A humuszból származik két Árpád-kori cserép.

50. objektum

Szabadban levő kemence

A 140×140 cm-es átmérőjű, földbevájt, kerek kemencét a földgyaluk elnyesték, csak alsó 18–20 cm-es része maradt meg. Alja tapasztott és erősen átégett. Délnyugat felé nyíló száját hajdan kövekkel és római téglatöredékekkel boltozták ki; maradványai összeomolva, egymáshullva kerültek elő. A kemence egyedülálló érdekessége az északi oldalához csatlakozó 50 cm hosszú, 40 cm széles nyílás. Alja égett, elsősorban azonban erősen kormos volt. Hasonlót Árpád-kori kemencéknél nem ismerünk; aligha tévedünk, ha a régen keresett füstelvezető nyílással vagy füstölő nyílással magyarázzuk (24. t. 6).

Előtere mintegy 35–40 cm mély gödör, amely nyugati végén 60 cm mély ovális gödörben végződött. A gödörben újabb, 20–25 cm mély gödör került elő. Közeliében kormos, nagy kő. Az előtérben talált két karólyuk a védőtetőzet vagy szárnyék maradványa lehetett. (BI.)

Említésre méltó lelet nem került elő a kemence területéről.

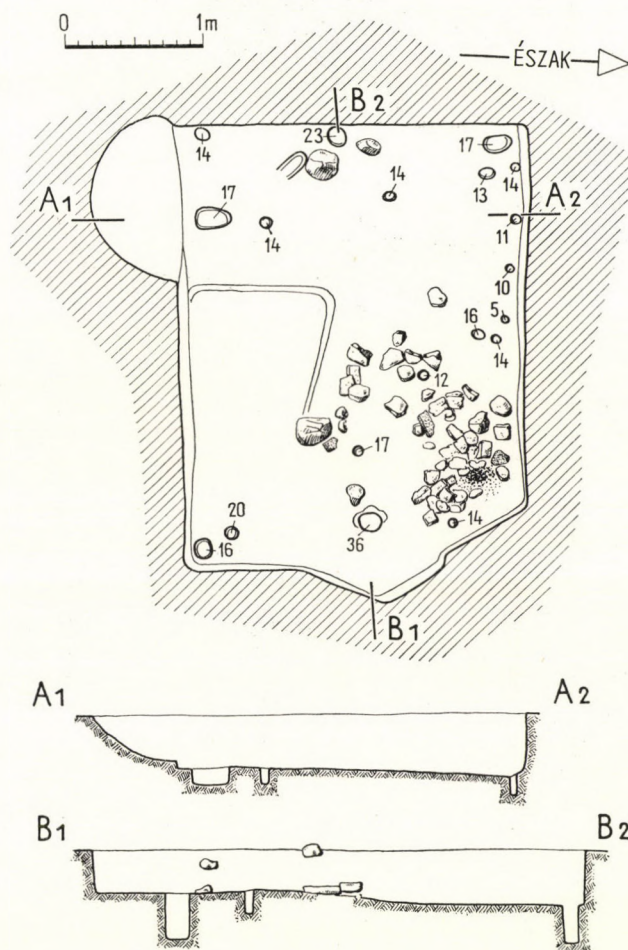
51. objektum

Félig földbemélyített avar lakóház, belső kőtűzhelyel

Tégalap alakból képzett ötszög alakú gödör. H: 350 cm, SZ: 250 cm. Belseje mintegy 30–40 cm mélységig maradt meg. Lejárata, a délnyugati sarokban félkörívesen kiugró lépcső, megfigyelhető volt. Tűzhelye az északkeleti sarokban helyezkedett el. Teljesen szétrombolták vagy szétszedték; kővei és római téglatöredékei közel 2 m²-es körzetben voltak szétszórva. Helyére a 40×30 cm-es égett folt s a környékén található kővek utaltak.

A ház szerkezete szabályos volt. Nyugat–keleti főtengelyében előkerültek az ágasfák 28, illetve 36 cm mély (vert?) cölöplyukai; az utóbbi a ház-faltól 50 cm-rel beljebb. A délkeleti és északkeleti sarokban, valamint a bejárat előtt talált cölöplyukak szintén a tetőszerkezettel lehettek összefüggésben. Ezeken kívül a ház közértengelyében két nagyméretű, ülésre alkalmas követ s néhány karólyukat találtunk. Az utóbbiak közül érdekes az északim fal ellett húzódó (5, 10, 11 cm mély) karósr — talán pole vagy fekvőhely lábazata. (BI.)

Leletek. Mind avarkoriak: szabadkézzel készült edények bevagdosással díszített peremtöredékei (7. t. 1), alja és oldalcserpei, valamint 2 db szemcsés szerkezetű, korongolt cserép.

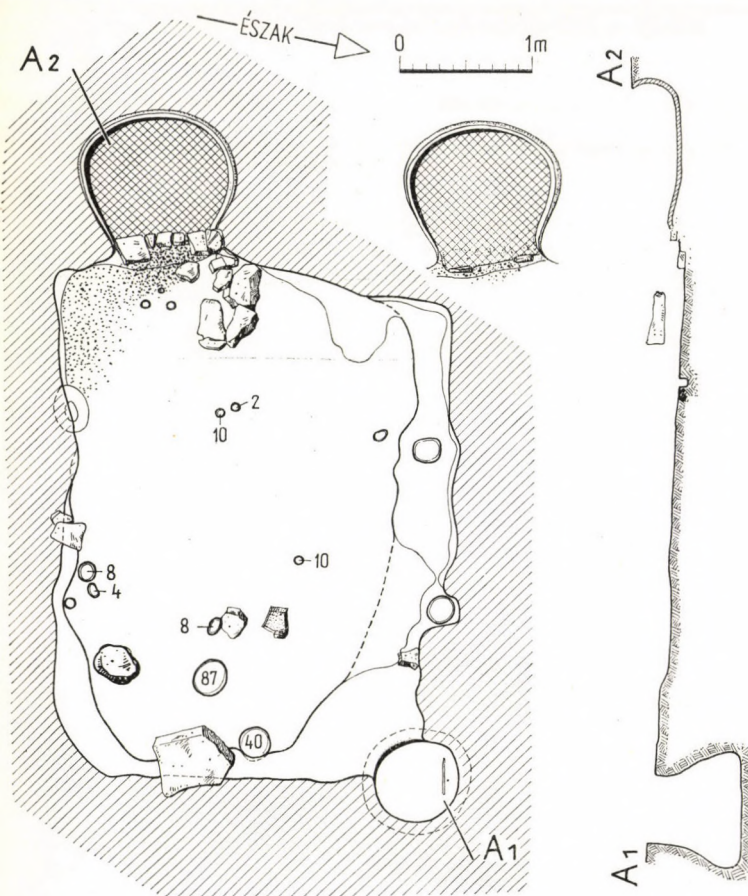
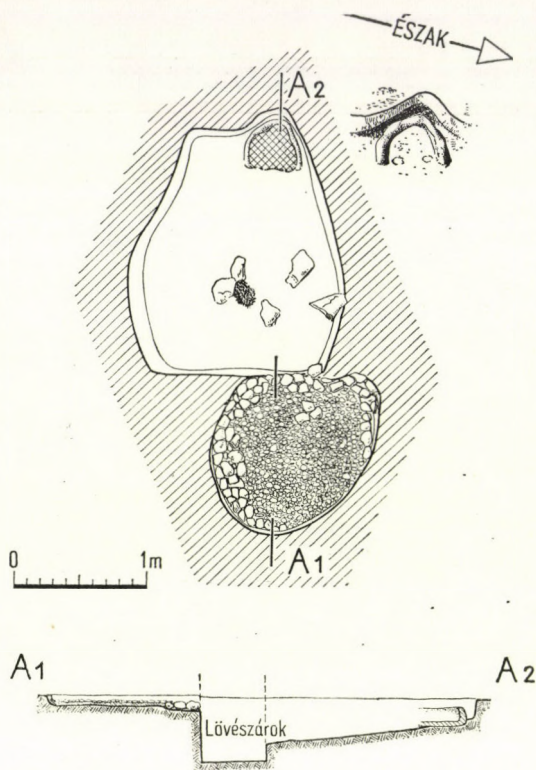
52. objektum

Szabadban levő kemence

(A II. területen feküdt, eredetileg más, téves — duplum — száma volt; a jelenlegi számot későbbi revízió során kapta.)

A 120×120 cm-es kemence lapja kővel és folyami kavicsokkal volt alapozva. Szélén 1–3 sorban nagyobb kővek, középen sűrűn, gondosan egymás mellé rakott kisebb kavicsok foglaltak helyet. Tapasztott felületéből csak kis foltok maradtak meg.

Előtere nyugat-délnyugati irányból csatlakozott hozzá, de nem a kemence szájával egyvonalban,

hanem attól kissé délre, úgyhogy a kemenceszáj az előtér északi (északkeleti) sarkába esett. Az előtér megmaradt formájában 200 cm hosszú és 160 cm széles. A kemence felé eső oldalát egy sekély lövészárk kissé megsértette. Mintegy 20–40 cm-rel felejt mélyebben a kemence fenekénél. Az északnyugati részén talált néhány nagy kő a kemence szájának boltozatához tartozhatott (19. t. 8).

Az előtér nyugati végében 50×50 cm-es kis szabad tűzhely (?) vagy piciny kemence (?) került elő; tapasztott, kiégett peremmel és fenékkal. Szabad tűzhely volta mellett szól a szája előtt megfigyelt két karólyuk. (BI.)

Lelet nem került elő a területről.

53. A–B objektum

Félig földbemélyített avar lakóház, belső kőtűzhellyel és ráépített Árpád-kori, szabadban levő kemence

Bár a rétegeződést nem figyelték pontosan meg, ténye nem vonható kétségbe (25. t. 1–2).

Avar lakóház (B). 380 cm hosszú, 290 cm széles, téglalap alakú gödör, északi (északkeleti) sarkához csatlakozó jellegzetes kerek veremmel. A 60 cm átmérőjű verem — aljáig — 85–90 cm-esre tágult; mélysége 60 cm. A ház kibontásának mélységét nem jelzi a metszet, de a fényképek szerint a föltte épségben maradt vastag humuszból indult ki. Lejárata nem állapítható meg. Tűzhelye is bizonytalan. Nincs kizárva, hogy a délnyugati sarokban lehetett, ahol a föld jóval nagyobb helyen égett át, mintsem azt a közelben fekvő Árpád-kori kemence szája indokolná. Mivel azonban Árpád-kori kemencéink az ellenkezőjére is szolgáltatnak példát, másrészt az avar tűzhely ezen a helyen egyedülálló lenne, a kérdést nyitva kell hagynunk. Az avar tűzhely szétszórt köveit az Árpád-korban a kemence építésénél használták fel.

A ház szerkezete valószínűleg szabályos volt. Nyugat–keleti főtengelyének keleti végében előkerült az ágasfa 40 cm mély, ásott cölöplyuka. Nyugati párját azonban a ráhullott nagy kövek alól nem bontották ki. A hosszanti falak mentében, valamint a keleti főtartótól 35 cm-re talált cölöplyukak (mélységüket nem ismerjük) szintén a szerkezettel függhettek össze. A ház padlóján egy-két lapos kővön és római téglán kívül néhány karólyuk került elő.

Leletek. Az objektumból ránkmaradt leletanyag tekintélyes része avar kori: finom, szürke, korongolt cserepek, szabadkézzel készült durva fazék alja és cserepei (7. t. 2), kézikorongon készített edény alja, piros orsókorong töredéke, terra sigillatából faragott orsókorong (7. t. 3–4), valamint — a veremben — hosszú vas fúróeszköz (7. t. 8).

Árpád-kori kemence (A). A 100×100 cm-es ovális kemencét a házon kívül, délnyugati irányban vájták a földbe. Oldalai mintegy 30–35 cm magasságig állottak. Feneke gondosan le volt tapasztva és erősen átégett. Szája kövekkel volt kiboltozva — az avar tűzhely köveivel; omladéka az előtérben heverték. Néhány lapos kővel alapozták meg a kemence száját is, ezek felett folytatódott a tapasztás.

Az előtérnek a kemence felé eső részét 10–20 cm-re bevágták az egykori avar ház szélébe; a „házfal” kidudorodása ennek az eredménye. Dél és nyugat felől az előtér lényegében beleépült a korábbi avar házba, amelytől csak az északi oldalon válik el valamelyest mélyebb nivójával. A komplexum keleti végében talált nagy lapos kő (eredetileg az avar kemence része) nyilván már az Árpád-korban került erre a helyre. (MJ.)

Leletek. A leletanyag másik, gazdagabb fele Árpád-kori: különböző fekete, vörösbarna és szürke cserépüstök peremei (14. t. 7; 15. t. 1–2; 35. t. 7–8), oldalfalai, vörös és fekete fazekak peremei (14. t. 9–10), felső része (14. t. 8), alja és cserepei.

A komplexumon kívül, délkeleti sarkához csatlakozva kerültek elő egy mintegy 45–50 cm átmérőjű vasüst roncsai, foltozott peremrészei (15. t. 3a–b), fültöredékei (15. t. 3c–d, 4). Szintén Árpád-kori.

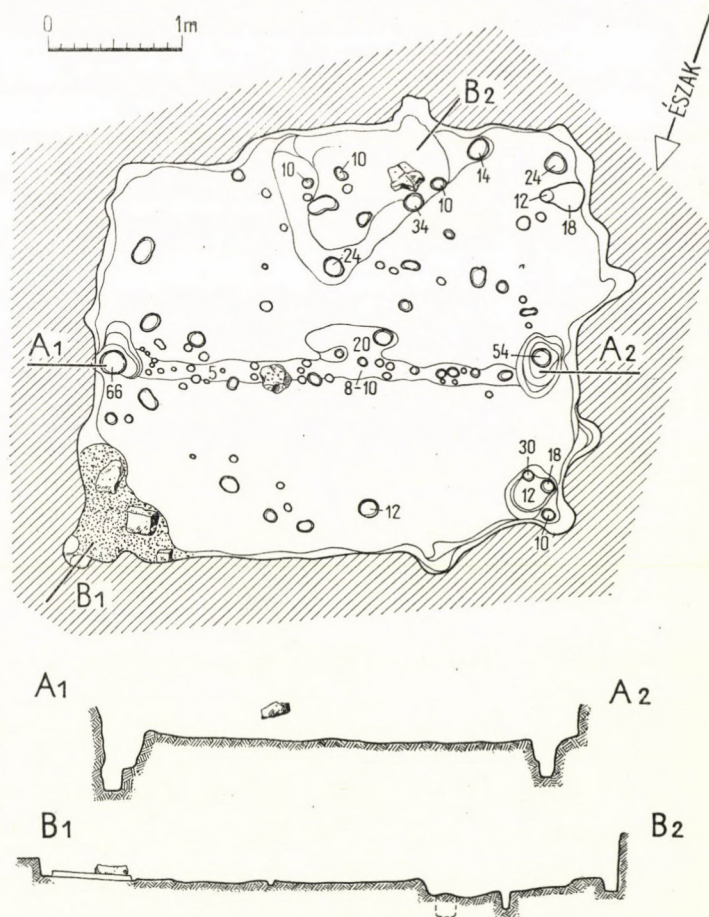
54. objektum

**Félig földbemélyített avar lakóház,
belső kőtűzhellyel**

Kissé romboid alakú, szabálytalan gödör. H: 360 cm, SZ: 320 cm. Mintegy 30–40 cm mélységig maradt ránk. Lejárata valószínűleg nyugati falának legnagyobb kiszögellésében volt. Tűzhelye a szokványos északi (északkeleti) sarokban. Helyére három kőn kívül az alaposan átégett sarok utalt.

A ház szabályos szerkezetű. Ágasfáinak 30, illetve 40 cm mély, ásott gödrei a délnyugat–északkeleti fő tengely két végében kerültek elő. Az ágasfák között, a padlón, 15–20 cm széles összekötő árok húzódott. Az árok karókkal volt televerve. Belső elválasztófalat ilyen kisméretű házakban alig képzelhetünk el. Az egész inkább alapos beázás vagy állandó csepegés nyomának tűnik, mely azután történhetett, miután lakói már elhagyták a házat. Szerkezeti jelentőségű cölöplyukak kerültek elő még a délnyugati sarokban, a déli oldal közepén és az északnyugati sarokban.

A padló le volt tapasztva. A tapasztás alatt 20–25 kisebb karólyuk került elő (25. t. 3–4). Említésre méltó még a ház déli oldalának közepén talált nagyobb gödör, benne agyagnehezékekkel. (MJ.)

Leletek. A leletanyag teljes egészében avar. A töltélföldből: finom, szürke, korongolt edény pereme, alja, oldaltöredékei, ugyanilyen cserépből faragott orsókorong (7. t. 6), szabadkézzel készült durva fazékoldalak és -aljak, kézikorongon készített edények cserepei. A padlórétegből: szabadkézzel készített durva edények pereme (7. t. 5) és cserepei, kézikorongon készült fekete cserepek, továbbá néhány római cserép (sigillataperem, vörös edényfűl, szürke cserép).

55. objektum

Félig földbemélyített avar lakóház, belső tűzhellyel

Szabálytalan négyszög alakú, 330×340 cm-es gödör, északi oldalához csatlakozó, 100×120 cm-es, ovális, veremszerű kiugrással. Keleti oldalát erősebben legyalulták, felülete átlagban 15–20 cm mélyen volt kibontható. Bejárata bizonytalan. Tűzhelye a szokványos északi (északkeleti) sarokban volt. Helyére csak 30×50 cm-es égett folt utalt; köveit az utolsó darabig elszállították.

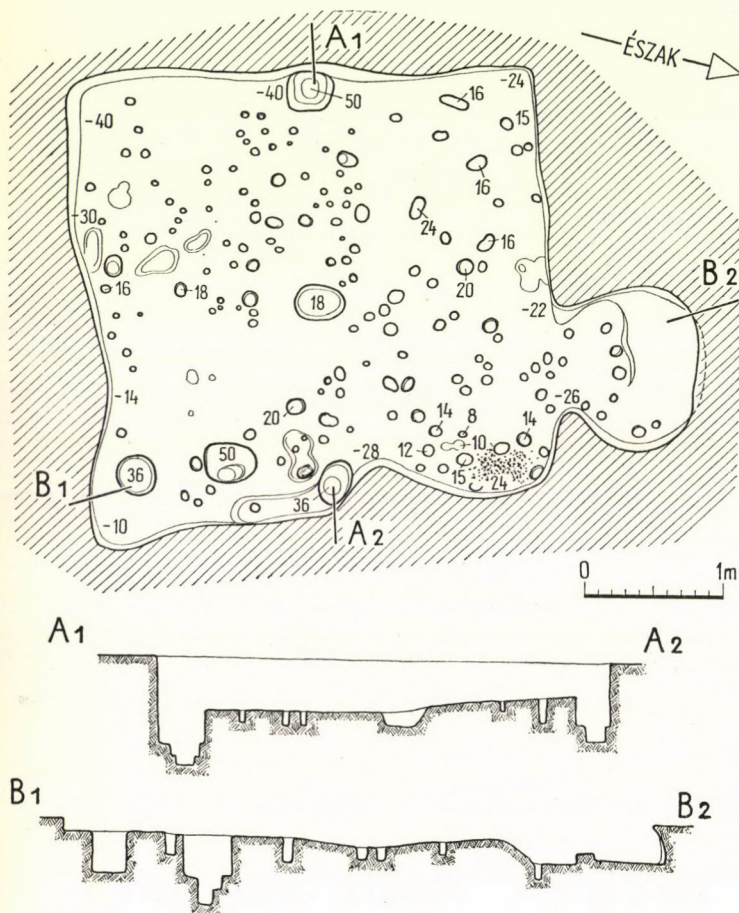
Szerkezete szabályos. Délnyugat–északkeleti fő tengelye két végén előkerültek az ágasfák számára ásott 50, illetve 36 cm mély gödrök. A velük egyvonalon, a ház közepén talált 18 cm mély, ásott cölöplyuk a szelemen alátámasztására szolgáló cölöpre utal. Szerkezeti szerepük volt még a déli fal közepén és a délkeleti sarokban talált 30, 36 és 50 cm mély cölöplyukoknak (24. t. 5). A lesározott, ledöngölt padló alatt karólyukak tömege került elő. Egy részük még a verem elejére is áttért. (B1.)

Leletek. A töltélföldből nagy mennyiségű avar lelet került elő: finom, szürke, korongolt edény cserepe hullámköteg díszítéssel (7. t. 11–12), korongolt fekete edények felső része (7. t. 7), alja (7. t. 13) és pereme (7. t. 10), szabadkézzel készült durva edények pereme (7. t. 9) és töredékei, vörös orsókorong (7. t. 14), átlukasztott kagylók, valamint a szokványos néhány római cserép (sigillatöredék, piros edénytöredék).

56. objektum

Félig földbemélyített avar lakóház, belső kőtűzhellyel

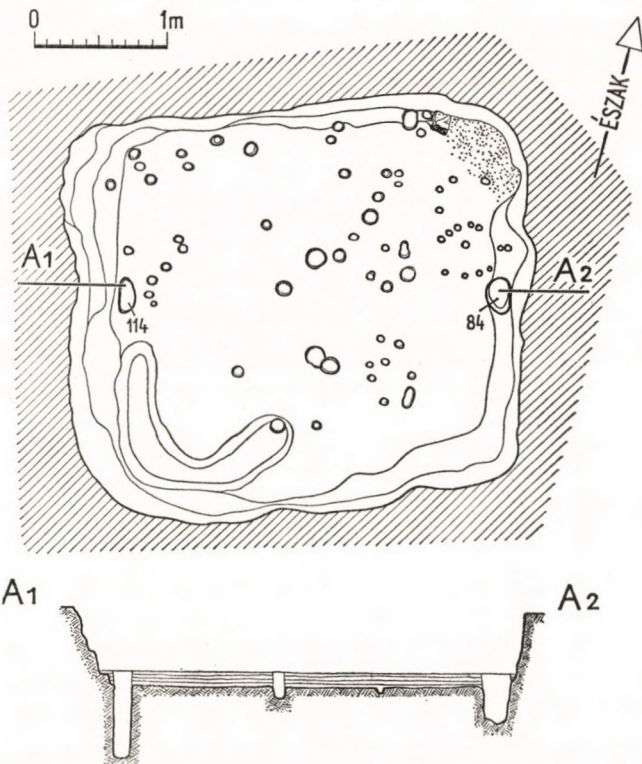
Lekerekített sarkú, kissé szabálytalan négyszög alakú gödör. H: 330 cm, SZ: 300 cm. Belseje a humusztól kezdve kibontható volt, mintegy 60 cm mélységig. Lejárata valószínűleg az északnyugati sarokban, tűzhelye a szokásos északi (északkeleti) sarokban volt. Az utóbbi helyére csak egy 50×60 cm-es égett folt és egy-két kő utalt.

Szerkezete szabályos. Délnyugat—északkeleti fő-tengelye két végén kerültek elő az ágasfák 55, illetve 30 cm mély cölöplyukai. A padlót többször megújították, ledöngölték és lesározták. Az egymás alatti négy padlóréteg helyenként 16 cm vastag volt. Felbontása után, főleg a ház északi felében, elég nagy számban kerültek elő karólyukak (25. t. 5). Köztük összetartozó csoportok figyelhetők meg, így az északkeleti sarokban a tűzhely közelében, az északnyugati fal mentében és a délkeleti négyszögben találtak azonos méretűek. A délnyugati sarokban nagy, kifli alakú bemélyedés. (MJ.)

Leletek. A töltelékföldben kevés avar lelet volt: finom, szürke, korongolt edények díszített cserepei (7. t. 15) és pereme, korongolt sötétszürke cserepek, szabadkézzel készült durva bögre cserepei és fenék-része, római edényből faragott orsókorong (7. t. 16), valamint néhány római cserép, közte sigillatátördék.

A humuszréteghez tartozik egy Árpád-kori üst-perem töredéke (35. t. 10).

57. A—B objektum

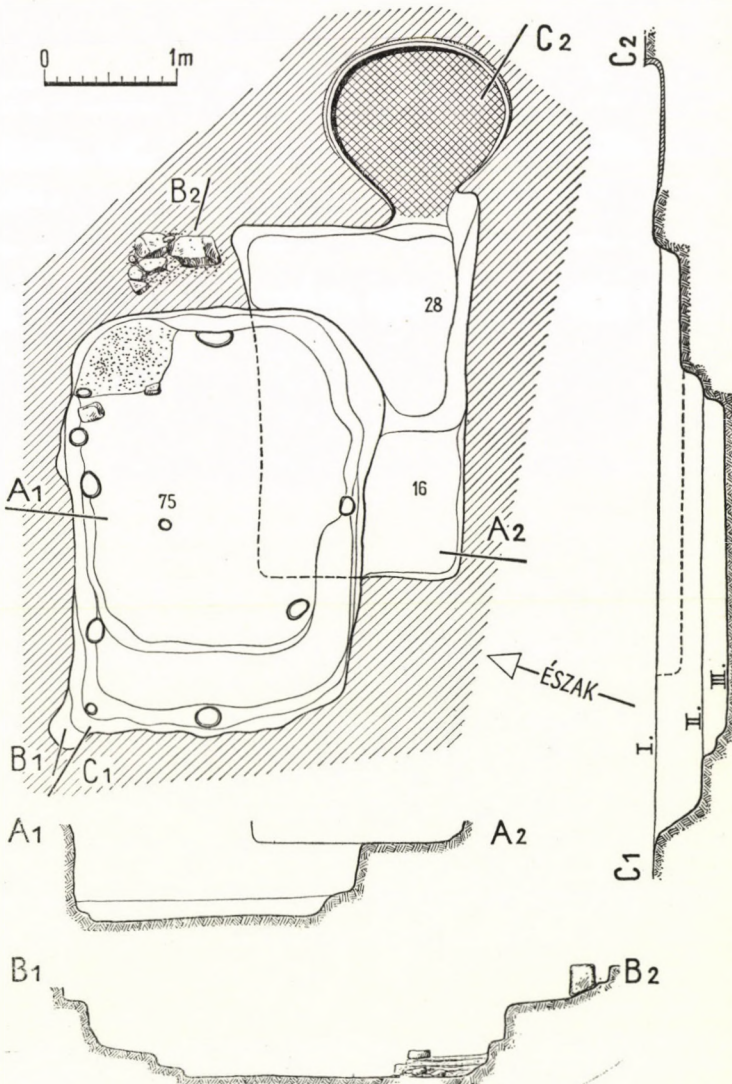
Félig földbemélyített avar lakóház,
belső kőtűzhellyel és ráépített Árpád-kori,
szabadban levő kemence

Az objektumról készített jó fényképfelvételek (25. t. 6—8) egyértelműen igazolják a rétegeződést.

Avar lakóház (B). Lekerekített sarkú, téglalap alakú gödör. H: 320, SZ: 220 cm. Alja a humusztól számítva 70—75 cm mélyen volt. Lejárata az északnyugati sarokhoz csatlakozó U alakú lépcső kiszögellésénél. Tűzhelye a szokványos északi (északkeleti) sarokban helyezkedett el. Helyét 50 × 70 cm-es átégett folt és néhány kődarab jelezte.

Szerkezete szabályos volt. A szokványos délnyugat—északkeleti fő-tengely két végén kerültek elő az ágasfák nagy cölöplyukai (mélységük ismeretlen). Szerkezeti szerepe volt még az északi fal mentében talált három, a déli fal középső részén és a délnyugati négyszögben talált két másik nagyobb cölöplyuknak (mélységük ismeretlen). A ház padlóját többször megújították, a padló-rétegek vastagsága helyenként elérte a 15—18 cm-t.

Leletek. A mély ház töltelékföldjéből sok avar lelet látott napvilágot: finom, szürke, korongolt, díszített cserepek (8. t. 1—3) és edényalj töredék, szabadkézzel készült durva bögrék bevagdósott (8. t. 5), benyomkodott (8. t. 7) és sima (8. t. 6) peremei, oldalai és alja, ugyanilyen nagy fazék fele (8. t. 4), korongon készült bögre fekete cserepei és peremtöredéke, vas- és bronztű (8. t. 9—10), vastöredék, átfűrt kagyló, bekarcolással díszített

agyagnehezék, bevagdostott fenőkő (8. t. 8), valamint a szokásos római szórványok (sigillatátöredékek, piros festett cserép).

Árpád-kori kemence (A). 140×130 cm-es, ovális, tapasztott kemencealj. Oldalából mindössze 5–10 cm-t hagyott meg a földgép. Szája az avar háztól keletre 1 m-re nyílt. Előterének kétharmada kívül esett az avar házra, csak nyugati széle nyúlt az avar ház fölé. Az előtér hullámos fenéke mintegy 30–50 cm-rel magasabb szinten feküdt, mint a ház alja. A kemence alja 20–25 cm-rel feljebb volt az előtérnél (70–75 cm-rel magasabban az avar ház padlójánál!). Az előtér 260 cm hosszú, legnagyobb szélessége 180 cm.

A kemence aljával azonos szinten, az avar ház alsó nivója felett 70 cm-re, felső padlósíntjéértől 50 cm-rel feljebb, *mindkét objektumon kívül* (vö. 25. t. 6–8) néhány nagyobb kő került elő. A kövek eredetileg a közvetlenül alatta előkerült avar kőtűzhelyhez tartoztak; onnan bányászták ki őket.

Az elnyesett Árpád-kori kemence területén Árpád-kori cserepek nem kerültek elő, ami egyáltalán nem ritka jelenség a szabadban levő kemencéknél (vö. a 6, 33, 50, 52. és 60. kemencéket). (MJ.)

A-objektum

A II. terület 21. gödre és 42. objektuma között elgyalult, egymásraépített Árpád-kori kemencék kerek, égett foltjai. Átmérőik: 120 és 150 cm.

Avar sír

A II. területen, a 36. objektum közelében. Sírgödre lekerekített sarkú, téglalap alakú. H: 135 cm, SZ: 45 cm. Mélysége: 70 cm (a legyalult felületet figyelembe véve, eredetileg 120–150 cm mély lehetett). A sír szélétében egymás mellé helyezett 10 cm széles deszkákkal volt eredetileg beborítva. A 10 cm mélységtől 30–40 cm mélységig ferdén besüppedt deszkák nyomai részben megfigyelhetők voltak.

A sírban nyugat-délnyugat–kelet-északkelet irányban ($54-22^\circ$) 60–70 cm hosszú leánysecsemő nyugodott. Csontjaiból a koponya, néhány fog és a láb csontjai feküdtek a helyükön. A gerinc és bordák helyzete bolygatásra utalt; ugyanerről vallott a sírt borító deszkázat közepén tátongó rés (27. t.).

Mellékletei. A nyaka körül: 14 db üveggyöngyből álló nyaklánc, köztük korjelző a 10 db egyes vagy kettős színes szemes-gyöngy (10. t. 1–3; 33. t. 3). A derék táján: vascsat töredékek és kis vaskarika (10. t. 4; 33. t. 4).

A VII. század első kétharmadára keltezhető sajátos gyöngyök alapján a sír egykorú az avar településsel.

Gödrök

Az I–II. területen került elő az 1–29. gödör, a III. területen pedig az I–XX. gödör. A 49 gödörből a leleteket tartalmazók — három kivétellel — Árpád-koriak.

Az I. terület Árpád-kori házcsoportja környékén kevés gödröt találtunk, még kevesebb tartalmazott leletanyagot. Rétegtani szempontból egyedül a 8. gödör volt érdekes, amelyet beleástak a 11. házhoz vezető árokba.

Bősegebb stratigráfiát szolgáltatott a II. terület, ahol a 14, 15. és 16. Árpád-kori gödrök metasztették az árokrendszer egyik árkát.

1. gödör. Átm: 120×130 cm. M: 70 cm. Erősen lekerekített aljú. Üres.

2. gödör. Átm: 120×170 cm. M: 25 cm. Sekély, ovális. Üres.

3. gödör. Avar. Átm: 125 cm. M: 50 cm. Lekerekített aljú.

Leletek. Szürke, finom, korongolt avar edény fenéktöredéke, vastagfalú, szabadkézzel készült nagy edény néhány cserepe, szemcsés anyagu cserepek.

4. gödör. Átm: 130 cm. Mélysége: a humusz aljától 60 cm volt. Ebből később 40 cm volt még feltárható. Lekerekített aljú. Üres.

5. gödör. Átm: 120 cm. M: 50 cm. Lekerekített aljú. Üres.

6. gödör. A humusz elvitele után 130 cm átmérőjű, mintegy 70 cm mély lehetett. Feltárásakor már csak 120 cm átmérőjű volt és 60 cm mély. Tojásdad alakú és aljú. Üres.

7. gödör. Átm: 60×80 cm. A tojásdad alakú gödör északi végében 45 cm átmérőjű kisebb gödör foglalt helyet. Mélységei: 30 és 50 cm. Üres.

8. gödör. Átm: 90 cm. M: 110 cm. 80 cm mélységben enyhén kiszélesedett, majd aljáig ismét 90 cm átmérőjűre szűkült. Üres.

9. gödör. Átm: 150 cm. M: 60 cm. Földjében állatcsontok.

10. gödör. Átm: 80 cm. M: 67 cm. Üres.

11. gödör. Átm: 90×115 cm. M: 100 cm. Üres.

12. gödör. „Sír formájú”. H: 100 cm, SZ: 40 cm. Észak–déli irányú. M: 50 cm. Üres.

13. gödör. Avar. Nagyméretű, északnyugat–délkeleti irányú gödör, keleti sarkában „lejárattal”. H: 270 cm, SZ: 160–200 cm.

Leletek. Szabadkézzel készült, nagy durva edény két töredéke, valamint kagylók.

14. gödör. Árpád-kori. Átm: 106 cm. M: 86 cm.

Leletek. Cserépüst pereme (35. t. 11–12) és oldalak, kisebb edény alja és pereme (16. t. 1), nagy edény pereme (16. t. 3) és töredékei (16. t. 4), orsókorong (16. t. 2), vaseszköz, kagylók.

15. gödör. Árpád-kori. Átm: 100×140 cm. M: 90 cm.

Leletek. Cserépüst pereme (35. t. 13) és oldaltöredékei, fazéktöredékek, vasszegek, sigillatatöredék.

16. gödör. Árpád-kori. Átm: 100 cm. M: 75 cm. Tüzelőgödörből lett személgödör.

Leletek. A gödör alján cserépüst teljes felső fele (34. t. 3) és további töredékei (16. t. 9); körülötte más üstperemek (36. t. 1), fazék felső harmada (16. t. 7) és cserepei, edényoldala (16. t. 5), edényfenekek, különböző cserepek, terra sigillatából faragott orsókarika (16. t. 6), sigillata-utánzatok, kagylók.

17. gödör. Árpád-kori. Átm: 100×140 cm. Szabálytalan tojásdad alakú. M: 130 cm. Lefelé fokozatosan összeszűkülő, hegyes aljú.

Leletek. Üstperemek (36. t. 2–5) és üstoldal, vörös palackedény nyaka (16. t. 8), szürke edénytálc, sílex és kagyló. A felszínről kerülhetett az együttesbe egy szürke avar cserép.

18. gödör. Árpád-kori. Átm: 115×160 cm. M: 76 cm. Szabályos ovális alak.

Leletek. Üstperem-töredékek (37. t. 1–3), díszített edény pereme, hullámvonal díszes cserép.

19. gödör. Árpád-kori. Átm: 100×120 cm. M: 60 cm.

Leletek. Üstperem-töredékek (37. t. 10), edénytöredék bekarcolt díszítéssel (16. t. 10), kagylók,

20. gödör. Árpád-kori. Átm: 90 cm. M: 25 cm. Elnyesett gödör, teknőszerű aljjal.

Leletek. Különböző üstperemek (37. t. 9, 11–12) és oldaltöredékek, edényperem, vastöredék.

21. gödör. Árpád-kori. Átm: 100×110 cm. M: 25 cm. Elnyesett, lapos aljú gödör.

Leletek. Üst felső felének töredékei (37. t. 13).

22. gödör. Átm: 70 cm. M: 35 cm. Üres.

23. gödör. Átm: 140×170 cm, ovális. M: 50 cm. Gömbölyű alj. Üres.

24. gödör. Átm: 130×150 cm, ovális. M: 18 cm. Lapos, teknőszerű alj. Üres.

25. gödör. „Sír formájú”. H: 300 cm, SZ: 90 cm. 20 cm mélyen eltűnt.

26. gödör. Átm: 70×130 cm. M: 15 cm. Üres.

27. gödör. Átm: 240×280 cm. M: 14–16 cm. Szabálytalan, teknőszerű bemélyedés. Üres.

Az alábbi két gödör az I. terület szám nélkül maradt üres gödrei — utólagos beszámozással:

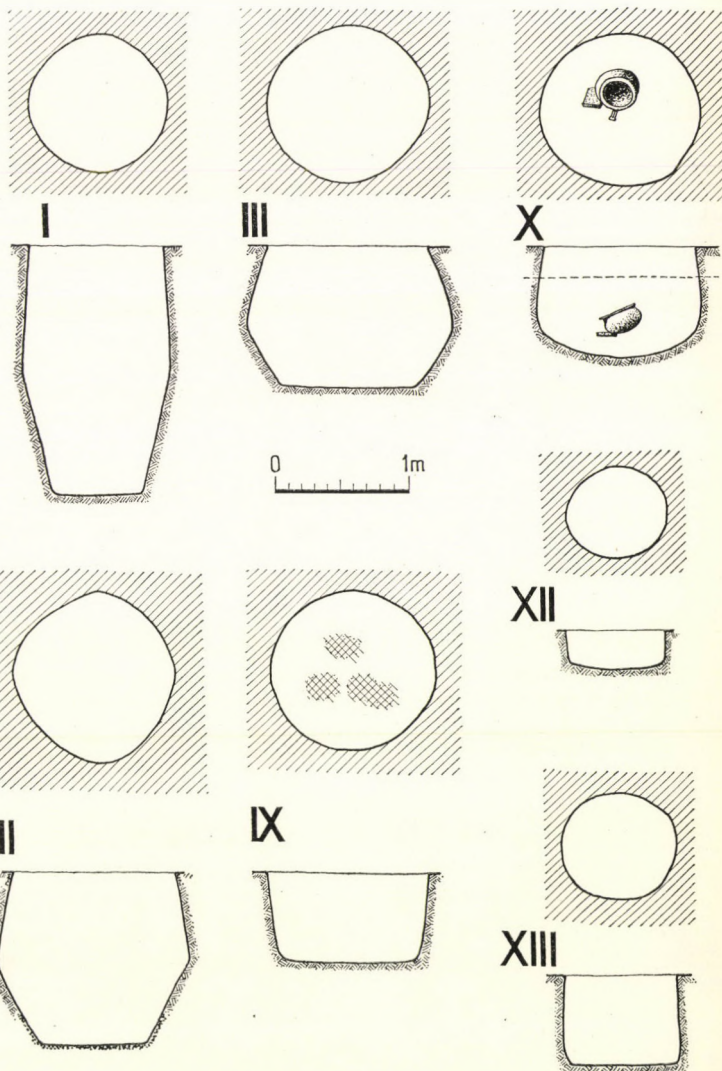
28. gödör. Átm: 90×110 cm. M: 45 cm. Üres.

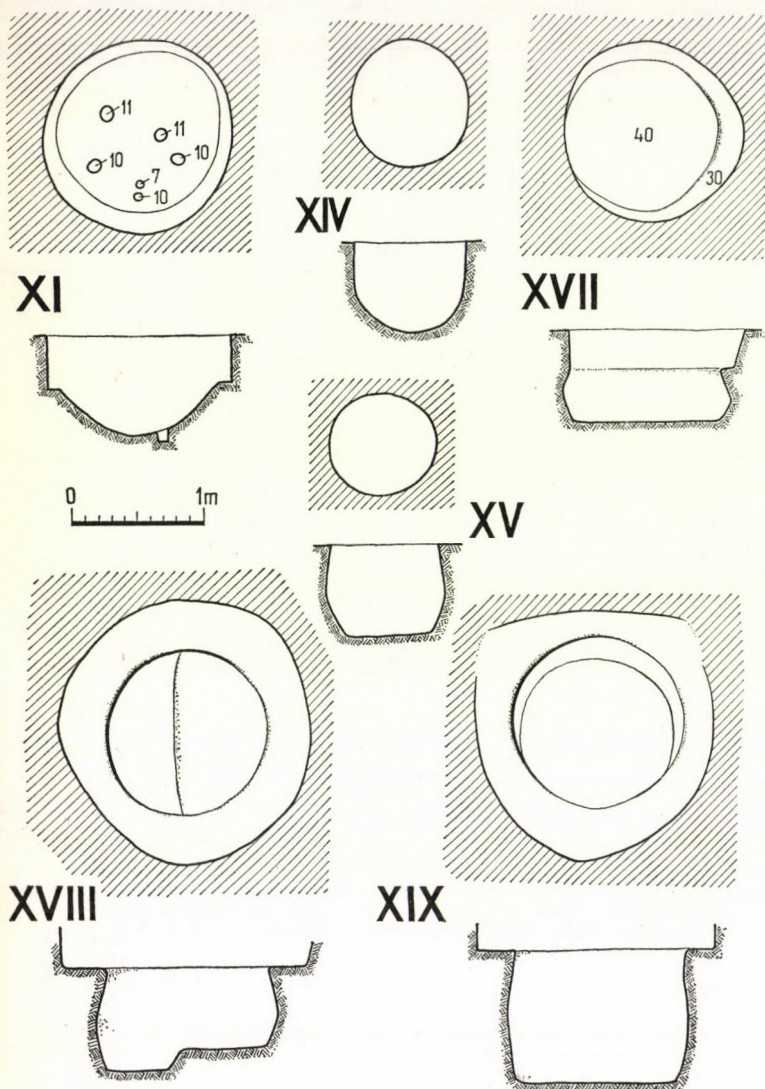
29. gödör. Átm: 100×110 cm, tojásdad. M: 30 cm. Üres.

III. terület

I. gödör. Árpád-kori. Átm: 100 cm. M: 190 cm. Hordó alakú, átmérője 100 cm mélységben 110 cm-esre bővült, majd az aljáig fokozatosan 70 cm-esre szűkült.

Leletek. Üstperem (17. t. 1; 38. t. 1–2), átlukasztott vaslemez (17. t. 2), vaseszköz töredéke (17. t. 3), vassvő (17. t. 5).

II. gödör. Árpád-kori. Átm: 120 cm. M: 130 cm. Hordó alakú. Átmérője 70 cm mélységben 140 cm-esre bővült, majd aljáig 80 cm-esre szűkült. Peremén égésnyomok látszottak. Mellette szabálytalan mélyedésben néhány égett kő.

Leletek. Cserépiüst perem- (38. t. 3–5) és oldaltöredékek (17. t. 10), edényperemek (17. t. 11–12), állatsontok.

III. gödör. Árpád-kori. Átm: 120 cm. M: 106 cm. Hordó alakú. Átmérője 65 cm mélyen 155 cm-esre bővült, majd aljáig 100 cm-esre szűkült.

Leletek. Cserépiüst pereme (38. t. 6) és oldaltöredékei, fazék díszített cserepei (17. t. 7), orsókorong (17. t. 8), félgömb alakú római bronzdíz (17. t. 9; 33. t. 6), állatsontok.

IV. gödör. Árpád-kori. Átm: 110 cm. M: 60 cm.

Tartalma: sok állatsont és kagyló.

V. gödör. Átm: 100 cm. M: 75 cm. Üres.

VI. gödör. Árpád-kori. Átm: 100 cm. M: 25 cm.

Leletek. Cserépiüst peremtöredékek (38. t. 7–8), fazékperemek, avar és római cserép, vasszög (17. t. 4), kagylók és madárcsontok.

VII. gödör. Árpád-kori. Átm: 110 × 130 cm. M: 75 cm.

Leletek. Cserépiüst oldaltöredéke (32. t. 22), díszített cserepek (17. t. 13, 15), hosszú vaskés (17. t. 14), kagylók, állatsontok.

VIII. gödör. Átm: 150 × 160 cm. M: 70 cm. Üres.

IX. gödör. Árpád-kori. Átm: 124 cm. M: 70 cm. Aljáig fokozatosan 100 cm szélesre szűkült. Feneke égett, koromfoltos.

Leletek. Cserépiüst peremének töredékei (38. t. 9–11), másik üst peremének töredékei (38. t. 12), üst-oldalserepek (34. t. 4), nagy edény (17. t. 17), díszített, átlukasztott cserép (17. t. 16), római cserép, vaskés és vaskarika töredéke, állatsontok.

X. gödör. Árpád-kori. Átm: 110 cm. M: 80 cm. 50 cm mélyen 120 cm-esre szélesedett, majd gömbölyű fenékben végződött.

Leletek. 60 cm mélységben csaknem ép cserépiüst (18. t. 1; 26. t. 6; 34. t. 2), alatta kormos kő. Töltelékföldjében különböző üstökből származó peremek, oldaltöredékek, egy durva, díszített edény összeállítható két fele (18. t. 2; 34. t. 5), díszített fazekak pereme és felső fele (18. t. 3–4; 32. t. 19), római dörzstál töredéke, római edényfűl, kagylóhéjak.

XI. gödör. Árpád-kori. Átm: 145 cm. M: 78 cm. 36–40 cm mélyen padkásan összeszűkült 120–125 cm-esre, majd alul legömbölyödve végződött. Fenekén hat 7, 10, 11 cm mély karólyuk került elő. Eszerint szabadban levő tüzelőgödör volt.

Leletek. Cserépiüst oldalfalának töredékei.

XII. gödör. Árpád-kori. Átm: 72 cm. M: 30 cm.

Leletek. Üstperemek (38. t. 13), díszített fekete és vörös cserepek (18. t. 5; 32. t. 20), sigillata, állatsont.

XIII. gödör. Átm: 82 cm. M: 70 cm. Lefelé enyhén szélesedett. Üres.

XIV. gödör. Árpád-kori. Tojás alakú. Átm: 80–100 cm. M: 68 cm. 40 cm-től: alja gömbölyödik.

Leletek. Fazékaljak, piros és fekete cserepek, cserépből faragott orsókorong, kagylóhéjak, állatcsontok.

XV. gödör. Átm: 78 cm. M: 78 cm. Hordó alakú. 40 cm mélyen 90 cm-esre szélesedett, majd aljáig 60 cm-esre szűkült. Üres.

XVI. gödör. Átm: 200 cm. M: 95 cm. Egyik oldalán lépcsőszerűen volt kiképezve. Üres.

XVII. gödör. Árpád-kori. Átm: 130 × 138 cm-es, tojásdad. M: 70 cm. 30 cm mélyen körülfutó padkája volt, alatta először kissé kiszélesedett, majd enyhén szűkült. Alja lapos.

Leletek. Nagy cserépiüst felső fele (36. t. 7), üstperemek (36. t. 6, 8) és oldaltöredékek, kagylók, állatcsontok.

XVIII. gödör. Árpád-kori. Átm: 140 × 200 cm-es, tojásdad. M: 106 cm. 30 cm mélyen 120 cm-esre padkásodott össze, majd kissé szélesedett 90 cm-ig, ahol egyik fele egyenes aljban végződött, míg a másik további 16 cm-t haladt lefelé.

Leletek. Különböző üstperemek (37. t. 4–5) és oldaltöredékek, edényfenék töredék, kagyló.

XIX. gödör. Árpád-kori. Átm: 180 × 190 cm. M: 140 cm. 30 cm mélyen 126 cm-esre padkásodott össze, majd kis kiíveléssel haladt lefelé.

Leletek. Üstperemek (37. t. 6–8), hasáb alakú fenékö (17. t. 18), fazékperem, sigillatatalpak.

XX. gödör. Római szemétgödör. Anyagát itt nem ismertjük, mivel nem tartozik korszakunkba.

Cseréphelyek

Az I. területen több ízben találtunk olyan lelet-együtteseket, amelyek külön elbírálást érdemelnek. Jórészt az árkokból kerültek elő, ahol egy-egy lelőhelyet „cseréphelynek” nevezünk.

a. cseréphely. Árpád-kori. Üstperemek és töredékek, edényperemek és töredékek, megmunkált kő, állatcsontok.

b. cseréphely. Árpád-kori. Edényperemek (18. t. 7–8) és töredékek.

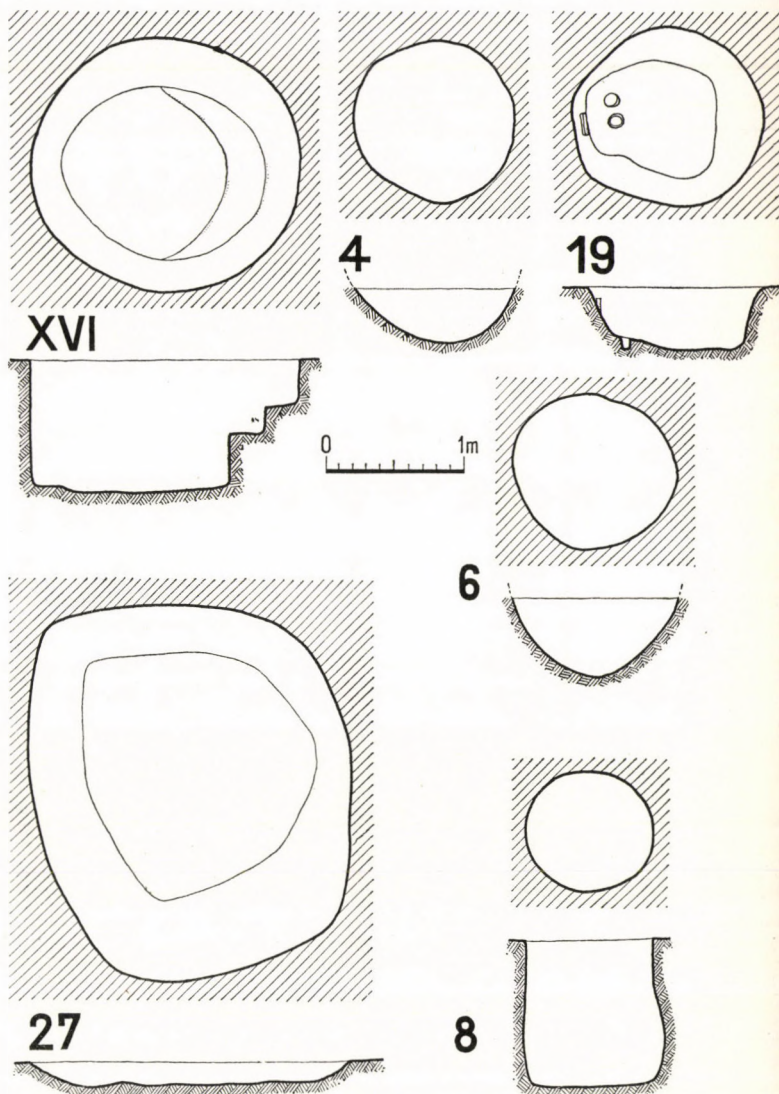
c. cseréphely. Árpád-kori. Üstperem, edény felső fele (18. t. 9), díszített cserepek, orsókorong (17. t. 6), kődarab.

d. cseréphely. Árpád-kori. Kisebb-nagyobb üstperemek és oldaltöredékek, edényperem, sok állatcsont.

e. cseréphely. Árpád-kori. Üsttöredékek, fazékperemek, állatcsontok, köztük lófog.

Szórványok:

1. A 17. ház közeléből: S végű hajkarika (33. t. 8), üst- és fazéktöredékek.

2. A II. területről: cserépüst töredéke.
3. A II. területen a 18. és 20. házaktól délre: szabadkézzel készített, bevagdalt peremű avar edényszáj és cserepek, valamint Árpád-kori cserép, vastöredék.
4. A II. területről: Árpád-kori üstperemek, avar edény nagy töredékei, bevagdalt peremmel (10. t. 5), Árpád-kori, hullámvonal díszes cserép, vaskalapács fele.
5. A III. terület Duna-parti pereméről: egyéltű, hosszú tűr (9. t. 7).

Árkok

Mindhárom területen jelentkeztek árkok, árokrendszerek nyomai (I–III. térkép). Módszeres feltárásukra, mint arra előljáróban utaltunk, nem lehetett időt szakítani. Összefüggéseiket mindhárom területen alaposan megbolygatták-megszaggatták a földgyaluk.

I. terület

A 0 ponttól délre fekvő árkokat éppúgy csak a felszínen jelöltük, mint a 0 ponttól északra a 0–25. m között elnyesett árkokat. A 11. ház és a 8. gödör között jól látszott az a keskeny árok, amelybe a 8. gödröt beleásták. Leletek híján a rétegződés nem értékelhető.

A dél–észak 50–100. m és nyugat–kelet 0–30. m közötti széles derékszögben a Duna felé hajló vízlevezető árkot hat helyen metszettük át. A 45 cm mély árok néhány méter után kettős-ágú lefolyó árokká alakult át. A két ág közül a nyugati (illetve déli) mintegy kétszer olyan mély volt, mint a másik. Metszetek délről északra, illetve nyugatról keletre haladva: 45–10; 45–25; 25–50–10–25; 20–40–60–40; 65–45–75–30 cm. A Duna felé eső utolsó adatsor 30–10–25–10–20 cm mélysége relatív, mivel újabbkori földcsuszamláson fekszik. Az árok külső szélébe vágta a 6. objektumhoz tartozó köves gödröt. Leletek híján ez sem sokat mond.

Az iménti főcsatorna és a Duna közötti belső árokrendszer még csonkább. A szélesebbek belsejükben kettős, sőt hármas árokrendszert rejtettek, mint négy helyen ejtett metszeteink mutatják. A metszetek délről északra: déli nagy árok: 10–45–15–45 cm; mellékága: 10–35–25 cm; északi különálló folytatása: 25–12–40 cm.

Az I. terület északi felét át- meg áthálózta a II. világháborús lövészárkok, amelyek az amúgy is zavaros helyzetet bonyolították.

A dél–északi főtengely mentében a 120–160. m közötti árkokat csak a felszínen jelöltük. Az egyik az 52. objektumtól (szabadban levő kemence) indult ki.

II. terület

Egységként kezelhetjük a dél–észak 160–210. m és nyugat–kelet 0–40. m közötti összefüggő árokrendszert. Valamennyi egyszerű egyes árok volt, mélységük egyenes arányban volt szélességükkel. Az észak–déli szélesebb árok metszetei: 35, 30, 27 cm mélyek, a nyugat–keleti vékony árkoké: 20, 15, 20 cm. Egyedül a Duna felőli oldalon kibontakozó főárkok (éppen ezt vágta el a gépek) érte el a 60 cm mélységet. Egy-egy árok a 13. és 25. avar házaktól indult ki; ugyanez valószínű a 27. avar komplexum esetében is. Ugyanakkor a 12. és 14. avar házak esetében összefüggésük — az árokrendszer megszakadása miatt — legfeljebb feltételezhető.

A 220–270. m közötti bonyolult árokrendszeren kevés metszetet vágunk. Ezek 30 cm mély egyszerű árkokat eredményeztek. Az árokrendszerbe kétségtelenül beleépítették a 17. és 19. avar objektumokat, amelyeknél tehát korábbiak az árkok. Ezek után nem meglepő, hogy a 14, 15. és 16. Árpád-kori gödrök metszették a rendszer egyik árkát.

Alig 6–7 m-re a II. területet északról lezáró nagy szakadék előtt, a szakadékkal párhuzamosan, 3–4 m széles főcsatorna húzódott a 270–290. m közti szakaszon nyugat–keleti irányban. Ez is kettős árok volt, amelyet három helyen átmetsztünk. Metszetek nyugatról kelet felé: 73–60; 50–48; 72–60 cm. Az eltérések a különböző mélységig legyalult felszínből adódtak.

III. terület

Csak egyes árkok csonkjait tudtuk megfigyelni. A keskenyebbek 8, 10, 15, 20 cm mélyek, míg a 340–350. m közötti egyetlen szélesebb csonk metszetei 50, 55 cm-t eredményeztek.

Árok indult ki a 48. avar épülettől, míg a 45. és 46. objektumok összefüggése az árkokkal homályos maradt. A IV. számú, nagy valószínűséggel Árpád-kori gödröt beleásták az egyik árokba. Leletanyag híján azonban a stratigráfia nem értékelhető.

Az árkokról kezdettől fogva csak egy volt teljesen bizonyos: a Duna felé szélesednek és mélyülnek. Másként nem is lehetséges. A partvédelmi munka előtt a területről felvett igen részletes (1 : 1000) szintvonalas felmérésből kitűnik, hogy az új és régi part közötti 30–70 m széles terület mintegy 250–400 cm-t lejt a Duna felé! Ha tehát az árkok — tegyük fel — nem a víz levezetésére, hanem pl. megőrzésére szolgáltak volna, akkor a terület nyugati peremén már 3–4 m mélyeknek kellene lenniük.

1966. november 11-én Kralovánszky Alán néhány órai munkával beszintezte árkaikat. Ez a munka a nyugat–keleti főcsatornának esetében nem hozott említésre méltó új eredményt; a fentiek

ismeretében nem is hozhatott. Hasznosnak bizonyult viszont a főárkokhoz délről és északról csatlakozó keresztárkok irányának tisztázására, bár meglepetést itt sem okozott. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy a keresztárkok a főárkok felé halad-

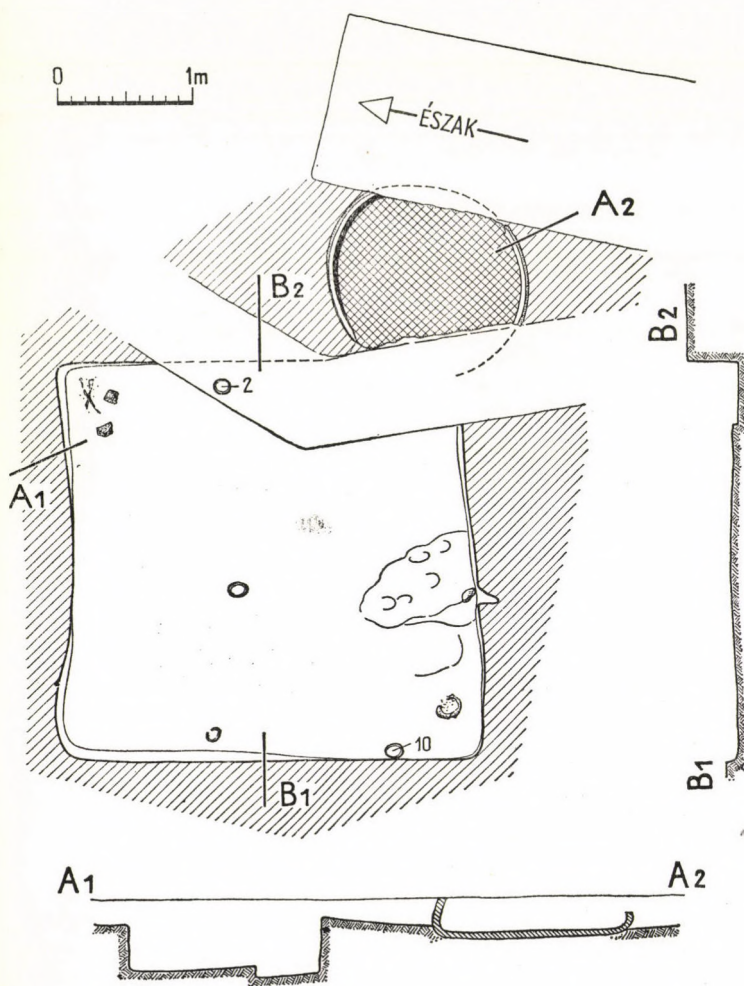
nak — még akkor is, ha egy-egy kis szakasz szintezési eredményei az ellenkezőjét mutatták. Kralovánszky Alán pontos felmérései és gondos átszámításai tehát matematikailag is igazolták az árkok víz-levezető szerepét.

AZ 1967. ÉVI LELETMENTÉSEK SORÁN TALÁLT ÁRPÁD-KORI OBJEKTUMOK

Az avar telepet észak felől lezáró „nagy szakadék” északi oldalán 1967 márciusától folytatódtak a partvédelmi leletmentések. A szakadéktól a következő szakadékig terjedő, kerekén 200 m hosszú, 30–70 m széles területen zárt, nagy későrómai temető több mint 300 sírját sikerült módszeresen

feltárni. A temető területén elszórtan Árpád-kori objektumok is jelentkeztek. Pontos helyüket a római temető összefoglaló térképén rögzítettük.

Nem zárt településre utaló nyomok voltak, hanem falun kívüli, elszórt telepjelenségek, egy-egy kemence és ház a terület déli felében.

58. objektum

Árpád-kori, félig földbemélyített ház,
földbevájt külső kemencével

A 145 cm átmérőjű kemencét századeleji rabló-ásatások szelvénye és egy lövészárk metszete. Épen hagyott részei 20–25 cm magasságig állottak. Alja égett, tapasztott volt. A mintegy 300 × 300 cm-es, közel négyszögletes házat részben sírok után kutató rablók bolygatták, részben csaknem teljesen elnyeste a földgyalu.

Szerkezetére csak a középtengely táján talált néhány sekély (2–6 cm) cölöplyukmaradvány utalt. (BI.)

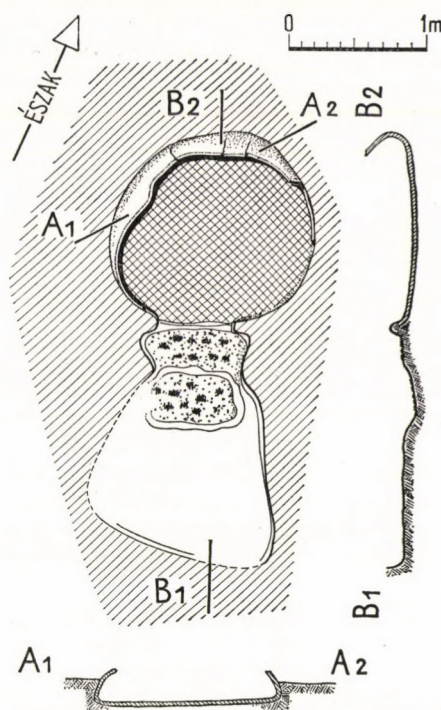
Leletek. A ház északi sarkában vas nyílcsúcs (?) töredéke, a kemencén két-három atipikus cserép.

59. objektum

Árpád-kori, szabadban levő kemence

A 150×140 cm-es, ovális kemence boltozata mintegy 30 cm magasságig ép volt. Feneke erősen átégett, kormos tapasztású. Szája dél-délkeletre nyílt, kis, erősen kormos-hamus tüzelő előtér-félébe, amely 150 cm hosszú és 140 cm széles előtérben folytatódott. Az előtér végét erősen lenyesték a gépek. (BI.)

Leletet nem tartalmazott.

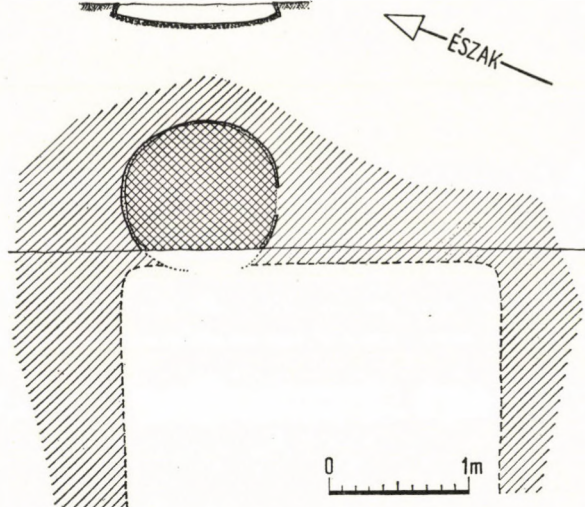

60. objektum

Árpád-kori kemence

Szabadban állt vagy házhoz csatlakozott — nem lehetett eldönteni, mivel előterét a rablósátások csaknem teljesen tönkretették. A szabályos kör alakú kemence átmérője 114 cm volt. Közepe felé homorúan bemélyedt, szélei csak 10–15 cm magasan maradtak meg. (BI.)

Lelet nem került elő belőle.

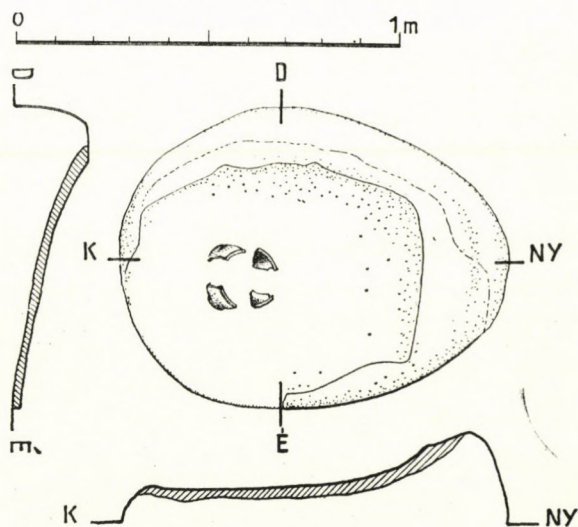
B-objektum

Árpád-kori kemence (?)

A 153/1967. római sír közelében teljesen elnyesett kemence roncsai; sem tüzelőgödre, sem a hozzátartozó ház nem volt megfigyelhető.

Lelete cserépüst töredékei.

Szórvány. A 125/1967. római sír közelében Árpád-kori cserépüst töredéke.

AZ 1970. ÉVI LELETMENTŐ ÁSATÁSOK SORÁN TALÁLT AVAR HÁZAK ÉS KEMENCÉK

1970. június 16-án az öreghegyi R1—7. építkezéstől nyugatra, a DX-úttól kiinduló gerincevezeték csatornájának húzásakor, az árokásógép avar ház kőtűzhelyét vágta ketté. B. Vágó

Eszter és e sorok írója a gépi erejű munkát azonnal leállította. A házat június 17-én B. Vágó Eszter és ifj. Bóna István tárták fel; dokumentációját június 18-án e sorok írója készítette.

61. (I/1970) objektum

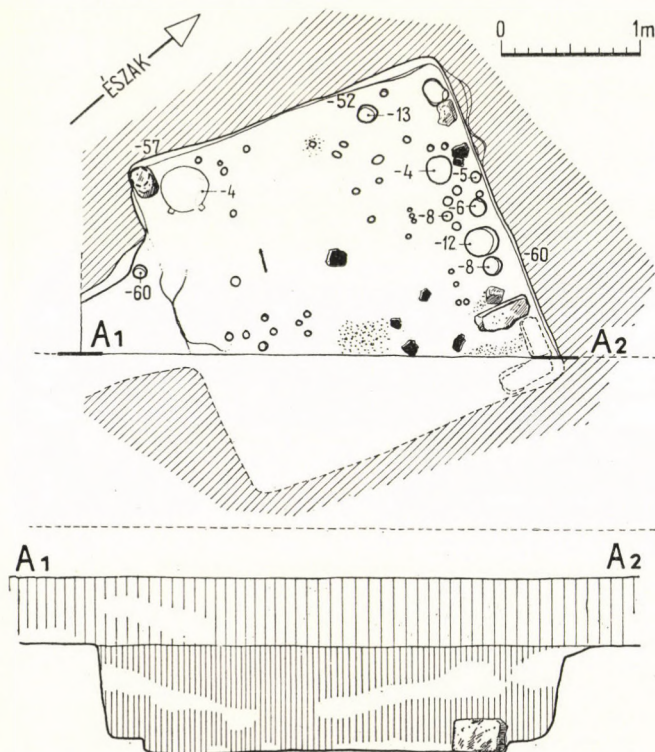
**Félig földbemélyített avar lakóház,
belső kőtűzhellyel**

Szabályos négyszögletes gödör, enyhén lekerekített sarkakkal. H: 265 cm, SZ: 265 cm. Délkeleti negyedét a markológép elvitte. Mélysége a felszíntől számítva: 125–137 cm. Bejárata a déli oldal közepén volt, a földgép részben elpusztította. Tűzhelye az északkeleti sarokban helyezkedett el, de csak belső észak–dél irányú kőfala maradt a helyén, a többi követ az árokásógép dobta ki. Helyzetüket azonban meg tudtuk figyelni. A kőtűzhelyen belül viszonylag kis égett folt mutatkozott, nagyobb átégés nyomai inkább a ház középső harmadában jelentkeztek. Itt állhatott korábban a tűzhely. A kőtűzhelyből nyugat felé lehullott nagyobb kő alapján a kemence már nem volt épségben.

A háztető tartócölöpeinek lyukai az északnyugati és délkeleti sarokban, valamint a ház megmaradt részének középtengelyében kerültek elő; viszonylag nem mély, 12–17–20 cm-es lyukak. A délnyugati cölöplyuk nagyobb kővel volt letakarva; néhány nagyobb átmérőjű sekély cölöplyukon kívül (4–8 cm mélyek), rendszertelenül, kisebb karólyukak kerültek elő. A leletek a ház padlóján kerültek elő. (BI.)

Leletek. Szabadkézzel készült fazék ferde bevagdosással díszített pereme (11. t. 1), nagyon durva edény fenéktöredékei (11. t. 2), durva, rosszul égetett agyagtárgy sima töredékei és hosszú pengéjű vaskés (11. t. 3).

Az előző területtől északnyugatra 120 m-re, az R4—7. épülettől nyugatra július 23-án került elő az *első biztosan avarkori kemence*. Előbukkanásakor meglepően hasonlított az Árpád-kori kemencékre, bőséges cserépanyaga azonban olyan egyértelműen avar volt, mint a közelben talált másik kemencéé s a környéken elszórtan földbemélyített házaké.

A többszáz méter hosszú és széles ásatási területen Árpád-kori településnek semmiféle nyoma nem mutatkozott.

62. (IV/1970) objektum

Avar szabadtéri kemencék

A kemencét egyszer megújították:

1. kemence (északi). 160×160 cm-es, kör alakú sütőtér. Alja római téglatörmelékéből volt kirakva. A földbevéjt kemence beomlása után, a 2. kemence létesítésekor, tüzelőnyílását részben elvágták. Előtere a dél-délkeleti irányban elterülő, magasabb szintben fekvő gödörreszlet.

2. kemence (nyugati). Az előzőnél valamivel magasabb szinten létesített, erősen kitapasztott és átégett aljú, 170×160 cm-es, ovális sütőtér. 40 cm széles tüzelőnyílása kövekkel volt kirakva. Előtere a korábbi gödörtől nehezen elválasztható nyugat–keleti irányú, valamivel mélyebb rész. — Tisztázatlan, hogy a gödörkomplexumban talált karólyukak melyik kemencéhez tartoztak; valószínűleg mindkettőhöz.

Leletek. Igen nagy bőségben kerültek elő és kizárólag avarok: kilenc különböző, szabadkézzel formált fazékból származó peremtöredékek (11. t. 7–9, 11–15) és oldaltöredékek. Kiemelkedők egy benyomkodással és bepecsételéssel díszített nagyobb méretű fazék töredékei (11. t. 10). További leletek: sötétszürke színű korongolt edény oldaltöredéke (11. t. 16), fenékövek két töredéke (11. t. 17–18), vasszög (11. t. 5), durván faragott csonttű (11. t. 4) és üvegdarabok (11. t. 6).

Július 30-án az előző helytől mintegy 80 m-re északnyugatra újabb kemence került elő.

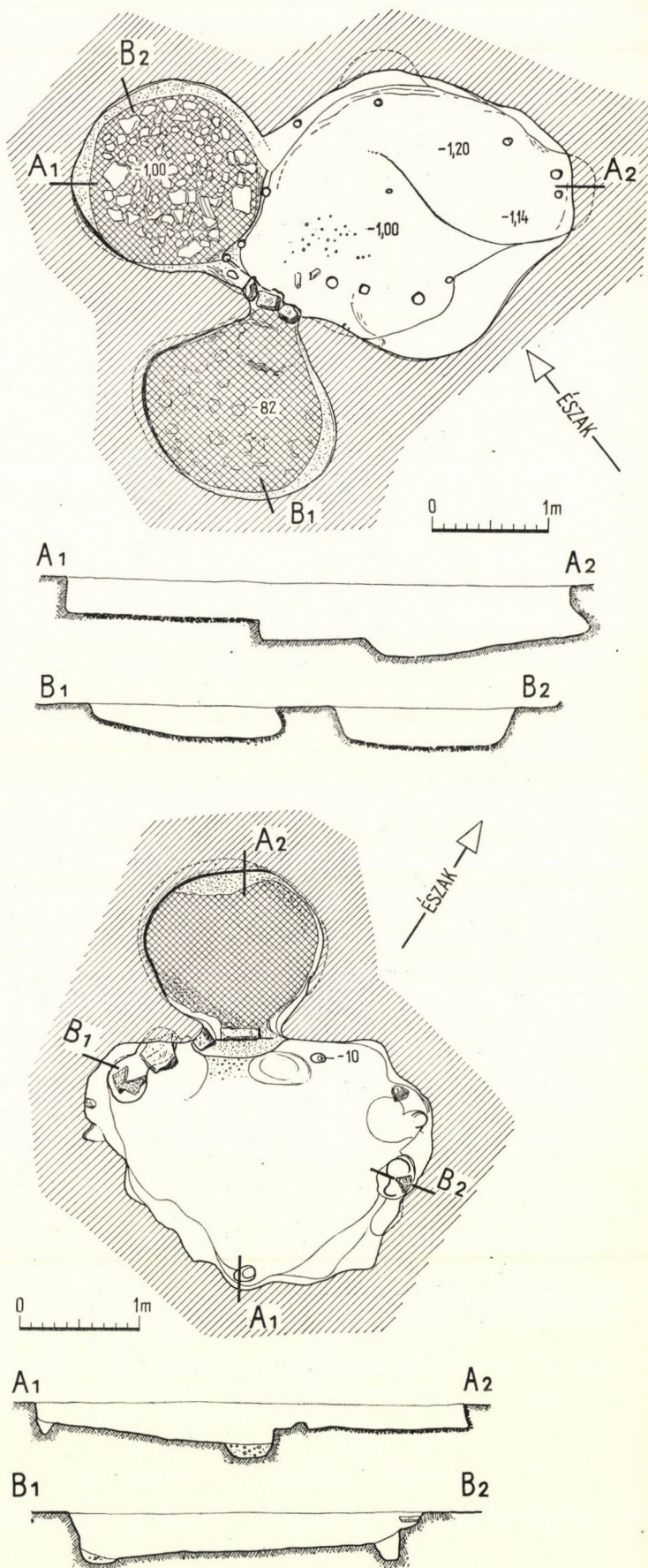
63. (V/1970) objektum

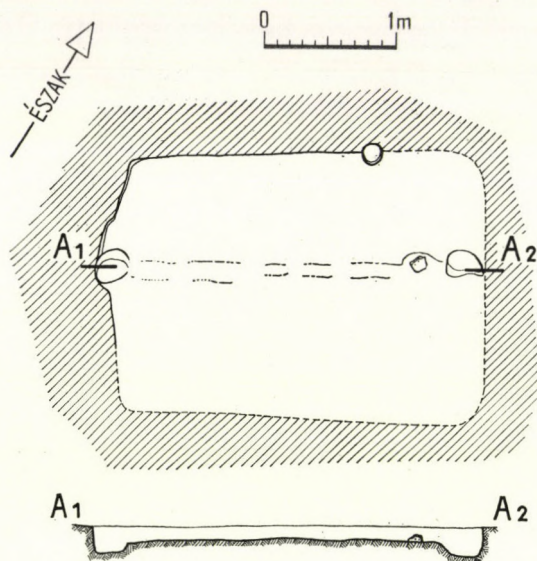
Avar szabadtéri kemence

A földbevéjt kemence 155×140 cm-es sütőterének alja erősen átégett. 50 cm széles tüzelőnyílása kövekkel volt bélelve; előtte 15 cm széles előteret létesítettek. Tüzelőgödre meglehetősen szabálytalan alakú; délkeletről csatlakozott a kemencéhez. A tüzelőnyílás előtt alja erősen sóderes volt. Nyugati sarkában, római törmelékkövek és téglák alatti kis gödörből, malaccsontok kerültek elő. Kövek és tégladarabok elszórtan a gödör peremén is előfordultak, ugyanott cölöplyukak maradványai. (BI.)

Leletek. Szabadkézzel készült, kormos, fekete edények peremtöredékei (12. t. 1) és cserepei, fekete, korongolt cserép (12. t. 2), fenékö (12. t. 3), valamint fenyőtoboz alakú római mécses töredéke.

A kemencétől 80 m-re a földgyaluk kisméretű avar házat tettek tönkre.

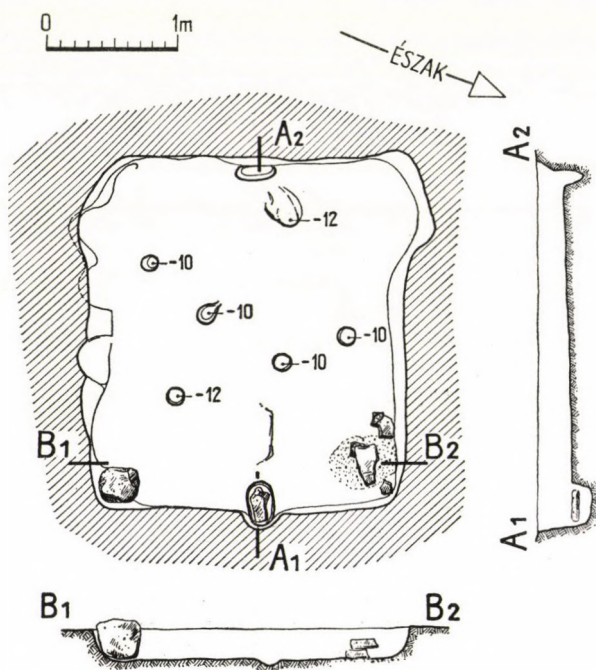
64. (VI/1970) objektum

Félig földbemélyített avar lakóház

Csak északi felének utolsó 10-cm-es kitöltése maradt meg. Eredetileg téglalapszerű, mintegy 190×200 cm-es gödör lehetett. A ház tengelyében kerültek elő a tetőzet fő tartócölöpjének sekély gödrei. Köztük beázástól származó kisebb mélyedés húzódott. A ház északi szélén cölöplyuk. (BI.)

Leletek. Igen bőséges, legalább öt-hat szabadkézzel formált edényre valló cserép, de perem (12. t. 4) és edényfenék (12. t. 5) alig volt köztük. Kopott, töredékes peremű IV. századi kisbronz (12. t. 6). Felirata lekopott, valószínűleg Nagy Konstantin verete.

Az előző objektumtól mintegy 100 m-re nyugatra, július 31-én, gépi földmunka során ház és hozzátartozó árokrendszer nyomai kerültek elő. Ez volt az egyetlen eset, amikor az új avar település területén árkok nyomait lehetett megfigyelni. A földház az egymást keresztező szélesebb és keskenyebb árkok északi szögletében volt, az árkok szemmel láthatólag a házat határolták. Az árkokat a gépek teljesen elnyesték, csak utolsó 5–10 cm mély maradványukat sikerült rögzítenünk.

65. (VII/1970) objektum

Félig földbemélyített avar lakóház

Szabálytalan négyszög alakú gödör, mintegy 270×240 cm-es alapterülettel. Bejárata a nyugati sarokban lehetett.

Szerkezete szabályos. Hossztengelyének végein helyezkedtek el a tető fő tartócölöpjai; a nyugati oldalon lapjával, a keleti oldalon élével a ház belseje felé forduló hasított cölöpök gödrei. Az utóbbi nyílása nagy lapos kővel volt befedve. Tűzhelye az északi sarokban volt. 50×40 cm-es, erősen átégett folt s néhány kő utalt rá. Korábban szétszedték; legnagyobb kőve pl. a ház átellenes délkeleti sarkában került elő. A ház belső szerkezetére, berendezésére öt 10 cm mély cölöplyuk utalt. Ezek a döngölt padló felbontása után váltak láthatóvá. (BI.)

Leletek. Kevés szabadkézzel formált edénytöredék, közte egyetlen perem- (12. t. 7) és két fenéktöredék (12. t. 8, 15). További leletek: világos, szürkés-vörös színű orsókorong (12. t. 9), római téglából faragott, félkész orsókorong (12. t. 10), vasszőg (?) töredéke (12. t. 14), vaskés vagy -lemez (?) töredékei (12. t. 16), üvegperemek (12. t. 11–12) és üvegedény talpának töredéke (12. t. 13).

Az előzőtől északkeletre, mintegy 75 m-re, augusztus 4-én gépi földmunka során újabb ház került elő.

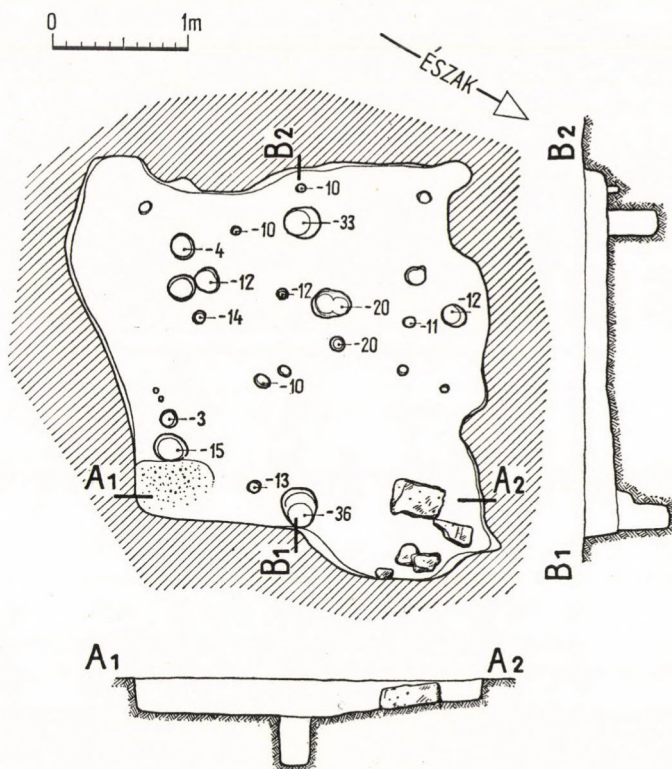
66. (VIII/1970) objektum

Félig földbemélyített avar lakóház

Szabálytalan alakú, mintegy 300×300 cm-es gödör. Bejárata a déli sarokban lehetett. Középtengelye jól megállapítható az északkelet—délnyugati irányban fekvő tetőtartó cölöpök 33, illetve 36 cm mély, ásott lyukaiból. Jelentős tartószerepe lehetett még egy 20 cm mély központi cölöplyukba helyezett cölöpnek, de a tartószerkezetre utalnak a szélek közelében fekvő 14—15 cm mély, nagyobb cölöplyukak is. A karólyukaknak a belső berendezésnél lehetett szerepük.

A ház tűzhelye eredetileg a keleti sarokban lehetett. Itt került elő kb. 60×40 cm-es átégett nyoma. A tűzhelyhez tartozó kövek viszont a ház északi sarkában heverték. A ház padlóját négy ízben le-sározták és ledöngölték, együttes vastagsága elérte az 5 cm-t. (BI.)

Leletek. Szabadkézzel formált edények bőséges töredéke, köztük durva, nagyméretű edényből származó töredék (12. t. 21); jellegzetes darab azonban nincs köztük (12. t. 18, 20). Korongolt edény fenéktöredéke (12. t. 19), korongolt, díszítetlen, avarkori (?) szürke bögre pereme (12. t. 17), valamint bőséges későrómai cserép. További leletek: átfúrt csont varró tű (12. t. 22), fenőkö (12. t. 23) és Unio-kagylók.

A dunaújvárosi telep alább következő méltatásához figyelembe veendő, hogy 1. nem tervszerű kutatás, hanem véletlen leletmentések során került elő, erősen rongált állapotban, 2. tervszerű további kutatására nincs s nem is lesz lehetőség, jelen alakjában tehát torzó, 3. szerkezetét, házformáit,

régészeti anyagát tekintve első az avar korszakból. Összehasonlító vizsgálatait ez a körülmény a minimálisra korlátozza. A település szerkezetével kapcsolatos megfigyelések pedig mindaddig, míg más avar települések tanulságai alá nem támasztják, hipotézis jellegűek.

A TELEPÜLÉS JELLEGE, SZERKEZETE, BELSŐ RENDJE

Helye a Duna-part (a közelmúltig) vízmosta szakadékokkal tagolt, közel 40 m magas löszfennsíkja. Észak felől a későrómai korban már meglevő „nagy szakadék” határolta. Közvetlenül a szakadék túlsó oldalán kezdődött Intercisa későrómai (déleleti) temetője, amelynek területén egyetlen avarkori objektumot sem találtunk (1967. évi ásatás). A nagy szakadék déli pereméhez közel talált XX. számú, kisméretű, koracsászárkori szemétdögöt leszámítva, az avar telep területén sem kerültek elő római objektumok — nem szólva az avarkorban idehurcolt kövekről s néhány felszíni cserépről.

Az avar telep déli határa a 130—150. m közötti „kis szakadék” volt (az összefoglaló térképen már gépi munkával történt kibővítésével szerepel). Ettől délre mindössze egyetlen avar ház (28.) s néhány szemétdög került elő. Az utóbbiak közül biztosan avarkori csak a 3. számú volt. Mivel a település dél felől nem volt kellőképpen védve, illetve határolva, fennállása második korszakában a kis szakadékból kiinduló háromszoros árokkal, illetve sáncal vették körül (160—170. m között).

Az avar település Duna-parti szakaszát nagyobb déli és kisebb északi részre tagolta a 300. m-nél levő szakadék. Azt, hogy ez a behorpadás a koraközépkorban létezett, az északról bele tartó árok igazolja.¹¹

Két szakadéktól határolt, folyóparti fennsíkon létesített telepek jellemzők a kazár Szaltovo-Majack kultúrára,¹² maga Szárkel is így fekszik.¹³ Hasonló fekvésű telepek a keleti-szlávoknál is találhatók.¹⁴

Míg a korai avar házak a természettől is védett területen belül viszonylag sűrűn egymás mellett

létesültek, egészen mást tapasztalunk a 300—400 m-re nyugatra fekvő középvárosi telepen. Az utóbbi 50—100—150 m-re elszórt tanyaszerű házakból állott.

A korai avar telep belső szerkezetét és időrendjét sem a ház- és kemenceformák, sem a leletanyag alapján nem lehetett tisztázni. Kronológiai különbségekre az egymás mellett létesített eltérő irányú házakból, elsősorban azonban a házak és árok viszonyából kíséreltünk meg következtetni.

Az avar telep területén két (illetve három) különböző irányú árokrendszer figyelhető meg. A házak egy részénél kétségtelenül korábbi a Duna folyásával párhuzamos, a Duna-partra merőleges rendszer, mivel árkai egy részébe későbbi időpontban házakat ástak (pl. 18. és 19. ház) — illetve: az avarkori házak jelentős hányada nem igazodik ehhez a rendszerhez.

Megfigyelhető, hogy a tektonikus árokrendszerhez, itt-ott foghíjasan, házsorok igazodnak; az árok néhány esetben a soros házak „portáit” határolják. Kitűnő példa erre a 14. és 23. ház. Más alkalmakkor az ároknégyszögeken belül nem kerültek elő objektumok. Az így nyert adatokat térképre vetítve — az árkokat némileg kiegészítve — a következő képet kapjuk: IV. térkép 2.

Úgy tűnik, a korai soros települést bizonyos idő után elhagyták lakói. Néhány évvel később más korai avar csoportok települtek ugyanerre a helyre. A korábbi árokrendszert nem használják, nem javítják ki. A különbséget leginkább az északi „nagy szakadék” melletti területen észlelhetjük. Az új település házai itt félkör alakban helyezkednek el — a terület részleges feltártsága ellenére is szembevető módon. Noha az új települési rend korántsem ilyen

világos a telep déli felében, későbbi voltára a tényleges bizonyítékok éppen ott kerültek elő. A 15–18, 20. lakóházak a korábbi házaktól eltérő tájolással, félkörívesen követik egymást; a 18. és 19. házakat pedig a korábbi árkokba vágva létesítették. A félkörben elhelyezkedő házsorot követi a kis szakadékkal párhuzamos széles árok (ha egyáltalán avarkori; l. alább). Ehhez igazodik a telepet délről lezáró hármassánc, valamint a sáncon belüli két árok (IV. térkép 3).

A félkörben vagy háromnegyed körben elhelyezkedő házak a jurt-tábor rendjét idézik — a félkört a keleti nomádok módjára dél felé irányítva. A 19. objektum pedig esetleg jurt maradványa (21. t. 2).

Bármennyire is zavarja elméleti elképzeléseinket, a négyzetes árokrendszerhez igazodó soros jellegű település *korábbi*, mint a jurt-tábort utánzó telep. Az árokrendszert nem vezethették nemrég elhagyott házak még nyitott vagy bemélyedő gödrein keresztül. Azt sem lehet feltételezni, hogy az árkok kedvéért betöltötték és ledöngölték volna a korábbi házhelyeket, hiszen csak 1–2 m-rel kellett volna az árkokat odább vezetni ahhoz, hogy elkerüljék őket. Minden további nélkül elképzelhető viszont, hogy a kismélységű, nagyjából gazzal-szeméttel eltömött árkok fölé ásták a mélyebb gödörházakat. — Mint alább látni fogjuk, a tektonikus árokrendszerrel határolt település közvetlen kelet-európai és belső-ázsiai példaképekhez kapcsolódik, nincs tehát elvi akadálya korábbi keletkezésének. A nomád jurt-tábor ugyanonnan származik. A VII. század első felében azonban még elképzelhetők olyan — pásztorkodással foglalkozó — avar csoportok, amelyek állandó téli szállásukat jurt-táboruk mintájára építették fel. Az alattványi temető 2. (középvár) csoportjában Kovrig Ilona a jurt-táborra utaló jelenségeket figyelt meg a VII. század utolsó harmadából.¹⁵

A régészeti leletek nem sok támogatást nyújtanak a fenti két periódus elválasztásához. Az 1. periódusból kerültek elő a kiöntöcsöves korsók, a 2. periódusban gyakoribbak a kettőskónikus orsógombok. A leletek többsége — hullámvonalköteggel díszített, szürke, korongolt kerámika, sima és benyomkodott peremű, szabadkézzel készült edények stb. — egyformán jellemző mindkét periódusra.

A SÁNC

A telepek körülsáncolása a neolitikum óta általános szokás. Az avar falu körülsáncolására csak következtethetünk a 150–160 m közötti, összesen 5 m széles hármassánc csonkjából. Mivel a korábbi

Jelentős időbeli különbség tehát nem lehetett közöttük. Nem sokat tévedhetünk, ha egy-egy települési periódust 20–25 évvel számítva, mintegy 50–60 évre becsüljük a telep fennállását — beleszámítva azt az 5–10 esztendő is, amikor elhagyott volt. A telep leleteit a korai avar temetők leleteivel összevetve: a feltárt teleprészt durván 620–670 közé keltezhetjük.

A házak nagyobb részét fokozatosan hagyták el lakóik. Berendezésüket kiürítették, a tetőtartó cölöpöket kihúzgálták, a tűzhelyekből kiemelték a nagyobb kőlapokat (12, 16, 17, 19, 25, 28, 29, 30, 34, 35, 40, 47, 49, 51, 53, 54, 55, 56, — ugyanígy a középvár telepen: 64, 65, 66). Nagyon valószínű, hogy ezeket a házakat nem egy időben használták. Meghatározott időszakonként elhagyták őket és újakat létesítettek.

Néhány házat csupán átmenetileg szándékoztak elhagyni. Ilyen elsősorban a 32, 37. és 38. ház — *valamennyi a 2. periódusból*. Az ideiglenesen eltávozó lakók szétszedték és magukkal vitték a házszerkezet fontosabb szállítható darabjait, a földből kihúzott tartócölöpök üres nyílásait pedig nagy lapos kővel takarták le, nyilván azért, hogy a cölöpöket könnyen visszahelyezhessék. E cölöplyukak nagyobb részét valóban üresen találtuk. — A házak lakói azonban nem tudtak többé visszatérni. Kőlapokkal lezárt cölöplyukak kerültek elő a 61. és 65. középvár házakban is.

Talán csak átmenetileg költöztek el a 18, 26. és 39. házak lakói; a tűzhely újbóli felépítéséhez használható kőveket a szétszedett tűzhelyen gyűjtötték össze.

Hirtelen elhagyott *lakott* házak: a 14, 42. és 43. számú, valamennyi az 1. periódusból, illetve a 61. középvár ház. Ezekben többé-kevésbé épségben, használható állapotban maradtak a tűzhelyek; a 42. házban a tűzhelyben még a fazék is ott hevert. Nincs tehát kizárva, hogy az első településnek — éppúgy, mint a másodiknak — váratlan katasztrófa vagy esemény vetett véget.

Valószínűleg mindkét esemény nyáron történt. Az 1. periódusban mindössze három házat laktak a feltárt részen az otthonmaradtak, a 2. periódusban pedig három házba akartak a lakók visszaköltözni. A többi, nyilván csak télen használt és lakott gödör az események idején elhagyott, illetve lakatlan lehetett.

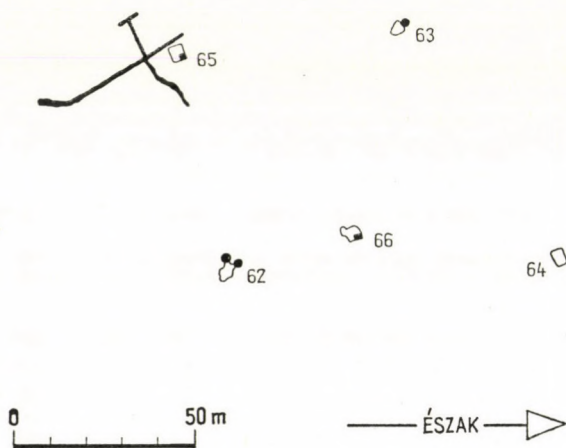
falú házai (28. ház) déli irányban a sáncon túl is előkerültek, nyilvánvaló, hogy a hármassánc a későbbi avar települést körítette. Erre utalhat a köríves jurt-telephez igazodó alakja is.

Három-négyszeres árok-sáncrendszer veszi körül az ázsiai hun Ivolga gorogyiscét,¹⁶ valamint a volgai bolgár Tigasevo gorogyiscét¹⁷ — bár lényegesen szélesebb és mélyebb árkok. Kőrsánc védte a legtöbb Szaltovo-Majack típusú telepet is.¹⁸ — A

AZ ÁRKOK

Árkok, árokrendszerek egyaránt előkerültek az avar és a magyar telep területén. Kérdésük ezért részben összefügg. Általánosságban: az avar árkok keskenyebbek, lekerekített aljúak, a magyarok szélesebbek és rendszerint kettős csatornaszerű metszetűk van.

Csonkasága ellenére is a legtisztábban értelmezhető összefüggő árokrendszer tartozott az 1. korai avar periódushoz. A kisebb-nagyobb ároknégyszögek világosan házakat, illetve portákat (benne jurtokat?) határoltak (IV. térkép 2). Pontosan ugyanez a helyzet az 1970. évi 65. középvár ház körüli árkokkal; a korai avartól eltérő irányú árok-hálózat itt a házat és a hozzá tartozó üres területet határolja (2. kép).

2. kép. Dunaújváros, a középvár település feltárt objektumai (1970)

Nem világos, hogy a 2. korai avar faluhoz tartozott-e belső árok. A korábbi tektonikus rendszerhez nem illeszkedő néhány csonka árok ugyanis a második faluhoz sem kapcsolódik; a 19. objektum éppen az egyik ilyen „ferde” árok felett létesült. Nincs kizárva, hogy a tektonikus árokrendszerhez képest mintegy 45 fokkal eltérő, csonkjaikban az egész avar település területén megfigyelhető árkok egy még korábbi tektonikus árokrendszer maradványai (IV. térkép 1). Ehhez tartozhat a különös 27. objektum sátorgödre (22. t. 2).

A rákmaradt tektonikus árokrendszer nyugatról kelet felé haladó árcai nemegyszer a házaktól

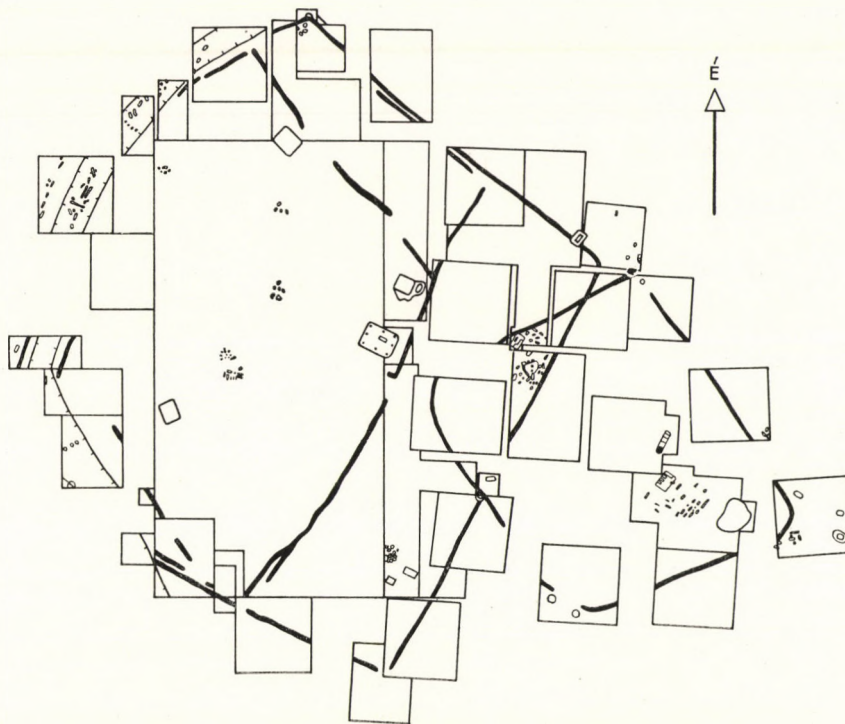
későbbi avar falut határoló hármás ároknak nem annyira védelmi szerepe lehetett, inkább a településre összetartó állatállomány elbitangolását volt hivatva megakadályozni. Kérdés az, miért kellett ezért hármás árkot ásni?!

indulnak ki (13, 25, 27, 20/B, 48 — esetleg 56?). A Duna irányában tehát vízlevezető szerepük is volt.

Kelet- és Közép-Európa VI–XI. századi germán és szláv falvaira, településeire nem jellemző a belső árokrendszer.¹⁹ A telepet belülről részekre osztó árkok rendszere a belső-ázsiai hunokig nyúlik vissza. A már említett Ivolga gorogyiscén a házakat vagy házcsoportokat tektonikus árokrendszer vette körül.²⁰ Az avar árokrendszer különösen jó párhuzama a volgai bolgár Tigasevo gorogyiscé egymás fölé rétegződő árokrendszerére.²¹ Az ásató Fedorov-Davidov annyira szokatlanul találta az árkokat (3. kép), hogy az egész települést „szentélynek” gondolta; ennek nehézségeire már Méri István rámutatott.²² A tigasevói árkok valójában földbemélyített házakat, tűzhelyeket és gödröket határolnak. Erről az objektumokon túl, a leletek is tanúskodnak. A két egymás után létesült árokrendszer Tigasevón egyébként éppúgy metszi egymást, mint az Dunaújvároson feltételezhető!

Különös, hogy míg az európai kontinens korai középkori telepeire nem jellemzők az árkok, addig milyen gyakoriak VIII–XI. századi angolszász és XI–XIII. századi angol-normann településeken. Csak néhány példát ragadva ki a sok közül: Thetford V–XI. századi,²³ Little Paxton VIII–XI. századi²⁴ és Northolt Manor XI. századi²⁵ telepein a dunaújvárosi avar faluhoz meglepően hasonló, gyakran egymás fölé rétegződő, keskeny árkokból álló hálózat került elő — az árkokon belül házakkal, kemencékkel, gödrökkel, vermekkel. A későbbi, XI–XIII. századi példák közül Brome²⁶ és Tresmorn²⁷ említhető mint jó párhuzam. — Az egymástól roppant távoli, mégis egykorú angolszász és volgai bolgár példák arra figyelmeztetnek, hogy itt elsősorban a gazdasággal és a tulajdonformával kapcsolatos konvergencia jelenséggel számolhatunk. Ugyanerre figyelmeztet az is, hogy az árkokkal osztott falu általánosan jellemző a X–XII. századi magyar településre.

A korai magyar falusi árkok szerepét Méri István foglalta össze.²⁸ Már előljáróban figyelmeztet, hogy az árkok azok a településmaradványok, „amelyek a jövőben elősegíthetők, hogy a falvak egy részének szerkezetét világosabban megismerhessük”.²⁹ Sejtését az avar falu árokrendszere megerősíti. Sajnos, az eddigi magyarországi középkori faluásatások

3. kép. Tigasevo gorogyisec
(G. A. Fedorov-Davidov után)

többnyire csak egy-egy ház s a hozzá közelebb-távolabb eső egy-két árok összetartozását igazolták.³⁰ Egymáshoz négyszögletesen kapcsolódó árokrendszer kialakulásáról csak László Gyula csongrád — felgyői ásatásából van híradásunk.³¹

Hetény (Chotín) Árpád-kori magyar falu ásatási eredményei az első, amelyekben az árok rendszerét tanulmányozhatjuk.³² A hetényi árokrendszer ugyan jellegében emlékeztet a dunaújvárosi korai avar árokhálózatra, attól mégis két lényeges ponton különbözik. Egyrészt soha nem indulnak ki a házaktól, másrészt a négyszögek nem a házakat veszik körül, hanem nagy beépítetlen területeket. Csonkasága ellenére pontosan ugyanezt tapasztalhatjuk a dunaújvárosi Árpád-kori árokrendszer-nél (IV. térkép 4a).

Az avar és magyar árokrendszereket tehát nem lehet minden további nélkül azonos rendeltetésűeknek tekinteni.

Méri nem tartja kellőképpen megalapozottnak a hetényi telep publikálóinak véleményét, hogy ti. az árok mocsaras területen fekvő falvak vízlecsapoló rendszerének maradványai lennének.³³ A 40 m magas dunaújvárosi löszparton vízlecsapolásra soha nem volt szükség. Azt is helyesen figyeli meg Méri, hogy nem lehettek öntözőrendszerek maradványai sem;³⁴ a dunaújvárosi fennsík lejtése több méternyi. Joggal számol azzal, hogy az árok egy részének vízgyűjtő vagy vízlevezető szerepe is volt; ezt az avar falu házaitól kiinduló árok igazolja. Döntő megfigyelése mégis az, „hogy az árok a település rendjével is kapcsolatban vol-

tak”;³⁵ elsősorban „az állattenyésztéssel kapcsolatban számolhatunk az ilyenfajta árok használatával”.³⁶

Magunk a dunaújvárosi megfigyelésekre támaszkodva, és az angolszász párhuzamokra hivatkozva, Méri véleményét a tulajdonviszonyokkal egészítenénk ki. Az árokkal határolt házak éppúgy nem közösségi, hanem egyéni tulajdon mellett szólnak, mint az árokkal körülvett nagyobb „üres” területek. Egy-egy ároknégyszög egyetlen fő vezetése alatt álló család (több ház esetében nagycsalád) települési helye, „portája”; az „üres” négyszögek állatállományuk telelő karámai, takarmányuk, szénájuk tárolási helye stb. lehetett. A középkorig élő szláv és germán faluközösségekkel szemben nagyon korán kialakuló, állattartáson, pontosabban: állattulajdonon alapuló, nomád eredetű egyéni-családi tulajdon-, illetve birtokviszonyok (legelőterület stb.) tükrözője. Ezért találjuk meg az avaroknál, bolgároknál, magyaroknál; ezért lép fel egy időben az angolszászoknál az egyéni gazdaságot jelentő „farm” szó megjelenésével.³⁷

A dunaújvárosi telep alapján arra a meglepő következtetésre jutunk, hogy a családi-nagycsaládi tulajdonviszonyok a korai avaroknál feltűnően fejlettek voltak, mindenesetre fejlettebbek, bonyolultabbak, mint a hetényi vagy dunaújvárosi magyaroknál. A VI. század végi — VII. század eleji nagy avar zsákmányoló hadjáratok nyomában ez aligha lehet véletlen. A tulajdonviszonyokban is tükröződő feudális vonásokat figyeltünk meg az egykorú korai avar temetők elemzésénél is.³⁸

Igaza van Mérinek abban is, hogy az árkok „a terület és a lakosság szorosabb kapcsolatát jelzik”. A hozzá fűzött kiegészítést, hogy velük kapcsolatban „nem rövid életű, ideiglenes, hanem állandó jellegű megtelepedést kell feltételeznünk”,³⁹ a

A HÁZAK

Korunk kutatása nem egészen érthető módon túlbecsüli Közép- és Kelet-Európa földbeásott házainak jelentőségét. Etnikus jelzőkkel ruházta fel, a feudalizmus felé mutató magasabbrendű földművelő életforma bizonyítékainak tekinti, korszakváltó újításként tárgyalja, hogy a kemencéket magukba a házakba telepítik stb. A valóságban nyomorúságos földputrikról van szó, amelyek nem hasonlíthatók össze a délkelet-európai neolitikum vagy éppen bronzkor csaknem újkori színvonalú, meszeltfalú parasztházaival.

A földházakat már a kelet-európai neolitikum és bronzkor embere a hideg ellen vájta,⁴⁰ kemencéjét, tűzhelyét háza belsejében helyezte el — tehát a klímaviszonyokkal függ össze koraközépkori kialakulása is. A Fekete-tenger északi partvidékét gyarmatosító görögök, mielőtt városaikat felépítették volna, a Berezany-szigeten az i. e. VII–VI. században meglepően hasonló, földbeásott — helyi eredetű — házakban vészelték át a telet.⁴¹

A római korban, az európai klíma hidegebbre fordulásával, az északi barbár népek félig földbeásott házakba húzódtak. E házak tetőzetét 2–4–6 földbeásott cölöp tartotta. A germán törzsek általában még nem létesítettek tűzhelyet a házak belsejében; fűtésüket tüzes kövekkel és gőzöléssel oldották meg. Ez az ún. „germán” ház, amelynek használata a VI. század közepéig harmadáig figyelhető meg Európa széles térségein,⁴² többek között a Kárpát-medencében is.⁴³ A VI. század második felében nem kevésbé széles területeken elterjedő „kelet-európai” vagy „szláv” típusú ház korántsem valamiféle kulturális fejlődés eredménye. Azért létesítettek benne tűzhelyet, mert az időjárás még hidegebbre fordult. Inkább a „visszafejlődés” legalsó foka: bűzös, füstös gödör, amelyben nem egyszer együtt szorongott ember és állat. Ez az a háztípus, amelyet a népvándorlaskor második hullámának keleti népei: avarok, szlávok és magyarok köznépe a Közép-Duna-medence térségében a XII–XIII. századig használt.

A „szláv ház” nevet nyilván azért kapta, mivel használata a nyugati-szláv törzsek történelmileg és régészetiileg igazolt előnyomulásával egy időben terjedt el Közép-Európában (a mai Német Demokratikus Köztársaság, Lengyelország és Cseh-Morvaország területén), s ugyanekkor válik általánossá a keleti-szláv törzsek körében.⁴⁴ Rögtön hozzátesz-

VII. századi avarsággal kapcsolatban úgy módosítanánk: a szándék megvolt rá, a belső és külső politikai viszonyok azonban — mint a Kárpát-medence történetében annyiszor — a tartós települések kialakulását több ízben megzavarták.

szük, hogy a Bizánci Birodalom területére, a kedvezőbb klímájú Balkán-félszigetre a VI–VII. században beköltöző délszláv törzsek új hazájukban nem építettek ilyen házakat. Nyilván az emberi megtelepedésre sokkal alkalmasabb későantik falvakat, tanyákat, villákat, később a városokat foglalták el. Egyetemes etnikus jelentősége tehát még a szláv törzsek között sem volt — márcsak azért sem, mivel a középkor folyamán német területeken is általánossá vált. Tilledaban, a szász királyok palotája körül feltárt telepen olyan földbeasott házak is kerültek elő, amelyek különösebb nehézség nélkül levezethetők a korábbi germán földházakból; gyakori bennük a ház egyik sarkában kövekből létesített tűzhely. Feltárójuk nem látja bizonyítottan a kőtűzhelyes háztípus szláv eredetét.⁴⁵ Néhány tilledai ház szerkezete és tűzhelye⁴⁶ nagyon közel áll a dunaújrósi avar házakéhoz. Tény mégis, hogy a történelmileg, nyelvészetiileg igazolható szláv területekről, jellegzetes szláv régészeti emlékekkel kísértén ismerjük az eddig feltárt és közzétett tűzhelyes földházak többségét. Ilyen, de csakis ilyen értelemben szláv régészeti jelenség.

A Kárpát-medencébe költöző avar s más keleti népek állítólagos alacsony kultúráját, vándorpásztor „nomád” életmódját a kutatók egy része azzal szeretné „bizonyítani”, hogy nem voltak állandó telepeik, ilyenre igényük sem volt. Következésképpen a földművelés alapelemeit sem ismerhették, a szántást-vetést az uralmuk alá hajtott különböző lakosság végezte. E helyi tömegek felett csupán vékony uralkodóréteg, „Gefolgschaft” volt a tényleges avarság stb.

Az ilyen s hasonló elméleteknek eddig sem volt tudományos alapja, hiszen az egykori avar területeken sűrűn egymás mellett fekvő, jellegzetes „nomád” régészeti kultúrájú, évszázadokon át használt, sokszáz vagy sokezer síros nagy avar temetők egyértelműen az állandó téli szállások és telepek kialakulása mellett szóltak. A többé-kevésbé állandó téli szállások kialakulását, a téli szállások mellett végzett járulékos földművelést a korai középkorban már a legtöbb keleti pásztor-népnél írott források igazolják. — Csattanós bizonyíték erre az egykori avar birodalom központi területén 1966-ban előkerült nagy avar település.

Az avar házak kivétel nélkül egyéni-családi építmények. Egységes alapelemeiket nehéz meghatá-

rozni márcsak azért is, mivel elsőik a maguk nemében. Közös jellemzőik (19–25. t.):

a) Általában szabálytalan négyszög vagy ovális alakú alapgödör, kissé lekerekített sarokkal (13, 14, 16, 17, 19, 30, 32, 35, 38, 42, 43, 44, 49, 51, 53, 54, 56, 57, 64, 65, 66).

b) A ház hossz tengelyének két végében ásott, szelement tartó ágasfák. 24 házban helyezkedtek így el a legmélyebb, legnagyobb cölöplyukak; köztük 11-nek nem is volt másféle tartószerkezete (12, 13, 14, 32, 38, 40, 47, 48, 56, 65, 66). Hét alkalommal a két főtartóhoz harmadik is járult a ház rövidebb tengelyében, általában nem egészen a gödör szélén. Ennek valamiféle alátámasztó szerepe lehetett (16, 25, 29, 30, 35, 37, 64). A 26. házban négy cölöplyuk volt a tengelyek végén. — Néhány esetben a két főtartóhoz a házak átellenes sarkaiban is járultak cölöpök; ezeknek csupán kiegészítő jelentőségük lehetett (15, 49, 51, 54, 55). Egy-két házban a házfalak mellett körben, egymástól többé-kevésbé szabályos távolságban került elő hét-nyolc cölöplyuk; ennek változata a 23. ház is. Hat esetben nem volt a háznak főtartó cölöprendszere, annak ellenére, hogy a padlón számos kisebb-nagyobb cölöplyuk fordult elő (28, 34, 42, 43, 44, 61). Ide csatlakozik a 19. és 27. objektum is. Nem a széleken, hanem a ház belsejében voltak a 49. ház cölöplyukai.

c) Elég gyakori a házak sarkához csatlakozó veremgödör (15, 18, 28, 39, 55).

d) Különösen jellemző a házak padlójába vert sok kis cölöp, illetve karó nyoma.

e) Egyes házak padlóját többször egymásután lesározták és ledöngölték; a padlók együttes vastagsága elérheti az 5–15 cm-t. Az ilyen házak padlójának felbontása után néhány esetben az altalajban rengeteg karólyuk vált láthatóvá (24. t.). — Kérdésükre még visszatérünk.

f) A tűzhelyek mindenkor kőből — Dunaújváros esetében római hulladékkőből és téglákból — épültek a ház egyik sarkában; kevés kivétellel az északkeleti-keleti sarokban, s csak négy esetben az északnyugatiban. Többé-kevésbé épségben csak a 14, 42, 43, 44. és 61. házak tűzhelye maradt ránk. Ezeket négyszög alakban elhelyezett nagy kővekből építették (20. t. 3–4; 23. t.; 24. t. 1–4). A 18, 26. és 34. házak tűzhelyét önálló típusként szokták tárgyalni (kővekből rakott tűzelőhely); mi szétszedett tűzhelynek tartjuk őket.

E jellegzetességek közül a „kelet-európai”, illetve „szláv” földházakkal — az általános jellegen túl — csak két közös vonást találunk: félig földbe voltak vájva, s kőből készült a tűzhelyük.

Ugyanezt — sokszor még ezt sem — mondhatjuk a szláv házak közös vonásairól. A mintaszerűen feltárt és publikált Novotroickoje gorogyiscsén pl. a házfalak mellett öt-hat egyforma méretű cölöp-

lyukat találtak, a házak belseje fával volt kibélelve, tűzhelyük pedig agyagkemence volt.⁴⁷ Ugyanílyan az Oposnya gorogyiscse⁴⁸ és Ripnyev II. telep⁴⁹ házai. A jellegében nagyon hasonló Lug I. és II. telep háztetőit hat-nyolc cölöp tartotta; négyszögletes tűzhelyeik mellett előfordulnak patkó alakúak is.⁵⁰ Másutt ismét kitűnő példákat találunk a négyszögletes kőtűzhelyekhez, viszont a házakban egyáltalán nem volt ásott cölöp.⁵¹ Korai keleti-szláv telepeken, pl. Korcsakon⁵² vagy Makarován⁵³ az avar házakra nagyon emlékeztető földházakban patkó alakú kőtűzhelyek a jellemzők. A kőtűzhely formája gyakran meg sem állapítható a hatcölöpös szláv házakban.⁵⁴ Folytathatjuk a sort a szabálytalan négyszögletes alakú, négyszögletes kőtűzhelyű házzal,⁵⁵ amelyek viszont egész más tetőszerkezetűek.⁵⁶ Áttérve a nyugati-szlávok legkorábbi telepeire: Dessau–Mosigkau⁵⁷ vagy Březno⁵⁸ házai jellegükben emlékeztetnek ugyan néhány avar házra, többségükben azonban egész más cölöpszerkezetet találunk. Nem beszélve a telepek egészének eltérő szerkezetéről. A morva Staré Město házai⁵⁹ már csak kis részletekben hasonlítanak az avar házakra. És így tovább.

A lényeges összefüggés tehát, úgy látszik, nem a házak alakjában, szerkezetében, hanem a klíma-viszonyoktól meghatározott hasonló életfeltételekben keresendő. Hogy ez mennyire így van, ahhoz nézzünk meg néhány nem-szláv példát.

Belső-Ázsiában a hiung-nuknál már az i. e. századokban földbemélyített házakból álló falvak keletkeztek. Az Ivolga gorogyiscse szabályos sorakozó házai félig a földbe voltak mélyítve, tetejük cölöpökön nyugodott. Északkeleti (!) sarkukba épített kőtűzhelyük (!) van; gyakran verem csatlakozik hozzájuk.⁶⁰

Az avar periódussal egy időben tömegesen használták ezt a háztípust a kazárok és besenyők. Gyakran jurtjaikat is földbemélyített kerek vagy szabálytalan gödrök fölé állították fel, természetesen középen elhelyezett tűzhellyel.⁶¹ A szegényebb néprétegek azonban Szárkelben is földbevált putrikban laktak, az egyik sarokba épített négyszögletes vagy patkó alakú kőtűzhellyel.⁶² Ugyanílyan házak jellemzők a Szaltovo-Majack kultúrára.⁶³

Földbe kényszerülnek a Bolgár körül lakó bolgár falvak lakói is. Házaikban egyaránt találunk a sarokba épített agyag- vagy kőtűzhelyeket, de előfordulnak tűzhely nélküli földházak is.⁶⁴ A VIII–IX. században a dunai bolgároknál is megjelenik a félig földbemélyített ház, általában a gödör széleken és sarkokon sorakozó öt-hat cölöppel, kőből épített, négyszögletes vagy patkó alakú kemencékkel.⁶⁵ A „kelet-európai” háztípus változata végül a X–XII. századi magyar falusi földház.⁶⁶ Kőben szegény vidékeken a kőkemencék helyébe földbevált kemencék lépnek, ami olyan

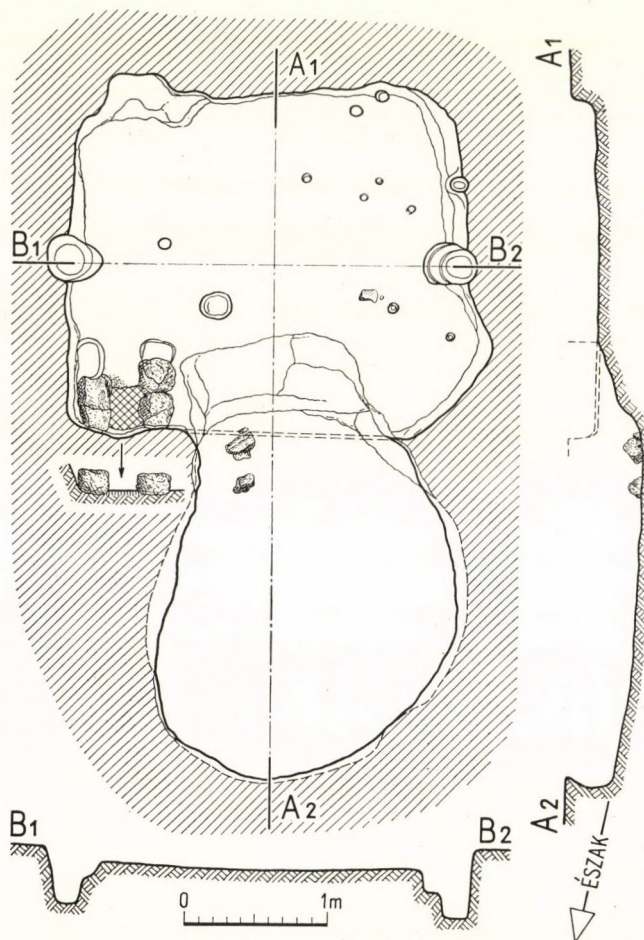
népszerű lesz, hogy kőben gazdagabb vidékeken is elterjed (Dunaújváros-Intercisa). Megtaláljuk azonban bennük mind a négyszögletes, mind a patkó alakú kőtűzhelyet is.

Vizsgálatainkat összegezve: azt tapasztaltuk, hogy az avar házak legjobb párhuzamai a kazár és magyar házak — sajnos többnyire későbbi időből. A szárkeli jurt alaprajza és fényképe alapján⁶⁷ feltelezhető, hogy a valamennyi más építménytől különböző dunaújvárosi 19. objektum esetleg jurtásott alapja volt. Mi több: jurtra vagy sátorszerű tetőzetre gyanakodhatunk néhány olyan gödör felett (28, 34, 42, 43, 44, 61), ahol fő tartócölöpök nem kerültek elő. Véletlen vagy törvényszerű, hogy a ledöngölt-lesározott padló alatt elsősorban ezekben a cölöpszerkezet nélküli házakban került elő sokszáz 5–15 cm mély karólyuk?! Több kutató kételkedik, hogy ezek a karólyukak emberi alkotások lennének. Rágcsálók járatainak tartják őket. Valószínű, hogy a túlbuzgó tisztogatás során valóban nem egy ürügyük keveredett közéjük, mégis bajos volna a kérdést ilyen egyszerűen meg-

oldani. Ha valóban állatjáratok, miért nem fordultak elő szomszédos házak padlója alatt? Miért nem találkoztunk ugyanezen a löszfennsíkon telep- és temetőásatásaink során hasonló, ürügyektől át- meg átfúrt területekkel? Hogy lehet, hogy a karólyukakból üveg, orsógomb, gyöngy és késtörédek kerültek elő? Mi magyarázza, hogy ugyanilyen nagyszámú karólyuk került elő a már említett kazár jurt⁶⁸ padlóján (39. t. 1)? Talán az sem véletlen, hogy néhány cölöpszerkezetes ház padlóján is megtalálhatók (13, 15, 17, 18, 55). A zsitomiri területen fekvő VI–VII. századi korai szláv Korcsak 7. település 6. és 7. háza nemcsak kőtűzhelye révén, hanem átluggatott padlójával⁶⁹ is meglepő rokona (39. t. 2) néhány dunaújvárosi háznak. Kételkedés helyett inkább a megoldást kellene keresni, elsősorban néprajzi párhuzamok alapján.

Cölöp- és karólyukak tömege borította a különös alakú 27. objektum padlóját is. Tűzhelye közepén volt. Alakjából három részből álló sátorszerű építményre gyanakodhatunk.

A FÉLIG FÖLDBEVÁJT KŐTŰZHELYES HÁZTÍPUS EREDETÉRŐL

4. kép. Intercisa, 61/1967. római földház

Visszatérve az előbbi fejezet elején felvetett kérdéshez: nem hisszük, hogy a szóban forgó háztípust egyetlen nép találta volna fel s tőle vették volna át szomszédaik. A lakóház bemélyítése a földbe, a tűzhely beépítése a ház belsejébe: klímaváltozás következménye. Az elmúlt években Magyarországon döntő bizonyítékok kerültek elő arra, hogy ez a klímaváltozás a IV–V. század fordulóján következett be s vele egy időben kialakultak a földbemélyített, belső tűzhelyes és kemencés házak.

Az Alföldön Tiszaeszlár–Bashalmon Kovalovszky Júlia hat későcsászárkori, földbeásott házat tárt fel,⁷⁰ amelyek „sok tekintetben hasonlóak az Árpád-kori falvainkban feltárt földbeásott házakhoz. Méretük, mélységük nagyjából azonos. Abban is megegyeznek, hogy minden lakóházban kemence van. A kemencék is hasonlóak az Árpád-kori falusi házaikból ismert egyik kemencefajtához. A ház falába vájták őket, feneküket pedig agyaggal tapasztották le.”⁷¹ — Alapvetően különbözik azonban a tetőszerkezetük; a császárkori házaknak a sarkaiban kerültek elő a cölöplyukak. A házakban és a hozzájuk tartozó gödrökben IV. század végi — V. század eleji, tipikusan alföldi, császárkori keramika került elő — későszarmata vagy más barbár nép hagyatéka.

Ugyanabban az időben Pannóniában is megjelennek az első földbeásott kőtűzhelyes házak. 1967-ben az Intercisa castrumához csatlakozó külső településen, későrómai, kő alapozású agyagpadlós házak között három meglepő, földbevájtt

építményt tártunk fel B. Vágó Eszterrel. Mindhárom nagyon emlékeztet a későbbi avar házakra.⁷²

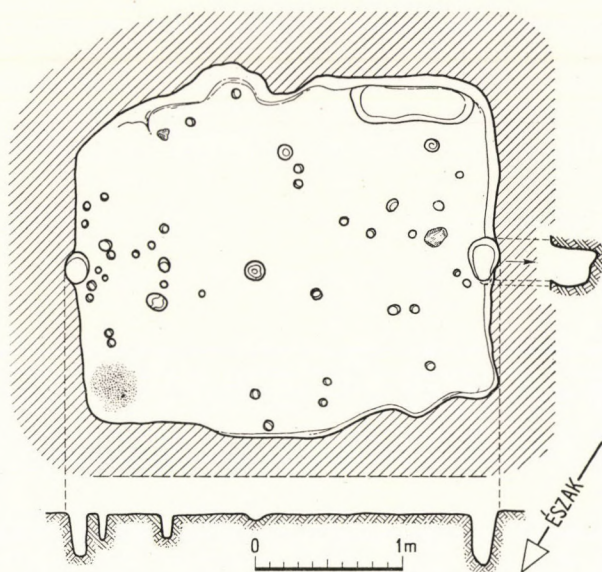
A 61/1967. ház hossz tengelyének két végén helyezkedtek el az ágasfák földbeásott cölöplyukai. Bejárata a déli oldalon volt. Padlóján cölöp- és karólyukak kerültek elő. Északkeleti sarkába római kövekből álló négyzetes tűzhely volt beépítve (4. kép; 42. t. 3–4). Északi oldalát — sajnos — egy későbbi gödör részben szétrombolta. A 62/1967. ház az előzőhöz hasonló méretű és szerkezetű volt. Északnyugati sarkában elhelyezett, szétszedett tűzhelyére csak az átégés utalt (5. kép). A 64/1967. házban hiányoztak a tartócölöpök nyomai, kőtűzhelyét szétrombolták, viszont az avar házakra emlékeztető veremgödör csatlakozott hozzá (6. kép). — *Mindhárom házban bőséges későrómai emléanyagot találtunk, népvándorláskori népekre utaló minden lelet és nyom nélkül.* A házakat nem lehet a IV–V. század fordulójánál későbbre keltezni.

Arra, hogy milyen hosszú ideig létesített Intercisa elbarbárosodó provinciális lakossága hasonló földházakat, csak a jövő kutatások vethetnek fényt. Egy azonban bizonyos: az avar házakhoz nagyon hasonló kőtűzhelyes putrikat már a IV. században készítettek és használtak *ugyanezen a helyen*. Kialakításukat a szükséghez és a helyi provinciális lakossághoz kell kötnünk. Nincs kizárva, de nem is bizonyítható, hogy a VI–VII. század elején megtelepülő avar lakosság házai megalkotásában helyi, provinciális hagyományokra is támaszkodhatott. Nem az avarok és provinciálisok közvetlen intercisai találkozására gondolunk, hanem a tartomány belsejében a VI–VII. században régészeti kimutatható provinciális maradványlakosság közvetítésére.⁷³

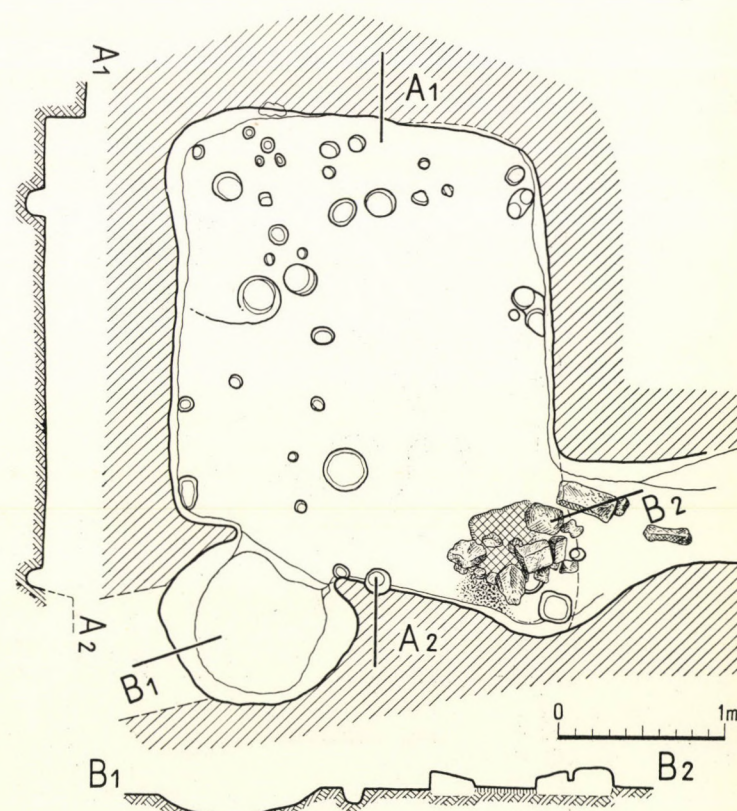
Érdekes összehasonlítás kínálkozik telepünk és a romániai Dridu-kultúra névadó telepe között. Dridu fekvése és szerkezete másféle, árkok sem fordultak elő a telepen. Házaik csak részben emlékeztetnek a mieinkre; vagy nem volt bennük cölöpszervezet, vagy a házak sarkaiban voltak a tetőtartó cölöpök.⁷⁴ Egyébként a házak nagyobb részét elhagyták a lakók, ugyanolyan szétszedett kőtűzhelymaradványokat hagyva maguk után, mint az avarok.⁷⁵

Meglepően egyezik viszont a tűzhelyek-kemencék mindkét fajtája. A Dridu-telep pusztulásakor összedőlt házakban négyzetes kőtűzhelyek kerültek elő, a házakon kívül pedig megtalálható az avarkori szabadban levő kemencék valamennyi típusa⁷⁶ (vö. következő fejezetünkkel).

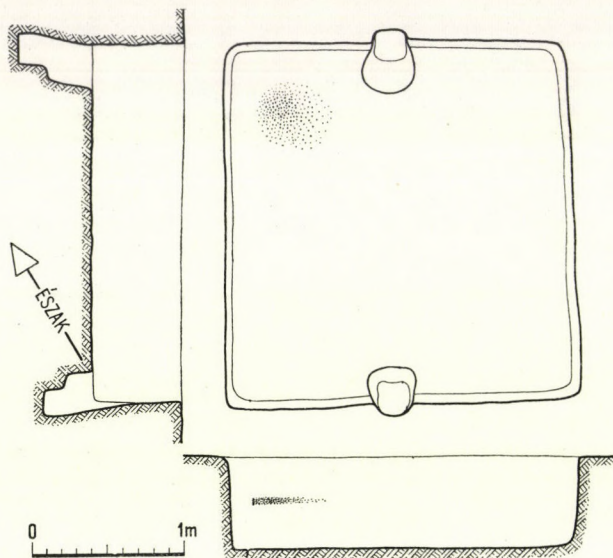
A telepet feldolgozó E. Zaharia érvek hosszú sorával bizonyítja, hogy Dridu és kultúrája valamennyi korabeli szláv kultúrától különbözik. Hangsúlyozza a tűzhelyek és kemencék későrómai

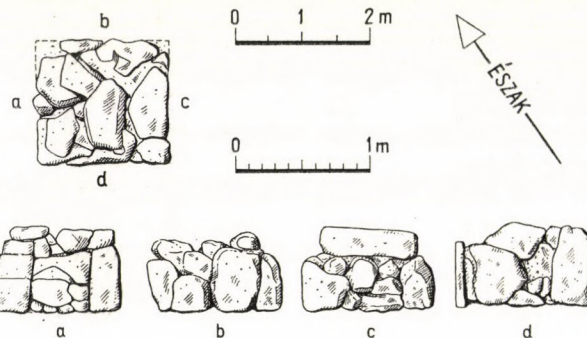
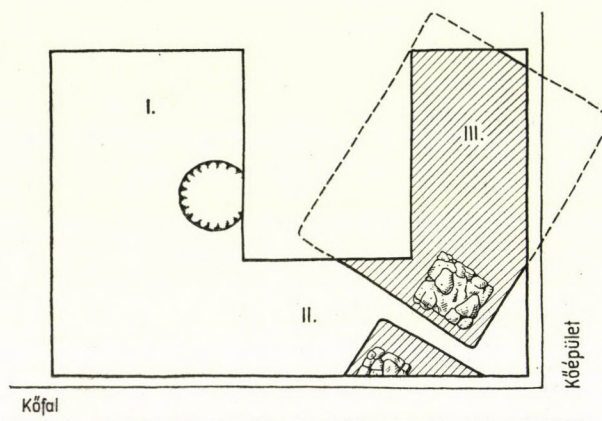
5. kép. Intercisa, 62/1967. római földház

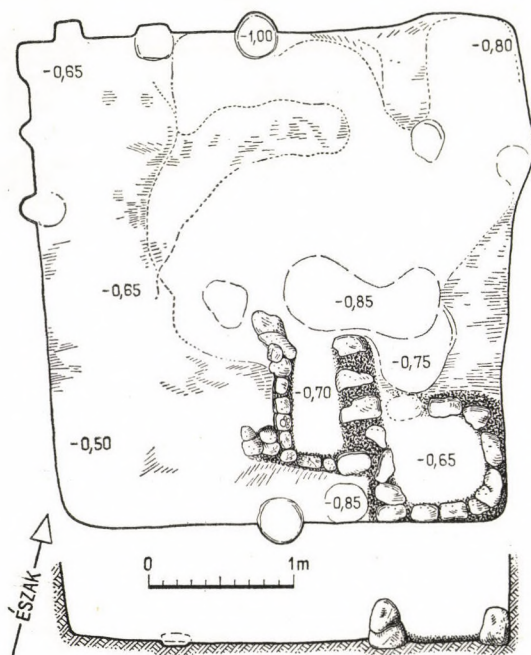
6. kép. Intercisa, 64/1967. római földház

7. kép. Csongrád–Bokros, későavar ház
(Trogmayer Ottó nyomán)

8. kép. Csákvár, IX–X. századi, kőtűzhelyes házak
(1960)

9. kép. Várpalota, 1. ház (X. század)

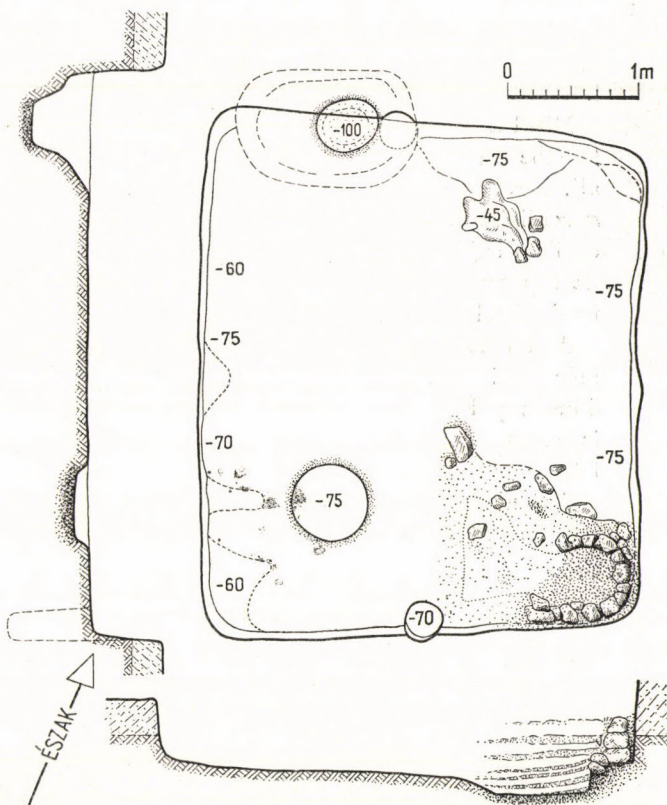
gyökereit.⁷⁷ — Nem célunk itt bekapcsolódni a vitába, amely a Dridu-kultúra helyi, „római-dák”, illetve déli „bolgár-szláv” eredete körül folyik, mivel a kétségtelennek látszó bolgár keramikai hatásokon túli egyéb kulturális elemek éppúgy származhatnak balkáni későantik-bizánci gyökerekből, mint a Moldvában és Munteniában aligha igazolható helyi antik tradícióból.

A dunaújrósi avarkori házak, kőtűzhelyek és külső kemencék eredetkérdésében is jelentős részben a koraközépkori új etnikai viszonyok előtti és mögötti antik tradíciók játszanak szerepet.

*

A koraközépkori, félig földbemélyített házak fejlődése Magyarországon ma már csaknem hézagmentesen követhető. A tűzhely nélküli, illetve kő- és földkemencés IV–VI. századi római és barbár alapokat az imént láttuk. A VII. század első kétharmadának korai, valamint utolsó harmadának középvár házeit itt tettük közzé. A VIII. század elejére keltezhető későavar házat — hazánkban az első avarkori házat — Trogmayer Ottó ásta ki s tette közzé.⁷⁸ A Csongrád–Bokrosra feltárt ház Trogmayer adatai alapján javított alaprajzból kitűnik (7. kép), hogy a két főtartó cölöpös típusba tartozik. Szétszedett tűzhelyének — sajnos — csak helyét sejtjük a helyiség északi sarkában.

A zalavári IX–X. századi szláv és magyar földházakról csak Méri István megfigyeléséből s jegyzetéből tudunk.⁷⁹ Jól keltezhető díszített csontfésűje alapján nagy valószínűséggel IX. század végi a Csákváron feltárt négyszögletes kőkemencés (8. kép) házmaradvány.⁸⁰ X. századi házak sorát tárta fel Méri István Visegrád–Várkert-dűlőben.⁸¹ Két főtartó cölöpös szerkezetűek a Várpalota–Szénhelyen kiásott X. századi magyar házak.⁸² Valószínűleg a magyar honfoglaláskor jut el először

10. kép. Várpalota, 2. ház (X. század)

Pannóniába a várpalotai házakra jellemző, Kelet-Európában a VII–IX. századtól kialakuló⁸³ patkó alakú kőkemence (9–10. kép). Egyelőre más magyarországi lelőhelyről nem közöltek hasonlókat; a házak töltelékföldjében talált nagyszámú lócsont azonban magyar etnikum mellett tanúskodik.

A magyar földházak további fejlődését a földkemencés Árpád-kori házakon kísérhetjük figyelemmel.

A KEMENCÉK

Az 1966. évi ásatások során — egyetlen kivétellel — a szabadban levő kemencékben nem kerültek elő avar cserepek. Maguk az Árpád-kori anyaggal keltezett kemencék gyakran avar házak gödrébe ásva vagy éppen az Árpád-kori falu területén kerültek elő. Mindezek alapján az ásatáson talált valamennyi földbevált kemencét az Árpád-korba soroltuk.

1970-ben a középvár település területén avar cserepekkel keltezett, nagyon hasonló szabadtéri kemencék bukkantak elő (62. és 63. objektumok). Ez nemcsak a kemencetípus eredetkérdését veti fel újra, hanem azt a lehetőséget is, hogy az

1966-ban feltárt kemencék egy része az avar korra keltezhető.

Méri István említi, hogy Visegrád–Várkert-dűlőben, római őrtorony közelében III. századi külső kemencék kerültek elő.⁸⁴ Ugyanezt erősítik meg az intercisai ásatások: a 20/1967, 67/1967, 72/1967 és 90/1967. objektum a III–IV. századra keltezhető, kerek, tapasztott aljú, földbevált kemence volt (több ilyen római kemence került elő 1970-ben is). Legfeljebb nagyobb méretükkel különböztek avar és magyar utódaiktól (41. t. 1–6). Ugyanebben az időben pontosan ilyen szerkezetű, földbevált, szabadban levő kemencék jelennek meg az Alföld

római kori lakosságánál; Méri említi a Tiszalök—Rázom-pusztaiakat,⁸⁵ Kovalovszky Júlia pedig közli a bashalmit.⁸⁶

Mivel a későrómai kori földkemencék már részletekbe menően megegyeznek (kerek, tapasztott alj, kővel burkolt száj, tüzelőgödör forma) a XIII. századiakkal, nem vitás, hogy itt ismét nem valami etnikus sajátossággal, hanem — mint Méri írja — „a tapasztalat és gyakorlat”⁸⁷ által kialakult berendezéssel számolhatunk.

A földkemencék szélesebb körű elterjedésére már Méri utalt, bár az általa idézett lengyel és ó-orosz példák nem teljesen meggyőzőek. Maga is panaszkodik, hogy leírásuk hézagos, rajzuk vázlatos.⁸⁸

Az egyenesvonalú továbbfejlődés inkább a Közép- és Al-Duna-vidékre jellemző. A négyszögletes kőtűzhelyekkel kapcsolatban fentebb már idézett feldolgozásban, a Szilisztra közelében fekvő Popina-Kaleta telepen a mi típusunkba tartozó beomlott kemencék kerültek elő.⁸⁹ Nagy számban megtaláljuk pontos párhuzamukat a romániai Dridu-kultúra névadó telepén.⁹⁰ A publikáló E. Zaharia — egyebek közt — kemencetípusunkat is V. századi „dák-római” előzményekre vezeti vissza.

Felettebb valószínű tehát, hogy a VII. századtól régészetileg újból megfogható földbevált, szabadban levő kemencéket a Duna-vidéken ismerte meg az avar kori lakosság.

A SÍR

Bartucz Lajos vizsgálatai óta⁹² antropológusaink egyöntetűen vallják, hogy a nagy avar temetők gyermek- és csecsemősírkjainak száma messze alatta marad a népvándorláskorra kikövetkeztethető gyermekhalandóságnak. A gyermek- és felnőttsírok aránya tehát nem fedi a valóságot. Bartucz úgy gondolta, hogy a régészek „elássák” a gyenge csecsemőcsontokat; ez azonban nem felel meg a valóságnak. Újabban felmerült: az egy éven aluli csecsemőket nem temették a közösségi temetőbe, hanem máshol, esetleg a telepen hantolták el őket.

A dunaújvárosi avar csecsemőleányka sírja az első, amely az utóbbi feltevés helyességét alátámasztja. Néhány méterre a 15. háztól, a 36. avar, földbemélyített tűzhely közelében került elő, közvetlenül a lakott terület peremén. Nyilván nem az egyedüli volt a telepen; egyszerűbb temetkezések a gépektől elnyesett humuszban és szubhumuszban lehettek. A mi sírunk kivételes mélységű volt, ezért maradt ránk. A temetés különleges voltára utalnak a sírgödört keresztben lezáró deszkák.

Az 1970. évi megfigyelések alapján revideálva az 1966. évi kemencék kormeghatározását: valóban vannak köztük olyanok, amelyek Árpád-kori volta felettebb kétes.

Ilyen az avar falu területén fekvő 33. kemence, amelynek tüzelőnyílását római kövekkel rakták ki, leletei pedig korai és későavar cserepek voltak (4. t. 1—2; 29. t. 7—8). Kétes korú az elnyesett 46. kemence; a területén talált durva avar cserép éppúgy keltezheti, mint az Árpád-kori üstperemek.

Nemcsak előkerülési helye, hanem szerkezete is az avar korba utalja az 50. kemencét. Bejárata római kövekből és téglákból készült. Még fontosabb a kemencéből kiinduló füstelvezető nyílás. Ilyen Árpád-kori kemencén — tudunkkal — eddig még nem fordult elő; megvan viszont a 72/1967-es intercisai római kemencén. Fűtőgödre is szokatlan alakú. Datáló lelete nem volt.

Végül az avar korra tehető az 52. kemence is. Alja kővel és kavicsal volt alapozva. Erre sem dunaújvárosi, sem más Árpád-kori kemencéinknél nincs példa. Ugyanakkor a 62/1. középarav kemence feneke római téglatörmelékkel volt alapozva; kő- és téglalapozásúak a fentebb említett római kemencék is. (Kőalapozású kemencét ismerünk Driduból is.⁹¹) Lelet — sajnos — nem keltezte.

Mindezek alapján felettebb valószínű, hogy a 33, 50. és 52. kemencék a korai avar településhez tartoztak.

Bár megjegyezzük, hogy a dunaújvárosi lösz a római kortól kezdve kivételesen jól megőrzi a famaradványokat, tehát e kivétel más temetőkben esetleg szabály lehet. Belső-Ázsia különböző népeinél évszázadokon át általános volt a deszkákkal fedett sír, különösen gyakori az avarok kortársainál, a türköknél.⁹³

A sír különleges voltára utal még, hogy kirabolták — mint a deszkák közepén megdült állapota, a csontváz hiányos, részben megtört volta mutatja. A gazdag mellékletű korai avar sírok módszeres kirablását már korábban törvényszerűnek ismertük fel.⁹⁴

A mellékletek közül a szemes üveggyöngyök fontosak (33. t. 3). Ez a gyöngytípus a kutatók egységes megfigyelése szerint az avarokkal jelenik meg a Kárpát-medencében és 670 tájáig a korai avar női temetkezések jellemzője, illetve csaknem kizárólagos gyöngytípusa.⁹⁵ A sír sötét alapon kék szemes gyöngyének pontos párja került elő a 17. avar házból (33. t. 7) — kétségtelenül egykorú tehát a teleppel.

Kerámika

A dunaújvárosi házak korát és azt az etnikumot, amelynek képviselői a telepet lakták, elsősorban a kerámika határozza meg.

Nem foglalkozunk ez alkalommal azokkal az elméletekkel, amelyek „elvi” megfontolások alapján tagadják, hogy az eurázsiai steppék török népei ismerték és használták volna a keramikát, valamint saját fazekasai lettek volna. A kérdés legutóbbi összefoglalásában rámutattunk,⁹⁶ hogy ezek az elméletek a vonatkozó régészeti emlékanyag nemismerésén vagy félreismerésén alapultak — s csupán tudománytörténeti érdekességnek számítanak. Kevés figyelmet érdemelnek ma már azok az elméletek is, amelyek az avarkori kerámia formáinak és technikájának „helyi” eredetét igyekeztek bizonygatni, gyökereit lappangva továbbbővíteni szarmata vagy éppen thrák-dák műhelyhagyományokra visszavezetni. Megállapítható, hogy ezek az elméletek — az előjáróban említett „elvi” megfontolásokkal párosulva — általában a kutatás hiányosságán alapultak.

Az avar honfoglalást megelőző évtizedek fazekassága 1960 tájáig közöletlen és ismeretlen volt; léte és szerepe valamennyi elméletből kimaradt. A gepida edényművesség termékeinek közzététele⁹⁷ a Tisza-vidéken máris éles határvonalat húzott a római kori barbár és a korai avar fazekasság közé. Egyelőre nem mondható el ugyanez a provinciális edényművesség és az avarok közé ékelődő pannóniai langobard fazekasságról, amelynek eddig csak tizedét publikálták.⁹⁸ Az elmúlt másfél évtized módszeres ásatásai⁹⁹ gazdag langobard keramikai anyagot eredményeztek (eddig mintegy 120 edényt), amelynek tanulságait már most módunkban van levonni.

A durván 500–568 közé keltezhető, közölt és közöletlen 500 db késői gepida és langobard edény (szabadkézzel készült és korongolt) sajátos formáival, anyagával, színével, technikájával, vésett, besimított, bepecsételt díszítésével (utóbbi: 41 db gepida, 31 db langobard) olyan önálló fazekassági horizont, amely a korábbi és későbbi korszakokhoz csak lazán vagy éppen sehogy nem kapcsolódik. Az avarkori fazekasság feltételezett közvetlen helyi, római és római kori barbár gyökereit tehát egyszerűen „elmetszette” az új emlékanyag, mindazon fogalmakkal együtt (pl. „tiszai” és „dunai” kerámika), amelyek belőle sarjadtak.

Az álproblémák nyomában ma egyetlen valóságos probléma maradt: a belső-pannóniai provinciális vagy provinciális-barbár fazekasság hatásai.

A langobardok Pannóniába költözésük előtt, a Dunától északra, közel 90%-ban szabadkézzel formált, koravaskori jellegű edényeket helyeztek

sírjaikba. Noha ezt az őskori jellegű keramikát magukkal hozták római területre is, mellette csakhamar túlsúlyra jut a későrómai technikára emlékeztető, korongolt, szürke kerámika, a provinciális (bepecsételés) és kora-népvándorláskori barbár (besimítás) díszítés. A helyi pannóniai hatás 568-ra olyan fokúvá válik, hogy Itáliában már az új fazekassággal jelennek meg.¹⁰⁰

A provinciális hatások a gepidáknál Pannonia Secunda megszállása (536) után ugrásszerűen megnőnek. Ekkortól lépnek fel tömegesen a pannóniai langobard keramikával közeli rokon, szürke, bepecsételt edények s más közös formák. — Míg a Pannónia földjéről 568 előtt szétsugárzó hatásokat a fentiek alapján igazoltnak tekinthetjük,¹⁰¹ problematikus marad: hogyan érvényesült, illetve egyáltalán érvényesült-e ez a latens provinciális alap az 567–68. évi nagy gepida összeomlás, a langobardok s velük együtt a provinciálisok és a gepida maradványok elköltözése, valamint a nagy tömegű új etnikumot jelentő avar honfoglalás után.

Nem vitás, egyes pannóniai korai avar temetőkben elszórtan olyan edényformák és díszítések (pl. bepecsételés) jelentkezők,¹⁰² amelyek *emlékeztetnek* az 568 előtti provinciális-germán fazekasság készítményeire. Közvetlen formai, technikai és ornamentális kapcsolatot azonban egyetlen esetben sem lehetett a germán és a korai avar fazekasság között eddig igazolni. Ennek egyik oka abban is kereshető, hogy az 568–600 közötti legkorábbi avar emlékanyagot — az állandó téli szállások s a hozzájuk tartozó temetők kialakulását megelőző emberöltő régészeti nyomait — úgyszólván nem ismerjük. Eddig hiányoznak tehát az összekötő szálak.

Kérdés azonban, hogy léteznek-e egyáltalán ilyen szálak. Az 568 előtti edényformák *nagyobb része* ugyanis nem követhető tovább az avar korban. Mi magunk a két fazekasság technikájában is nagy különbségeket látunk. A VII. századi avaroknál feltűnő „provinciális jellegű” edényeket magyarázhatjuk más hatásokkal is, pl. Sirmium kitelepített lakosainak hatásával (582 után). A korai avar szürke keramikát nem szükségszerű mindenáron helyi hatásokra visszavezetni, a szomszédos germán törzsek fazekasságára pedig nem is lehet.

Korongolt szürke kerámika

Kilenc avar házból kerültek elő világos galambszürke színű, jól iszapolt és korongolt, vékony falú edények díszített töredékei (12, 18, 25, 30, 34, 39, 55, 56, 57. házak). Ugyanennek a keramikának a díszítetlen perem-, oldal- és fenéktöredékei az előzőkön kívül még további tíz házból (15, 16, 19,

20, 33, 35, 42, 49, 53, 54. házak) és egy avar gödörből (3. gödör) kerültek elő. Szórványként is előfordult (7. objektum). — *Általánosan használták*, összesen 20 korai avar kori objektumra jellemző (28–29. t.).

A töredékekből két formára lehet következtetni. Az egyiket a 704. római sír melletti gödörből előkerült edény szemlélteti (30. t. 2). *Tojásdad testű*, összeszűkülő nyakú, kisebb-nagyobb fazék. A másik formát a korábban — nyilván hasonló gödörben — talált csorbult peremű edény képviseli (10. t. 8): testesebb, zömökebb, *kiöntőcsöves korsó*, erőteljesen hangsúlyozott peremmel (30. t. 1).

A szürke keramika *díszítésében* a töredékek alapján négy változatot lehet megkülönböztetni:

a. Fésűszerű eszközzel erőteljesen, mélyen bekarcolt hullámvonalköteg: 12. (1. t. 1), 18. (1. t. 19), 39. (4. t. 18) és 55. (7. t. 12) házból.

b. Hasonló; szélesebb vagy keskenyebb sávon finom, sűrű hullámvonalkötegek: 20. (2. t. 2–3), 30. (3. t. 1, 4), 55. (7. t. 11), 57. (8. t. 1–2) házból, és az Öreghegyen talált korsó (10. t. 8).

c. Szélesebb vagy keskenyebb sávban behúzott párhuzamos vonalkötegek: 25. (2. t. 8), 56. (7. t. 15), 57. (8. t. 3) házból, és a 704. sír melletti gödörből (10. t. 6).

d. Vonal- és hullámvonalköteg együtt: 20. (2. t. 2–3), 30. (3. t. 1), 57. (8. t. 1–2) házból, és a kiöntőcsöves korsó (10. t. 8).

A különböző formák és díszítésmódok együttesen is előfordulnak (pl. 30. és 57. ház), tehát *egykorúak*.

Ugyanezt a szürke keramikát szokatlanul nagy bőségben megtaláljuk a Dunaújvárostól néhány kilométerre feltárt nagy kiterjedésű mezőfalvai temető¹⁰³ koravarkori szakaszában; mintegy 30–35 ép példány került elő a sírokból. Ugyancsak feltűnően nagy számban találjuk Mezőfalván a dunaújvárosi telepre jellemző valamennyi többi korongolt és szabadkézzel készült edénytípust. Szürke keramika szép számmal előfordul más Fejér megyei korai avar temetőkben: Csákrényben,¹⁰⁴ Előszállás–Öreghegyen,¹⁰⁵ de ugyanígy jellemző távolabbi területek korai avar temetőire is.¹⁰⁶ *A telep és a környező területek temetőinek edényei tehát megegyeznek.*

A korai avar szürke keramikával a közelmúltban D. Bialekova foglalkozott összefoglalóan, ezért a korábbi kutatásra való hivatkozást mellőzhetjük. A kitűnő kutató előjáróban hangsúlyozza, hogy munkája kizárólag a publikált anyagra épül, ezért eredményei munkahipotézisnek tekintendők.¹⁰⁷

Bialekova a szürke keramika jó jellemzése után öt típust különböztet meg: I. kiöntőcsöves edények, II. amforák, III. korsók, IV. kulacsok, V. fazekak. Míg a II. típus gyakorlatilag elhanyagolható (1%), addig az I. (41%) és az V. típus (32%) uralkodó jellegű. Ezt tapasztaltuk a dunaújvárosi telepen is.

Bialekova megállapítja, hogy a szürke keramika kizárólag a „temetők korai járására” — vagyis a korai avar temetőkre — jellemző; sem öntött övdísszel, sem a középvavar korszak leleteivel nem fordul elő. A bizánci érmekkel jól keltezett korai avar sírok alapján a szürke keramikát a VI. század első és második harmadában készítették és használták, a VII. század utolsó harmadából már nem ismerjük.¹⁰⁸ — Ugyanezt erősíti meg a dunaújvárosi korai és középvavar település. Bialekova keltezése meggyőző és véglegesnek tekinthető.

A továbbiakban eredményeit az irodalomra támaszkodó anyaggyűjtés határozta meg; nem vehette számításba a magyarországi nagy korai avar temetők anyagát. 22 lelőhelyről összesen 56 szürke edényt ismer és térképez, együttesen, valamint típusok szerint szétválasztva — a tényleges leletanyag mintegy negyedét-ötödét. Így jut arra az eredményre, hogy a szürke keramika a korai avar emlékanyagban „eine Ausnahmerecheinung”; a publikált síroknak mindössze 4,6%-ban fordul elő.¹⁰⁹ — A valóságban egyes dunántúli (közvetlen) avar temetők korai részében (pl. Mezőfalva) a szürke keramika a sírok 25–30%-ára jellemző! Még kedvezőbb képet nyertünk a dunaújvárosi telepen. A korai avar telep leleteket tartalmazó 26 házból 19-ben (!) fordult elő; egy-egy háztartásban nem egyszer 2–3 edényre utaló töredék volt. Ez azt jelenti, hogy a háztartások több mint kétharmadában *mindennapi használati edény volt a szürke keramika*. A telepen talált 624 edénycserép kerekén 9%-a az 56 szürke cserép.

A magas számarány döntő súllyal esik latba a szürke keramika eredetkérdésében.

E sorok írásával egy időben készül Rosner Gyula doktori disszertációja az avarkori szürke keramikáról. Rosner 85 lelőhelyről 264, tehát közel ötször annyi edényt gyűjtött össze,¹¹⁰ mint Bialekova. Az elterjedésben, a súlypontok (műhelyek) elhelyezkedésében, valamint az eredetkérdésben Bialekovától részben eltérő eredményekre jutott — ugyanúgy, mint korábban Garam Éva a későavarkori sárga keramika feldolgozásánál.¹¹¹ Nem akarunk itt az eredményeknek elébe vágni, mindössze a szürke keramika eredetével kapcsolatban vetünk fel néhány olyan szempontot, amelyre a dunaújvárosi anyag ismerete hívta fel a figyelmet.

Bialekova — éppúgy, mint előtte valamennyi magyar és külföldi kutató — abból indult ki, hogy az avar szürke keramika elhanyagolható kuriózum. Láttuk, ennek éppen ellenkezőjét bizonyítja a dunaújvárosi telep. E „kuriózum” kétféle forrásból színezhetheti a korai avar régészeti anyagot: provinciális hagyományokból, ideszámítva a gepida és langobard fazekasságot is, avagy külföldi, itáliai langobard, frank, alamann hatások formájában, nem vonva ki közülük esetleges balkáni, bizánci

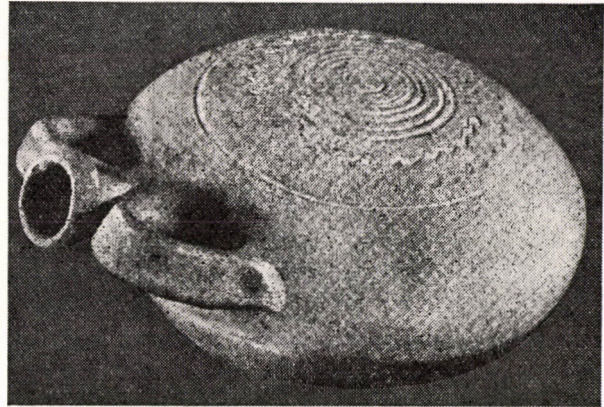
hatások lehetőségét sem. Az elgondolást látszólag alátámasztja, hogy kiöntőcsöves korsók az 568 előtti gepida és langobard sírokból is előkerültek; bizonyos változatuk, hullámvonal vagy bepecsételt díszítéssel, jellemző a VII. századi frank és alamann keramikára is. Általában egyértelműen nyugati (frank, alamann) eredetűnek tartja a kutatás a korai avar szürke cserépkulacsokat. E két típus és a hullámvonal díszítés nyugati rokonságából Bialekova — és korántsem csak ő — arra következtet, hogy a szürke keramikát általában idegen mesterek készítették, vagy idegenből szállították az avarokhoz. Itáliai langobard, frank, alamann, bajor kereskedők árujának vagy az avarok közt megtelepült néhány germán fazekas munkájának tulajdonítja őket.¹¹²

A dunaújvárosi telepen talált nagyszámú szürke edény, valamint Rosner anyaggyűjtése után e magyarázat nem kielégítő többé. Már csak azért sem, mivel az *egész korai avar településterületen elterjedt* szürke keramika sem a telepen, sem a temetőkben nem választható el a korai avar edénművességet kitevő egyéb keleti eredetű edényektől. Nem kivétel a Bialekovától 14%-ra értékelt kulacs sem. Előfordul pl. a dunaújváros—simonyi-dűlői korai avar temetőben is.¹¹³ Tehát az itt lakó avarok az összes lényeges formát használták.

A kutatásba évtizedek óta begyökeresedett téves nyugati szemléletnek tulajdoníthatjuk — elég e tekintetben a 30-as évek óta hivatkozott, Bialekovától összeállított „előzményeket” és nyugati „párhuzamokat” végignézni —, hogy Bialekova, aki pedig az úttörők közt volt a későavarkori sárga keramika közép-ázsiai eredetének felderítésében, nem vette észre: a szürke keramika gyökerei másfél évszázaddal korábban ugyanoda nyúlnak vissza. Pedig a „későavar”, valójában többségükben korai avar kulacsok „dél-orszországi” formai előzményeire 1966-ban már Erdélyi István utalt, bár ezt összeegyeztethetőnek tartotta a pannóniai későrómai hagyományokkal is.¹¹⁴

A valóságban az avarkori cserépkulacsok valamennyi változata, díszítve és díszítetlenül, olyan nagy számban jellemző a Pontus-vidék és Közép-Ázsia fazekasságára, oly mélyen gyökerezik az ottani ókori hagyományokban, hogy nincs okunk a kulacsok keleti eredetében kételkedni.¹¹⁵ A párhuzamok egy része annyira közel áll az avarokhoz (11. kép), hogy közvetlen kapcsolatokra gondolhatunk.

A szürke technikával készült kulacsok vizsgálata nyomán elindulva, úgy találtuk, hogy a korai avar kiöntőcsöves korsók jó párhuzamai¹¹⁶ — mindenesetre jobbak, mint a nyugatiak — szintén Közép-Ázsiában lelhetők fel, mégpedig gyakran hullámvonal díszítéssel (12. kép). Maga a kiöntőcsöves forma annyira általános Közép-Ázsiában,

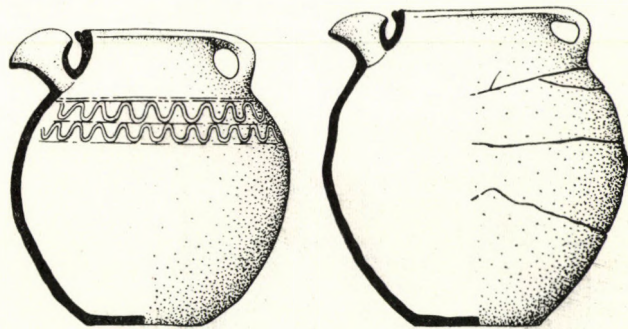
11. kép. Kulacs, Pjendzsikent (B. Ja. Sztavinszkij után)

hogy az avarok akár több fazekasságból is átvehették.

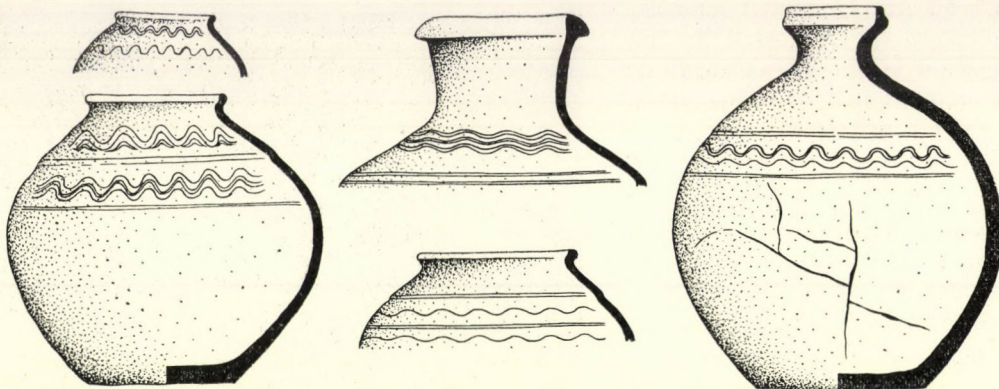
Ezek után nem meglepő, ha a leggyakoribb szürke edényformát, a tojásdad testű, szűkülnyakú, hangsúlyozott peremű csuprot hullámvonalköteg vagy vonalköteg díszítéssel, vagy díszítetlenül, ugyanazon a területen¹¹⁷ találjuk meg (13–14. kép).

A dunaújvárosi szürke edényeken előforduló négy díszítésmódot technikailag azonos kivitelben látjuk viszont a közép-ázsiai keramikán¹¹⁸ (15. kép). Ugyanott megtalálhatók a korai avar szürke keramika pecsételt díszítményeinek mintái¹¹⁹ is, közelebbi rokonok, mint a megelőző langobard-gepida, illetve az egykorú itáliai-langobard és bajor konvergenciák. Az is aligha véletlen, hogy ez a fajta keramika lapos orsókorong¹²⁰ társaságában kerül elő.

E kis összeállításból, amelyet kiterjeszthettünk volna még a füles korsókra is, úgy tűnik, hogy a korai avar szürke keramika éppoly jól, ha nem jobban levezethető a gazdag antik hagyományokban gyökerező közép-ázsiai V–VII. századi fazekasságból, mint a feltételezett különböző nyugati alapokból. Tekintve, hogy az avarság keletről szakadt a Kárpát-medencébe s nem nyugatról, részleges közép-ázsiai eredete, legalábbis kapcsola-

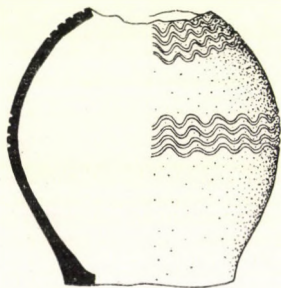

12. kép. Kiöntőcsöves korsók, Pjendzsikent (I. B. Bentovics után)

13. kép. Csuprok és korsók, Pjendzsikent (I. B. Bentovics után)

tai pedig történetileg és régészetileg egyaránt igazoltak, kézenfekvőnek látszik: a szürke keramikát a korai avar településterületen készítő és terjesztő *közép-ázsiai mesterek az avarokkal költöztek a Kárpát-medencébe.* — Más kérdés: hogyan

14. kép.
Hullámvonal díszes csupor,
Berkut—Kala
(E. E. Nerazik nyomán)

viszonyultak ezek az ázsiai mesterek a helyi adottságokhoz, az esetleges hagyományokhoz és a környezet hatásaihoz? Felderítetlen az is: miért szakadt meg tevékenységük a 670-es évek népi és uralmi átcsoportosulásakor?

15. kép. Hullámvonal díszítés csupor oldalán, Pjendzsikent (I. B. Bentovics után)

Fekete és sötétszürke korongolt keramika

Az előző típus mellett másféle korongolt keramika is előkerült a telepen. Szám szerint megegyezik a világosszürke keramikával: 9% (56 db). Anyaga enyhén szemcsés, színe sötét, egyébként jól korongolt, vékony falú, gondosan kiégetett.

Ilyen volt a 18, 19. (1. t. 20), 25. (2. t. 5), 30. (3. t. 3), 32. (3. t. 10), 39. (4. t. 12), 42, 43. (6. t. 1), 51, 55. (7. t. 7), 56. és 57. házban — több ízben a világosszürke keramikával együtt. Valószínűleg azonos a Bialekovától tárgyalt keramika III. típusával. Ezt csak azért nem tudjuk kimondani, mivel a 30. és 55. házban talált töredékeken kívül a többi cserépből nem tudunk formára következtetni. Ugyanez a korongolt fekete-sötétszürke keramika szép számmal előfordul a mezőfalvi temető korai szakaszában; részletesebb értékelése csak ennek az anyagnak közlése után lehetséges.

A 30, 35, 40, 53. és 54. házban kézzel forgatott (félkorongolt) fazekas korongon készült cserépek is előfordultak. Formájuk nem állapítható meg. Mindössze 16 db cserép.

Szabadkézzel formált edények

Korábban a külföldi kutatás lekicsinylően „nomád” keramikának nevezte; vagy csak ezt tulajdonította az avaroknak, vagy még ezt sem (szarmata eredetű „tiszai” keramika). A magyar kutatók többsége viszont évtizedek óta amellett érvelt, hogy ezt a keramikát soha nem használták, csak a sír számára készült.¹²¹ A dunaújvárosi telep mindezen véleményeket a tudománytörténetbe utalta.

Valamennyi korai és középvár objektumban, házban és gödörben a szabadkézzel formált keramika uralkodott: ez alkotta a cserépletek 80%-át. Aránya a telepen nagyobb, mint a szomszédos egykorú temetőkben.

Nem világos: miért tekinti a kutatás egy része a szabadkézzel dolgozó edényművességet valamilyen csak a nomádokra jellemző „alacsony kultúrfok” bizonyítékának, mások pedig miért szegyenek ezekért az edényekért. Eurázia népei öt évezreden keresztül korong nélkül készítették edényeiket; a koraközépkor olyan jelentős népe, mint a langobard — láttuk — 526-ban még 80–90%-ban ilyeneket használt. Szabadkézzel készített edények jellemzők a szláv törzsek nagyobb részére is a VI–VII. században — egy időben az itt tárgyalt avar fazekassággal.

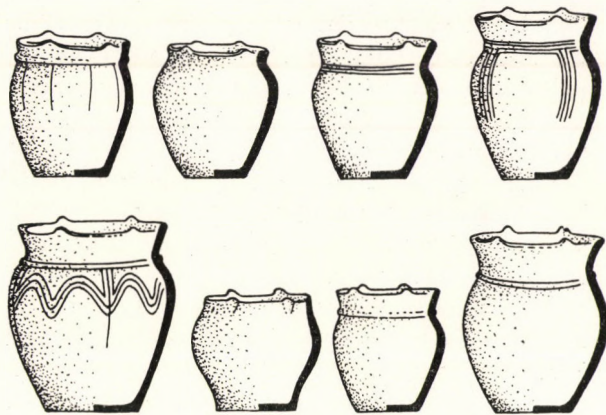
A könnyedén előállítható kiegészített edényfeleség bizonyos célokra: pépek, kásák, főzelékek, húsok tárolására-evésére tökéletesen megfelelt. Ez magyarázza szívós továbbélését a korongolt keramika mellett. Vele egy időben az eurázsiai steppék népei már évszázadok óta ismerték és használták a korongolt edényeket folyadékok: tej, kumisz, levesek tárolására-ivására. Az ázsiai hunok telepén, az Ivolga gorogyicsén együtt fordulnak elő a jellegzetes szabadkézzel készült, fületlen bögrék, csuprok, fazekak — ugyanazok a formák, mint a korai avarokéi — összeszűkülő nyakú, tojásdad testű, korongolt csuprokkal és hullámvonaldiszes hombárokkal.¹²² Ugyanezt a kettősséget és formákat találjuk a noin-ulai sírokból.¹²³

Ha mások is a kétféle keramika arányai, mégis bőségesen előfordulnak szabadkézzel készített edények azokban a közép-ázsiai városokban és telepeken,¹²⁴ amelyekből megkíséreltük a korai avar szürke keramikát származtatni.

Legfontosabb mégis az számunkra, hogy a keleti-türk kaganátusban, amelynek területéről az avarság belső-ázsiai magja származik, a korongolt és szabadkézzel készült keramika aránya és jellege hasonló az európai korai avarokéhoz.¹²⁵ Ugyanilyen szabadkézzel készült keramika a nyugati-türk kaganátus „barbár” telepein önállóan is előfordul, pl. az Uzboj körüli szállásokon.¹²⁶

A korai és középvavai szabadkézzel formált keramika különösebb nehézség nélkül levezethető a közép- és belső-ázsiai nomád keramikából. Pontosabban: csak onnan vezethető le.

A VII. századi korai avar keramika jellegzetes típusa a peremén négy hegyes bütyökkel díszített „csücskös” fazék, olyan, amilyen a 42. házban építésben került elő (30. t. 4). Az ürböpusztai 26. és 29. sírok csücskös peremű fazekait kishegyesi és abonyi párhuzamaik alapján már korábban korai avar típusnak határoztuk meg.¹²⁷ Jó összeállítást közöl ilyen edényekről D. Bialekova,¹²⁸ aki — helyesen — kapcsolatba hozza a típust a szegletes szájú edényekkel. Felismeri e keramika közép-ázsiai jellegét; mi több: idekerülését a közép-ázsiai kőszobrok Duna-vidéki feltűnésével támasztja alá.¹²⁹ Jó megfigyeléseibe mégis két tévedés csú-

16. kép. Tuvai csücskös peremű fazekak (Sz. I. Vainstein és B. P. Djakonova után)

szott. Egyrészt úgy látja, hogy ez a „durva” keramika az avar peremterületekre lenne jellemző (vö. ezzel kapcsolatban a dunaújvárosi, ürböpusztai, abonyi, kiskőrösi stb. példákat az avar birodalom központjából). Másrészt közép-ázsiai eredetét a későavari sárga keramika feltűnését kísérő jelenségnek gondolja.

A négycsücskös peremű fazekak valójában belső-ázsiai eredetűek. A Tuva-területen fekvő kukeli kurgánokból az avar honfoglalást megelőző időből nagy számban kerültek elő jó formai előzményei¹³⁰ (16. kép). A típus a Tastük-kultúra hasonló edényeire megy vissza.¹³¹

Jellegzetes belső-ázsiai nomád keramika a kissé kihajló peremű, sima szélű, magas bögre és fazék. A dunaújvárosi telepen lényegesen több került elő, mint ahány tábláinkon szerepel, a szabadkézzel formált edényeknek mintegy fele. E típus változatai jellemzők a 61–66. középvavai objektumokra is. Formáját néhány nagyobb töredék mutatja: 16. ház (1. t. 8), 17. ház (1. t. 7; 31. t. 2), 26. ház (2. t. 9), 39. ház (4. t. 13), 43. ház (6. t. 3), 47. ház (6. t. 8–9), 55. ház (7. t. 9), a 831. római sír melletti gödör (9. t. 4; 31. t. 3) és a 704. római sír melletti gödörház (10. t. 7; 31. t. 6) leletei.

Formája és technikája már a hiung-nu korszakban kialakult Belső-Ázsiában,¹³² és változatlanul tovább él évszázadokon keresztül. A tuvai VI–VII. századi türk (s talán avar) emlékművekből párhuzamok olyan meggyőző sorát¹³³ lehet összeállítani (40. t.), mely minden további bizonyítékot feleslegessé tesz. E keramika ismeretét hozhatták magukkal az avarok; minden bizonnyal hozták is.

Nehezebb probléma a bevagdosott, benyomkodott peremű fazekak (32. t. 1–5) eredetkérdése. Ezek alkotják a szabadkézzel formált edények másik felét; formára, technikára nem sokban különböznek az előzőktől: pl. a 30. (3. t. 5–6), 35. (4. t. 4), 42. (5. t. 11), 47. (6. t. 5), 57. (8. t. 4; 30. t. 3) ház, a 831. római sír közelében fekvő gödör

(9. t. 3; 31. t. 1), valamint egy 1967. évi Duna-parti szórvány (10. t. 5) leletei. A korai avar településen együtt fordul elő mind a sima peremű, szabadkézi fazekakkal, mindpedig a korongolt keramikával.

Eddig úgy tudtuk, hogy a benyomkodott peremű, kézzel formált bögrék, fazekak az egész avar korszakra jellemzők. A Duna túlpartján, a Dunaújvárosához közel fekvő, gazdag edényleleteket szolgáltató úrbőpusztai temetőben egyenlő számban fordultak elő a korai és későavar sírokban;¹³⁴ igaz, középvavar sírok-temetkezések ott nem voltak.

Az 1970-ben Dunaújvárosban feltárt VII. század végi középvavar objektumok keramikája azonban arra figyelmeztet, hogy a középvavar periódusra legalábbis nem jellemző a perem díszítése. Csak sima peremek fordultak elő a középvavar korszak egyik reprezentáns temetőjében, a budapesti Tihanyi téren;¹³⁵ a dunaújvárosi házakban találtakhoz nagyon hasonló edény került elő legutóbb a gazdag iváncsai lovassírban¹³⁶ stb. A kétféle avar keramika tehát nem feltétlenül közös gyökerű. Valóban, Belső- és Közép-Ázsiában lényegesen ritkébbak¹³⁷ a benyomkodással díszített peremű fazekak, illetve csak nagyon későn, az évezredforduló táján válnak gyakorivá.¹³⁸

A kézzel formált edények peremének benyomkodott díszítése tipikus Fekete-tenger környéki, Volga és Kaukázus vidéki jelenség a szkíta nomád keramikától,¹³⁹ a volgai bolgárokén¹⁴⁰ át, a Szaltovo-Majack kultúra kazár és más nomád fazekasságáig.¹⁴¹ Szárkelben pl. használata teljes periódussal megelőzi a szláv keramika fellépését — az utóbbira egyébként korántsem annyira jellemzők a benyomkodott-bevagdott peremek.

Az Elba-vidék, a Cseh-medence és Morvaország nyugati-szlávjainál a VI–VII. században ismeretlen a bevagdott, benyomkodott peremű keramika;¹⁴² szórványos VIII. századi előfordulása pedig éppúgy magyarázható avar hatással, mint viszont. A sajátos keleti-szláv keramikán általánosan elterjedt ugyan, de nem korábban, mint a VIII. század.¹⁴³ A biztosan VI–VII. századra keltezett keleti-szláv keramikán nem fordul elő.¹⁴⁴ Amennyiben mégis feltűnik VII–VIII. vagy VIII–IX. századnak mondott,¹⁴⁵ illetve keltezett¹⁴⁶ edényeken, azok annyira jellegzetesen szláv formák, hogy nem hozhatók kapcsolatba az avar kori fazekassággal. Legtöbbször azonban arról van szó, hogy a hosszú életű telepeken nem választhatók szét a különböző keramikaleletek.

Úgy látszik, hogy a bevagdott-benyomkodott peremű, kézzel formált keramika a volgai bolgároknál,¹⁴⁷ a Szaltovo-Majack kultúrában és a korai keleti-szláv kultúrában közös előzményre megy vissza: a VI–VII. századi bolgár korszak alig ismert és kutatott periódusára. Míg ezeket az előz-

ményeket nem ismerjük, addig korai volna az edények alapján arról vitatkozni, hogy keleti-szlávok vagy éppen ugor-magyarok részt vettek-e a VI–VII. századi avar etnikum színezésében.

Annyi mindenesetre valószínűnek látszik, hogy a bevagdott-benyomkodott peremű, kézzel formált keramika kelet-európai jellegzetesség. Mivel az avarok a történeti források szerint 557–567 között 10 évig éltek ezen a területen, sőt fennhatóságukat egészen 630 tájáig megőrzik egy része felett, valamint számos néptörödéket, bolgárokat, kutrigurokat, szlávokat sodortak magukkal, nyilvánvaló, hogy ez a keramika mind az avarokkal, mind segédnépeikkel eljuthatott a Kárpát-medencébe. A dunaújvárosi telep keramikájának erős közép- és belső-ázsiai rétege azonban inkább közvetlenül az avarság mellett tanúskodik.

*

A kézzel formált füles edényhez, mivel csak a füle maradt meg (6. t. 6), nem tudunk hozzászólni.

A Tótipusztá—Igar csoportba tartozó középvavar házak keramikája lényegében a sima peremű nomád fazekak és bögrék vöröses,¹⁴⁸ illetve fekete színű változataiból áll (11–12. t.). A 61. ház egyik edényperemét díszítő finom, ferdén bevágott vonalak nem változtatnak a lényegen (11. t. 1). Különleges a 62. objektum domborúan pecsételt díszű edénye (11. t. 10). A vele együtt talált sötétszürke-fekete korongolt edénytörödékek nem meglepő; ugyanilyen típusú ép edény került elő a névadó Igar 3. sírjából.¹⁴⁹

Későavar szórványos cserepek kerültek elő a 33. kemence körzetében (29. t. 7–8). A vastag falu, kézikorongon készített edény töredéke az avar birodalom utolsó évtizedeinek edényművességébe tartozik, s nyilván összefügg az Öreghegyen talált griffes-indás övű sírokkal. Hasonló, ép edénye van a dunaújvárosi múzeumnak az egyik századunk elején kifosztott késői sírból.

Egyéb agyagkészítmények

Az orsókorongok közt leggyakoribb a világos pirosra vagy narancs színűre égetett. Méretük különböző. A 15. (1. t. 5), 18. (1. t. 22), 19. (1. t. 24), uo. díszített (1. t. 25), 38. (4. t. 9), 39. (4. t. 14), 40. (5. t. 1), 53. (7. t. 4), 54. (7. t. 6), 55. (7. t. 14) és 65. (12. t. 9) házból valók. Szürke avar keramikából faragták a 19. objektum orsókorongját (1. t. 23), szürke és vörös római edénycserépből a 42. (5. t. 7, 9) és 56. (7. t. 16) házét, őskori edényből pedig a 65. ház orsókorongját (12. t. 10). Bélyeges terra sigillatából készült az 53. ház kis orsókorongja (7. t. 3).

Kettős csonkakúp alakú szürke *orsógomb* volt a 17. házban (1. t. 9–11), a 18. házban (1. t. 21), a 47. házban (6. t. 7) és a 48. objektumban (6. t. 10); az utóbbi töredéket bevésített párhuzamos vonalak díszítik. Mint kuriózumot említhetjük a 42. ház *ólom* orsókorongját (5. t. 8; 33. t. 5). Az orsókorongok és az orsógombok általában nem fordulnak együtt elő, egykorúságukra csak a 18. ház leletei utalnak (32. t. 6–18).

Csallány Dezső megfigyelése szerint a korai avar sírokra az orsókorong a jellemző,¹⁵⁰ míg az orsógomb csak az avar kor második felében lépne fel. Elgondolását sokan átvették. Magunk már régebben kételkedtünk az orsók ilyenfajta éles kronológiai jelentőségében;¹⁵¹ a dunaújvárosi telepen a teljes VII. század folyamán egymás mellett használták mindkét változatot. Dunaújvárosban ez a kettőség a római kor elejétől kezdve megfigyelhető; II. századi római szemétködrökben is együtt fordul elő mindkét orsófajta. Nem időrendi különbségről van tehát szó, de hogy különbség mégis létezik, arra az figyelmeztet, hogy a háztartásokban elkülönül a két orsóforma. A különbség technikai vagy etnikai (László Gyula megfigyelése) voltát egyelőre nehéz lenne eldönteni. Mindössze annyit állapíthatunk meg, hogy a VII. századra elsősorban az orsókorongok használata jellemző, de mellettük gyakoriak a sima vagy egyszerűen díszített orsógombok is. A VIII. századra jellemző hullámvonaldíszes, korongolt orsógombok nem fordultak elő a telepen.

A 28. házban talált *agyagmécse*s (31. t. 4–5) első pillanatra meglepőnek tűnhet. Mégsem az, hiszen nyilvánvaló, hogy a házakban valamiképpen világítani kellett. Az ügyetlen készítmény kétségkívül későantik mécses utánzata, talán korabeli bizánci lámpáké. Nem unikum az avar emlékanyagban. A bácskai Kishegyesen (Mali Iđoš) a temető 75. sírjából került elő mécses-töredék,¹⁵² szintén római lámpa utánzata.

Egyéb leletek

Kisleletekben a telep szegény volt, ami elsősorban azzal magyarázható, hogy a házak nem váratlanul pusztultak el, hanem módszeresen kiürítették őket — bármit is értsünk ezen. Másrészt a kisleletek általában nem a padlószintről várhatók, hanem

— tapasztalatok szerint — inkább a házak töltelékföldjéből és a házak körüli egykori felszínről. — Ez már leletmentésünk előtt elpusztult.

Vaskés, vastör és töredékeik fordultak elő a 17. (1. t. 14), 19. (4. db), 39. (4. t. 16), 42. (5. t. 5–6), 61. (11. t. 3) és 65. (12. t. 16) házban, valamint szórványként (9. t. 7). Legépebbek a 42. és 61. házban talált példányok.

Vasár vagy -szög, illetve *-tű* töredék a 15, 57. (8. t. 9) és 62. objektumból került elő.

Vas nyílhegy (?) *vagy ár* töredékét a 39. házból ismerjük (4. t. 15).

Az egyetlen szerszám egy nagyméretű *vasfúró* (7. t. 8) az 53. házból.

Vasszőget alig használtak a házak összeillesztésénél, az egyetlen nagyobb (valószínűleg római) szög a 40. házból került elő (5. t. 2). Kisebb szög került még elő a 62. objektumból (11. t. 5); bár az utóbbi éppúgy lehetett ár is, mint a 15. házban talált.

A *bronztárgyakat* az 57. házban talált hajlott tű (8. t. 10) képviseli.

Csontból egyedül madárlábszárból faragott tűk fordultak elő. A 17. házban tű hegye (1. t. 13), a 62. objektumban szárának töredéke (11. t. 4) volt. Viszonylag ép a 66. ház átfúrt fejű tűje (12. t. 22).

Nem lehet eldönteni, hogy a házak padlóján, cölöplyukaiban és töltelékföldjében talált kis *üvegdarabkák* felszíni római szórványok, gyöngyöntésre gyűjtött töredékek, kaparók voltak-e, avagy későantik üveg poharak töredékei. Nagyobb üvegtöredékek voltak a 17. ház cölöplyukaiban (1. t. 15), két-három darab a 20. házban (2. t. 4), a 62. (11. t. 6) és 65. (12. t. 11–13) középváros objektumban.

Avarkori sírokban tudomásunk szerint igen ritka a *fenőkő*, míg a házakban gyakori volt. Mind a négy oldalukat használták; egyik végüket vagy oldalukat a hegyek élesítésére alkalmazták. Fenőkövek kerültek elő a 32. (3. t. 11), 38. (4. t. 10), 45. (6. t. 4), 57. (8. t. 8), 62. (11. t. 17–18), 63. (12. t. 3) és 66. (12. t. 23) objektumban.

Üveg *szemesgyöngy* a 17. házban került elő. Mint említettük: azonos a kislánysírban talált nyaklánc két szemével (1. t. 12).

Az avar házakban elég gyakori az *Unio-kagyló*. Átfúrt, ékszerként is használható darabok azonban csak a 42. házból kerültek elő.

A telepről származó állatesontanyagot Bökönyi Sándor dolgozza fel.

Házaival, leleteivel, történetével nem kívánunk behatódni foglalkozni.¹⁵³

A telep árkok határolták, szerepükről az avar árokrendszerekkel kapcsolatban már szó esett. Megfigyeltük, hogy rendeltetésük eltért az avarokétól; nem egyes házakat vagy házcsoportokat határoltak, hanem az egész települést. Nem volt a háztól kiinduló vízlevezető szerepük sem. Megegyeznek az avarokkal abban, hogy üres négyszögeket, telkeket, karámkokat is határoltak. Legjobb Árpád-kori párhuzamuk Hetény falu árokrendszere.

A magyar árkok szerkezetileg is különböztek az avaroktól. Szélesebbek, alul kettős-hármas csatornában végződnek. E szerkezeti sajátosság alapján felettebb valószínű, hogy az avar telep területén levő, 270–280. m közötti, széles, csatornaszerű árkot, amely a 21. Árpád-kori házat határolja, szintén a magyarok létesítették és a falu északi határa volt. — A széles árkokat keskeny árkok kötik össze.

A –40. és +100. m közötti területen fekvő Árpád-kori falumag területén hat lakóház, három gazdasági épület és két szabadban levő kemence került elő. Megfelelő leletanyag hiányában — az összes lelet néhány cserépüst-töredék — a település belső szerkezete és fejlődése nem állapítható meg. Feltehető, hogy a széles párhuzamos árokrendszeren belül haladó, az árkok irányához igazodó 1, 10, 9, 8, 2. objektumok sort alkottak. A házsor túloldalának néhány megmaradt házát — velük párhuzamosan — a 11. és 4. házak képviselnék. Hasonló soros településre Túrkeve–Móricson van példa, bár egymástól sokkal távolabb eső házakkal.¹⁵⁴

A 7. ház és az 5. gazdasági épület az utca közepére esik; idegen a feltételezett rendben. Különösen áll ez a 3. számú, szabadban létesített kemencére, amelyet aligha képzelhetünk el az utca és a falu közepén. A 6., szabadtéri kemence egyik ágát elvágta a falu árka. Feltételezhető tehát, hogy a 3, 5, 7. objektumok korábbiak (vö. 6. kemence) vagy későbbiek a többiekénél. A 3. kemencében talált benyomkodott díszű cserép, valamint a 7. házban talált szürke (még felszíni) avar cserép alapján az egész csoport korábbinak tűnik.

A 120. m-től a 280. m-nél levő — az avar korban jórészt betömődött — nagy árokig a feltárt területen az Árpád-kori házak és objektumok csak elszórtan folytatódnak. Sajnos itt, különösen a Duna-parti sávon, több objektum pusztulásával kell számolnunk. Lakóház csak kettő van a területen: a 28. avar ház fölött létesített 24. ház és a 21. ház. A közük eső területen, mindkét háztól jó távol, avar házhelyek gödreibe ásták bele a 20/A és 29/A kemencéket. Nyilván a 24. házhoz tartozott a 18. és 19. Árpád-kori gödör, míg a kemencék és a 21. ház között kerültek elő a 14, 15, 16, 17, 20, 21., Árpád-kori leleteket tartalmazó gödrök.

290–390. m között még lazábbá válik a település, házra csak a 41. objektum esetében gyanakodhatunk. Az utóbbihoz tartozhattak az avar házak gödreibe ásott 53/A és 57/A Árpád-kori kemencék. A nagyszámú, leletet tartalmazó gödör alapján valószínű, hogy a területen talált valamennyi gödör Árpád-kori. — A 16. és X. gödör a bennük talált csaknem ép cserépüstök alapján pásztortűzhely lehetett (26. t. 6). Ugyanilyen rendeltetésre utalnak a XI. gödör karólyukai, valamint a IX. gödör alján talált átégett foltok.

Az 1966. évi ásatási területtől északra, Pentele irányában, a fennsík Duna-parti peremén folytatódtak az Árpád-kori objektumok. Itt került elő egymástól távol az 58. és 60. objektum, valamint a hozzájuk tartozó 59. szabadban levő kemence.

Arra, hogy a falu nyugat felé a feltáratlan területen is folytatódott, csak a 270–280. m közötti ároktól délre gondolhatunk. Többek között erre utal az ott talált ereklyetartó bronzkereszt¹⁵⁵ (33. t. 1–2). A középkori Pentele és a „nagy szakadék” közt elszórt Duna-parti tanyákról azt sem lehet tudni: Penteléhez vagy a fennsíkon fekvő faluhoz tartoztak-e.

Valamennyi Árpád-kori lakóház azonos jellegű: a lakógödrök valamelyik sarkában vásták földbe a kerek kemencét. Ez a háztípus általános Árpád-kori falvainkban.¹⁵⁶ Mindössze annyit jegyezhetünk meg róla, hogy az eddigi ásatások során feltártak közt ritkább a mi változatunk: a gödörház négyszögéből kiugró kemence. Gyakoribb, hogy a kemencét mintegy belekomponálják a háznégyszögbe.¹⁵⁷

Az 5. objektum döngölt padlójú, tűzhely nélküli gazdasági épület. Talán istálló volt a 8. objektum. A délnyugati, keskenyebb oldalán levert cölöpök egyaránt szolgálhattak az állatok kikötésére, vagy jászolféleség tartására. Az 1. objektumról csak annyi biztos, hogy szintén nem volt benne tűzhely.

A szabadtéri kemencék mindenben megegyeznek a más Árpád-kori falvainkban találtakkal.¹⁵⁸ Már Méri István megfigyelte, hogy előszeretettel ássák be őket korábban elhagyott gödrökbe, házhelyekbe.¹⁵⁹ Itt ezt a szerepet a váratlanul elhagyott avar házak félig betemetődött gödrei játszották. A 3. és 6. kemencéket beomlásuk után még kétszer megújították. Hasonló módon ismételtén megújított kemencéket közöl Méri István Tiszalök—Rázompusztáról és Parádi Nándor Hács—Béndekpusztáról.¹⁶⁰

A keramikai leletek szokványosak. Legfeljebb a cserépüstök tömeges dunántúli feltűnése váratlan.

A fémleletek közül kiemelkedik az 53. objektum közelében szórványként talált vasüst. Egykorú párhuzama — tudunkkal — eddig nincs hazánkban; későközépkori falvainkban azonban még mindig használtak vasüstöket.¹⁶¹ A Kárpát-medence területén a morvaszentjánosi (Moravský Svätý Ján) koraközépkori vasszerszámléletről ismerünk ép, korai vasüstöt. A publikáló J. Eisner az akkoriban unikumnak számító üst formáját késő La Tène előzményekre vezette vissza.¹⁶² — Ez egyrészt önmagában sem szükségszerű, másrészt a kelta technikai tradíció olyan bonyolult áttételekkel öröklődik a későközépkor végéig, hogy mögötte semmiféle népi kontinuitást nem szabad feltételezni.

Vasüstünk meglepően jó párhuzama került elő Bulgáriában, a Preszlav melletti Szeliste nevű telepről. Amennyire fényképéről kivehető: a mienkhez hasonló módon töredékes vasüst peremén még a szögecs kerek vaslemez alátétje is azonos.¹⁶³ Szelistét a publikáló szerint a X. században lakták és hagyták el, a leletek egy része (pl. a gyűrűk és egy darufalvi típusú ezüstsüngő¹⁶⁴) azonban a XI. századba nyúló keltezését is megengedi. Nincs kizárva, hogy üstünk bolgár eredetű. Még hosszú használatát sejtve is, alighanem a legkorábbi kel-

tezhető Árpád-kori lelet a területen. Nem is biztos, hogy a szomszédos telepobjektumokhoz tartozik.

Az I. gödörben talált vaskapa (?) töredék X—XI. századi előfordulását és szerepét Dienes István foglalta össze.¹⁶⁵

Az előkerült leletanyag alapján a fennsíkon fekvő kis telep későbbi, mint északi és déli szomszédai: Pentele és Csetény¹⁶⁶ — az utóbbiakat a X. századra lehet visszavezetni. Kis telepünk lakosai valószínűleg a közeli Penteléről rajzottak ki a XI. század végén vagy a XII. század elején. A feltárt részen nem sok ideig laktak, a XIII. századnál későbbi leletek eddig nem kerültek elő.¹⁶⁷

A falu megszűnésének okai közt nem gondolhatunk közvetlenül a tatárjárásra; erőszakos pusztulásnak nincs nyoma. Nem szakadt meg a tatárjáráskor a délről szomszédos Csetény falu temetőjének használata sem; éremmel a XIII. század végére keltezett sírok voltak a templom körüli temető peremén. Későbbiek azonban nem. Mindkét esetben spontán pusztásodási folyamattal számolhatunk; a lakosok a széles fennsíkról a kedvezőbb fekvésű Pentelére és Kisapostagra költöztek.

Míg az avar falutól északra fekvő — utcának tűnő — házcsoporthoz esetében legalábbis templom nélküli településre gondolhatunk, addig a Penteléig elszórt Duna-parti házak legfeljebb tanyák; a tűzelőgödrök alapján pásztoremberek házai voltak a XII—XIII. században.

*

Végezetül nyomatékosan felhívjuk a figyelmet arra, hogy a VII. század végén záródó avar települések és a XI. század végén kezdődő magyar tanyák között közel 400 év települési hiátus tátong. Ezt az űrt a telepekhez csatlakozó több, mint egy négyzetkilométernyi, régészeti átkutatott területen semmiféle település nem hidalja át. Abból a véletlenből, hogy az avar falu területén elszórtan XII—XIII. századi házak, kemencék és gödrök kerültek elő, nem vonható le következtetés a helyi lakosság „folyamatosságára” és az „avar—magyar kontinuitásra”.

Azok a súlyos katonai vereségek, amelyek a VII. század első éveiben saját területén érték az avar államot, mélyreható változásokat eredményeztek az avar társadalom életében. A már-már saját országuknak tekintett Észak-Balkánról addigi háttországukba, a Kárpát-medence síkságaira szorultak vissza. Következésképpen a katonáskodó, pásztorkodásból és zsákmányolásból élő szabad köznép kénytelen volt szakítani mozgó, területváltó életmódjával. Az alkalmi „aul”-ok, a könnyen felszedhető jurt-táborok néhány síros családi-nagycsaládi temetőikkel a hódító nemzedék még alig szabályozott területi és uralmi viszonyainak tükrözői; az állandó háborúk és harci portyák következtében egy-egy család vagy nemzetség akár sokszáz kilométernyi területen belül változtathatta szállását. Erre a VII. század elejétől kezdve nem volt többé lehetőség. A megmaradt területeket kellett szállás- és legelőterületek szerint felosztani. A Kárpát-medence területe pedig nem elegendő arra, hogy a mozgó, költözködő pásztoreletet tartósan lehetővé tegye. Kialakultak tehát az állandó téli szállások, amelyeket egyre szigorúbban elhatárolt legelőterületek gyűrűje vett körül. — Az avarság köznépi rétege régészeti hirtelen megfoghatóvá válik; az állandó telepek mellett állandó temetőket nyitottak.

Feltehetőleg ebben az időben, a VII. század legelőjén létesít állandó téli szállást egy avar csoport a dunaújvárosi fennsíkon, Intercisa omladozó castruma közelében. E szállásnak biztos tárgyi nyomai eddig nem kerültek elő, hacsak a római temető északi peremén talált korai avar gödrök (házak?) leleteit nem tekintjük azoknak. Létére elsősorban az ásatás területén itt-ott megfigyelhető legkorábbi árokrendszer maradványai utalnak. Ezek az árkok még nem a Duna folyásához, hanem a castrum romjaihoz vezető római úthoz igazodtak. Nincs kizárva, hogy az árkokkal határolt területen még jurtokban és földbemélyített alapú sátrakban éltek. A legkorábbi árokrendszerhez igazodik a 27. avar objektum: hármas tagolású sátor-alap, központi kerek tűzhellyel.

Már az első avar csoport olyan ázsiai eredetű települési rendszert létesített, amely Közép-Európában ebben az időben csak rájuk jellemző: egy-egy család vagy nagycsaládi közösség árkokkal

határolta körül saját szállását, valamint a szálláshoz tartozó karámot. E gazdasági egységek családi vagy nagycsaládi tulajdonban voltak. Azt, hogy mennyi ideig állott fenn az első település, régészeti leletek hiányában nem is sejtjük.

Egy-két évtizeddel később, feltehetőleg a 620-as évek újabb vereségei után, a peremekről kiszoruló (?) újabb avar csoport jelenik meg a dunaújvárosi fennsíkon. Ők építik a Duna folyásához igazodó, északról és délről szakadékokkal határolt új települést. A telep házait a Dunára merőleges, egymással négyyszögben találkozó árokrendszerben építik fel; azok a gazdasági-települési elvek, amelyek korábban mintegy felvillantak, itt tűnnek elő teljes világosságban.

Házaikat a földbe mélyítették. Tetőzetüket rendszerint a házak hossz tengelyének végein besátozott két ágasfa tartotta. A házbelső észak-északkeleti sarkában kőtűzhelyeket építettek.

Házaik formáját és szerkezetét a hideg elleni védekezés alakította ki Eurázia széles térségein; ismerték és hozhatták magukkal az avarok és keleti segédnépek is. Bizonyos szerkezeti elemeket: a két ágasfán nyugvó tetőt, a nagy kövekből épített négyyszögletes tűzhelyet és a földbevált kemencét átvehették helyben — a provinciális maradványlakosságtól, avagy az Észak-Balkán későantik paraszti népétől is. Egyes régészeti adatok szerint a pannóniai provinciális lakosság már a IV. század folyamán készített hasonló szerkezetű, kőtűzhelyes házakat és földbevált kemencéket.

A szomszédos római romokat az avarok csupán kő és téglalélőhelynek tekintették. Omladékokból építették tűzhelyeiket, a köztük heverő cserepekből orsókorongokat faragtak. Római szegeket használtak házuk „bútorzatának” összeerősítéséhez. A felhasznált római kövek és téglák vizsgálatából kétségtelen, hogy a még álló falak és épületek bontásával nem foglalkoztak.

Noha a második avar telep (a régészeti anyagban *1. periódus*) ismét elsősorban nagycsaládi lakossággal foglalkozó pásztorkodó téli szállása volt, már nem minden házat hagyták el tavasszal. Az otthonmaradtak — más keleti népekhez hasonlóan — nyilván a szomszédos földeket művelték, ha nincs is rá közvetlen régészeti bizo-

nyíték. Közvetve mégis annak tekinthetjük a házakban talált sok edénymaradványt és orsógombot — a megtelepült emberek mindennapi háztartásáról és foglalatosságáról valló tárgyakat. Félig paraszti életmódra utalnak a házakban talált szárnycsontok is.

A telepen előkerült leletek megegyeznek az északról (Dunaújváros—Simonyi-dűlő) és délről (Mezőfalva) szomszédos, nagy korai avar temetők leleteivel. — A telep és a temetők azonos anyagi kultúrába tartoznak. Ez a kultúra jellegzetesen avar: belső-ázsiai hagyományokra visszamenő, szabadkézzel készült fazekak, közép-ázsiai mesterek tevékenységére valló szürke, korongolt edények és kelet-európai, benyomkodott peremű fazekak jellemzők valamennyi háztartásra. Ezt a keramikát ebben az egységben és arányban a VII. század első és második harmadában csak az avaroknál találjuk meg.

A második telepet, néhány évi vagy egy-két évtizednyi fennállása után, valószínűleg nyáron és hirtelen hagyták el lakosai. Nincs kizárva, hogy ez az esemény a 630-as évek bolgár lázadásával s a nyomában kitört belső küzdelmekkel kapcsolatos.

Sokáig azonban nem maradt lakatlan az öreghegyi fennsík. Később újabb avar csoport települt meg ugyanazon a helyen. Házaikat déli irányba néző félkör alakban, jurt-tábor szerűen¹⁶⁸ ásták a földbe — nagyjából ugyanolyan, félig földbemélyített lakógödröket, mint elődeik. Anyagi kultúrájuk megegyezik a második telep lakóival (a régészeti anyagban elválaszthatatlan 2. periódus).

Nem létesítenek azonban házaik köré árkokat, a korábbi település árokrendszerét nem használják, azt közben betemette az idő. Telepüket háromszoros sáncgyűrűvel vették körül; más belső osztás nem figyelhető meg. Aligha tévedünk, ha a harmadik csoportban néhány nagyállattartó nagycsalád szállására ismerünk. Földműveléssel legfeljebb veteményes kertekben foglalkozhattak.

Korai avar településhez kapcsolódó temetőt nem ismerünk a közelből (nem számítva a telepen talált csecsemőlánya sírt); temetőjüket távol nyitották. Valószínűleg a Simonyi-dűlőben, a teleptől 2—2,5 km-re ismert temetőben temetkeztek.

A harmadik — egyben utolsó — korai avar telepnek ismét váratlan esemény vetett véget; az éppen lakott házakat hirtelen hagyták el lakóik. Talán ismét nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy ez az esemény a Tótipusztá—Igar csoport beköltözésével magyarázható. E csoport Pannóniába költözését legutóbb az onogur-bolgár állam 669 körüli széthullásával hoztuk kapcsolatba.¹⁶⁹ A bolgárok egyik rangos vezetője, ha nem éppen Kuber és családja, a Mezőföld déli peremén ütötte fel szállását (Tótipusztá). A mai Fejér megye területét felosztják családtagjaik (Igar) és rangos katonai kísérei között (Iváncsa, Dunaújváros). A Duna-

újváros területén megjelenő előkelő bolgárok éppen az Öreghegyen, valószínűleg a castrum falai között állították fel jurtjaikat. Híres „fejedelmi” sírjaik a korai avar falu közepétől alig 100 m-re kerültek elő.

Az Öreghegy nyugati felén köznépük tagjai települtek meg. Bár hasonló házakat ástak maguknak, mint korai avar elődeik, települési rendjük más: egymástól távol fekvő, önálló, „tanyaszerű” házak. Házaikat s a hozzájuk tartozó „portát” vagy karámot éppúgy körülárkolták, mint a korai avarok, de árkaik ismét más irányúak. Anyagi kultúrájuk lényegesen különbözik a korai avarokétól. Ezekre a különbségekre a Tótipusztá—Igar csoport meghatározásakor — legutóbb az iváncsai lovassír közlésekor — már nyomatékka utalt a kutatás.¹⁷⁰ Most a különbség a településen is lemérhetővé vált. Nemcsak a település módja-szerkezete változott meg, de régészeti anyaga is. A házakból — éppúgy, mint a sírokból — eltűnik a korai avar korszakra jellemző szürke keramika. Az új betelepülők nem használtak benyomkodott peremű fazekakat sem.

A középvavar házak lakóinak kis temetőjét egyébként ismerjük az Öreghegy nyugati lejtőjéről. Sírjaik, felszerelésük a „fejedelmi” család sírjainak egyszerűbb változata.¹⁷¹

A korábban az Öreghegyen megtelepült korai avar lakosság sorsáról nincsenek adataink. Valószínűleg csak erről a helyről kellett elköltözniük, hiszen a szomszédos temetőket töretlenül használják az avarok végéig.

Egy-két évtized múltán a középvavar előkelő és kísérete elköltözött Dunaújváros területéről. Ezt a korábbi feltételezésünket az 1970 nyarán megtalált telepük elhagyott házai is alátámasztják.

További avar megtelepülésre jó ideig nincs nyom, de biztos, hogy a későavar korban ismét benépesül az Öreghegy. Telepük helyére, sajnos, nem utal a korai telepen talált két cserép, mivel nem tartozott hozzá építmény. Griffes-indás övdíszekkel, késői keramikával felszerelt temetőjüket azonban jól ismerjük a középvavar „fejedelmi” temetőtől és a középvavar teleptől közrefogott négyszögből.

Amikor a magyarok a XI. században kezdenek megtelepülni az Öreghegyen, a hajdani avar falu bizonyos felszíni nyomai még látszanak. Ezért nem ezen a gidres-gödrös területen építik fel falujukat s ássák meg a házaikat körülfogó árokrendszert. Az avar házak gödrei helyén levő mélyedések viszont igen alkalmasak voltak szabadtéri kemencék létesítésére; nemegyszer kis munkával alakítják át őket kemence-fűtőgödörre. A hajdani avar árkoknak már nem volt nyoma; az Árpád-kori tüzelő- és személgödröket az árkok helyére ásták. A néhány házból álló magyar falut a XIII. században fokozatosan elhagyták lakói, s nyilván a kedvezőbb fekvésű Pentelére költöztek.¹⁷²

A kézirat lezárása után, B. Vágó Eszternek a dunaújvárosi múzeumban őrzött hagyatékából került elő az *első magyarországi kőtűzhelyes avar ház* dokumentuma (Adattári jelentés, 1962. ápr. 27).

1961 májusában a Tolna megyei Faddon (Győzelem Tsz) későrómai temető leletmentése közben, az egyik 1 m széles kutatóárokban, tapasztott aljú kemence és kövekből rakott tűzhely került elő.

A 80 cm mélyen földbevált kemence 120 × 160 cm-es, ovális alakú alját tárta fel az ásató. Tüzelőnyílása a keleti végében volt (42. t. 2). A kőtűzhely 5 m-rel távolabb, 50 cm mélyen került elő. 100 cm átmérőjű és 70 cm magas, teljesen ép volt (42. t. 1). Egy földbevált ház faltjának északkeleti sarkában feküdt, tüzelőnyílása délkeleti irányban nyílt. Keltező leletek egyik helyen sem kerültek elő, csak állatcsontok. A jelentés középkorinak határozta meg az objektumokat.

Ugyanazon év júliusában e sorok írója ugyanazon a helyen végzett leletmentést. A leletmentő ásatásra egy korai avar, arany, gúla alakú fülönfüggővel eltemetett fiatal nő sírjának előkerülése miatt került sor — a fent említett kemencétől és háztól alig 20—25 m-re. A nagyobb területre kiterjedő újabb módszeres ásatás ez alkalommal is csak további későrómai sírokat eredményezett.

Mind a kemence, mind a hulladékkövekből és római téglatöredékekből összetákolt kőtűzhely jellegzetes VII. századi avar. Erre vall még a kőtűzhely elhelyezésén túl a közelben talált magányos avar női sír is. Más korszakra (pl. a magyar középkorra) utaló lelet nem fordult elő a területen.

1966. és 1970. évi ásatási tapasztalataink alapján a bizonyosság nagy fokán állítható, hogy az 1961-ben Faddon feltárt objektumok korai avarkoriak voltak.

RÖVIDÍTÉSEK

AH	Archaeologia Hungarica
FA	Folia Archaeologica
IAI	Izvestija na Archeologičeskija Institut (Szófia)
JPMÉ	Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs)
KSIA	Краткие Сообщения Института Археологии
MFME	Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
MIA	Материалы и Исследования по Археологии СССР
SA	Советская Археология
SCIV	Studii și Cercetări de Istoria Veche
VMMK	Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei

¹ Hekler A., Arch. Ért. 29 (1909) 97–105. — Marosi A.—Fettich N., Dunapentelei avar sírleletek. AH XVIII. Bp. 1936, 9–17. — A leletkörülményekhez vö.: Bóna I., Arch. Ért. 97 (1970) 250. old. és 3. jegyz.

² Pl.: László Gy., Adatok az avarkori műipar ó-keresztény kapcsolataihoz. Bp. 1935, 37. old., V. t. és VI. t. 2. (Mauthner Lászlótól külföldre eladott övkészlet.) — E. H. Zimmermann, Kunstgewerbe des frühen Mittelalters (in: A. Riegl, Spätromische Kunstindustrie. Wien 1923). — Nagy valószínűséggel ebből a temetőből származik a Bliss-gyűjtemény griffes övkészlete. — M. C. Ross, Catalogue of the Byzantine and Early Mediaeval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection. II. Washington 1965, 120–121. old., 84. t. — A hiányos övkészlet egyik darabjának tekinthető a Fleissig-gyűjteményből a Magyar Nemzeti Múzeumba került darab (MNM 15/1952). A teljesen feldúlt temetőből 1966-ban és 1970-ben kerültek elő bennhagyott későavar edények.

³ Héjj Miklós és Zolnay László ásatási jelentése, valamint közöletlen leletei a Dunaújvárosi Múzeumban.

⁴ B. Vágó Eszter és a szerző közöletlen ásatása.

⁵ Radnai L., Arch. Ért. (1940) 63–64. old., XVI. t.

⁶ 4025. lt. sz. — Marosi A.—Fettich N. i. m. 42. old., 2. kép 12.

⁷ MNM 46.1910.186. — Marosi A.—Fettich N. i. m. VIII. t. 39–40. — Az utóbbiról ma már egyáltalán nem biztos, hogy avarkori. 1967-ben, de különösen 1970-ben annyi ugyanilyen kisméretű, hiteles római íjmerevítő csont került elő, hogy avar voltuk több mint kétséggé vált.

⁸ MNM 98.1912.12: „Bronz ereklyetartó kereszt”. M: 6,1 cm. Vétel Hauzer Páltól. Az adatokat és a fényképet Dienes István baráti szívességének köszönöm.

⁹ Bóna I., Arch. Rozhl. 20 (1968) 610–618. old., 1. kép — az egész ásatást összefoglaló kisméretű térképpel.

¹⁰ A leletmentés költségeit Dr. Vida Imréné, a Dunaújvárosi Idegenforgalmi Hivatal vezetőjének közbenjárására és támogatásával a Fejér Megyei Tanács VB biztosította, míg a befejezéshez hiányzó összeget a Dunaújvárosi Tanács VB elnöke, Sófalvi István közbenjárásának köszönhetjük. Mindkettőjüket köszönet illeti az ügy támogatásáért.

¹¹ A lösz szakadékok keletkezését és eltörmödését egyaránt módunk volt megfigyelni. Vannak köztük olyanok, amelyek már a római korban is léteztek, ma is megvannak. Ilyen pl. az avar telepet északról

határoló „nagy szakadék”. A későrómai korszakra már teljesen eltörmödött másik „nagy szakadék” fekete kitöltését találtuk 1967-ben a délkeleti temető területén. A 300. m-nél levő szakadék az avar korban még létezett; sok méter mély, egységesen fekete kitöltődése ma is látható. Az avar korban bevezetett árkok hordaléka teljesen feltöltötte; a felszínen már nem volt látható. Nem létezett már az Árpád-korban sem, különben aligha létesítettek volna közelében, vele párhuzamosan, mély levezető árkot. A 130–150. m közötti „kis szakadék”, mint a beletartó avar árkok mutatják, a VII. században még jóval nagyobb volt, mint ásatásunk idején. Nagy részét az avarkori hordalék töltötte fel. Az újkorban már csak kis hordapadás volt.

¹² C. A. Плетнева, От кочевий к городам. МИА 142. Moszkva 1967, 13–24. old., 4. kép. — Különösen a 206, 241. és 246. telepek helyezkednek el meglepően hasonlóan!

¹³ М. И. Артамонов, Саркел—Велая Вежа. МИА 62. Moszkva—Ленинград 1958, 7. кк., 3–4. kép.

¹⁴ Pl.: В. В. Седов, Сельские поселения Смоленской земли. МИА 92. Moszkva 1960, 12. old., 1. kép 3–4; 2. kép 1. — Э. А. Сымонович, Городище Колчин I. МИА 108. Moszkva 1963, 96. old., 1–3. kép.

¹⁵ I. Kovrig, Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. AH XL. Bp. 1963, 203. — Kör-háromnegyedik alakban helyezkedtek el a dessau—mosigkaui korai szláv telepen is az egymást követő periódusokban a házak. B. Krüger, Dessau—Mosigkau. Berlin 1967, 36–40. old., 15–19. kép. — A kör alakú ún. kraal falvak azonban valamennyi kontinensre és korszakra jellemzők; ebből a telepformából aligha lehet bármiféle etnikai következtetést levonni. Különben is a nyugati- és keleti-szlávok kör alakú falvai meglehetősen sűrűn egymás mellé épített vagy éppen összekapcsolt házakból álló körtelepülések. Ezekkel szemben a laza dunaújvárosi rendszer a szabad térségen álló jurt-táború idézi.

¹⁶ А. В. Давыдова, The Ivolga gorodishche. Acta Arch. Hung. 20 (1968) 209–210. old., 1. kép (alaptérkép).

¹⁷ Г. А. Федоров-Давидов, Тигашевское городище МИА 111. Moszkva 1962, 59. old., 6. kép.

¹⁸ C. A. Плетнева i. m. 22. old., 6. kép 1, 4–5.

¹⁹ I. I. Ljapuskin a karnauhovi telepen kiásott árkokat sövénykerítés alapjaként határozta meg. Kétségtelenül helyesen, mivel cölöpsor nyomai kerültek elő belőlük (МИА 62. Moszkva—Ленинград 1958, 275., 314. old., 14, 16. kép). A magyar Árpád-kori árkokkal kapcsolatban Méri István arra figyelmeztet,

hogyan nem olyanok, mint a karnauhoviai; iszapos, fekete kitöltésük vízfolyásra utal. *Méri I.*, Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában. Rég. Füzet. II/12. Bp. 1964, 68. old., 103. jegyz.

²⁰ *A. V. Davydova* i. m. 219. old., 1–2. kép. — A szerzőnő — helyesen — az árkokkal kapcsolatban a gazdaságokat, illetve társadalmi csoportokat elválasztó szerepükre gondol.

²¹ *G. A. Фёдоров-Давыдов* i. m. 52. kk., 2–3, 5. kép.

²² *Méri I.*, Árpád-kori i. m. 69. old., 103. jegyz.

²³ *Medieval Archaeology* IX (1965) 173; X (1966) 172. old., 72. kép.

²⁴ *Uo.* VIII (1964) 234–236. old., 80. kép.

²⁵ *Uo.* V (1961) 213. old., 59. kép.

²⁶ *Uo.* XII (1968) 193. old., 52. kép.

²⁷ *Uo.* 199. old., 54. kép.

²⁸ *Méri I.*, Az árkok szerepe Árpád-kori falvainkban. Arch. Ért. 89 (1962) 211–219.

²⁹ *Uo.* 211.

³⁰ *Uo.* 213. old., 2–3. kép. — *Kovalovszky J.*, A dobozi és bashalmi Árpád-kori faluásatások. FA XV (1963) 131–132. old., 57–59. kép; 140–141. old., 62. kép.

³¹ *Méri I.*, Az árkok szerepe i. m. 213.

³² *J. Paulík—E. Rejholec*, Stredoveké chaty v Chotíne. Sl. Arch. VI (1958) 223–226. old., 1. kép. — Kiegészítő ásatása: *A. Habovštiak*, Príspevok k poznání našej nižinnéj dediny v XI–XIII. storočí. Sl. Arch. IX (1961) 459–462. — A teljes térképet átveszi *Méri I.*, Az árkok szerepe i. m. 4. kép.

³³ *Méri I.*, Az árkok szerepe i. m. 215–216.

³⁴ *Uo.* 217.

³⁵ *Uo.*

³⁶ *Uo.*

³⁷ *P. Hunter-Blair*, Anglo-Saxon England. Cambridge 1966, 257. kk. — Vö. még *A. V. Davydova* véleményét (20. jegyz.).

³⁸ *Bóna I.*, Az űrbőpusztai avar temető. Arch. Ért. 84 (1957) 172. — *Uő.*, Ein Vierteljahrhundert der Völkerwanderungszeitforschung in Ungarn. Acta Arch. Hung. 23 (1971). Die Gesellschaft der Awaren c. fejezete.

³⁹ *Méri I.*, Az árkok szerepe i. m. 218.

⁴⁰ A földbemélyített házak világméretű elterjedéséről: *J. Kudrnáč*, Die slawischen eingetieften Wohnstätten. Origine et débuts des slaves VI. Praga 1966, 197–200. — Általános európai használatukról: *Méri I.*, Árpád-kori i. m. 51. old., 10. jegyz. és irodalom.

⁴¹ *B. B. Лапин*, Греческая колонизация Северного Причерноморья. Кijev 1966, 89–111; kép a 97. oldalon.

⁴² Összefoglalóan: *G. Behm-Blanke* (in: Frühe Burgen und Städte. Berlin 1954, 95. kk.). Összeállításából kitűnik, hogy a germánok az V. század elejéig nem létesítettek házaikban tűzhelyet. Az V. századtól már megjelenik a belső tűzhely a thuring és szász földházakban (102. old., 5. képtáblázat), a VIII–X. században pedig egyenesen gyakori a kőtűzhelyes ház.

⁴³ *M. Párducz—J. Korek*, Eine Siedlung aus der Kaiserzeit in Özd. Acta Arch. Hung. 10 (1959) 174–180. old., XIII. t. — A házakról részletesebben *uo.*: *Vargha L.* 195. kk., 1–12. kép (rekonstrukciókkal).

A 11. házban beépített agyagkemencére lehetett következtetni! — *Párducz M.*, Népvándorláskori ház Mohácson. Arch. Ért. 76 (1949) 85. kk., 1–2. kép. — *K. Horedt*, Şantierul arheologic Moreşti. SCIV VI (1955) 643. kk., IV–V. t.: VI. századi gepida házak, nagyrészt tűzhely nélkül, de már kőtűzhellyel is! — Hasonló gepida házat tárt fel 1969-ben Tiszafüreden e sorok írója (közöletlen).

⁴⁴ A Dessau–Mosigkauban feltárt korai szláv házak kapcsán részletesen áttekinti a szláv házakra vonatkozó irodalmat, az összefüggéseket 15 szovjetunióbeli, romániai, lengyelországi, csehszlovákiai és kelet-németországi példával illusztrálva: *B. Krüger* i. m. 31–36. old., 14. kép a–o. — A szláv törzsek középeurópai beköltözéséhez kapcsolja az első belső kőtűzhelyes földházakat: *A. Pitterová*, Zum Problem der slawischen Expansion. Origine et débuts des slaves V. Praga 1964, 175. — Fentebb idézett reális bevezetése után ugyanerre az útra lép *J. Kudrnáč* is, csehszlovákiai, szovjetunióbeli, romániai, bulgáriai, kelet-németországi példákkal jól illusztrált összefoglalásában (i. m. 200. kk., 1–12. kép). Kudrnáč a kőtűzhelyes földházak abszolút szláv eredetének a híve. A román kutatással vitatkozva, a kőtűzhelyes földházak romániai változatait a dák–római lakosságra gyakorolt erős szláv hatással magyarázza. A Tiszalök–Rázom-pusztai földkemencés magyar házakat ún. pannon-szláv eredetűnek gondolja (i. m. 204), a szász házakat is szláv típusnak véli (209) stb. — A Csehszlovákia területén feltárt VII–XII. századi házakkal kapcsolatban más vélemény nem található a publikációkban.

⁴⁵ *P. Grimm*, The Royal Palace at Tilleda. Medieval Archaeology XII (1968) 96. old., 22, 24. kép (táblázat).

⁴⁶ *Uo.* 24. kép B. csoport.

⁴⁷ *И. И. Ляпушкин*, Городище Новотроицкое. МИА 74. Moszkva–Leningrád 1958, 51. kk., III–XLII. t.

⁴⁸ *И. И. Ляпушкин*, Днепровское лесостепное левобережье в эпоху железа. МИА 104. Moszkva–Leningrád 1961, 268–303.

⁴⁹ *В. Д. Баран*, Раннеславянское поселение у с. Рипнева. МИА 108. 351. kk., 1–5. kép.

⁵⁰ *Д. Т. Березовец*, МИА 108. 154. kk., 27–31. t.

⁵¹ Pl.: *В. К. Гончаров*, Лука-Райковецкая. МИА 108. 283. kk., 9. kép. — *М. Petrescu Dimbovița*, SCIV VI (1955) 690. old., 2. kép. — *Uő.*, Slov. Arch. VI (1958) 212. old., 2. kép.

⁵² *И. П. Русанова*, Поселение у с. Корчака на р. Тетерева. МИА 108. 39. kk., 1–6. kép.

⁵³ *Н. В. Линка—А. М. Шовкопляс*, МИА 108. 234. kk., 3, 5. kép.

⁵⁴ Pl.: *В. А. Башилов*, МИА 108. 383. old., 1. kép. — *В. П. Петров*, МИА 108. 209. kk., 2–4. kép. — *Г. Ф. Федоров*, МИА 89. Moszkva 1960, 359. old., 53. t. 1–2. — *И. И. Ляпушкин*, МИА 62. 337. kk., 9–12. kép — stb. stb.

⁵⁵ *П. И. Хавлюк*, МИА 108. 320. kk., 7, 12. kép. — *К. В. Бернякович*, Slov. Arch. V (1957) 435. kk., 6. kép.

⁵⁶ *Г. И. Смирнова*, in: Исследования по археологии СССР. (Сборник Артамонова). Leningrád 1961, 210. kk., 2–3, 8–10. kép.

⁵⁷ B. Krüger i. m. 16–26. old., 3–11. kép. — A cölöpök rendszerint körben a házfalak mentén helyezkedtek el. A hossztengelyben elhelyezett főtartókra nincs példa, vagy ha igen, főtartó szerepük a publikáció alapján a sarkokban elhelyezett cölöpökkel szemben nem igazolható.

⁵⁸ I. Pleinerova, Arch. Rozhl. 17 (1965) 495. kk. — Uő., Germania 43 (1965) 121. kk. — Uő., Arch. Rozhl. 19 (1967) 668. kk.; 20 (1968) 645. kk. — A brežnői házak, amelyek I. Pleinerova szíves kalauzolásával mellett alkalmam volt személyesen is látni, ugyanolyanok, mint a Dessau–Mosigkauban feltártak. A házfalak mentén körben helyezkedett el a cölöpszerkezet. — Ugyanílyenek a klučovi házak is: J. Kudrnáč, Arch. Rozhl. 7 (1955) 61. kk., 43–45. kép.

⁵⁹ V. Hruby, Staré Město. Velkomoravský Velehrad. Praga 1965, 110. kk., 44, 47–48, 50. kép. — Egyébként sokkal későbbiek az avar telepnl. Ugyanezen okból nem idézzük itt az eddig közzétett szlovákiai házakat. Nézetünk szerint az avar teleppel egykorú nincs köztük.

⁶⁰ A. V. Davydova i. m. 210–217. old., 2. kép. — Az északkeleti sarokban létesített kőtűzhelyekről: uo. 211; fényképek: 3. kép 1–2; alaprajz és rekonstrukció: 4–5. kép.

⁶¹ В. Д. Веленицкий, Жилище Саркела—Белон Бежи. МИА 75. Moszkva—Leningrád 1959, 42. kk., 2–3. kép; központi tűzhely: 5–8, 11. kép. — С. А. Плетнева i. m. 11–12. kép.

⁶² М. И. Артамонов, МИА 62. 17–18. kk., 23. kép — kőtűzhellyel. — В. Д. Веленицкий i. m. 74. kk., 25. kép 2–3; 26–31, 33. kép.

⁶³ С. А. Плетнева i. m. 58. kk., 13. kép, 14. kép 1, 16. kép 3.

⁶⁴ Н. Ф. Калинин—А. Х. Халиков, Именниковское городище. МИА 80. Moszkva 1960, 226. kk., 2. kép (V–VII. sz.). — К. А. Смирнов, Раннеболгарская землянка в Ага Базар. Уо. 155. kk., 1–2. kép — kőtűzhellyel a sarokban. — Н. В. Тухтина, уо. 145. kk., 1. kép — agyagtűzhellyel a sarokban. — В. Ф. Генинг, уо. 131. kk., 1. kép.

⁶⁵ Ст. Михайлов, Землянки в Плиска. IAI XX (1955) 139. kk., 77–88, 90–92, 97–104. kép (valamennyi jellegzetes bolgár keramikával). — С. Михайлов—А. Милчев, Раскопки в Плиска. IAI XXII (1959) 267. kk., 8–17. kép (bolgár keramikával: уо. 21. kép). — Кр. Миятев, Жилищната архитектура в България. IAI XXIII (1960) 1. kk., 4–5. kép. — Ст. Михайлов, Разкопки в Плиска. IAI XXVI (1963) 12. kk., 9, 13, 29. kép; az egyik tűzhely kőlapjára bolgár lovast véstek: уо. 16. kép. — Ж. Вѣжарова, Славяно-вѣлгарското селище край село Попина. Szófia 1956, 20. kép b–b profil; 27, 42. kép.

⁶⁶ Méri I., Arch. Ért. 79 (1952) 49. kk., 2–4. kép.

⁶⁷ С. А. Плетнева i. m. 52. old., 12. kép alul.

⁶⁸ Уо. 53. old., 12. kép felül.

⁶⁹ И. П. Русанова, KSIA 104 (1965) 50–53. old., 23. kép a.

⁷⁰ Kovalovszky J. i. m. 136–138. old., 62–63. kép (2–7. ház).

⁷¹ Уо.

⁷² Közöletlen.

⁷³ Vö.: Bóna I., Arch. Rozhl. 20 (1968) 614–615. — Részletesebben: уо., Ein Vierteljahrhundert der Völkerwanderungszeitforschung in Ungarn i. m. Die Keszthely-Kultur c. fejezete.

⁷⁴ E. Zaharia, Săpăturile de la Dridu. București 1967, 2–7, 10–11, 18, 20. kép.

⁷⁵ Уо. 12, 21, 23, 25. kép.

⁷⁶ Уо. 26, 29–30. kép.

⁷⁷ Уо. 262–265.

⁷⁸ Trogmayer O., Népvándorlaskori telepnyomok Bokros határában. MFMÉ 1960–1962, 3. kk., 4. kép (alaprajz), I. t. (leletek).

⁷⁹ Méri I., Árpád-kori i. m. 51–52. kk., 10. jegyz.

⁸⁰ A szerző ásatása 1960 novemberében. Leletei közöletlenek; a székesfehérvári múzeumban.

⁸¹ Méri I.—Soproni S., Arch. Ért. 88 (1961) 297; 90 (1963) 310.

⁸² Bóna I., Rég. Dolg. 5 (1963) 119–124. — Leletei közöletlenek (fellelhetetlenek a veszprémi múzeumban); az 1. ház alaprajzát itt közöljük először.

⁸³ П. И. Хавлюк, Славянские поселения VIII–начала IX. века на южном Буге. Арх. Сbornik 4 (1962) 116–126. old., 1, 6, 8, 10. kép.

⁸⁴ Méri I., Árpád-kori szabadban levő kemencék. Arch. Ért. 90 (1963) 277.

⁸⁵ Уо.

⁸⁶ Kovalovszky J. i. m. 136. old., 62. kép A.

⁸⁷ Méri I., Arch. Ért. 90 (1963) 277.

⁸⁸ Уо., valamint 23–25. jegyz.

⁸⁹ Ж. Вѣжарова i. m. 3a–b kép (1–2. kemence).

⁹⁰ E. Zaharia i. m. 263. old., 31. kép, 37. kép 6; 38–39, 41–44. kép. — A 35a képen egyszer megújított kemence látható. Későbbi időből ilyen az olteniai Verbitán feltárt kemence: D. Berciu, Mat. Arh. VI (1959) 91. old., 8. kép.

⁹¹ E. Zaharia i. m. 38. kép.

⁹² Bartucz L., Adatok a magyarországi avarok ethnikai és demographiai jelentőségéhez. Acta Anthr. 1, Szeged, 7.

⁹³ Egykorú példák: Труды Тувинской Арх. Этн. Эксп. I. Moszkva—Leningrád 1960, 46. kk., 48. kép; 86. kk., 19, 24. kép. — Труды Тувинской Арх. Этн. Эксп. II. Moszkva—Leningrád 1966, 145. kk., 4, 6, 8, 15, 17. kép; 185. kk., 2–5, 11, 23, 28, 33, 36, 44, 46, 50, 52, 79. kép. — Egytől egyig deszkaborítású sírok. — A deszkavázás és deszkával borított temetkezésnek régi hagyományai vannak Belső-Ázsiában. Vö.: Л. Р. Кыласов, Таштыкская эпоха. Moszkva 1960, 28. kk., 5b–d sírtípusok.

⁹⁴ Bóna I., Az úrbőpusztai avar temető i. m. 165.

⁹⁵ Legutóbb összefoglalóan tárgyalta: I. Kovrig, Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán i. m. 112–113.

⁹⁶ I. Bóna, Ein Vierteljahrhundert der Völkerwanderungszeitforschung in Ungarn i. m. Keramik c. fejezete.

⁹⁷ D. Csallány, Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken. AH XXXVIII. Bp. 1961, 254–258, 394–396.

⁹⁸ Bóna I., Acta Arch. Hung. 7 (1956) 200–203. old., XLI–XLII. t. — Sági K., Acta Arch. Hung. 16 (1964) 407–408. old., XXV–XXXVIII. t. — Kiss A., JPMÉ 1964, 120. old., V. t.

⁹⁹ A szerző ásatásai (1957–1970).

¹⁰⁰ O. von Hessen, Die langobardische Keramik aus Italien. Wiesbaden 1968, 1–2. old., 1–31. t.

¹⁰¹ I. Bóna, Die pannonischen Grundlagen der langobardischen Kultur (in: Problemi della civiltà e dell' economia longobarda. Milano 1964, 89–92).

¹⁰² Az összefoglaló irodalomban még nem tárgyalt szép példányokat közölt legutóbb: Salamon Á., Acta Arch. Hung. 21 (1969) 282. old., 30. jegyz., LXXXII. t. 2, 4. — A problémához részletesen: I. Bóna, Ein Vierteljahrhundert der Völkerwanderungszeitforschung in Ungarn i. m. Awarenzeitliche Germanen c. fejezete.

¹⁰³ A 269 síros temető publikációját e sorok írója készíti elő az Avar Corpus III. (korai avar) kötete számára.

¹⁰⁴ Anyagát László Gyula készülő publikációjából ismerem (Avar Corpus III. kötet), amiért itt is köszönetem fejezem ki.

¹⁰⁵ Marosi A. — Fettich N. i. m. 22. old., 2. kép 5–8; 3. kép 10–11.

¹⁰⁶ Az összefoglaló irodalomban még nem szereplő új, szép példányok: Németh P., VMMK 8 (1969) 154. old., 2. kép; 170. old., 9, 11, 14. kép. — Salamon Á. i. m. 282. old., LXXXII. t. 1, 3, 5.

¹⁰⁷ D. Bialekova, Zur Frage der grauen Keramik aus Gräberfeldern der Awarenzeit im Karpatenbecken. Sl. Arch. XVI (1968) 205. kk.

¹⁰⁸ Uo. 223–225.

¹⁰⁹ Uo. 218.

¹¹⁰ Az adatokat Rosner Gyula szívességének köszönöm.

¹¹¹ D. Bialekova, Žltá keramika... v Karpatskej kotline. Sl. Arch. XV (1967) 5–76. — Garam É., A későavarkori korongolt sárga kerámia. Arch. Ért. 96 (1969) 207–241.

¹¹² D. Bialekova, Zur Frage i. m. 219–223. — Vö. még a 14. képet a nyugati párhuzamokkal.

¹¹³ A szerző leletmentése 1970 szeptemberében. — Ugyanonnán hullámköteg díszes, szép, szürke, korongolt fazék van Simay Artúr gyűjteményében.

¹¹⁴ I. Erdélyi, Die Kunst der Awaren. Bp. 1966, 38–39. old., 58. kép.

¹¹⁵ Az avar korból D. Bialekova 8 kulacsot gyűjtött össze (Zur Frage i. m. 212. old., 10, 12. kép, 13. kép 7–8). Rosner Gyula katalógusában 15 szerepel. — Anélkül, hogy a teljességre távolról is igényt tartanánk, Közép-Ázsiából és Kelet-Európából 30 közvetlen előzményt vagy egykorú párhuzamot lehet említeni. Valamennyi avarkori kulacstípus előfordul köztük, díszített és díszítetlen egyaránt. — M. G. Воробьева, Керамика Хорезма античного периода. Керамика Хорезма. Moszkva 1959, 63. kk., 12. kép 26–27, 31–32; 13. kép 4–5; 16. kép. — E. E. Неразик, Керамика Хорезма афригидского периода. Уо. 221. kk., 2. kép. — Кои-Крылган-Кала. Moszkva 1967, 40. old., 22. kép 8–9; 28. kép 1; II. t. 1–4; VIII. t. 30–31; vö. még: XXXII. t. 2, 7. (M. G. Воробьева.) — В. А. Шишкин, Варахша. Moszkva 1963, 63. kép 4; 70. kép 13–13a. — Л. И. Альбаум, Балалик-Тепе. Taskent 1960, 59. kép 6; 72. kép. — Б. Я. Ставинский, МІА 124. Moszkva—

Ленинград 1964, 169. old., 29. kép. — А. И. Тереножкин, Когда и Чач. KSIA 32 (1950) 154. old., 69. kép; XX. t. 10. — С. П. Толстов, SA XIX (1954) 261. old., 17. kép 2. — С. С. Сорокин, Некоторые вопросы... керамики катакомбных могил Ферганы. SA XX (1954) 137. old., 4. kép 23–24. — История материальной культуры Узбекистана. 8. Taskent 1969, 88–89. old., 3. kép 3, 5. О. В. Обельченко, Миранкульские курганы. 80. Nr. 3. — Труды Таджикской Арх. Эксп. III. МІА 66. Moszkva—Ленинград 1958, 318. old., 28. kép. — А. Г. Максимова—М. С. Мершиева—Б. И. Ваинберг—Л. М. Левина, Древности Чардары. Alma-Ata 1968, 36. kk., 20. kép 41–42; 21. kép 35; 210–211. old., XII. t. 4. — М. И. Артамонов, SA XIX (1954) 263. kk., 1, 3–4. kép. — И. И. Ляпушкин, Днепровское лесостепное левобережье в эпоху железа. МІА 104. Moszkva—Ленинград 1969, 93. kép 8. — С. А. Плетнева, Керамика Саркела—Белой Вежи, МІА 75. Moszkva—Ленинград 1959, 247. old., 32. kép. — Уб., От кочевий i. m. 131. old., 33. kép 2. — А. Л. Якобсон, Средневековый Крым. Moszkva—Ленинград 1964, 8. kép b.

¹¹⁶ Egykorú: И. Б. Бентович, Керамика Пянджикента. МІА 37. Moszkva—Ленинград 1953, 133. kk., IX. t. 3–6. — Б. И. Маршак, МІА 124. Moszkva—Ленинград 1964, 231. kk., 23. kép 5, 12–13; 24. kép 5. — Előzmények: С. С. Сорокин i. m. 8. kép 10. — Древности Чардары i. m. 36. kk., 19. kép 1–13; 20. kép 4, 6–9, 11; 21. kép 23–24; 23. kép 1–2, 5, 10–14, 17; 24. kép 33, 43; 212. old., XIV. t. 1.

¹¹⁷ И. Б. Бентович, Керамика верхнего слоя Пенджикента. (VII–VIII. вв.) МІА 124. Moszkva—Ленинград 1964, 270. old., 7. kép 1–3; 8. kép 1; 9. kép 9; 8. kép 7–15; 20. kép 1–3, 8. — Е. Е. Неразик, Керамика Хорезма i. m. 240. old., 5. kép 13. — Előzmények: С. С. Сорокин i. m. 2. kép 1, 4–5; 4. kép 3–5, 7; 6. kép 1, 14–15; 7. kép 4, 7–8; 8. kép 11, 18. — Древности Чардары i. m. 36. kk., 21. kép 27–28; 106. kk., VIII. t. 4, 6–7; IV. t. 1, 5; X. t. 7–8.

¹¹⁸ И. Б. Бентович, Керамика Пянджикента i. m. 136. old., 4. kép. — Уб., Керамика верхнего слоя i. m. 270. kk., 6. kép 4, 9; 8. kép 1, 5–9; 20. kép 2, 8; 38. kép (ornamentikatáblázat) 3–5, 8–9, 12–13. — Е. Е. Неразик i. m. 5. kép 13; 7. kép 11; 12. kép 7, 11. — Е. Е. Неразик—А. Рапопорт, Куюк-Кала. Мат. Хор. Эксп. 1. Moszkva 1959, 128. kk., 8. kép 11. — Мат. Хор. Эксп. 7. Moszkva 1963, 73. kk., 2. kép b; 5–6, 8. (В. Ягодин.) — В. А. Шишкин i. m. 54. kép 10. — Előzmények: М. Г. Воробьева, Керамика Хорезма i. m. 35. kép 20. — Кои-Крылган-Кала i. m. V. t. 13–15, 17. — Древности Чардары i. m. 36. kk., 17. kép 14; 19. kép 5–9; 21. kép 19, 27–28; 22. kép 12–18; 23. kép 6–7, 14–15; 24. kép 26, 32; 196. kk., VIII. t. 6–7; XIII. t. 1.

¹¹⁹ Л. И. Альбаум i. m. 4. kép. — И. Б. Бентович, Керамика верхнего слоя i. m. 24. kép (тípusösszeállítás) és 39. kép (тípusösszeállítás).

¹²⁰ О. И. Смирнова, МІА 37. 217. old., 32. kép 3.

¹²¹ I. Bóna, Ein Vierteljahrhundert der Völkerwanderungszeitforschung in Ungarn i. m. Keramik c. fejezete.

¹²² A. V. Davydova i. m. 221. kk., 6. kép (táblázat) és 10. kép.

¹²³ С. И. Руденко, Культура хуннов и Ноинулинские хурганы. Moszkva—Leningrád 1962, 59. kk., 51. kép, XXVI. t. 1—5.

¹²⁴ И. Б. Бенатович, MIA 37. i. m. 133—135. old., VIII. t. — Uő., MIA 124. i. m. 288—292. old., 29—31. kép. — Қои-Қрылган-Қала i. m. 102. kk., VI, XIII—XIV. t. — Е. Е. Неразик, Керамика Хорезма i. m. 227. kk., 1. kép — közte bevagdalt peremű is. — Е. Е. Неразик—А. Рапопорт, Мат. Хор. Эксп. I. i. m. 7—8. kép — közte bevagdalt peremű, kézzel-formált cserepek, hullámvonalköteg díszes korongoltakkal együtt.

¹²⁵ Л. Р. Кызласов, История Тувы в средние века. Moszkva 1969, 18—23. old., I. t.

¹²⁶ Труды Хорезмской Арх. Этн. Эксп. II. Moszkva 1958, 58. old., 25. kép 1—6. — Nagyön hasonló az avar keramikához (С. П. Толстов).

¹²⁷ Bóna I., Az őrbőpusztai avar temető i. m. 161. old., XLII. t. 8, 10.

¹²⁸ D. Bialeková, Žltá keramika i. m. 23. kép 1—10, 12.

¹²⁹ Uo. 74.

¹³⁰ С. И. Вайнштейн—В. П. Дьяконова, Памятники в могильника Кокэль. Труды Тувинской Арх. Этн. Эксп. II. Moszkva—Leningrád 1966, 185. kk., IV. t. 3, 5; V. t. 2, 6—8; VI. t. 3—6; VII. t. 3.

¹³¹ А. Р. Кызласов, Таштыкская эпоха. Moszkva 1960, 155. old., 60. kép 3. — Táblázat: 195, 131, 42 — időrendben visszafelé.

¹³² A. V. Davydova i. m. 221. kk., 6. táblázat 1—11, 20—21. — С. И. Руденко i. m. XXVI. t. 1—2.

¹³³ А. Д. Грач, Археологические раскопки в Монгун-Таиге. Труды Тувинской Арх. Этн. Эксп. I. Moszkva—Leningrád 1960, 33. kk., 32. kép (MT-57-XXXVI. kurgán), 48. kk., 53. kép (MT-57-XI. kurgán), 55. kép (MT-57-XVII. kurgán), 57. kép (MT-57-XX. kurgán). — Uő., Арх. исследования в Кара-Холе и Монгун-Таиге. Уо. 86. kk., 22. kép (КХ-58-II. kurgán), 25. kép. — А. Д. Грач, Археологические раскопки в Сут-Холе и Бай-Таиге. Труды Тувинской Арх. Этн. Эксп. II. Moszkva—Leningrád 1966, 96. kk., 31. kép (Т-59-5. sír). — С. И. Вайнштейн—В. П. Дьяконова i. m. уо. 185. kk., IV. t. 14—18; V. t. 13—24; VI. t. 11—12; VII. t. 13—24. — Л. Р. Кызласов, История Тувы i. m. I. t. 30, 32—33. — Ugyanaz uigur változatban: 17. kép 4. Vő. még: А. А. Гаприлова, Могилник Кудырге. Moszkva—Leningrád 1965, 37. old., XXIV. t. 13—14.

¹³⁴ Bóna I., Az őrbőpusztai avar temető i. m. 161. old., XLI. t. 11—18.

¹³⁵ László Gy., A Tihanyi-téri avar temető. FA II. Bp. 1942, 110. old., X. t. 1—12.

¹³⁶ Bóna I., Avar lovassír Iváncsáról. Arch. Ért. 97 (1970) 243. old., 5. kép 21, 11. kép.

¹³⁷ Pl.: Е. Е. Неразик—Ю. А. Рапопорт, Куюк Қала. Мат. Хор. Эксп. I. Moszkva 1959, 128. kk., 8. kép 11. — Е. Е. Неразик, Керамика Хорезма i. m. 227. old., 19. kép. — Valószínűleg sokkal több is van!

¹³⁸ М. П. Грязнов, История древних племен Верхней Оби. MIA 48. Moszkva—Leningrád 1956, 145. kk., LVI. t. 4; LVII. t. 7; LIX. t. 7—8, 10, 13. — Ugyan-

ott, más helyi edényformákon, azonban már az V—VIII. században gyakori (!): 126. kk., 19. kép 1—3, 5—6; XL. t., XLVI. t.

¹³⁹ Néhány jó példa: И. И. Ляпушкин, MIA 104. i. m. 6. kép 10—12; 9. kép 2—7; 35. kép; 39. kép. — Meglepően jó párhuzam: уő., MIA 62. i. m. 317. old., 5. kép stb.

¹⁴⁰ А. М. Ефимова, Городецкое селище и болгарское городище... MIA 111. Moszkva 1962, 29. kk., 3. kép. — Részben díszítetlen, részben olyan bevagdalt peremű, mint a 61. ház edénye: Б. Б. Жиромский, Древнероговое святилище Шолом. MIA 61. Moszkva 1958, 425. kk., 5. kép 3—6. Már a VI. századtól fellép: уо. 446. — Sokkal későbbi példákat hoz: Т. А. Хлебникова, Гончарное производство волжских болгар X—начала XIII в. MIA 111. Moszkva 1962, 113. old., 14. kép.

¹⁴¹ И. И. Ляпушкин, MIA 104. i. m. 89. kép 2. — С. А. Плетнева, MIA 75. i. m. 9. kép 7—13; 15. kép 3—4; 18. kép 3, 7, 10—12; 19. kép 1—16; 23. kép 1—3; 27. kép. — Uő., От кочевий i. m. 110. kk., 26. kép 2—5 — a dimitrovói temetőből. Sajnos későbbiek.

¹⁴² B. Krüger i. m. 43—72. old., 21—38. kép, 1. t. — I. Pleinerova, Arch. Rozhl. 19 (1967) 658. kk., 220—221. kép; 20 (1968) 645. kk., 2, 6—19. kép. — A korai morva anyaghoz vő.: J. Poulik, Staroslovanska Morava. Praha 1948, 89. kk., 24. kép, III—VI. t. — Uő., Jižní Morava země dávných slovanu. Brno 1950, 38. kk., 53. kk., 91—95. t.

¹⁴³ Pl.: И. И. Ляпушкин, Городище Новотроицкое i. m. 18—19. kép. Keltezéséhez vő.: 186—187. old. — Uő., MIA 62. i. m. 337. kk., 8, 13—14. kép. Keltezéséhez: 345—347. old.

¹⁴⁴ В. Д. Баран, Arch. Rozhl. 20 (1968) 583. kk., 3—5. kép. — И. П. Русанова, уо. 576. kk., 2. kép, I—II. t. — Uő., MIA 108. i. m. 44. kk., 7—8. kép. — Л. В. Артишевская, уо. 85. kk., 3. kép. — Összefoglalóan: В. П. Петров, Памятники корчакского типа. уо. 34. kk., 9. kép.

¹⁴⁵ Pl.: Г. Б. Федоров, Население Прутско-Днестровского междуречья. MIA 89. Moszkva 1960, 180. kk., 58. t. 1; 59. t. 1, 3. — Megjegyezzük, hogy a bizánci éremmel keltezett lopatai edény éppenséggel simaszélű: уо. 183. old., 20. kép. — Fedorov foglalja össze a romániai korai szláv keramikát is; nincs köztük bevagdalt-benyomkodott peremű: уо. 196. old., 21. kép.

¹⁴⁶ Pl.: В. К. Гончаров, Лука-Райковецкая i. m. 314. old., „VII—IX. századi” keltezését alább (315. old.) maga is VIII—IX. századira helyesbíti.

¹⁴⁷ Félreértések elkerülése végett: a vele együtt előforduló sűrű hullámvonalkötegekkel díszített volgai bolgár keramika sokkal későbbi az avarokorinál (IX—XI. századi), s mindenkor a jellegzetes besimított bolgár keramika társaságában fordul elő. Vő.: А. М. Ефимова i. m. 41. kk., 5—10. kép. — Г. А. Федоров-Давидов i. m. 73. kk., 16, 19. kép. — Т. А. Хлебникова i. m. 95. kk., 5, 17. kép.

¹⁴⁸ L. 136. jegyz.

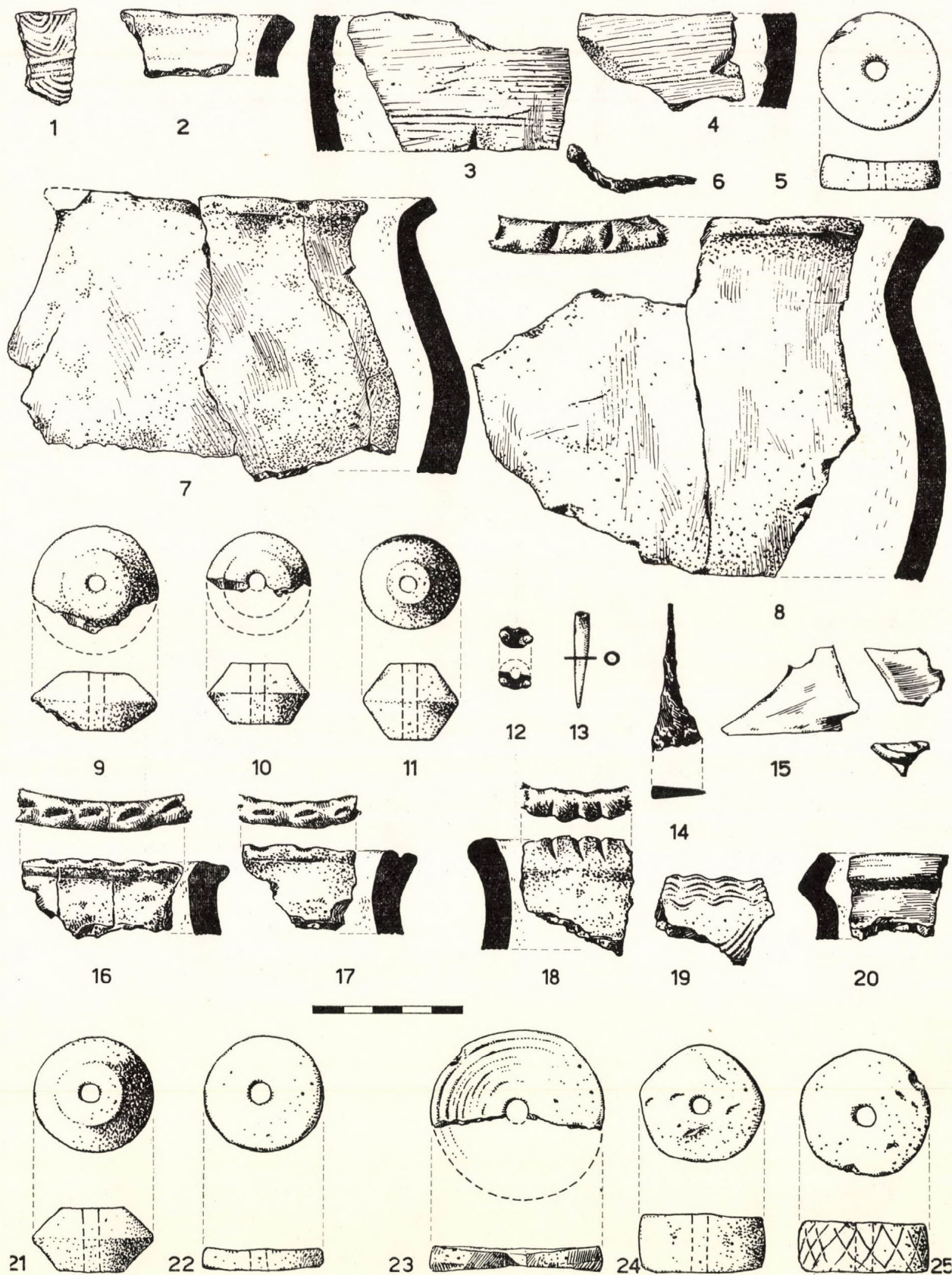
¹⁴⁹ Fettich N., Arch. Ért. 43 (1929) X. t. 3.

¹⁵⁰ Csallány D., A Deszk D. számú temető avar sírjai. Arch. Ért. (1943) 165.

- ¹⁵¹ Bóna I., Az ürbőpusztai avar temető i. m. 163.
- ¹⁵² Seoba Národa. Zemun 1962, 46–47. old., 25. kép.
- ¹⁵³ Az Árpád-kori objektumok és régészeti leletek részletes értékelését későbbi összefoglaló munkájában az ásatáson résztvett Horváth Béla vállalta. Az okleveles adatok alapján a kis falu történetét Nagy Lajos dolgozza fel.
- ¹⁵⁴ Méri I., Arch. Ért. 81 (1954) 140–142. old., 2. kép.
- ¹⁵⁵ Közölte: M. Bárany-Oberschall, Byzantinische Pektoralkreuze aus ungarischen Funden. Wandlungen christlicher Kunst im Mittelalter. Baden-Baden 1953, 207. kk., 1/a típus. Párhuzamai: Kecskemét, Tiszabura, Sövényháza, Felsőszentiván stb.
- ¹⁵⁶ Méri I., Beszámoló a tiszalöki-rázompusztai és túrkeve-mórici ásatások eredményeiről. Arch. Ért. 79 (1952) 49. kk., 2. kép (Tiszalök–Rázom VI–VII. ház); 3. kép B.
- ¹⁵⁷ Uo. 2. kép (I–V, VIII. házak); 3. kép A. — Uő., Arch. Ért. 90 (1963) 274. old., 1. kép A. — Kovalovszky J. i. m. 62. kép 1. ház — stb.
- ¹⁵⁸ Méri I., Arch. Ért. 90 (1963) 273–281. old., 1–2. kép. — Parádi N., Arch. Ért. 94 (1967) 24. kk., 5–7. kép.
- ¹⁵⁹ Méri I., Arch. Ért. 90 (1963) 273.
- ¹⁶⁰ Uo. 277–278. old., 3. kép. — Parádi N. i. m. 24. old., 5. kép.
- ¹⁶¹ Méri I., Arch. Ért. 81 (1954) i. m. 147. old., XXX. t. 5.
- ¹⁶² J. Eisner, Základy kovářství v době hradištní v Československu. Slavia Antiqua 1 (1948) 376. old., 5. kép 2.
- ¹⁶³ Й. Чангова, Гражданска постройка в местността «Селиште» в Преслав. IAI XXXI (1969) 221. old., 15. kép 5.
- ¹⁶⁴ Uo. 224–225. old., 20–21. kép.
- ¹⁶⁵ Dienes I., Acta Arch. Hung. 7 (1956) 267. — Az avaroknál és magyaroknál egyaránt keleti eredetű szerszámnak tartja.
- ¹⁶⁶ Közöletlen.
- ¹⁶⁷ Az Árpád-kori keramika keltezéséhez nyújtott szíves baráti segítséget Parádi Nándornak köszönöm.
- ¹⁶⁸ Az ázsiai török népek sátor- és tábor-rendjéről részletesen és összefoglalóan: László Gy., A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944, 171–190. old., 19–21. kép.
- ¹⁶⁹ Bóna I., Avar lovassír Iváncsáról. Arch. Ért. 97 (1970) 259–261.
- ¹⁷⁰ Uo. 244–256.
- ¹⁷¹ Nagyonbár közöletlen sírleletek a Magyar Nemzeti Múzeumban: 27.1910, 47.1910, 48.1910, 49.1910, 105.1910, 136.1910. leltári tételeken. Néhány darabot közölt belőle: Marosi A. — Fettich N. i. m. 17–18. old., VIII. t. 1–12.
- ¹⁷² A kézirat lezárása után, 1970. október 10-én a Bács-Kiskun megyei Dunapataj határában e sorok írója újabb korai avar ház részleteit tárta fel. Az új telep a közeléből 1952 óta ismert korai avar temetőhöz tartozik.

A kötet rajzait Balatoni János készítette.

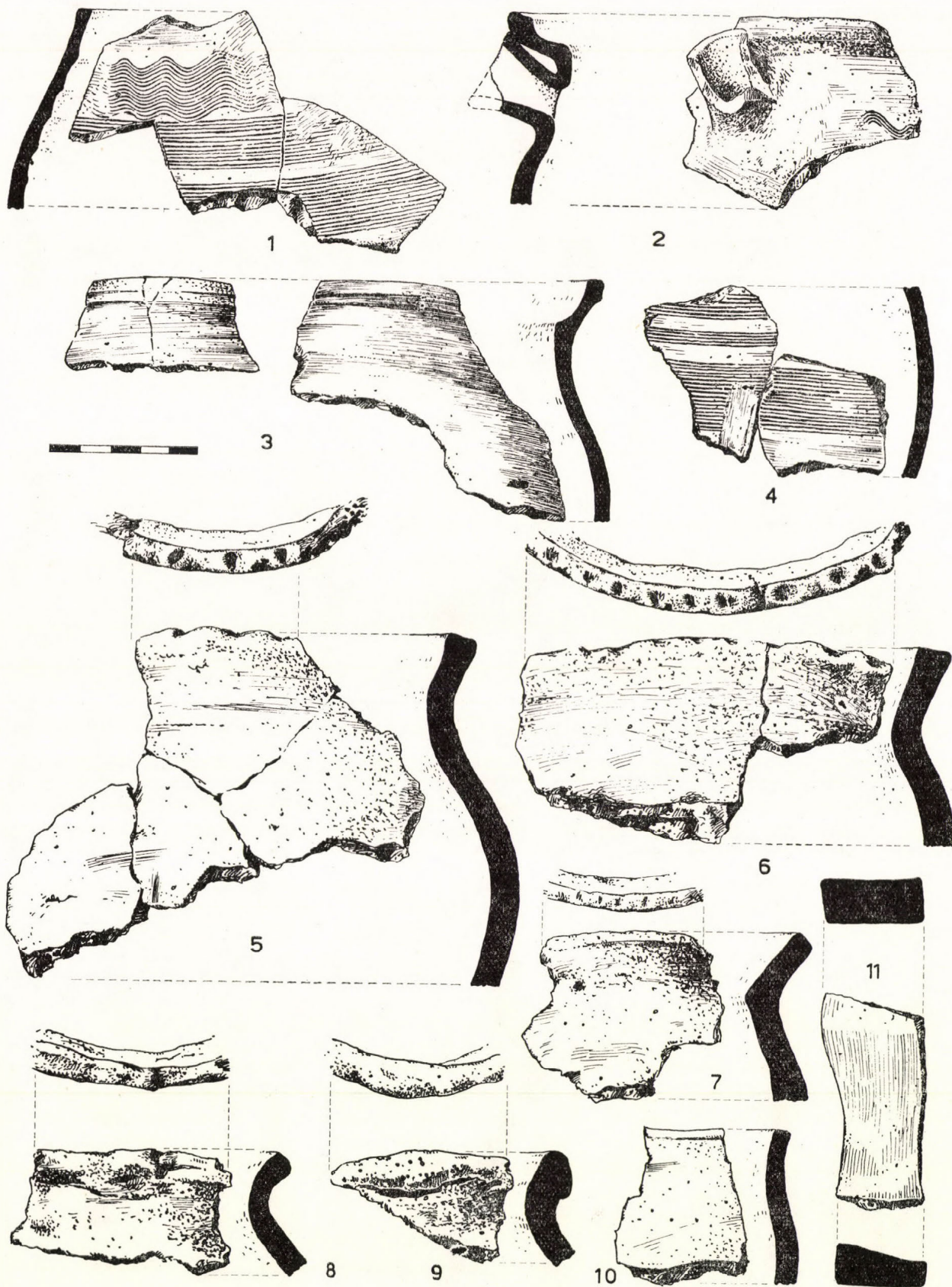
TÁBLÁK

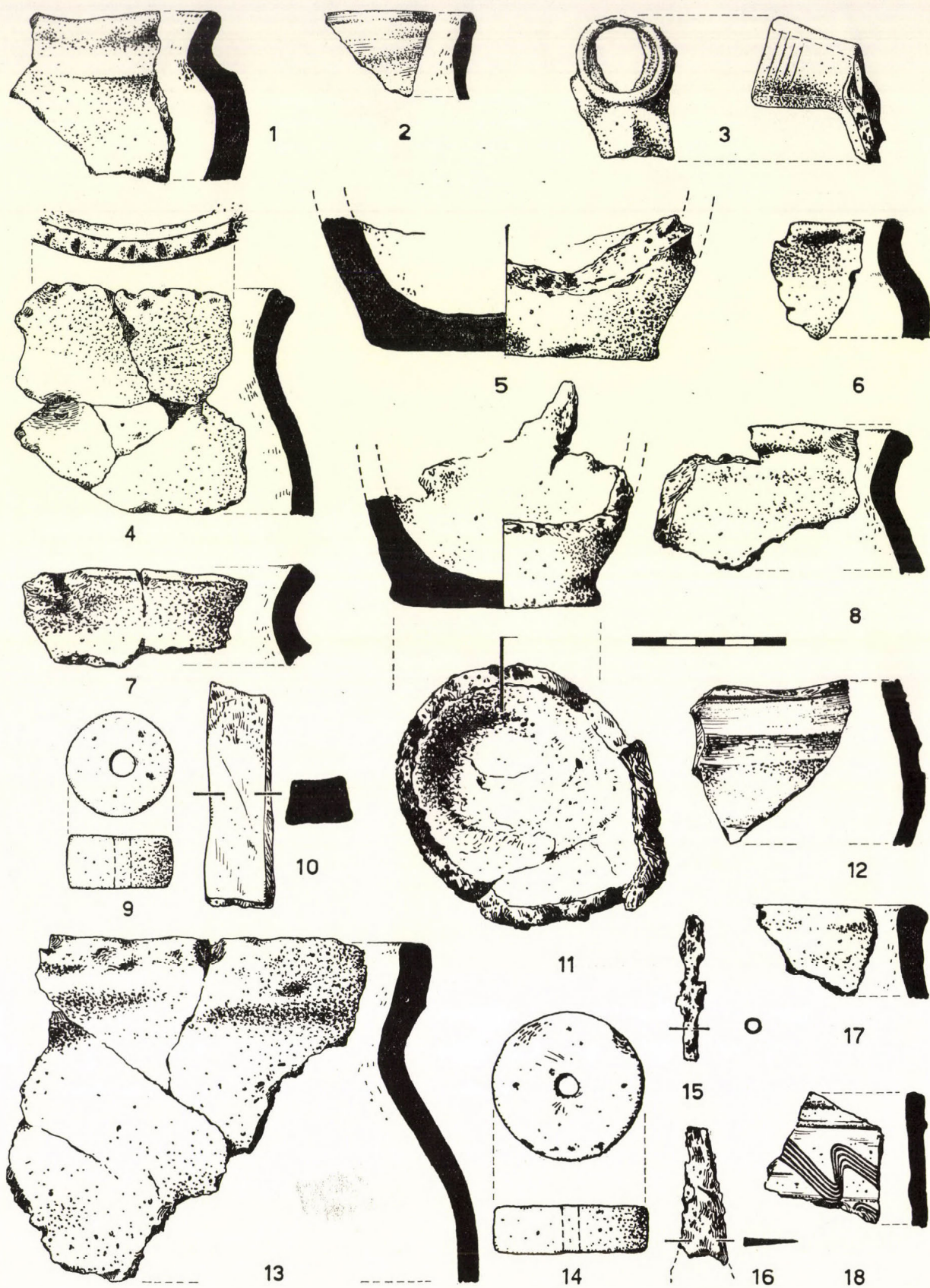
1. tábla. Avar leletek. 1–2: 12. ház; 3–6: 15. ház; 8: 16. ház; 7, 9–15: 17. ház; 16–19, 21–22: 18. ház; 20, 23–25: 19. objektum

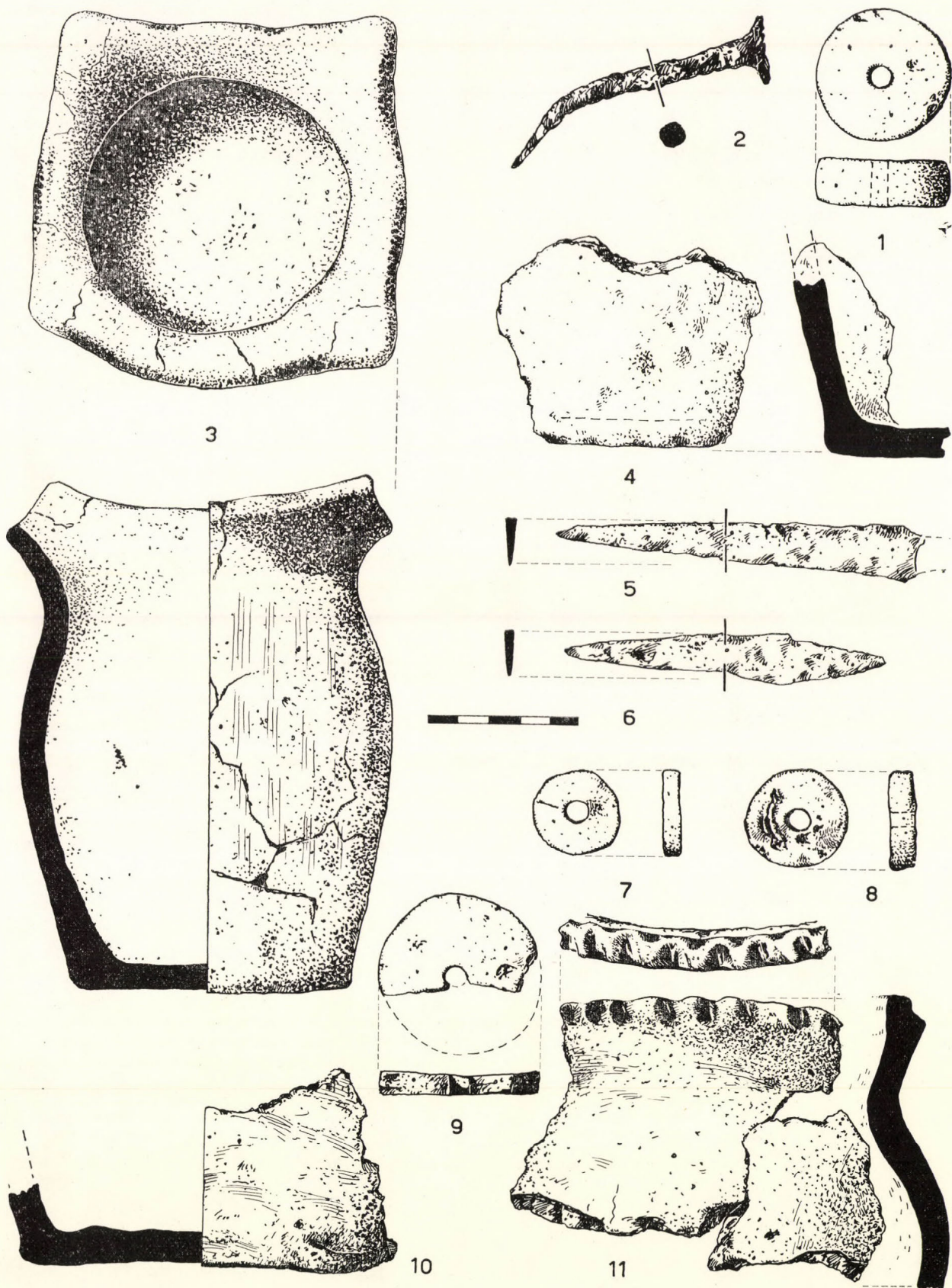
2. tábla. Avar leletek. 1–4: 20. ház; 5–8: 25. ház; 9: 26. ház; 10–11: 28. ház; 12: 29. ház

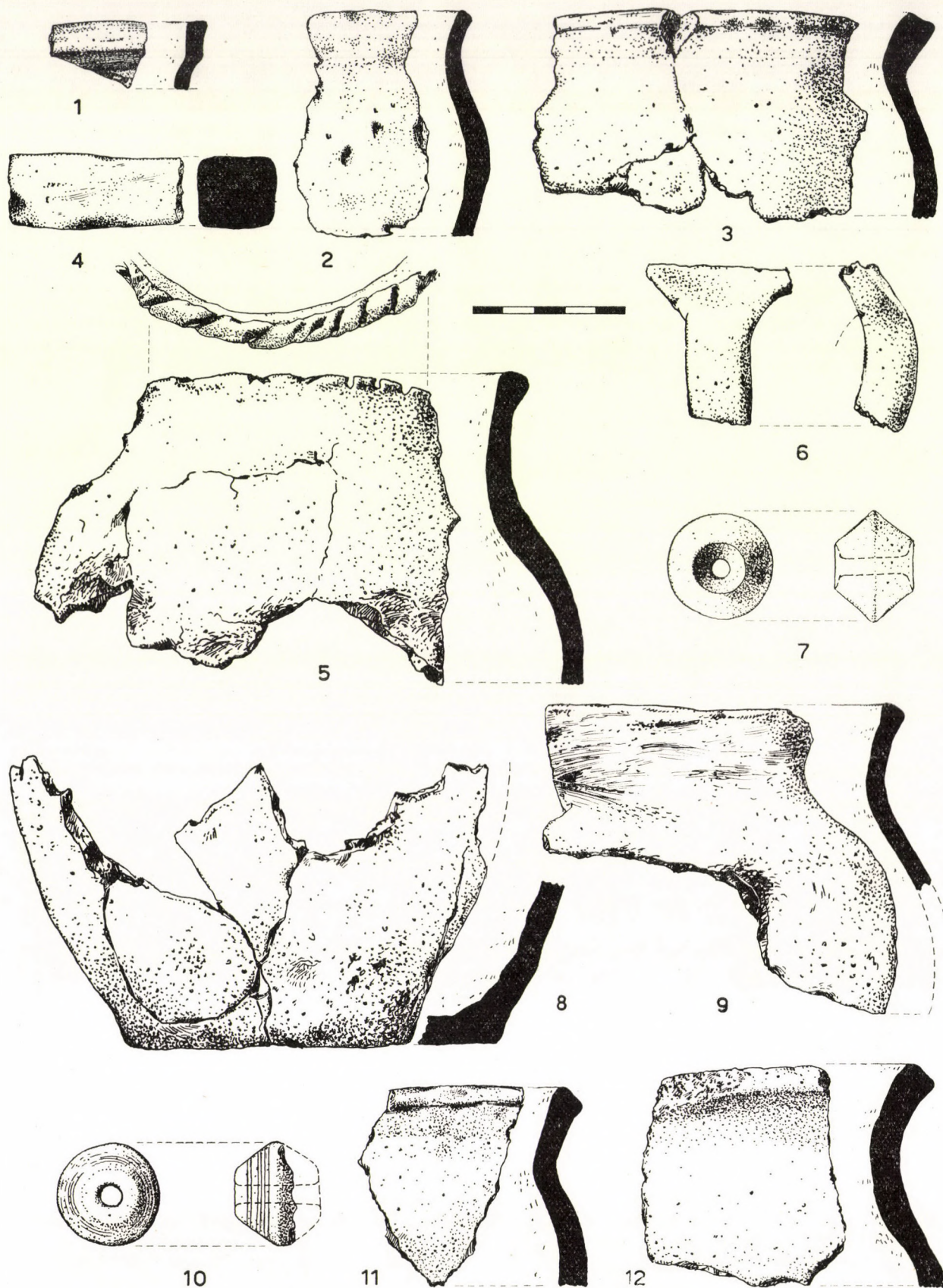
3. tábla. Avar leletek. 1–6: 30. ház; 7–11: 32. ház

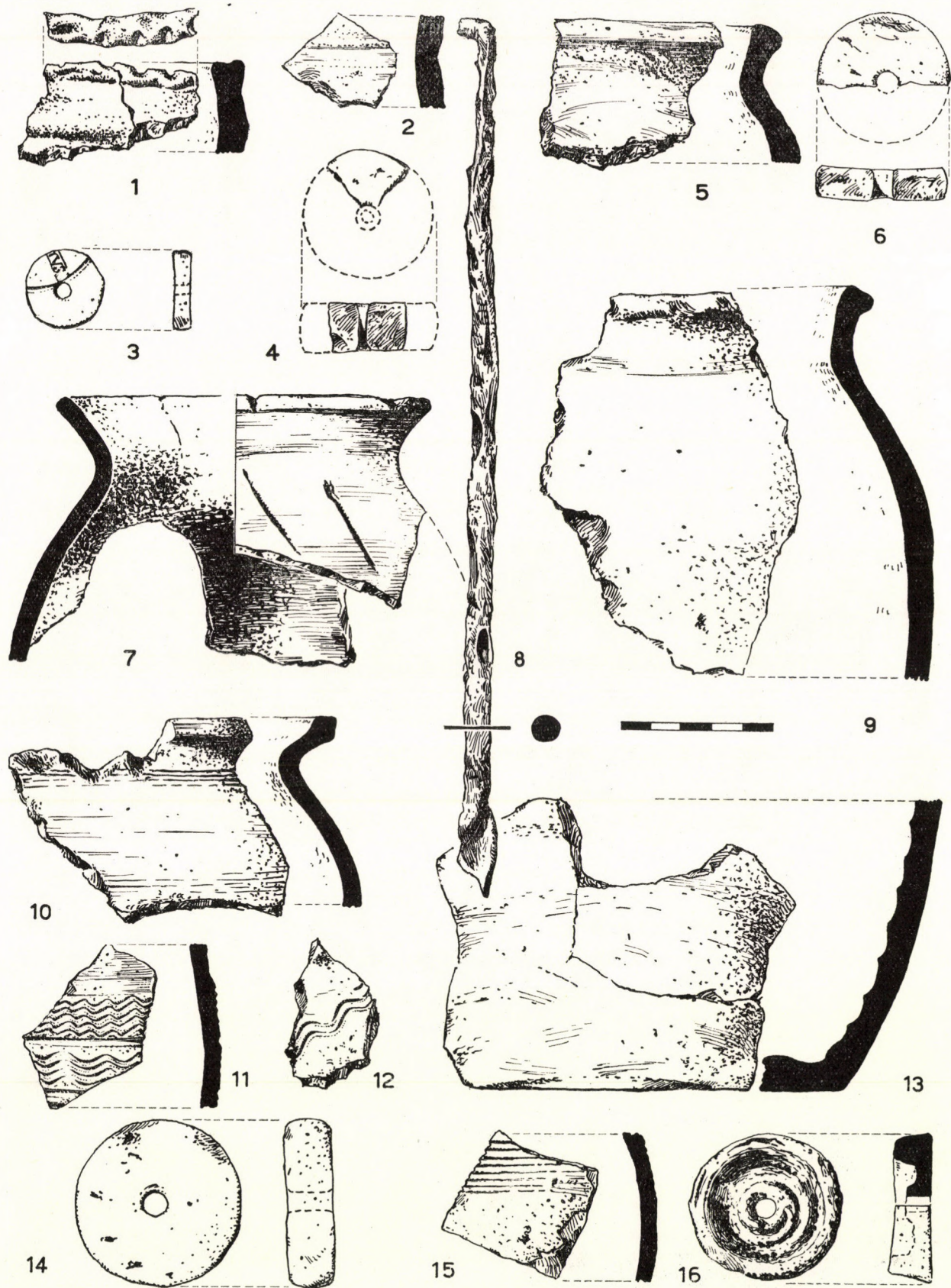
4. tábla. Avar leletek. 1—2: 33. kemence; 3: 34. ház; 4—5: 35. ház; 6—11: 38. ház; 12—18: 39. ház

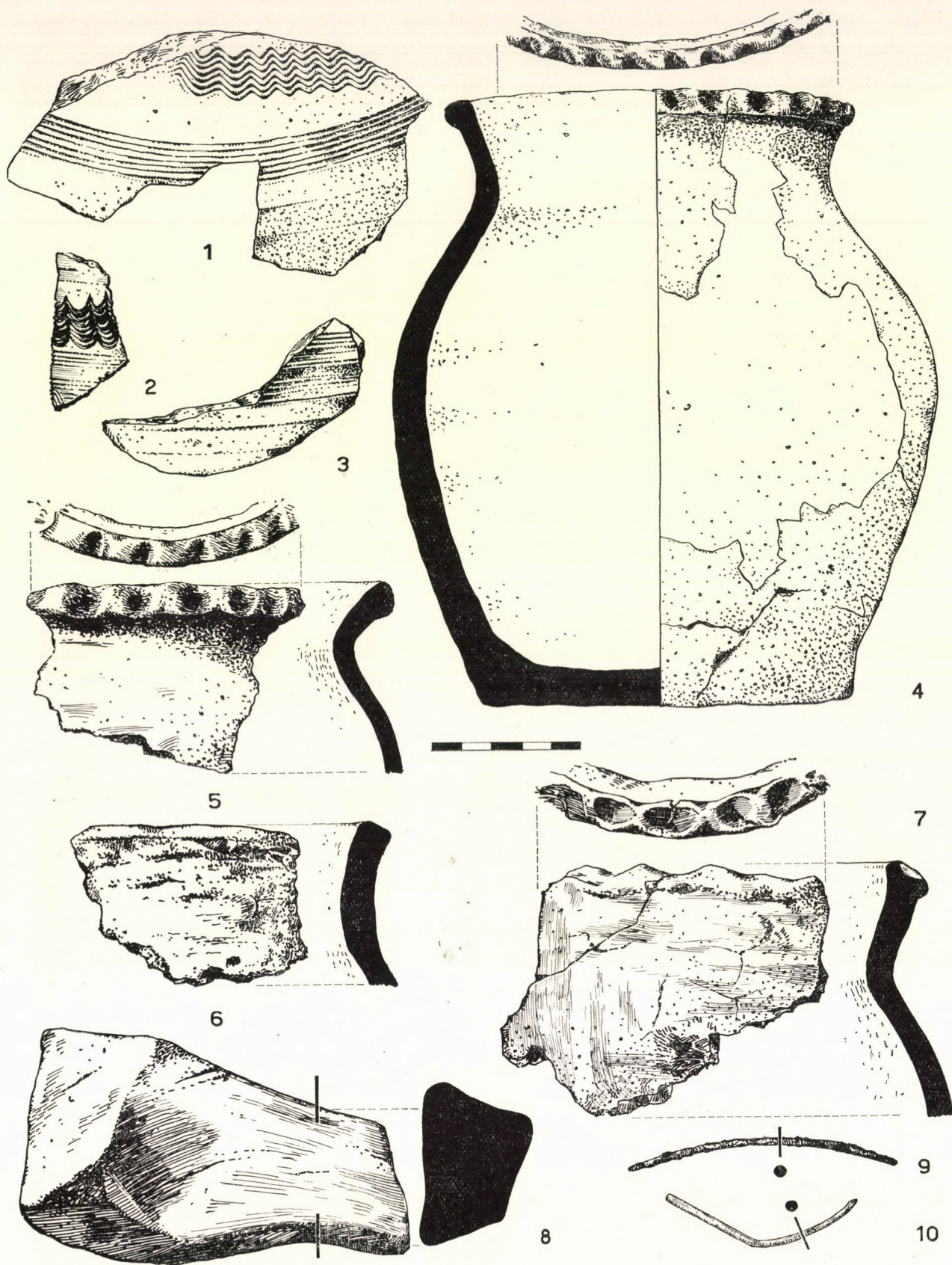
5. tábla. Avar leletek. 1–2, 4: 40. ház; 3, 5–11: 42. ház

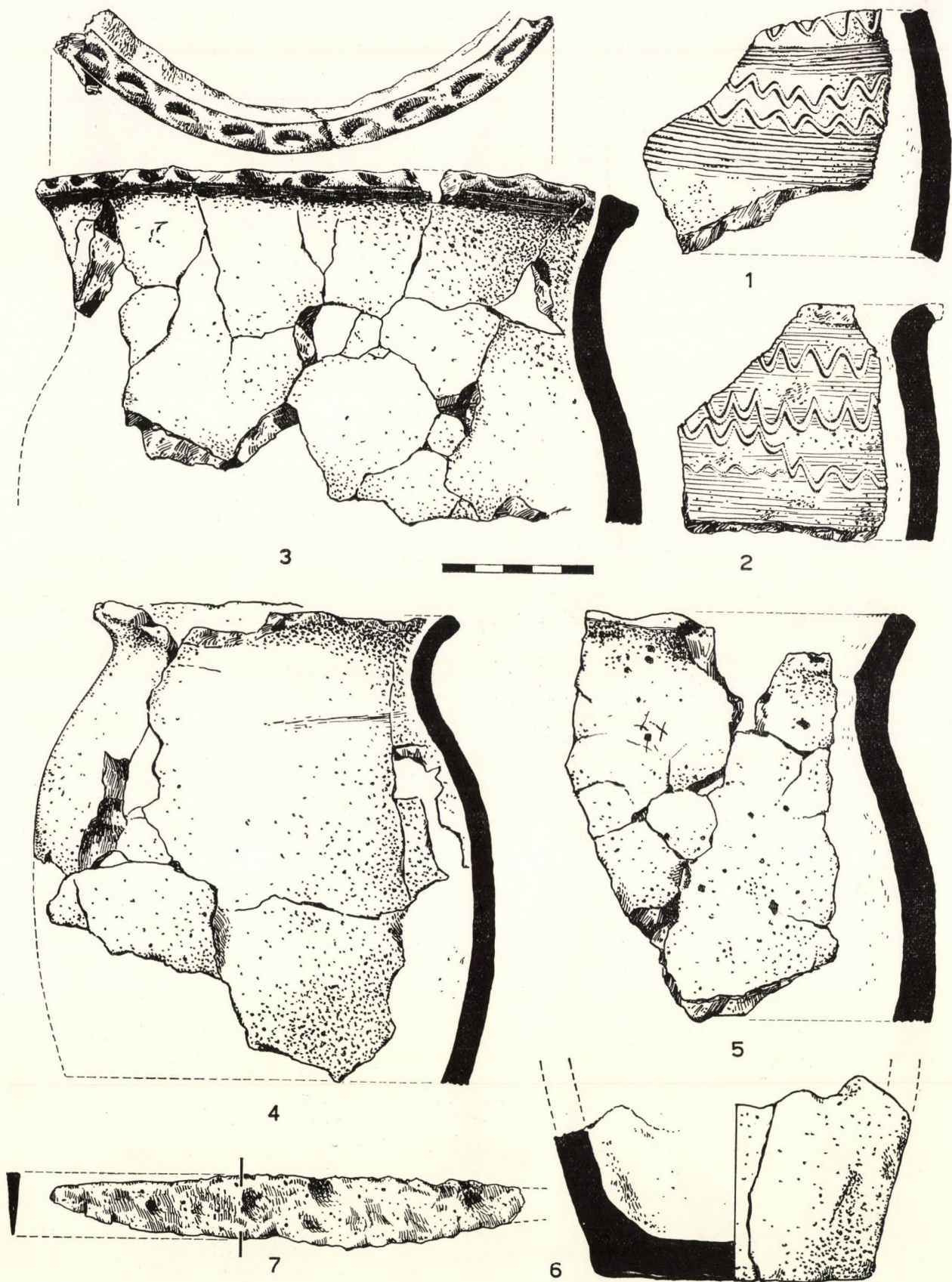
6. tábla. Avar leletek. 1—3: 43. ház; 4: 45. objektum; 5—9: 47. ház; 10—11: 48. objektum; 12: 49. ház

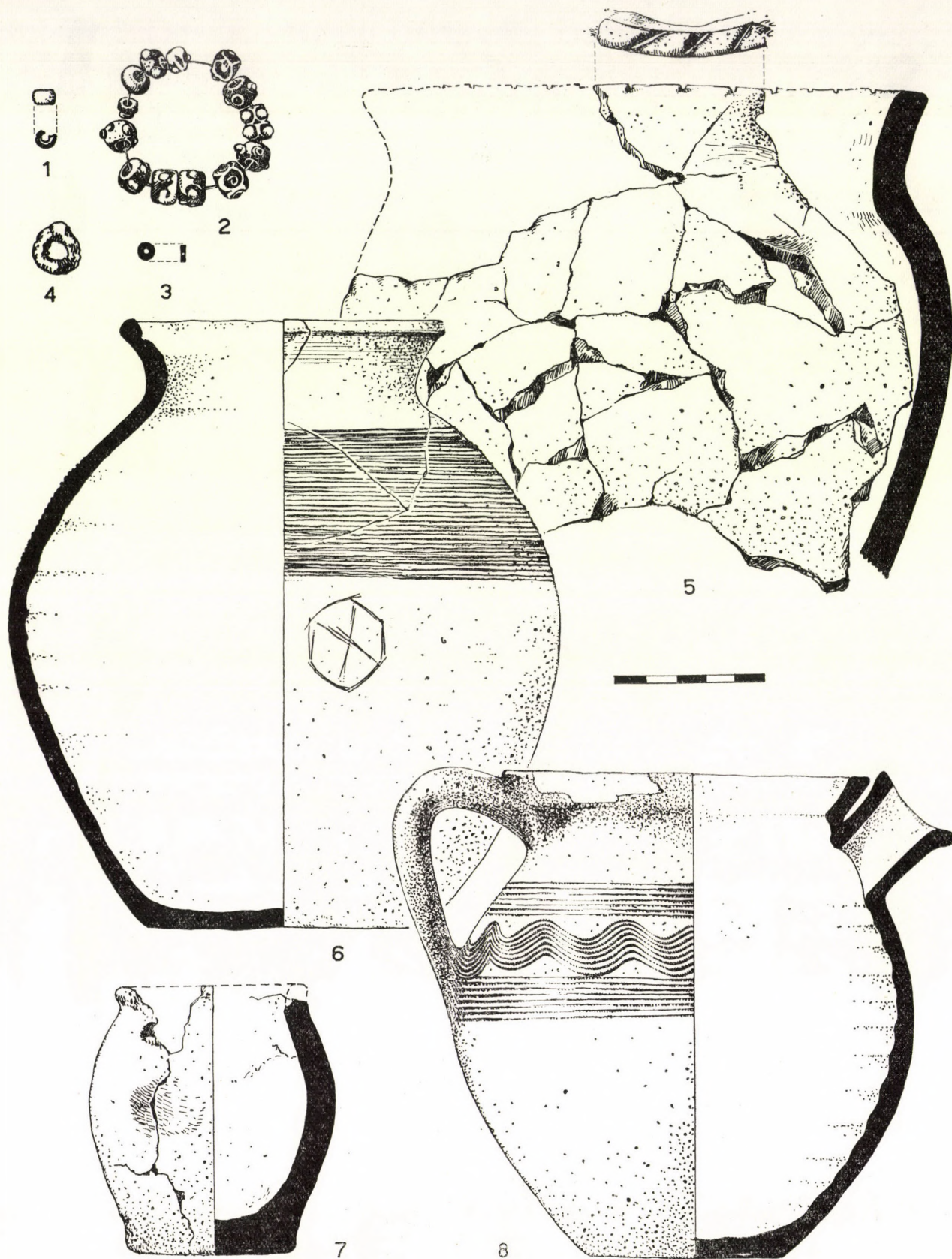
7. tábla. Avar leletek. 1: 51. ház; 2-4, 8: 53. ház; 5-6: 54. ház; 7, 9-14: 55. ház; 15-16: 56. ház

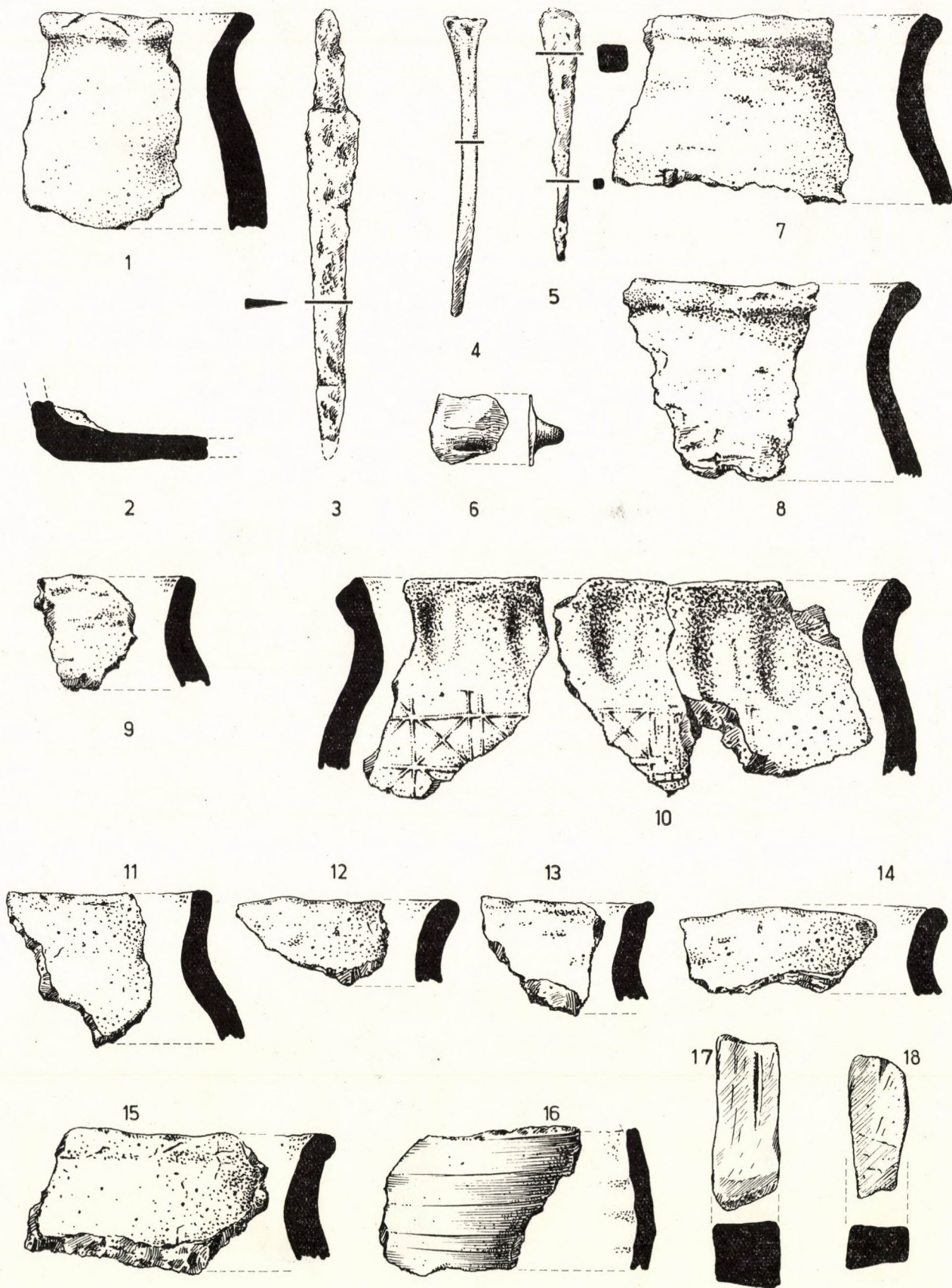
8. tábla. Avar leletek. 1—10: 57. ház

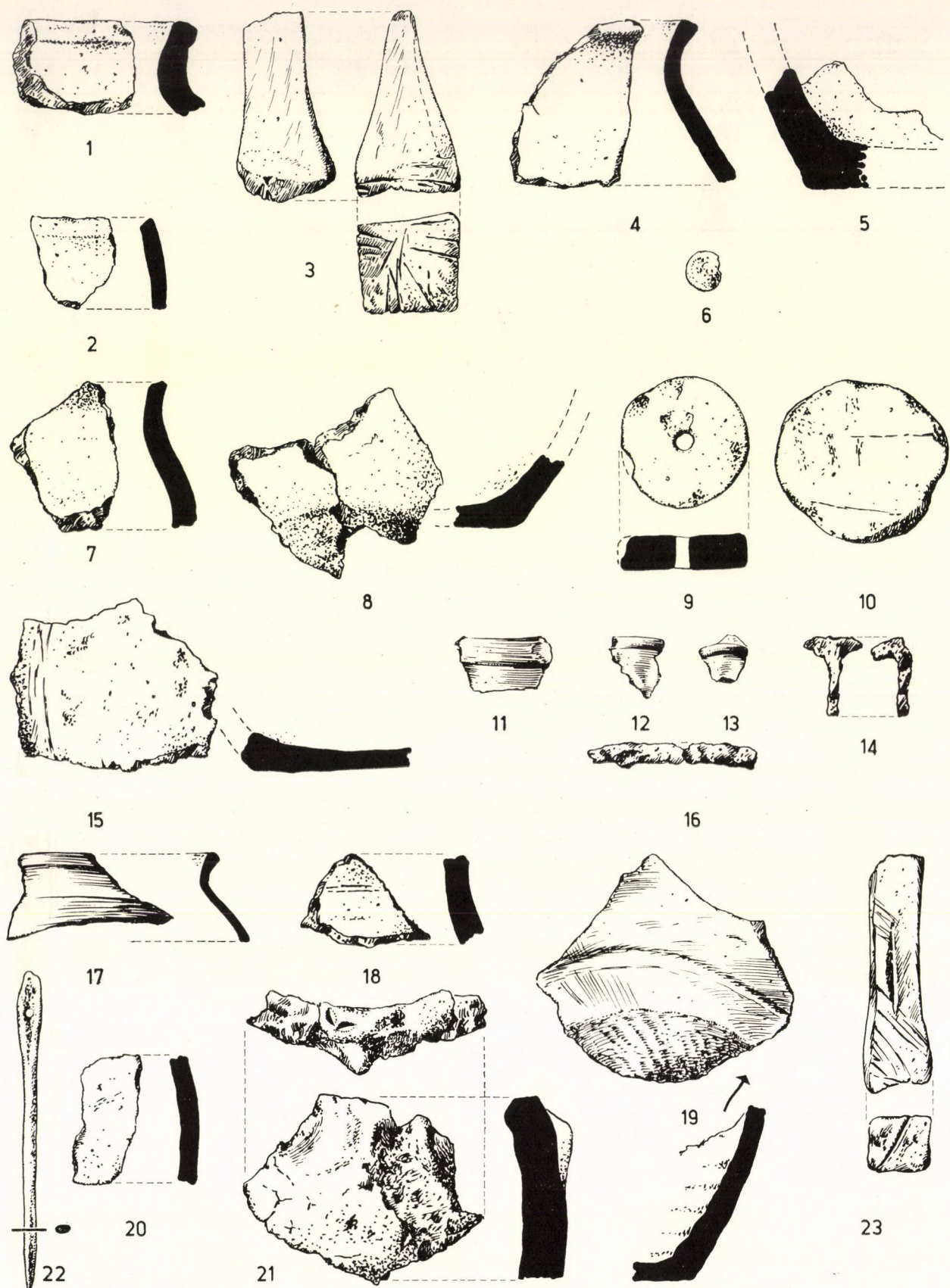
9. tábla. Avarkori leletek. Gödrökből előkerültek és szórványok

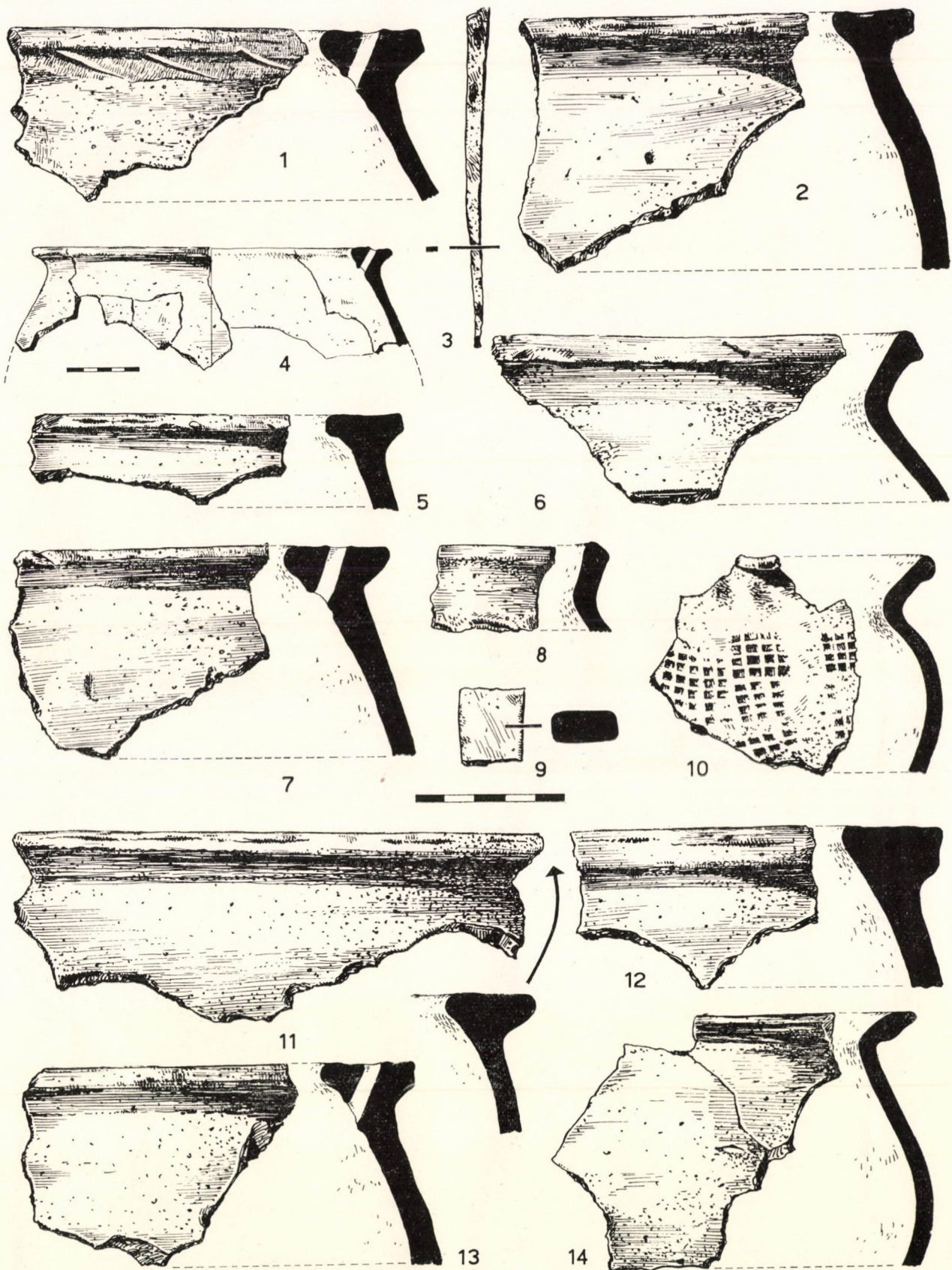
10. tábla. Avarkori leletek. 1–4: 1. sír; 5–8: leletek az Öreghegyről

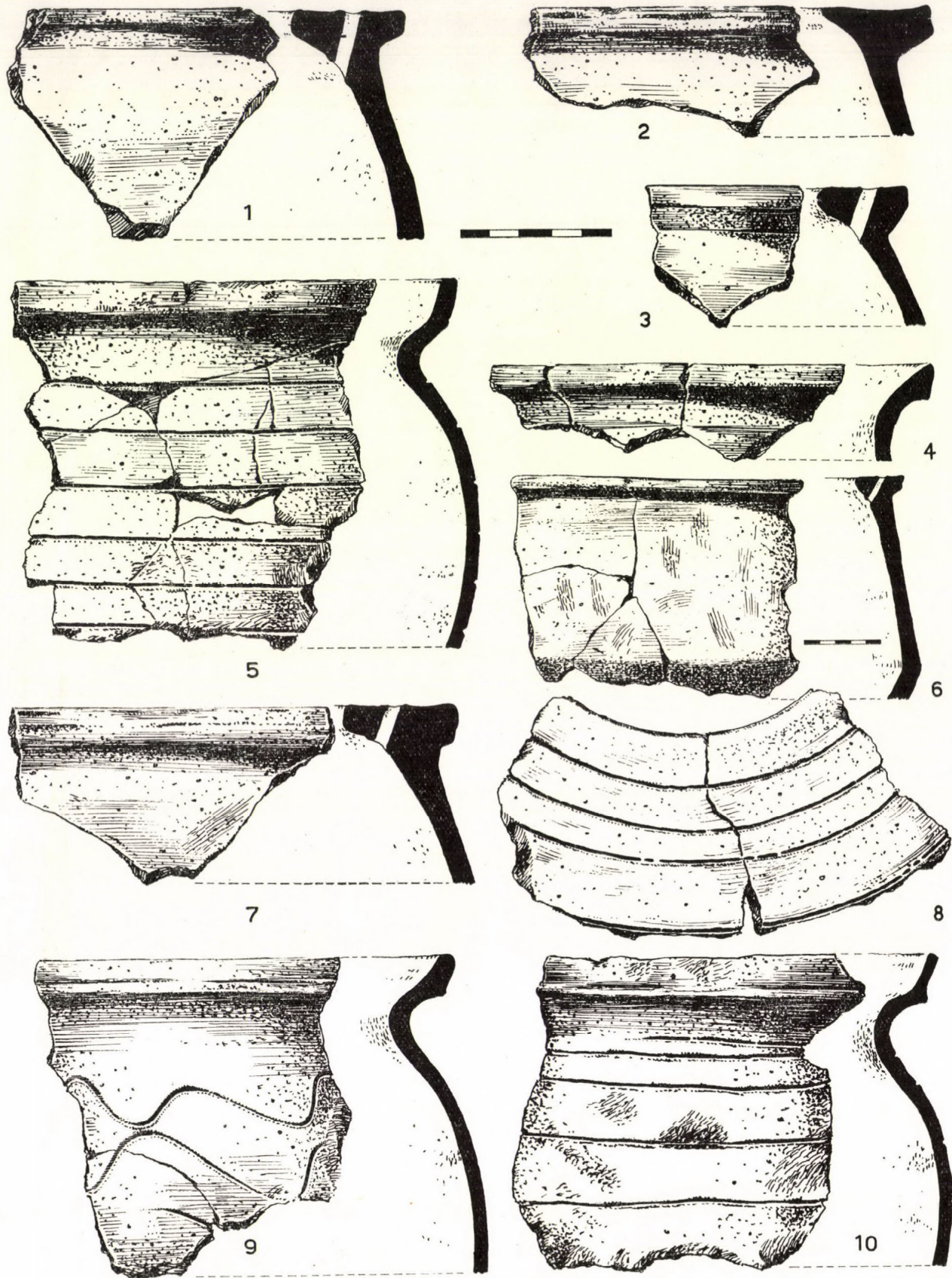
11. tábla. Középvár leletek. 1–3: 61. ház; 4–18: 62. kemence

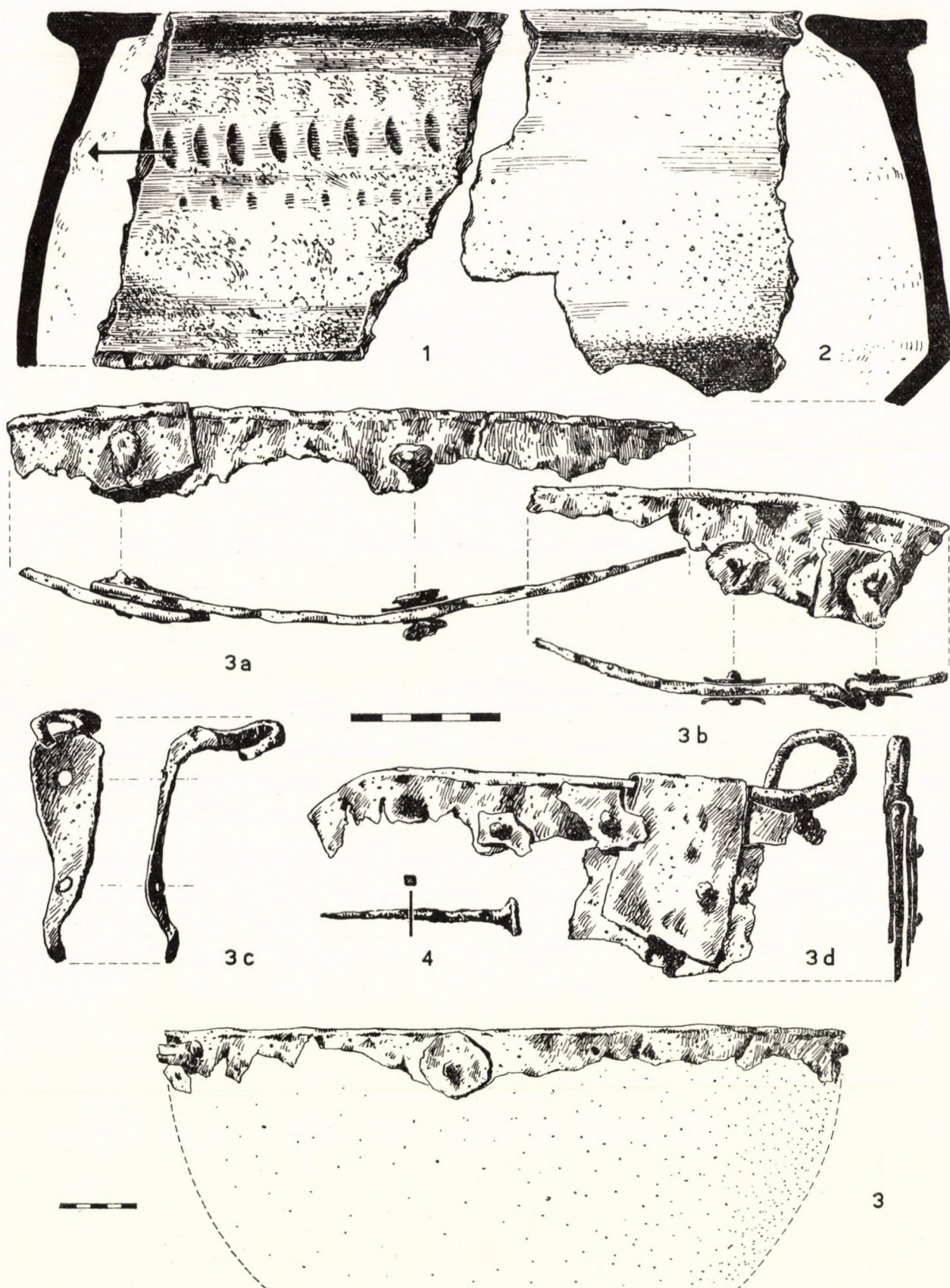
12. tábla. Középvár leletek. 1–3: 63. kemence; 4–6: 64. ház; 7–16: 65. ház; 17–23: 66. ház

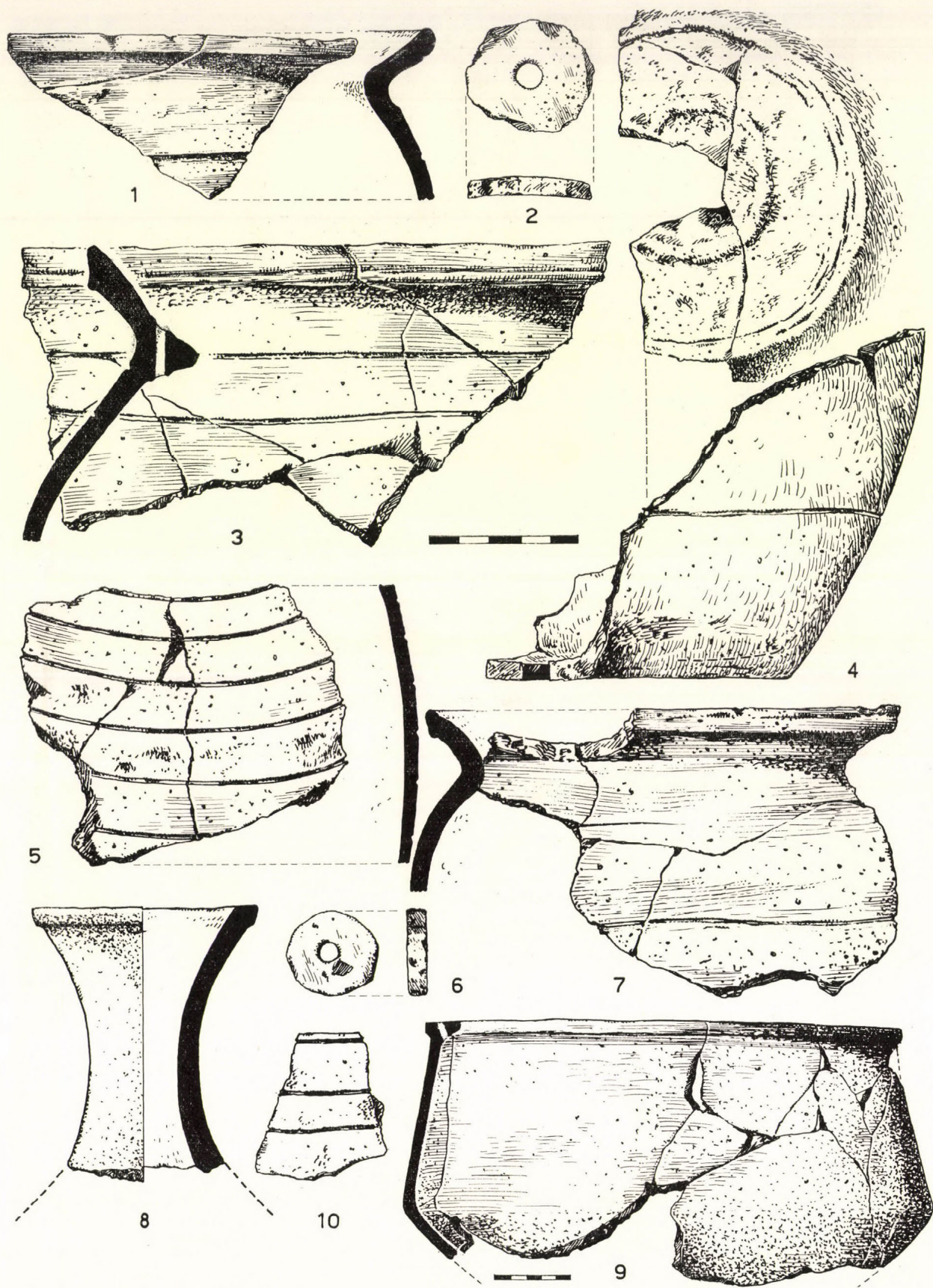
13. tábla. Árpád-kori leletek. 1: 1. ház; 2, 6: 3. kemence; 3-4: 4. ház; 5: 7. ház; 7: 10. ház; 10: 12. ház (avarkori?); 12: 11. ház; 13-14: 19. objektum; 8-9, 11: 24. ház

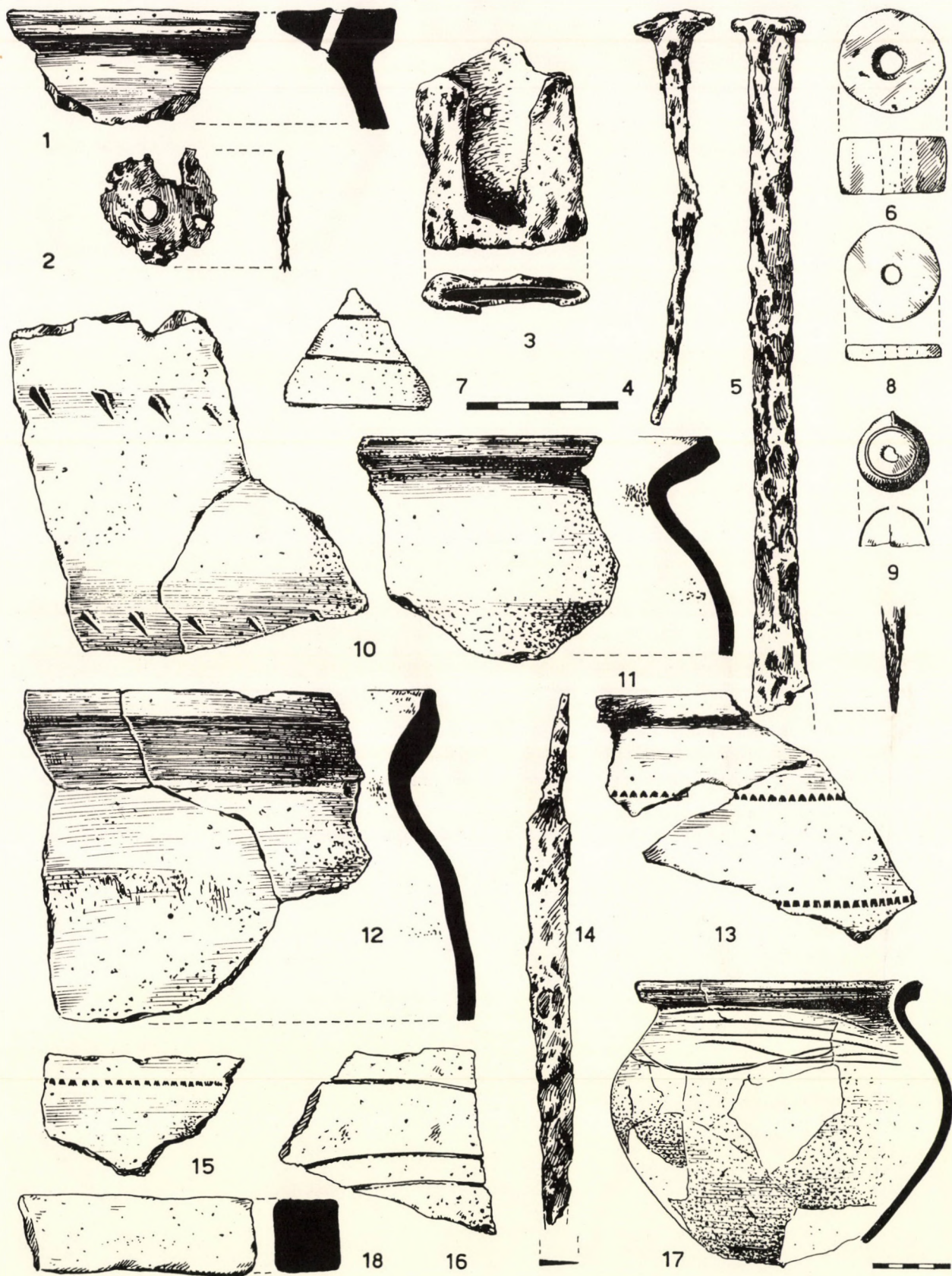
14. tábla. Árpád-kori leletek. 1: 24. ház; 5: 38. ház (szórvány); 2–4: 44. ház (szórvány); 6: 45. objektum;
7–10: 53. kemence

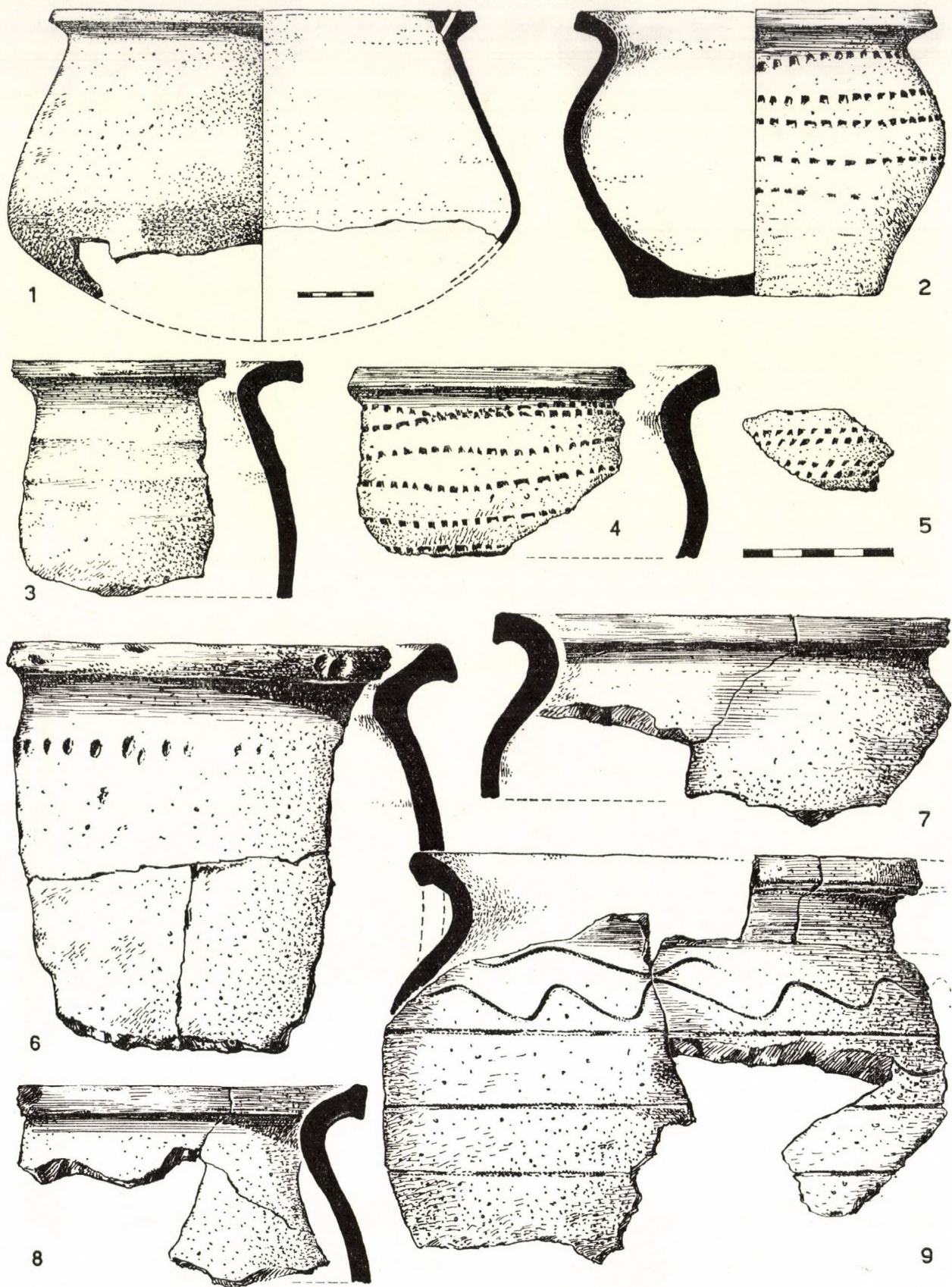
15. tábla. Árpád-kori leletek. 1—2: 53. kemence; 3—4: 53. avar ház mellől

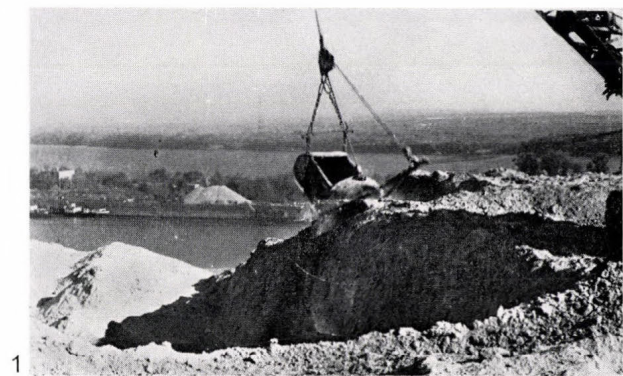
16. tábla. Árpád-kori leletek. 1–4: 14. gödör; 5–7, 9: 16. gödör; 8: 17. gödör; 10: 19. gödör

17. tábla. Árpád-kori leletek. 1–3, 5: I. gödör; 6: c. cseréphely; 10–12: II. gödör; 7–9: III. gödör; 4: VI. gödör; 13–15: VII. gödör; 16–17: IX. gödör; 18: XIX. gödör

18. tábla. Árpád-kori leletek. 1—4: X. gödör; 5: XII. gödör; 6: szórvány; 7—8: *b.* cseréphely; 9: *c.* cseréphely

1

2

3

4

5

6

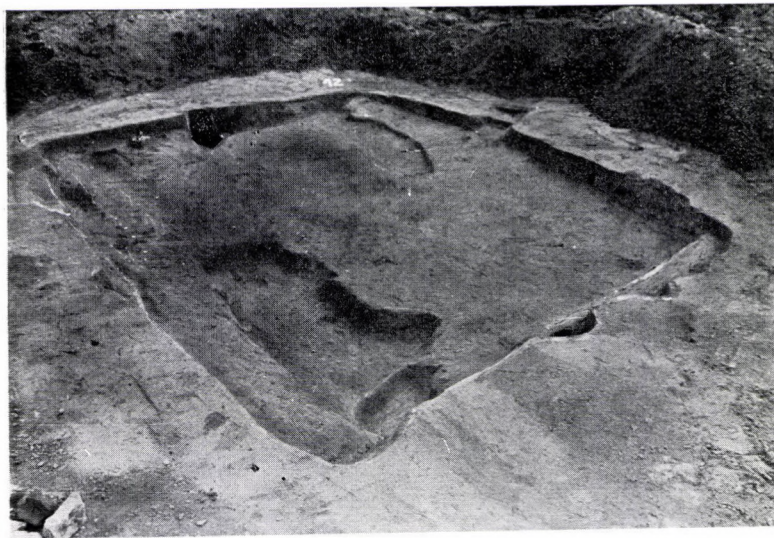

7

8

19. tábla. 1—2: A helyszín; 3: 16. ház; 4: 17. ház; 5, 7: 29. ház; 6: 18. ház tűzhelye; 8: 52. kemence

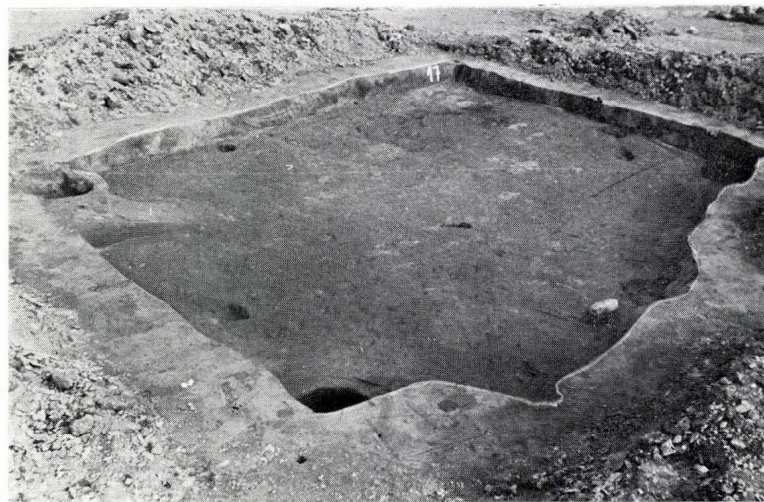
20. tábla. 1: 12. ház; 2: 15. ház; 3–4: 14. ház

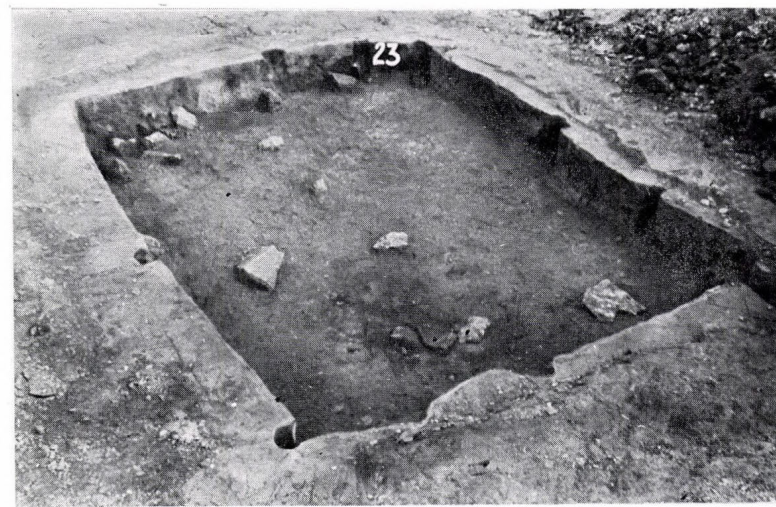
1

2

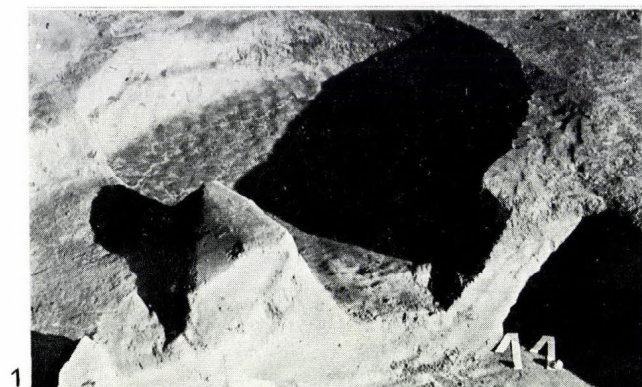

3

4

21. tábla. 1: 18. ház; 2: 19. objektum; 3: 17. ház; 4: 23. ház

1

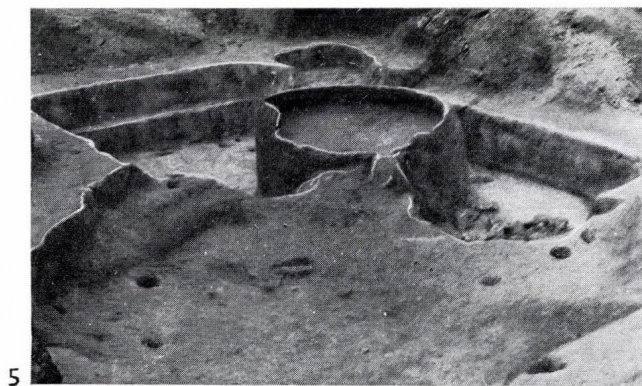
2

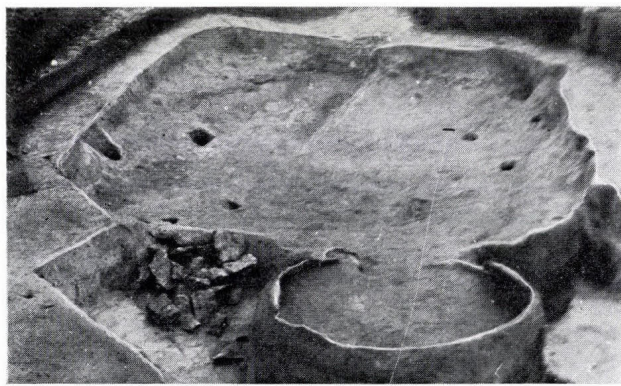
3

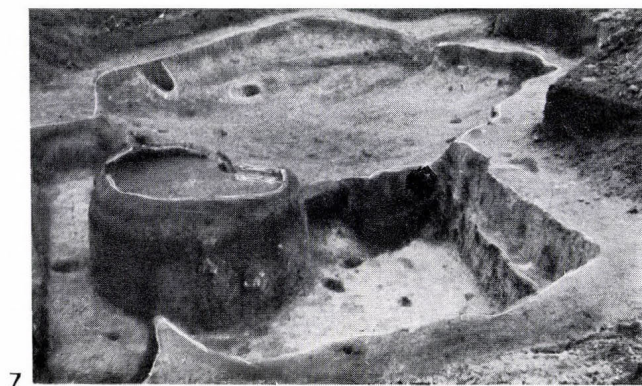
4

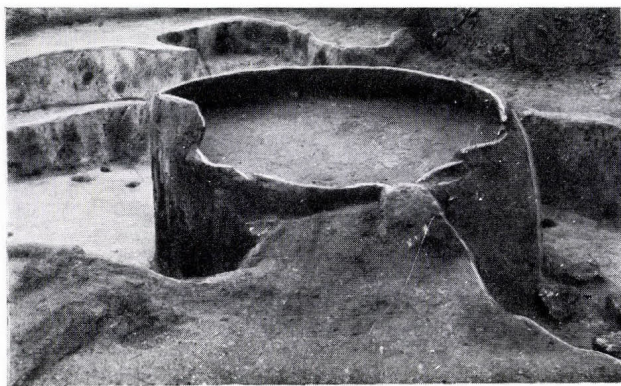
5

6

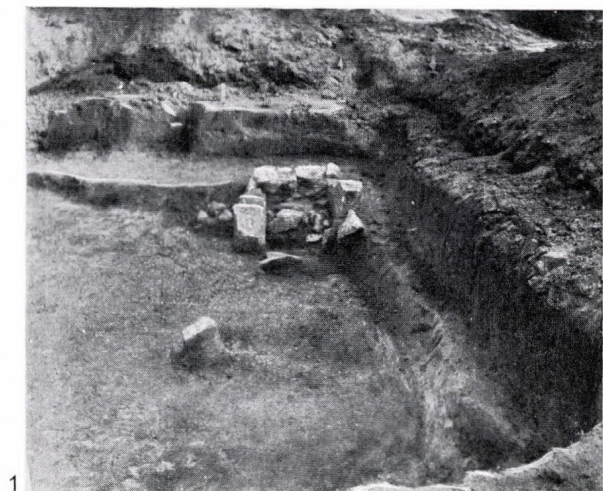

7

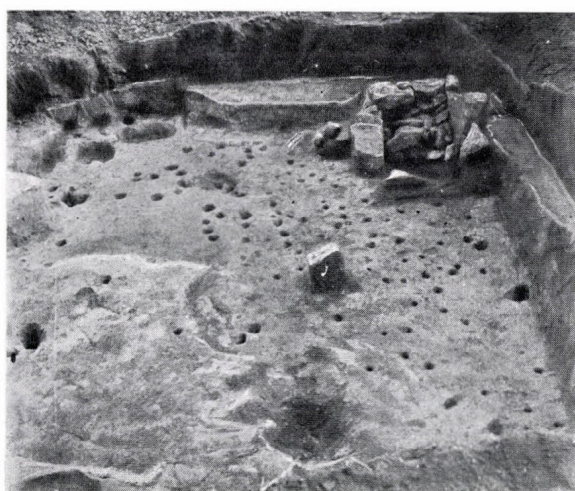

8

22. tábla. 1: 11. ház kemencéje; 2: 27. objektum; 3–8: az egymásra épített 24. Árpád-kori és 28. avar ház részletei

1

2

3

4

5

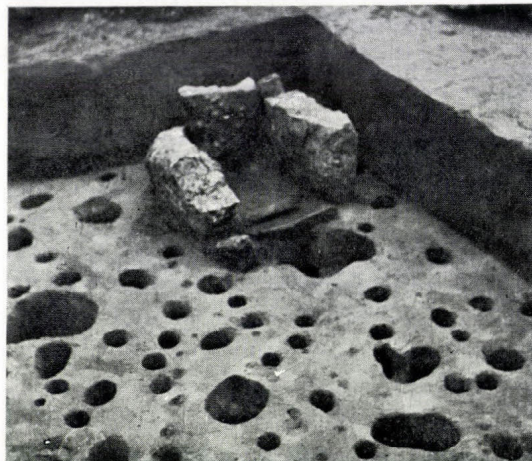

6

23. tábla. 1: A 42. ház padlója; 2: a 42. ház padlója felbontva; 3–4: a 42. ház tűzhelye; 5: a 44. ház összeomlott tűzhelye; 6: ugyanaz kibontva

1

2

3

4

5

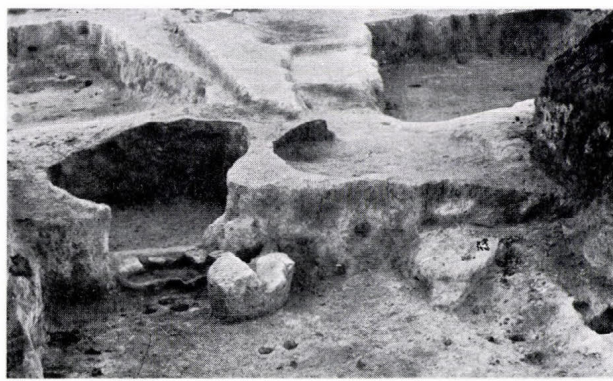

6

24. tábla. 1–4: Részletek a 43. házból; 5: 55. ház; 6: 50. kemence

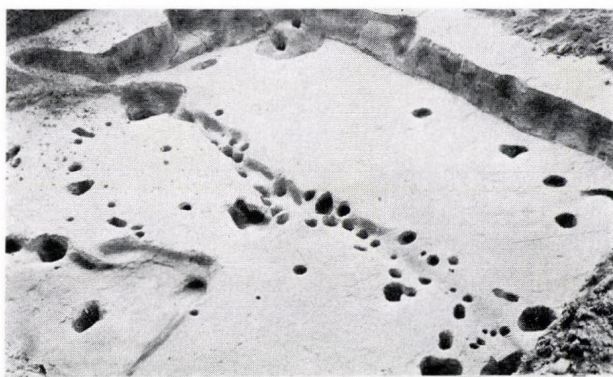
1

2

3

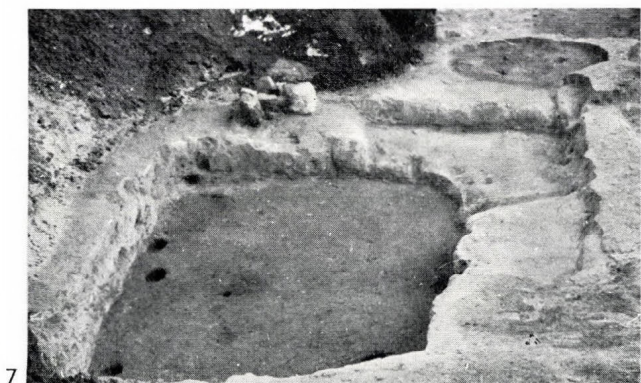
4

5

6

7

8

25. tábla. 1–2: Az 53. ház és a ráépített kemence; 3–4: az 54. ház padlója felbontás előtt és után; 5: 56. ház; 6–8: 57. ház és kemence, részletek

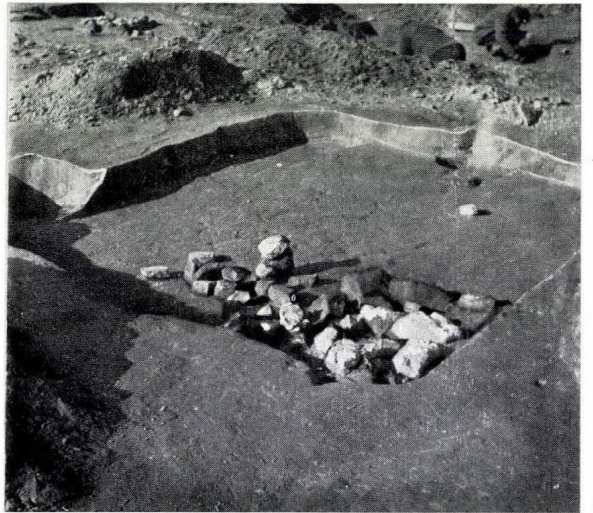
1

2

3

4

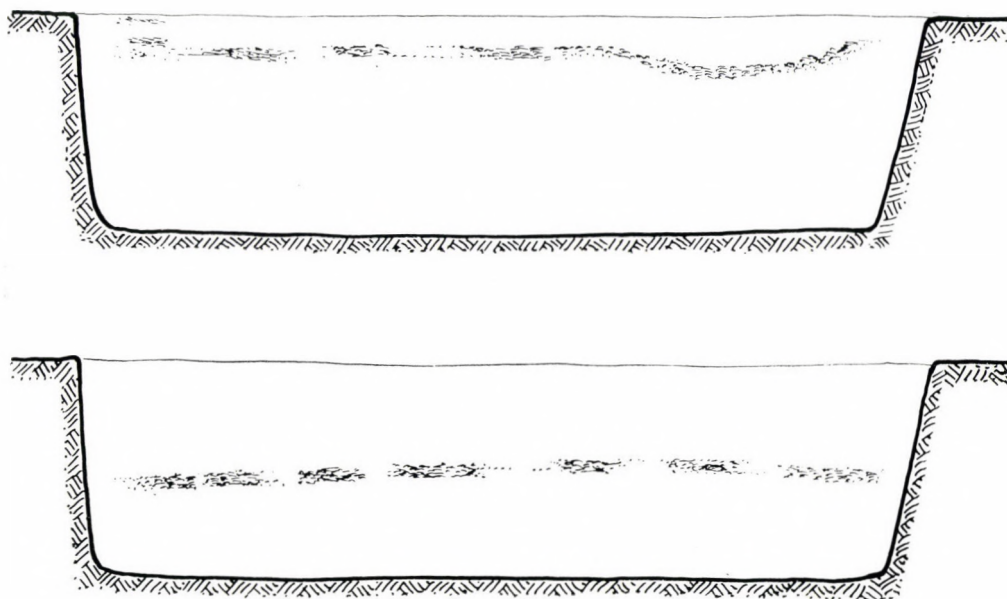
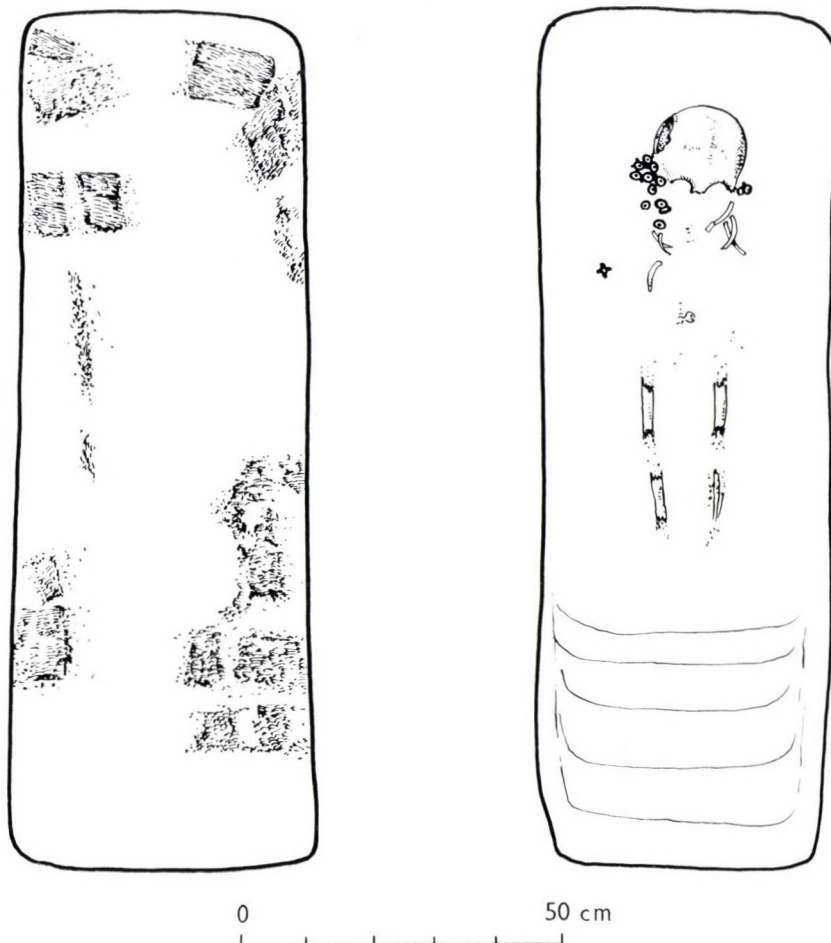

5

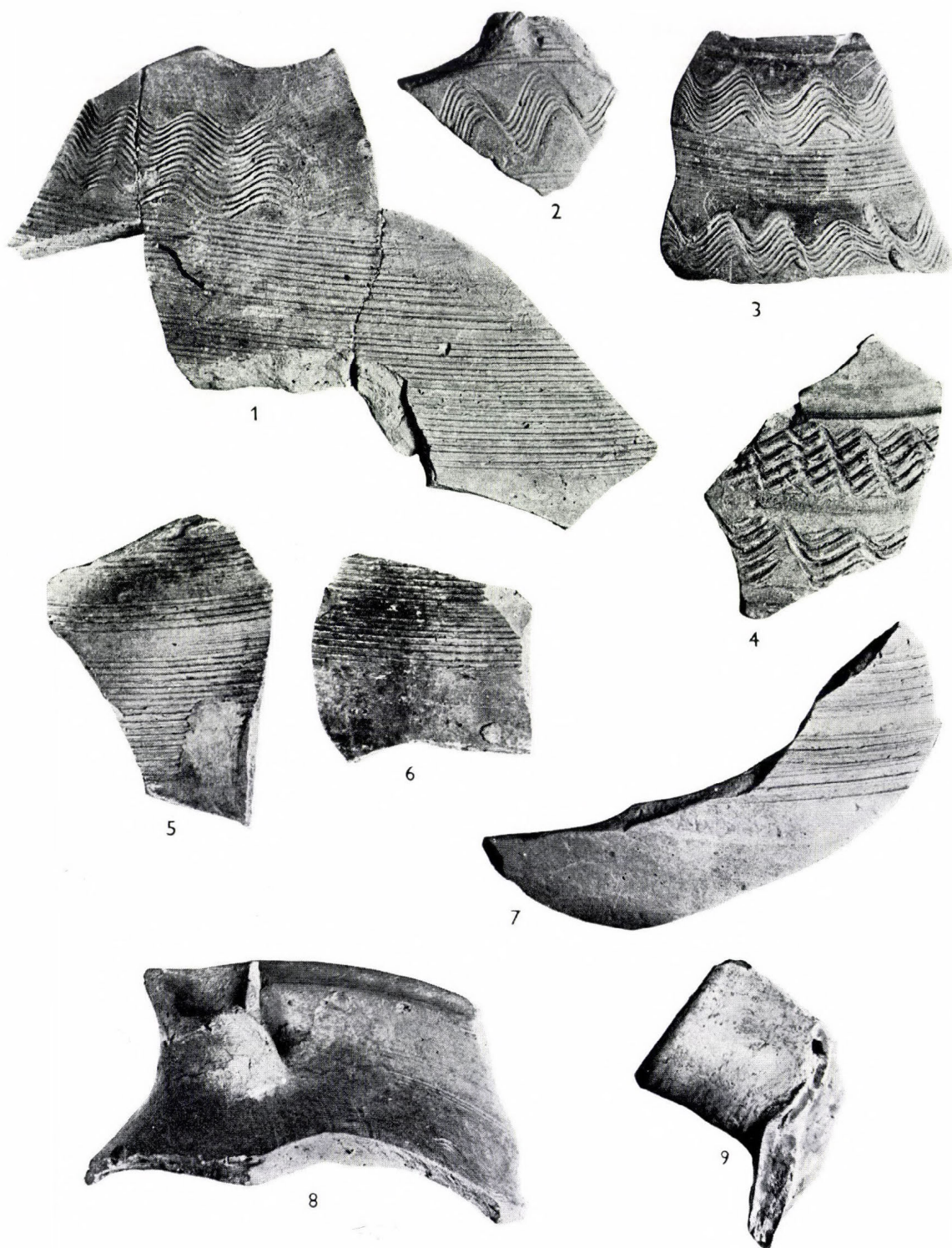

6

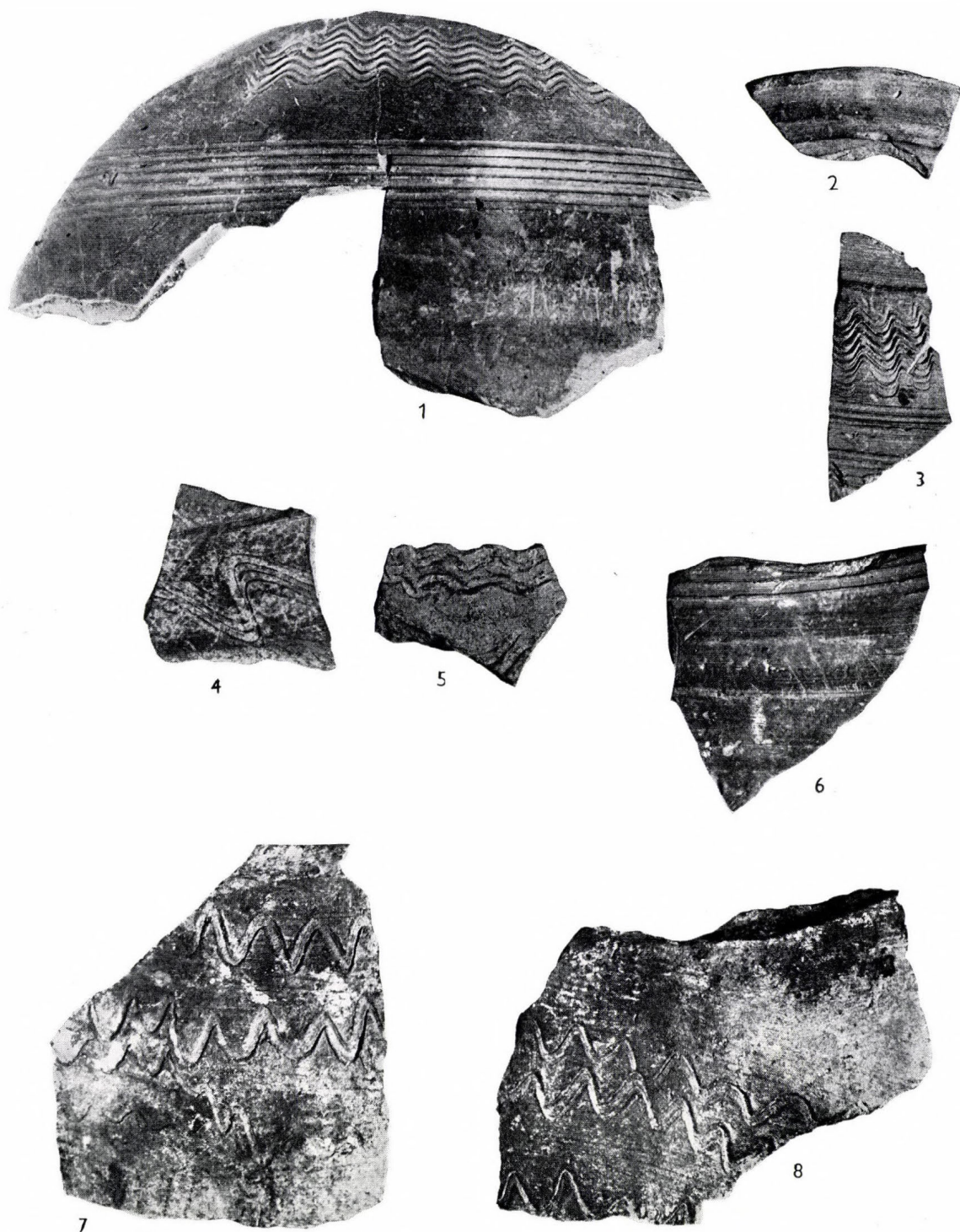
26. tábla. 1: 38. ház; 2: 39. ház; 3: 2. ház; 4: 15. ház tűzhelye; 5: 20. ház és kemence; 6: X. gödör

27. tábla. Avar kislány sírja (1. sír) a deszkaborítás maradványaival és metszeteivel

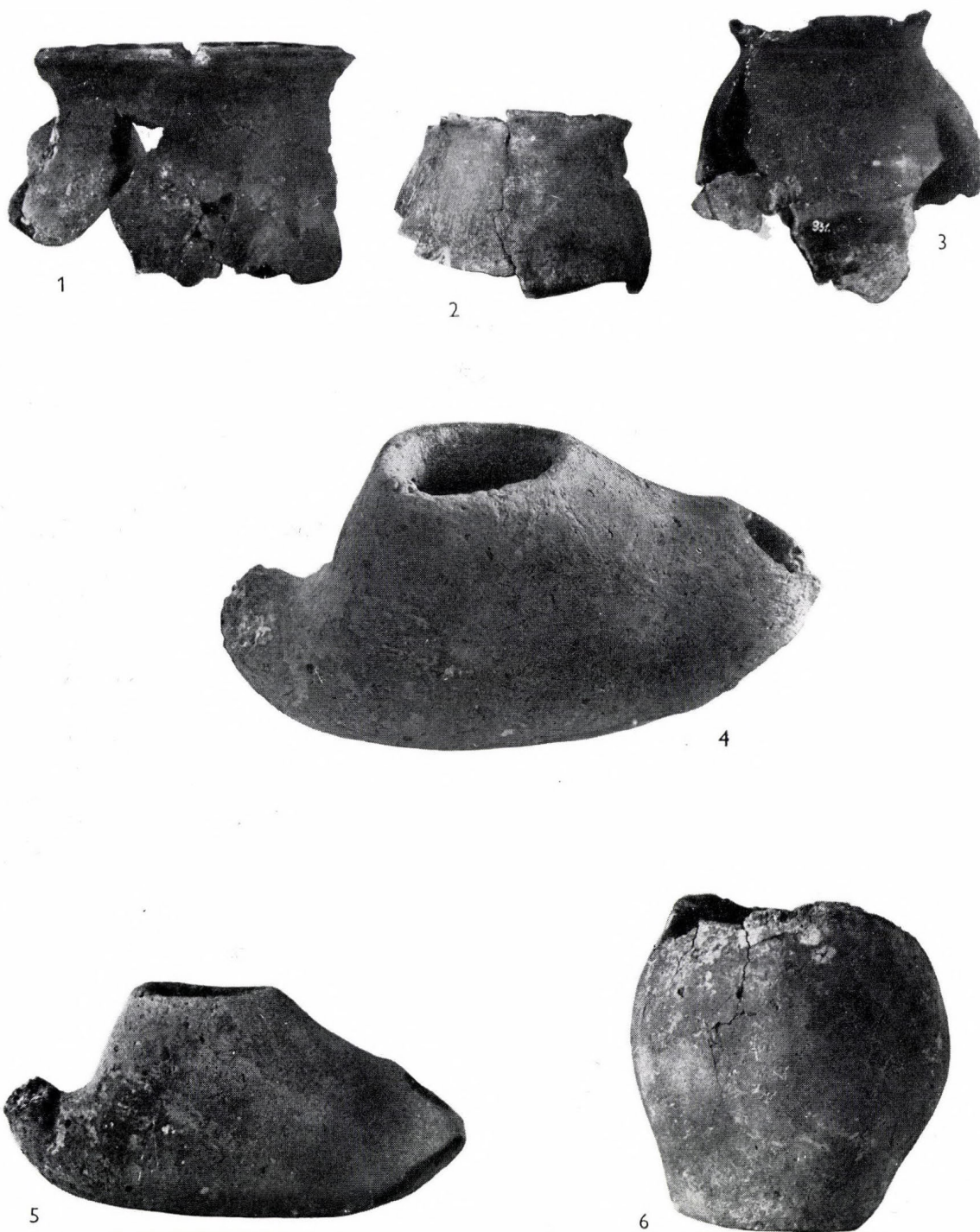
28. tábla. Korai avar, szürke, korongolt keramika. 1, 4–5, 8: 30. ház; 2–3: 22. ház;
6: 55. ház; 7: 57. ház; 9: 34. ház

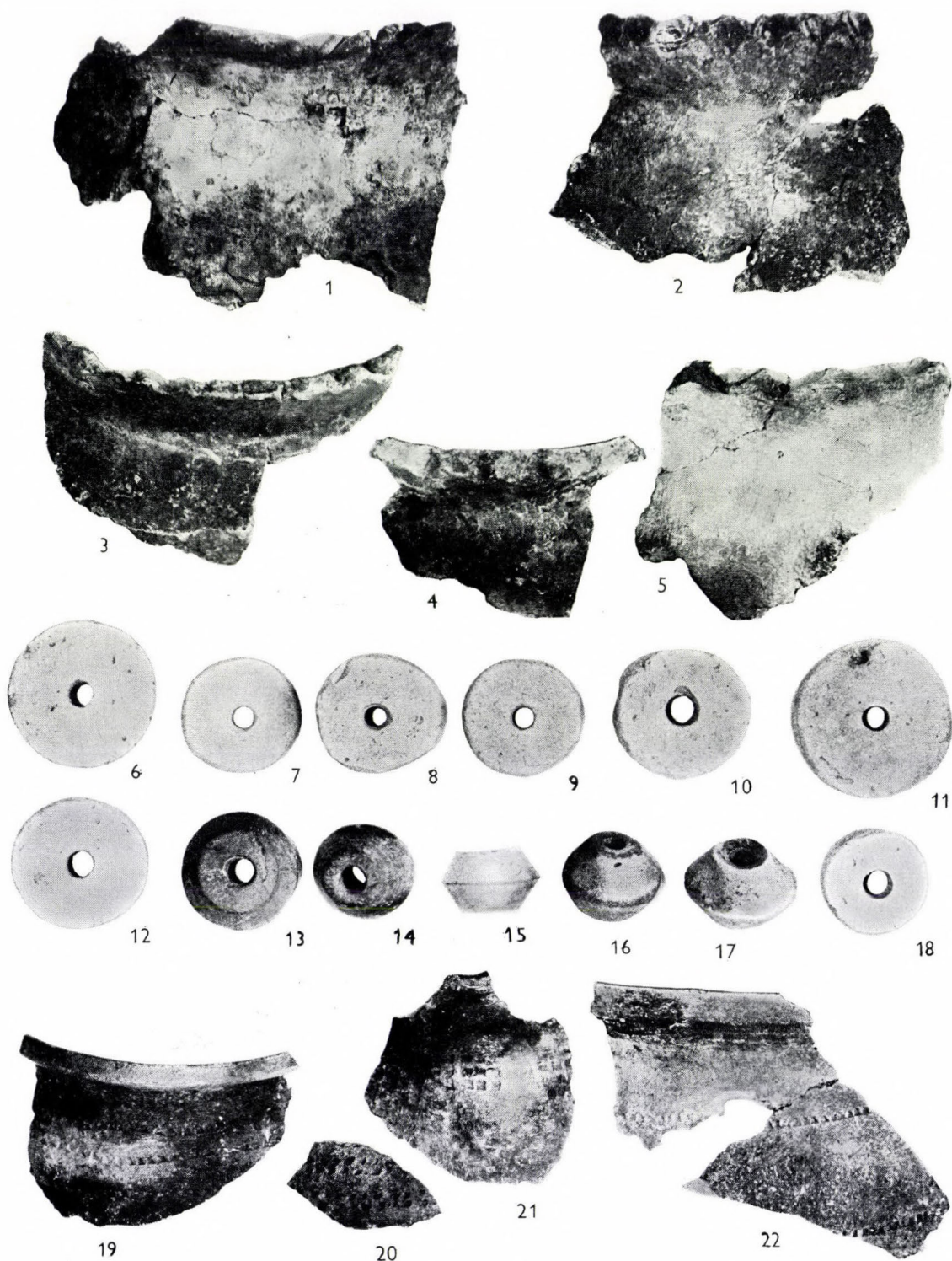
29. tábla. Korai avar, szürke, korongolt keramika. 1, 3: 57. ház; 2: 22. ház; 4, 6: 39. ház;
5: 18. ház; 7–8: későavar szórványos cserepek (33. kemence)

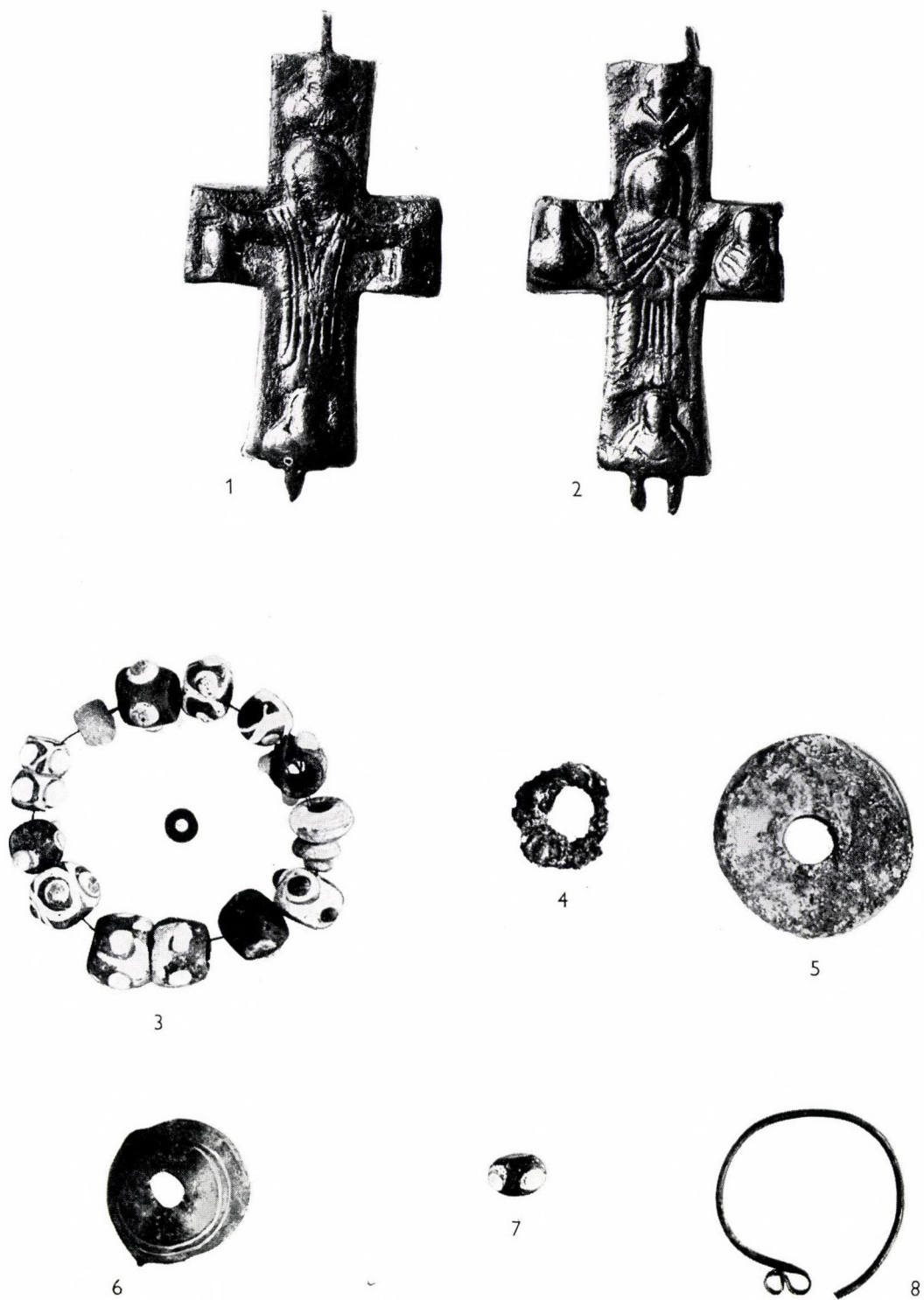
30. tábla. Avar keramika. 1: Dunaújváros—Öreghegy; 2: ugyanott, a 704. római sír mellől; 3: 57. ház; 4: 42. ház

31. tábla. Avar keramika. 1, 3: a 831. római sír melletti gödörből; 2: 17. ház; 4–5: 28. ház; 6: a 704. római sír melletti gödörből

32. tábla. Avar keramika. 1: 47. ház; 2: 42. ház; 3: 30. ház; 4–5: 57. ház; 6: 39. ház; 7, 13: 18. ház; 8, 10: 19. ház; 9: 15. ház; 11: 55. ház; 12: 40. ház; 14: 48. ház; 15–16: 17. ház; 17: 47. ház; 18: 38. ház. — Árpád-kori cserepek. 19: X. gödör; 20: XII. gödör; 21: 12. ház; 22: VII. gödör

33. tábla. 1–2: Bizánci bronzkereszt a dunaújvárosi Öreghegyről; 3–4: leletek az 1. avar sírból; 5: 42. ház; 6: III. gödör; 7: 17. ház; 8: szórvány ugyanonnan

34. tábla. Árpád-kori keramika. 1: 4. ház; 2: X. gödör; 3: 16. gödör; 4: IX. gödör; 5: X. gödör

35. tábla. Árpád-kori keramika. 1–2: 4. ház; 3: 18. ház; 4: 24. ház; 5–6: 39. ház; 7–8: 53. kemence; 9: a 22. háztól északra; 10: 56. ház; 11–12: 14. gödör; 13: 15. gödör

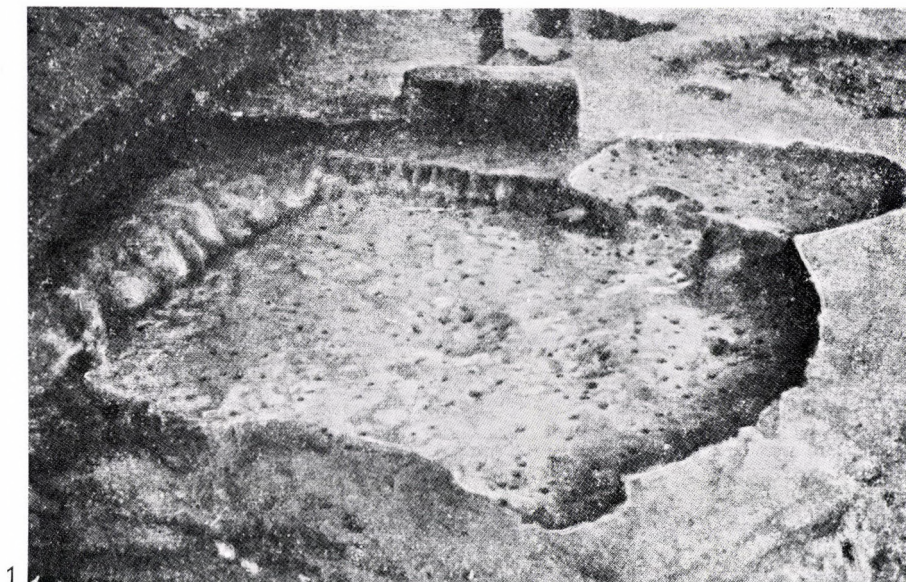
36. tábla. Árpád-kori keramika. 1: 16. gödör; 2–5: 17. gödör; 6–8: XVII. gödör

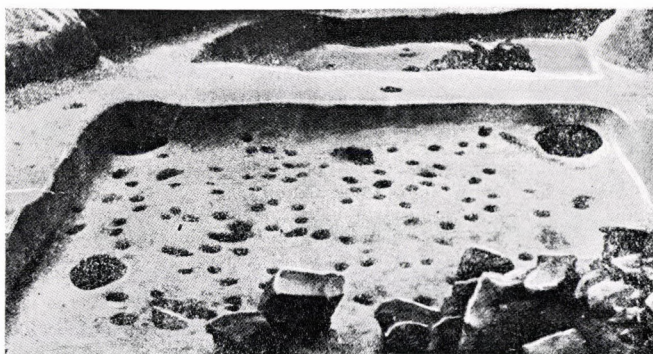
37. tábla. Árpád-kori keramika. 1–3: 18. gödör; 4–5: XVIII. gödör; 6–8: XIX. gödör;
10: 19. gödör; 9, 11–12: 20. gödör; 13: 21. gödör

38. tábla. Árpád-kori keramika. 1–2: I. gödör; 3–5: II. gödör; 6: III. gödör; 7–8: VI. gödör; 9–12: IX. gödör; 13: XII. gödör

1

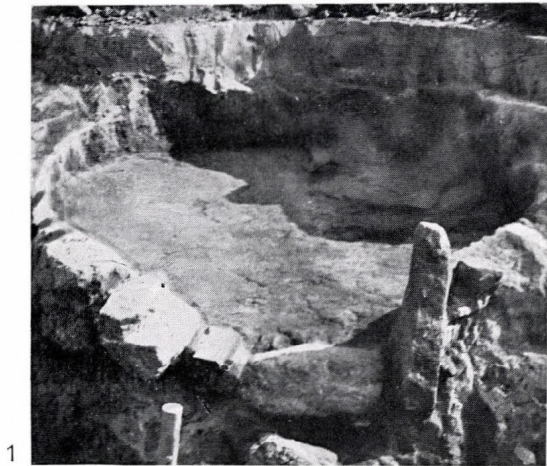

2 8

39. tábla. 1: Kazár yurt alapja, Szárkel (Sz. A. Pletneva után); 2: házrészlet és kőtűzhely a Korcsak 7. településéről (I. P. Ruszanova nyomán)

40. tábla. 1—8: Tuvai türk keramika (A. D. Graes nyomán)

1

2

3

4

5

6

41. tábla. Intercisa, római földkemencék az 1967. évi ásatásból. 1: 20; 2: 90; 3–4: 67; 5–6: 72. kemence

1

2

3

4

5

6

42. tábla. 1–2: Fadd, korai avar ház és kemence (1961); 3–4: Intercisa, a 61/1967. későrómai, földbevált ház; 5: Dunaújváros, a régi part a „nagy szakadékon” túl; 6: az avar falu helye (1967)

AWARISCHE SIEDLUNGEN AUS DEM 7. JAHRHUNDERT UND EIN UNGARISCHES DORF AUS DER ÁRPÁDENZEIT (11.—13. JH.) IN DUNAÚJVÁROS (ZUSAMMENFASSUNG)

Der Lagerbezirk und das Donauufer (früher Dunapentele—Öreghegy genannt) von Dunaújváros sind seit Anfang unseres Jahrhunderts ein bekannter und berühmter awarischer Fundort. Wegen seiner hervorragenden Bedeutung hat sich die Forschung schon mehrmals mit den reichen mittelawarischen Bestattungen einer Sippenoberhaupt-Familie¹ beschäftigt, aber oft auch über Funde aus dem sich weit ausbreitenden spätawarischen Gräberfeld² berichtet, welches Ende des vergangenen Jahrhunderts und in den ersten Jahrzehnten unseres Jahrhunderts Schatzgräbern zum Opfer fiel. Obwohl unverhofft, war es also doch nicht ganz überraschend, daß gerade an diesem Ort die erste zusammenhängende, weit ausgedehnte awarische Siedlung zum Vorschein kam. Was man jedoch nicht ahnen konnte, ist, daß am Öreghegy frühawarische, aus den ersten zwei Dritteln des 7. Jh. stammende Häuser zum Vorschein kamen. Die ungarische Völkerwanderungszeitforschung, die schon seit rund zwei Jahrzehnten auf das Auffinden awarischer Siedlungen wartet, rechnete fast vollzählig mit zu spätawarischen Gräberfeldern gehörenden Dörfern aus dem 8. Jh. So war es auch in Dunaújváros, wo man bis zu den Ausgrabungen 1966 auf dem Gebiet von Öreghegy nichts von geschlossenen frühawarischen Funden wußte.

Mit einem árpádenzeitlichen (11.—12. Jh.) Dorf wurde überhaupt nicht gerechnet. Die Entfernung vom Ort der 1966 aufgefundenen Häusergruppe bis zur Altstadt, dem einstigen Pentele, beträgt kaum anderthalb Kilometer. Die romanische Apsis der kleinen Kirche von Pentele, die sich auf dem Rácdomb über dem Dorf befindet, zeugt ebenso vom árpádenzeitlichen Ursprung, wie die 1951 in der Umgebung durchgeführten Sondierungen,³ in deren Verlauf aus Gruben und Häuserruinen árpádenzeitliche Keramik zum Vorschein kam. Die Rettungsgrabungen 1959/60 und 1962 an der südlichen Stadtgrenze erschlossen die árpádenzeitliche Kirche und einen Teil des Kirchhofs des verwüsteten Dorfes Csetény,⁴ von dem neuen Fundort insgesamt 2 km entfernt.

Der mehrere hundert Meter lange Streifen der Rettungsgrabungen vom Jahre 1966 am Donauufer

war früher nicht von den Bauarbeiten der neuen Stadt berührt worden, sein größerer Teil wurde auch in der letzten Zeit bewirtschaftet. Unzählige Male haben wir und auch andere Archäologen dieses Gelände begangen, aber niemals eine Siedlung andeutende Oberflächenspur (gebrannte Erdklumpen, Steine, typische Scherben) gefunden. Auch zwei sehr gute Luftaufnahmen sind von dem Gelände der Rettungsgrabungen gemacht worden, die eine im Jahre 1940,⁵ die zweite unmittelbar vor Beginn der Uferschutzarbeiten. Auf keiner kann man Verfärbungen bemerken, welche man — wenn auch nachträglich — mit der awarischen und ungarischen Siedlung in Zusammenhang hätte bringen können.

Es ist also offensichtlich, daß durch den jahrhundertelangen Wein- und Ackerbau die auffallenderen Spuren der Siedlung verschwanden, was sich damit erklären läßt, daß die aus halb in die Erde getieften Grubenhäusern bestehenden mittelalterlichen Siedlungen nur unbedeutende Oberflächenspuren hinterlassen. Ich glaube, man kann diese Tatsache verallgemeinern. Dies erklärt, warum Jahre hindurch die Geländebegehungen in der Nähe awarischer Gräberfelder erfolglos blieben. Wichtiger ist jedoch eine weitere Folgerung: Heute ist nicht mehr daran zu zweifeln, daß bestimmte Gesellschaftsschichten der Awaren einige Jahrzehnte nach ihrer Landnahme seßhafte Dörfer gebildet haben, was bedeutet, daß wir im ganzen Land mit solchen Dörfern rechnen können. Hoffentlich werden die hier veröffentlichten Angaben und Beobachtungen weitere Entdeckungen und Freilegungen awarenzeitlicher Siedlungen anregen.

*

Nachträglich haben wir erkannt, daß beide Siedlungen doch gewisse Vorspuren hatten. Das Museum von Székesfehérvár kaufte schon Anfang des Jahrhunderts einen von Öreghegy stammenden graufarbigem Krug mit Ausgußrohr⁶ (Taf. 10/8); ein von freier Hand hergestellter, grober, kleiner frühawarischer Topf und eine typische schlanke Bogenknochenplatte aus dem Hauzer-Acker, der an unser Gelände grenzt, hat das Nationalmuseum erworben.⁷ Während der Rettungsgrabungen des

Museums von Dunaújváros im Jahre 1966 kam — vom Gebäude L 17/c nach Westen, aus der „Aschengrube“ neben dem römischen Grab 704 — ein grauer, scheibengedrehter, verzierter frühawarischer Topf (Taf. 10/6) neben einem mit freier Hand hergestellten Napf (Taf. 10/7) zum Vorschein. Am nördlichen Ende des Gebäudes L 17/c, aus der „Grube“ neben dem römischen Grab 831 kam ein typisches frühawarisches schwarzes Gefäßbruchstück, am Rand mit Fingerdruckverzierung zum Vorschein (Taf. 9/3). In keinem der Fälle wurden die „Gruben“ freigelegt, so konnten ihre näheren Eigenschaften nicht bestimmt werden. Die erste kann eine Brand- oder Abfallgrube gewesen sein, die zweite eher ein in die Erde vertieftes Grubenhäus. Ihre Bedeutung ist unschätzbar, da allein sie uns über die westlich-nordwestliche Ausdehnung des später freigelegten frühawarischen Dorfes aufklären können. Das 1912 vom Hauzerschen Weinberg stammende bronzene Reliquiar-Kreuz⁸ (Taf. 33/1–2) stammt aus dem Gebiet des árpádenzeitlichen Dorfes.

Die Rettungsgrabungen im Jahre 1966

Die Freilegung des sehr bedeutenden Gelände-komplexes mußten wir unter Umständen durchführen, welche zahlreiche Beobachtungen erschweren bzw. unmöglich machten und bestimmte Zusammenhänge und viele auftauchende Fragen offenließen. Dessen ist sich keiner besser bewußt als der Verfasser dieser Zeilen selbst, darum betont er, daß die Ausgrabung des awarischen Dorfes nicht eine Freilegung im üblichen Sinne war, sondern eine fiebrige und hastige Rettungsgrabung.⁹

Für die „gesamte Freilegung“ der 440 m langen Grabungsflächen I–III bekamen wir die Zeitspanne zwischen 10. Oktober und 15. November als Termin gestellt.¹⁰

Die 120 m lange Fläche I mußten wir am 29. Oktober verlassen. Die mit fiebriger Schnelligkeit freigelegten Teile der Fläche II wurden am 11. November bis zum 260. Meter (zusammen mit dem vom 0-Punkt südlich liegenden Gebiet: 300 Meter) von den Baggern schon planiert, während einen Meter von ihnen die Freilegung noch im Gange war. Die Rettung der noch zu erschließenden 140 Meter erschien schon hoffnungslos, als um den 12. November Regen, Nebel, später Schneefall die Situation „retteten“; durch das feuchte Wetter versagte eine Maschine nach der anderen. Ohne diesen Zufall würden die schönsten und reichsten Funde des awarischen Dorfes jetzt unbeachtet auf dem Grund der Donau liegen.

Das im Durchschnitt 50 m breite, also ca. 22 000 m² große Gelände der Flächen I–III haben wir

in 46 Arbeitstagen freigelegt. Mit je sechs durchgearbeiteten Sonnabenden und Sonntagen haben wir fast zehn Tage Vorsprung und etwas Ruhe vor den Maschinen gewonnen.

Während der 46 Arbeitstage mußten wir 57 große Objekte (mit den ineinandergegrabenen awarischen und ungarischen Objekten zusammen 61), also Grubenhäuser und Backöfen, 49 Gruben, 41 Gräben verschiedener Richtung, 5 sogenannte Scherbenplätze und 1 Grab freilegen. Auf einen Arbeitstag entfielen also die Durchforschung eines 478 m² großen Geländes, das Ausgraben, das mit Hand durchgeführte völlige Freilegen, das Fotografieren, die Vermessung und Verkartung sowie die Zerlegung von 1,3 Objekten und einer Grube, das Verpacken der aus ihnen stammenden Funde sowie die laufende Führung der Aufzeichnungen. Dies alles in solchen Monaten, in denen es um vier, spätestens halb fünf Uhr schon dunkelt.

Unter diesen Verhältnissen, bei solch einem angestregten Arbeitstakt war es unmöglich, in komplizierteren Fällen viel zu grübeln, sämtliche Aufgaben zu verrichten, denen bei einer planmäßig geführten Freilegung Beachtung geschenkt werden muß. Von der Freilegung der Gräben mußten wir im Vornherein absehen, ihre Anlage haben wir nur im Querschnitt untersucht — wenn wir Zeit hatten. Auch von einem Teil der Gruben konnten wir keine ausführlichen Aufnahmezeichnungen anfertigen, ihre Angaben wurden in die Grabungspläne eingetragen. Vom Schlämmen der Füllerde der Grubenhäuser konnte keine Rede sein, so konnten wir die in der Erde eventuell verborgenen Getreidekörner auch nicht sammeln.

Die Bergung wurde vom ersten bis zum letzten Tag vom Direktor des Museums von Dunaújváros, Eszter B. Vágó, geleitet. Ihren Bemühungen sind die zur Ausgrabung nötigen materiellen Aufwendungen, die Sicherung der Arbeitskräfte und der Ausrüstung zu verdanken; sie hat fünfzig Tage lang die Arbeiten an Ort und Stelle geleitet und alle Tätigkeiten — von der Vermessung bis zur Verpackung — überprüft.

Die Funde

Bei der Beschreibung der Ausgrabungsergebnisse beschäftige ich mich zuerst mit den großen Objekten, in der Reihenfolge ihrer Freilegung. Am Beginn der Freilegung konnte oft nicht entschieden werden, was sich aus den Flecken herausbilden wird, darum bekamen sie die Bezeichnung „Objekt“.

Die Verteilung der Objekte (mit einigen Ergänzungen aus den Rettungsgrabungen der Jahre 1967 und 1970) ist folgende:

Awarische Wohnhäuser: 37	Árpádenzeitliche Wohn- häuser: 10
Awarische Wirtschafts- gebäude: 2	Árpádenzeitliche Wirt- schaftsgebäude: 3
Awarische Backöfen: 6	Árpádenzeitliche, frei- stehende Backöfen (Ofenkomplexe): 9
Awarische Objekte, zusammen: 45	Árpádenzeitliche Ob- jekte, zusammen: 22
Römischer Backofen: 1	
Sonstige, nicht genau be- stimmbare Objekte: 2	

Árpádenzeitliches Haus oder Backöfen über einem awarischen Objekt oder eingegraben: *in 5 Fällen!*

Nach den Objekten werden die Gruben, die Scherbenplätze, die Streufunde, die Gräben und schließlich, im Anhang, die 1967 freigelegten árpádenzeitlichen und die 1970 ausgegrabenen mittelawarischen Objekte behandelt. Die in Reihenfolge angeführten Grundrißzeichnungen befinden sich immer neben ihrer Beschreibung, weshalb ich mich nicht separat auf sie berufe.

Die Vermessungszeichnung der Objekte und Gruben wurde im Maßstab 1 : 20 angefertigt, der zusammenfassende Plan im Maßstab 1 : 100.

Wir haben das 10 m × 10 m-Koordinatensystem der Kartenaufnahme auf dem zusammenfassenden Plan angegeben. Die vertikale Einteilung reicht bis 40 m südlich und 400 m nördlich vom Bemessungsnulppunkt, die horizontale bis 50 m östlich vom Nulppunkt. Das Netzsystem ist beim Heraussuchen von einzelnen Objekten und bei der Kontrolle der Abmessungen von Nutzen; wir haben es hier bei der Beschreibung des Grabensystems verwendet.

Die awarische Siedlung

Beider nun folgenden Betrachtung der Siedlung von Dunaújváros ist folgendes zu beachten: 1. Wie schon erwähnt, handelte es sich nicht um eine planmäßige Freilegung, sondern die Siedlung wurde in zufälliger Fundrettung in stark beschädigtem Zustand ausgegraben. 2. Es gab und es wird auch keine Möglichkeit zu weiterer Forschung geben, wir haben also im heutigen Zustand keine vollständige Übersicht der Siedlung. 3. Die Siedlung ist in bezug auf Struktur, Hausformen und archäologisches Material die erste aus der awarischen Zeit.

Diese Umstände beschränken die vergleichenden Untersuchungen auf ein Minimum, die Betrachtungen in bezug auf die Struktur der Siedlung bleiben

hypothetisch, bis sie durch neue Entdeckungen anderer awarischer Siedlungen nicht erhärtet werden.

Charakter, Struktur und innere Ordnung der Siedlung

Ort der Siedlung ist ein — bis vor kurzem — von wasserumspülten Schluchten gegliedertes, fast 40 m hohes Lößplateau am Donauufer. Im Norden wird es durch die schon im spätrömischen Zeitalter bestandene „große Schlucht“ begrenzt. Unmittelbar auf der anderen Seite der Schlucht begann der spätrömische urchristliche Südostfriedhof von Intercisa, auf dessen Gebiet wir kein einziges awarisches Objekt fanden (Ausgrabungen im Jahre 1967). Abgesehen von der nahe zum südlichen Rand der großen Schlucht kleinen, frühkaiserzeitlichen Abfallgrube Nr. XX von den in der Awarzeit hierhergebrachten Steinen und einigen Scherben an der Oberfläche, kamen auch in der awarischen Siedlung keine römischen Objekte zum Vorschein.

Die Südgrenze der awarischen Siedlung war die zwischen 130—150 m befindliche „kleine Schlucht“ (auf dem großen Plan ist sie schon mit ihrer mit Maschinen durchgeführten Erweiterung angegeben). Von da aus nach Süden sind ein einziges awarisches Haus (28) und einige Abfallgruben zum Vorschein gekommen, von denen nur Nr. 3 sicher als awarisch bestimmt werden konnte. Da die Siedlung von Süden her nicht natürlich geschützt bzw. begrenzt war, wurde sie in der zweiten Periode ihres Bestehens mit einem von der kleinen Schlucht ausgehenden dreifachen Graben (zwischen dem 160 und 170 Meter) umgeben. Die beim 300. Meter liegende Schlucht teilt den Abschnitt am Donauufer der awarischen Siedlung in einen größeren südlichen und einen kleineren nördlichen Teil. Daß dieser Einschnitt schon im frühen Mittelalter bestand, wird von einem von Norden her hinein-führenden Graben bewiesen.¹¹

Von zwei Schluchten begrenzte, auf dem Plateau eines Flußufers erbauten Siedlungen waren für die kasarische Saltowo—Majazk-Kultur¹² charakteristisch, auch die Lage von Sarkel selbst ist so angeordnet.¹³ Ähnlich angelegte Siedlungen finden sich auch bei den Ostslawen.¹⁴

Die frühawarischen Häuser waren auf einem auch von der Natur geschütztem Gebiet verhältnismäßig dicht nebeneinander errichtet; ganz anders so bei der 300—400 m westlicheren mittelawarischen Siedlung. Die letztere bestand aus 50—100—150 m weit verstreuten gehöftähnlichen Häusern.

Die innere Struktur und die Chronologie der frühawarischen Siedlung konnte weder auf Grund der Haus- und Ofenformen, noch auf Grund des

Fundmaterials geklärt werden. Auf die chronologischen Unterschiede versuchten wir aus dem Nebeneinander unterschiedlich orientierter Häuser, in erster Linie aber aus dem Verhältnis zwischen den Häusern und den Gräben zu folgern.

Auf dem Gebiet der awarischen Siedlung sind zwei (evtl. drei) verschieden gerichtete Grabensysteme zu beobachten. Bei einem Teil der Häuser ist das mit der Donau parallel bzw. senkrechte System das frühere, da in einen Teil ihrer Gräben später Häuser gegraben wurden (z. B. Nr. 18 und 19) bzw. der bedeutende Teil der awarenzeitlichen Häuser nicht in dieses System passen.

Es ist zu beobachten, daß dem tektonischen Grabensystem hier und da lückenhafte Häuserreihen zugeordnet sind, in einigen Fällen begrenzen die Gräben die Grundstücke der reihengeordneten Häusern. Ausgezeichnete Beispiele dafür sind die Häuser 14 und 23. Bei anderen Gelegenheiten kamen innerhalb der Grabenvierecke keine Objekte zum Vorschein. Die so gewonnenen Angaben auf den Plan projizierend, die Gräben geringfügig vervollständigt, erhalten wir folgendes Bild: Plan IV/2).

Es ist anzunehmen, daß die frühe, reihengeordnete Siedlung nach einer bestimmten Zeit von ihren Bewohnern verlassen wurde. Nach einigen Jahren siedelten sich dort andere frühawarische Gruppen an. Das frühere Grabensystem wurde nicht benutzt und nicht ausgebessert. Den Unterschied können wir am besten auf dem Gebiet neben der nördlichen „großen Schlucht“ beobachten. Die Häuser der neuen Siedlung sind hier halbkreisförmig angeordnet, was trotz der nur teilweisen Freilegung auffällt. Obwohl die Anordnung der neuen Siedlung in der südlichen Hälfte bei weitem nicht so klar ist, kamen die tatsächlichen Beweise für ihre spätere Entstehung gerade von hier. Die Wohnhäuser 15 bis 18 und 20 stehen, mit von den früheren Häusern abweichender Orientierung, halbkreisförmig angeordnet; die Häuser 18 und 19 sind in den früheren Graben eingegraben. Der halbkreisförmigen Häuserreihe folgt der zur kleinen Schlucht parallel verlaufende Graben (— wenn dieser überhaupt awarenzeitlich ist, siehe weiter unten —) und zu diesem ordnet sich der die Siedlung von Süden her abschließende dreifache Graben bzw. die innerhalb des Grabens liegenden zwei weiteren Gräben an (Plan IV/3).

Die im Halb- oder Dreiviertelkreis angeordneten Häuser gemahnen an die Anordnung des Jurtenlagers — der Halbkreis ist nach Art der Ostnomaden nach Süden gerichtet —, das 19. Objekt könnte sogar der Rest einer Jurte sein (Taf. 21/2).

Wie sehr es auch die theoretischen Vorstellungen stört, ist die nach dem quadratischen Grabensystem ausgerichtete, reihenartige Ansiedlung frü-

heren Datums als die das Jurtenlager nachbildende Siedlungsform. Das Grabensystem konnte nicht durch offenstehende oder halb eingestürzte Gruben von nicht lange verlassenen Häusern geführt werden. Es ist auch nicht anzunehmen, daß der Gräben zuliebe die Häuserstellen aufgefüllt und zugestampft worden sind, da man sie nur ein oder zwei Meter weiter seitlich hätte führen müssen, um den Gruben auszuweichen. Ohne Weiteres ist jedoch vorstellbar, daß in die flachen, größtenteils mit Unkraut und Abfall verstopften Gräben tiefere Grubenhäuser eingegraben wurden. Wie wir im weiteren sehen werden, lehnt sich die durch das tektonische Grabensystem begrenzte Siedlung unmittelbar an osteuropäische und innerasiatische Vorbilder an, daher gibt es kein theoretisches Hindernis für eine frühere Datierung. Auch das nomadische Jurtenlager hat dort seinen Ursprung. In der ersten Hälfte des 7. Jh. sind jedoch noch awarische Hirten-Gruppen denkbar, die ihr erstes ständiges Winterlager nach dem Vorbild der Jurtenlager bauten. In der 2. (mittelawarischen) Gruppe des Gräberfeldes von Alattyán beachtete Ilona Kovrig auf das Jurtenlager hinweisende Erscheinungen aus dem letzten Drittel des 7. Jh.¹⁵

Die archäologischen Funde bieten keine große Unterstützung bei der Trennung der obigen zwei Perioden. Aus der ersten Periode stammen die Krüge mit Ausgußrohr, in der zweiten Periode sind die doppelkonischen Spinnwirteln häufiger. Die häufigeren Funde: die mit Wellenlinienbündeln verzierte graue, scheibengedrehte Keramik, die mit glattem und eingedrücktem Rand versehenen, mit freier Hand hergestellten Gefäße u. a. sind für beide Perioden gleich charakteristisch.

Ein bedeutender Zeitunterschied kann demzufolge zwischen ihnen nicht bestehen. Wir können uns also nicht sehr verschätzen, wenn wir, für eine Siedlungsperiode 20—25 Jahre ansetzend, das Bestehen der Siedlung auf 50—60 Jahre schätzen, eingerechnet die 5—10 Jahre, als die Siedlung verlassen war. Die Funde der Siedlung mit denen der frühawarischen Gräberfelder vergleichend, können wir den freigelegten Siedlungsteil grob auf die Zeitspanne zwischen 620—670 datieren.

Der größte Teil der Häuser wurde von seinen Bewohnern nach und nach verlassen. Sie räumten die Einrichtungen aus, zogen die dachtragenden Pfähle heraus, von den Feuerstellen hoben sie die größeren Steinplatten aus (12, 16, 17, 19, 25, 28, 29, 30, 34, 35, 40, 47, 49, 51, 53, 54, 55, 56, ebenso in der mittelawarischen Siedlung: 64, 65, 66). Es ist sehr wahrscheinlich, daß diese Häuser nicht gleichzeitig in Gebrauch standen. In bestimmten Zeitabschnitten wurden sie verlassen und neu errichtet.

Einige Häuser wollte man nur vorübergehend verlassen. Solche sind vor allem die Häuser Nr. 32, 37 und 38, alle aus der 2. Periode. Die sich vorübergehend entfernenden Bewohner haben zwar die wichtigsten transportierbaren Teile des Hauses auseinander- und mitgenommen, jedoch die leeren Öffnungen der herausgezogenen Stützpfähle mit großen flachen Steinen abgedeckt, wahrscheinlich, um die Pfähle leicht zurückstecken zu können. Tatsächlich haben wir den größeren Teil dieser Pfostenlöcher leer gefunden — die Bewohner konnten jedoch nicht mehr zurückkehren. Mit Steinplatten abgedeckte Pfostenlöcher kamen auch in den mittelawarischen Häusern 61 und 65 zum Vorschein.

Vielleicht zogen die Bewohner der Häuser 18, 26 und 39 nur vorübergehend weg; die zum neuen Aufbau der Öfen verwendbaren Steine waren in der auseinandergenommenen Feuerstelle gesammelt.

Plötzlich verlassene bewohnte Häuser waren Nr. 14, 42 und 43 (alle aus der 1. Periode) und das mittelawarische Haus Nr. 61. In diesen waren die Öfen in mehr oder weniger gut erhaltenem, verwendbarem Zustand geblieben; im Haus 42 lag der Topf noch in dem Ofen. Es ist also nicht ausgeschlossen, daß die erste Ansiedlung — genauso wie die zweite — durch eine Katastrophe oder durch ein unerwartetes Ereignis ihr Ende fand.

Wahrscheinlich geschahen beide Ereignisse im Sommer. In der 1. Periode waren — im freigelegten Teil — nur drei Häuser von Zurückgebliebenen bewohnt, in der zweiten Periode wollten die Bewohner in drei Häuser zurückziehen. Es ist anzunehmen, daß die anderen, wahrscheinlich nur im Winter verwendeten und bewohnten Grubenhäuser zur Zeit der Ereignisse verlassen bzw. unbewohnt waren.

Schutzgraben

Seit dem Neolithikum ist es ein allgemeiner Brauch, die Siedlungen mit Wällen und Gräben zu umgeben. Wir können nur aus den Resten des zwischen dem 150.–160. Meter befindlichen, insgesamt 5 m breiten dreifachen Grabens auf die Umwallung des awarischen Dorfes schließen. Da Häuser des früheren Dorfes (Nr. 28.) in südlicher Richtung auch außerhalb des Schutzgrabens zum Vorschein kamen, ist offensichtlich, daß der dreifache Graben das spätere awarische Dorf umschloß. Darauf weist auch die bogenförmige, der Jurtensiedlung entsprechende Form.

Das asiatische-hunnische Iwolga gorodischtsche¹⁶ bzw. das bulgarische Tigaschewo gorodischtsche¹⁷ sind von einem drei- bis vierfachen Grabensystem

umgeben, es handelt sich bei ihnen jedoch um viel breitere und tiefere Gräben. Ein Kreiswall schützte auch die meisten Siedlungen vom Saltowo-Majazk-Typ.¹⁸

Der das spätere awarische Dorf umgebende dreifache Graben mochte nicht so sehr eine Wehranlage gewesen sein, vielmehr sollte er verhindern, daß sich die Tiere aus der Siedlung verlaufen.

Die Gräben

Gräben und Grabensysteme kamen im awarischen und im ungarischen Dorf gleichwohl zum Vorschein, deshalb stehen ihre Fragen teilweise miteinander im Zusammenhang. Allgemein: die awarischen Gräben sind schmaler und haben einen abgerundeten Boden, die ungarischen haben einen breiteren und im allgemeinen einen doppelkanalartigen Schnitt.

Trotz seiner Lückenhaftigkeit gehörte das am besten deutbare, zusammenhängende Grabensystem zur 1. frühawarischen Periode. Die mehr oder weniger großen Grabenvierecke umgaben deutlich Häuser bzw. Grundstücke (darauf Jurten?) (Plan IV/2). Genau dasselbe trifft für die das mittelawarische Haus 65 (1970) umgebenden Gräben zu; das in der Richtung vom frühawarischen abweichende Grabennetz begrenzt hier das Haus und das dazugehörige leere Gelände (Abb. 2).

Es ist nicht klar, ob zum 2. frühawarischen Dorf ein innerer Graben gehörte, denn einige zum früheren tektonischen Grabensystem nicht passende Grabenreste schließen sich auch dem zweiten Dorf nicht an; das Objekt Nr. 19 entstand gerade über einem solchen „schrägen“ Graben. Es ist höchstwahrscheinlich, daß die vom tektonischem Grabensystem um 45 Grad abweichenden, in ihren Resten auf dem ganzen Gelände der awarischen Siedlung auffindbaren Gräben ein noch früheres tektonisches Grabensystem darstellen (Plan IV/1). Dahin könnte die eigentümliche Zeltgrube, Objekt 27, gehören (Taf. 22/2).

Die von Westen nach Osten verlaufenden Gräben des auf uns überbliebenen tektonischen Grabensystems nehmen öfter bei Häusern ihren Ausgang (13, 25, 27, 20/B, 48 und vielleicht 56?), sie hatten also in Richtung der Donau auch eine wasserableitende Funktion.

Für die ost- und mitteleuropäischen germanischen und slawischen Dörfer, Ansiedlungen aus dem 6.–11. Jh. war ein inneres Grabensystem nicht charakteristisch.¹⁹ Das System der die Siedlung innen gliedernden Gräben geht auf die innerasiatischen Hunnen zurück. Im schon erwähnten Iwolga gorodischtsche umgibt ein tektonisches

Grabensystem die Häuser oder Häusergruppen.²⁰ Eine besonders gute Parallele des awarischen Grabensystems ist das übereinander geschichtete Grabensystem von wolga-bulgarischen Tigaschewo gorodischtsche.²¹ Der Entdecker Fedorow-Davidow fand die freigelegten Gräben (Abb. 3) so ungewöhnlich, daß er die ganze Ansiedlung für einen „Heiligenbezirk“ hielt; auf die diesbezüglichen Schwierigkeiten hat schon István Méri hingewiesen.²² Die Gräben von Tigaschewo umgaben tatsächlich in die Erde vertiefte Häuser, Feuerstellen und Gruben, dies wird — über die Objekte hinaus — auch von den Funden bestätigt. Die zwei nacheinander entstandenen Grabensysteme von Tigaschewo schneiden sich übrigens genauso wie man es in Dunaújváros annehmen kann.

Es ist eigenartig, daß für die frühmittelalterlichen Siedlungen auf dem europäischen Kontinent die Gräben nicht charakteristisch sind, in den angelsächsischen Ansiedlungen des 8.—11. Jh. sowie in den anglo-normannischen des 11.—13. Jh. hingegen um so häufiger vorkommen. Nur einige Beispiele von vielen: In den Siedlungen Thetford (5.—11. Jh.),²³ Little Paxton (8.—11. Jh.)²⁴ und Northolt Manor (11. Jh.)²⁵ kamen dem awarischen Dorf von Dunaújváros verblüffend ähnliche, oft aufeinander geschichtete, aus schmalen Gräben bestehende Grabennetze zum Vorschein; innerhalb der Grabenvierecke befanden sich Häuser, Öfen, Gruben und Speicher. Von den späteren Beispielen aus dem 11.—13. Jh. sind Brome²⁶ und Tresmorn²⁷ als gute Parallelen zu nennen. Die voneinander weit entfernten, doch zu gleicher Zeit existierenden angelsächsischen und wolga-bulgarischen Beispiele machen darauf aufmerksam, daß wir es hier in erster Linie mit der Wirtschaft und mit den Eigentumsformen in Verbindung stehenden konvergenten Erscheinungen zu tun haben. Darauf weist auch der Umstand hin, daß das durch Gräben unterteilte Dorf für die ungarischen Ansiedlungen im 10.—13. Jh. allgemein charakteristisch ist.

Die Rolle der frühen ungarischen dörflichen Gräben hat István Méri zusammenfassend dargestellt.²⁸ Schon eingehends macht er darauf aufmerksam, daß die Gräben diejenigen Siedlungsreste sind, „die in Zukunft helfen werden, um die Struktur eines Teiles der Dörfer klarer zu erkennen“.²⁹ Seine Vermutung wurde vom Grabensystem des awarischen Dorfes bestätigt. Die Ausgrabungen ungarischer Dörfer aus dem Mittelalter haben meistens leider nur die Zusammengehörigkeit von einem Haus und ein oder zwei näher oder weiter entfernten Gräben bewiesen,³⁰ die Ausgestaltung eines aus Vierecken bestehenden, zusammenhängenden Grabensystems ist nur von den Ausgrabungen Gyula Lászlós in Csongrád—Felgyő bekannt.³¹

Die Ergebnisse der Ausgrabungen des árpádenzeitlichen ungarischen Dorfes Hetény (Chotín) sind die ersten, an denen wir das System der Gräben studieren konnten.³² Das Grabensystem von Hetény ähnelt im Charakter zwar dem frühawarischen Grabennetz von Dunaújváros, weicht jedoch in zwei wesentlichen Punkten von diesem ab: die Gräben gehen nie von den Häusern aus, und die Vierecke schließen nie die Häuser ein, sondern große, unbebaute Gelände. Trotz der Lückenhaftigkeit können wir genau dasselbe bei dem árpádenzeitlichen Grabensystem von Dunaújváros feststellen (Plan IV/4a).

Man kann also in den awarischen und ungarischen Grabensystemen nicht ohne weiteres die gleiche Bestimmung sehen. I. Méri hält die Meinung der Veröffentlichender der Siedlung von Hetény, daß nämlich die Gräben Reste des wasserableitenden Systems von auf sumpfigem Gebiet liegenden Dörfern sind,³³ für nicht genügend begründet. Auf dem 40 m hohen Lößufer von Dunaújváros war die Ableitung des Wasser nie notwendig. Auch die Beobachtung von Méri ist richtig, daß sie keine Reste von Bewässerungsanlagen sein können,³⁴ da das Gefälle der Hochebene von Dunaújváros mehrere Meter beträgt. Mit Recht rechnet er damit, daß ein Teil der Gräben auch eine wassersammelnde oder wasserableitende Rolle hatte; das beweisen die von den Häusern des awarischen Dorfes ausgehenden Gräben. Seine ausschlaggebende Beobachtung ist jedoch, daß „die Gräben mit der Siedlungsanordnung in Zusammenhang standen“³⁵ in erster Linie „können wir im Zusammenhang mit der Viehzucht den Gebrauch solcher Gräben annehmen“.³⁶

Uns auf die Beobachtungen von Dunaújváros stützend und uns auf die angelsächsischen Parallelen berufend, möchten wir seine Meinung in bezug auf die Eigentumsverhältnisse vervollständigen. Die mit Gräben umgrenzten Häuser sprechen ebenso wenig für Gemeineigentum, sondern für Privateigentum, wie die mit Gräben umgebenen größeren „leeren“ Gebiete. Je ein Grabenviereck war der Ansiedlungsplatz, das Grundstück, einer unter der Führung eines Familienoberhauptes stehenden Familie (bei mehreren Häusern handelte es sich um eine Großfamilie), die „leeren“ Vierecke waren der Platz für die Einfriedung des überwinterten Viehs, des Futters und Heus usw. Im Gegensatz zu den slawischen und germanischen Dorfgemeinschaften, die bis ins Mittelalter gelebt haben, spiegeln sie auf der sich sehr früh herausbildenden Viehhaltung, näher auf Viehbesitz, beruhende Verhältnisse des privaten bzw. familiären Privateigentums oder -besitzes nomadischen Ursprungs (Weideland usw.) wider. Deshalb findet man dieses Phänomen bei den Awaren ebenso

wie bei den Bulgaren und Ungarn und tritt bei den angelsächsischen Völkern gleichzeitig mit dem Wort *farm* (Privatwirtschaft) in Erscheinung.³⁷

An Hand der Siedlung von Dunaújváros kommen wir zu der überraschenden Schlußfolgerung, daß die Familien-bzw. Großfamilien-Eigentumsverhältnisse bei den frühen Awaren auffallend entwickelt waren, auf alle Fälle fortgeschrittener und komplizierter als die der Ungarn von Hetény oder Dunaújváros. Das ist angesichts der großen awarischen Raubzüge Ende des 6. bis Anfang 7. Jh. gewiß keine zufällige Erscheinung. Auch in den Eigentumsverhältnissen sich widerspiegelnde feudale Züge konnten wir bei der Analyse gleichaltriger frühawarischer Gräberfelder ebenso beobachten.³⁸

Auch darin hat I. Méri recht, daß die Gräben „einen engeren Kontakt zwischen Einwohnern und Gebiet andeuten“. Die Ergänzung, daß wir daher „nicht eine kurze, vorübergehende, sondern eine ständige Niederlassung annehmen müssen“,³⁹ möchte ich in bezug auf die Awaren des 7. Jh. so modifizieren, daß die Absicht vorhanden war, die inneren und äußeren politischen Verhältnisse jedoch die Herausbildung der ständigen Ansiedlungen mehrfach verhinderte.

Die Häuser

Die zeitgenössische Forschung überschätzt etwas unverständlicherweise die Bedeutung der in die Erde gegrabenen Häuser Mittel- und Osteuropas, sie mißt ihnen ethnische Bedeutung zu und betrachtet sie als Beweis der in Richtung des Feudalismus weisenden höheren Ackerbau-Lebensform, behandelt die Tatsache, daß sich die Öfen im Haus befanden, als epochemachende Neuerung usw. In Wahrheit waren es armselige Wohngruben, die mit den südosteuropäischen neolithischen oder bronzezeitlichen, fast neuzeitlichen Niveau aufweisenden, geweißten Bauernhäusern gar nicht zu vergleichen sind.

Das Grubenhaus diente in Osteuropa schon im Neolithikum und in der Bronzezeit als Schutz vor Kälte,⁴⁰ der Ofen bzw. der Herd wurde eben deshalb in das Innere des Hauses verlegt; die frühmittelalterlichen Analogien hängen also ebenfalls mit den Witterungsverhältnissen zusammen. Als die Griechen das nördliche Ufergebiet des Schwarzen Meeres kolonisierten, haben sie, bevor sie ihre Städte errichteten, im 6.—7. Jh. v. u. Z. auf der Insel Beresány in verblüffend ähnlichen Grubenhäusern — örtlichen Ursprungs — überwintert.⁴¹

Mit dem Kälterwerden des europäischen Klimas in der Römerzeit zogen sich die nordischen Barbarenvölker in halb in die Erde gegrabene Häuser zurück. Die Dächer der Häuser wurden von 2,

4 oder 6 in die Erde versenkten Pfählen getragen. Bei den germanischen Stämmen gab es im allgemeinen im Inneren der Grubenhäuser noch keine Feuerstelle, sie heizten mit heißen Steinen und Dampf. Das ist das sog. „germanische“ Haus, welches bis zum zweiten Drittel des 6. Jh. auf weiten Landstrichen Europas zu finden ist,⁴² unter anderem auch im Karpatenbecken.⁴³ In der zweiten Hälfte des 6. Jh. verbreitete sich auf nicht minder großem Gebiet der Typ des „osteuropäischen“ oder „slawischen“ Hauses, was in keiner Beziehung als das Ergebnis irgendeiner kulturellen Entwicklung zu betrachten ist. In den Grubenhäusern befindet sich nur darum ein Herd, da es immer kälter wurde. Es handelt sich hier eher um eine Rückentwicklung: Man hat eine stinkige, rauchige Grube vor sich, in der oft Mensch und Tier zusammengepfercht hausten. Es ist derselbe Typus, in dem die Völker der zweiten Welle der Völkerwanderung der östlichen Völker — das gemeine Volk der Awaren, Slawen und Ungarn — im Karpatenraum bis ins 12.—13. Jh. hinein hausten.

Der Name „slawisches Haus“ rührt wahrscheinlich daher, daß sich sein Gebrauch gleichzeitig mit dem geschichtlich und archäologisch bewiesenen Vordringen der westslawischen Stämme in Mitteleuropa verbreitete (auf dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik, Polens, ČSSR), und gleichzeitig auch bei den ostslawischen Stämmen zur allgemeinen Erscheinung wurde.⁴⁴ Es sei sofort bemerkt, daß die sich im 6. und 7. Jh. im klimatisch vorteilhaften Gebiet des Byzantinischen Reiches auf der Balkanhalbinsel niederlassenden südslawischen Stämme in ihrer neuen Heimat nicht solche Grubenhäuser bauten; offensichtlich bewohnten sie die geeigneteren spätantiken Dörfer, Gehöfte, Villen und später die Städte.

Also hatte dieser Haustypus nicht einmal bei den slawischen Stämmen allgemeine ethnische Bedeutung, um so weniger, da er im Mittelalter auch auf deutschem Gebiet allgemein wurde. In Tilleda, im freigelegten Gelände um die Pfalz der sächsischen Könige, sind auch solche in die Erde gegrabene Häuser zum Vorschein gekommen, die sich ohne große Schwierigkeit von den früheren germanischen Grubenhäusern ableiten lassen; oft befindet sich in einer Ecke des Grubenhauses ein aus Steinen errichteter Ofen. Ihr Freileger sieht es nicht als erwiesen, daß der Haustyp mit Steinofen slawischen Ursprungs ist.⁴⁵ Die Konstruktion einiger Grubenhäuser von Tilleda und ihre Öfen⁴⁶ sind den awarischen Häusern von Dunaújváros sehr ähnlich. Tatsache ist jedoch, daß wir die Mehrzahl der bis jetzt freigelegten und veröffentlichten Grubenhäuser mit Ofen, in Begleitung von typischem slawischen archäologischen Fundmaterial, aus geschichtlich und sprachwissenschaftlich

beweisbar slawischem Gebiet kennen. In diesem Sinne, jedoch *nur* in diesem Sinne sind sie eine slawische archäologische Erscheinung.

Die angeblich niedrige Kulturstufe, die „nomadische“ Lebensweise der „Wanderhirten“ der sich im Karpatenbecken ansiedelnden awarischen und anderen östlichen Völker möchte ein Teil der Forscher damit „beweisen“, daß diese nicht in ständigen Siedlungen lebten, ja nicht einmal das Bedürfnis dazu verspürten. Demzufolge konnten sie auch die Grundelemente des Ackerbaus nicht kennen, diese Arbeit wäre von der unter ihrer Herrschaft stehenden verschiedenartigen Bevölkerung verrichtet worden. Die über der „ortsansässigen Masse“ regierende dünne Herrscherschicht, „Gefolgschaft“, sei das tatsächliche Awarentum gewesen usw.

Diese und ähnliche Theorien waren auch bisher nicht wissenschaftlich begründet, denn die auf ehemaligem awarischen Gebiet dicht nebeneinanderliegenden, viele Hunderte oder Tausende von Gräbern aufweisenden großen awarischen Gräberfelder mit charakteristischer „nomadischer“ archäologischer Kultur, Jahrhunderte hindurch verwendet, sprachen eindeutig für die Ausgestaltung ständiger Winterquartiere. Die Tatsache, daß die meisten östlichen Hirtenvölker im Frühmittelalter bereits mehr oder weniger stabile Winterquartiere hatten, wo auch — akzessorische Landwirtschaft betrieben wurde, ist durch schriftliche Quellen belegt. Ein eklatanter Beweis dafür ist die auf dem zentralen Gebiet des ehemaligen Awarereiches 1966 zum Vorschein gekommene große awarische Siedlung.

Die awarischen Häuser sind ohne Ausnahme individuelle bzw. Familienbehausungen. Ihre einheitlichen Grundelemente sind schwer zu bestimmen, schon darum, da sie die ersten ihrer Art sind.

Gemeinsame Merkmale (Taf. 19–25):

a) Im allgemeinen unregelmäßig viereckige oder ovale Grube mit etwas abgerundeten Ecken (13, 14, 16, 17, 19, 30, 32, 35, 38, 42, 43, 44, 49, 51, 53, 54, 56, 57, 64, 65, 66).

b) An den zwei Enden der Längsachse eingegrabene, die Pfetten tragende Gabelpfähle. In 24 Häusern waren die tiefsten und größten Pfahllöcher so angelegt; 11 von diesen hatten gar keine andere Stütze (12, 13, 14, 32, 38, 40, 47, 48, 56, 65, 66). In 7 Häusern war neben den zwei Hauptträgern, wahrscheinlich zur Unterstützung, noch ein dritter in der schmalen Achse, im allgemeinen nicht ganz am Rand der Grube, angebracht (16, 25, 29, 30, 35, 37, 64). In Haus Nr. 26 befanden sich am Ende der Achse vier Pfahllöcher.

In einigen Fällen kamen zu den zwei Hauptstützen noch Pfähle in den gegenüberliegenden Ecken des Hauses; diese hatten wahrscheinlich

auch nur eine aushelfende Funktion (15, 49, 51, 54, 55). In einigen Häusern kamen neben der Hauswand rundherum in mehr oder weniger gleichmäßigen Abständen 7 bis 8 Pfahllöcher zum Vorschein, eine Variante davon ist auch das Haus Nr. 23. In 6 Fällen hatten die Häuser kein Hauptstützen-Pfahlsystem, obwohl im Boden viele kleinere und größere Pfahllöcher gefunden werden konnten (28, 34, 42, 43, 44, 61). Hierher gehörten auch die Objekte 19 und 27. Beim Haus Nr. 49 befanden sich die Pfahllöcher nicht an der Seite, sondern im Inneren des Hauses.

c) Oft erscheinen neben den Hausecken Vorratsgruben (15, 18, 28, 39, 55).

d) Besonders charakteristisch sind die Spuren der in den Boden der Häuser eingehauenen vielen kleinen Stangen bzw. Pfähle (Taf. 24).

e) Der Boden einiger Häuser wurde mehrmals nacheinander mit Lehm bestrichen und festgestampft, die gesamte Dicke der Böden kann 5–15 cm erreichen. Nach dem Öffnen der Böden solcher Häuser waren in einigen Fällen im Untergrund sehr viele Pfahllöcher zu sehen. Auf diese Frage werden wir später noch zurückkommen (Taf. 24).

f) Die Öfen sind zu jeder Zeit aus Stein — in Dunaújváros aus römischen Abfallsteinen und Ziegeln — in einer Ecke des Hauses errichtet worden, mit wenigen Ausnahmen in der nordöstlichen Ecke, nur in vier Fällen in der nordwestlichen. Nur die Öfen der Häuser 14, 42, 43, 44 und 61 sind mehr oder weniger in ihrer Ganzheit erhalten geblieben, sie sind aus viereckig verlegten, großen Steinen gebaut (Taf. 20/3–4; Taf. 23; Taf. 24/1–4). Die Öfen der Häuser Nr. 18, 26 und 34 pflegt man als selbständigen Typ zu betrachten (aus Steinen gebaute Brandstätten). Wir halten sie für einen auseinandergenommenen Ofen.

Gemeinsame Merkmale mit den „osteuropäischen“ bzw. „slawischen“ Grubenhäusern — über den allgemeinen Charakter hinausgehend — finden wir nur zwei: sie waren halb in die Erde vertieft und ihre Öfen waren aus Stein.

Genau dasselbe, oft nicht einmal das, können wir von den gemeinsamen Zügen der slawischen Häuser sagen. Im mustergültig freigelegten und publizierten Nowotroizkoje gorodischtsche wurden z. B. neben den Hausmauern 5 bis 6 gleich große Pfostenlöcher gefunden, das Innere der Grubenhäuser war mit Holz verkleidet, als Feuerstelle diente ein Lehmofen.⁴⁷ Die Häuser von Oposchna gorodischtsche⁴⁸ und von Ripnew, Siedlung II⁴⁹ waren ebensolcher Art. Die diesen im Charakter sehr ähnlichen Hausdächer von Lug, Siedlung I und II, wurden von 6 bis 8 Pfählen getragen, neben den viereckigen Feuerstellen sind hier auch die hufeisenförmigen sehr verbreitet.⁵⁰ Anderenorts findet man

wiederum ausgezeichnete Beispiele der viereckigen Steinöfen, jedoch in den Häusern befand sich dann kein einziges eingegrabenes Pfostenloch.⁵¹ Für die frühen ostslawischen Siedlungen, z. B. in Kortschak⁵² oder Makarowa⁵³ waren hufeisenförmige Steinöfen in den Grubenhäusern, die den awarischen sehr ähnelten, charakteristisch. Die Form der Steinöfen ist in den Häusern mit 6 Pfählen oft nicht feststellbar.⁵⁴ Wir könnten die Reihe der Häuser mit unregelmäßig viereckiger Form und quadratischen Steinöfen,⁵⁵ die wiederum eine ganz andere Dachkonstruktion aufweisen,⁵⁶ noch fortsetzen.

Was die frühesten westslawischen Siedlungen anbelangt: In Dessau—Mosigkau⁵⁷ oder Březno⁵⁸ erinnert zwar der Charakter einzelner Häuser an einige awarische Häuser, bei ihrer Mehrzahl findet man jedoch eine ganz andere Pfahlkonstruktion vor, vom Unterschied der Gesamtheit der Siedlungen ganz zu schweigen. Die Grubenhäuser des mährischen Staré Město⁵⁹ ähneln den awarischen nur noch in kleinen Details, und so weiter.

Den wesentlichen Zusammenhang muß man also nicht in der Form, der Konstruktion der Häuser, sondern in den durch die Witterungsverhältnisse bestimmten Lebensbedingungen suchen. Um diese Feststellung zu untermauern, wollen wir einige nichtslawische Beispiele betrachten.

In Innerasien, bei den Hiung-nus, kamen schon in den Jahrhunderten vor unserer Zeitrechnung aus in die Erde gegrabenen Häusern bestehende Dörfer vor. Die sich in regelmäßiger Ordnung aneinanderreihenden Grubenhäuser von Iwolga gorodischtsche waren halb in die Erde vertieft, das Dach ruhte auf Pfählen, in der nordöstlichen (!) Ecke befand sich der Steinofen (!), und oft schloß sich dem Haus eine Vorratsgrube an.⁶⁰

Die Kasaren und Petschenegen verwendeten diesen Haustyp zu gleicher Zeit wie die Awaren. Ihre Jurten stellten sie auch oft über runde oder unregelmäßige Gruben auf, die Feuerstelle lag natürlich in der Mitte.⁶¹ In Sarkel wohnten aber die ärmeren Volksschichten wiederum in Wohngruben; in der einen Ecke befand sich ein viereckiger oder hufeisenförmiger Steinofen.⁶² Solche Grubenhäuser sind für die ganze Saltowo—Majazk-Kultur charakteristisch.⁶³

Auch die Bewohner der bulgarischen Dörfer um Bolgary waren gezwungen, sich in die Erde zu verkriechen. In ihren Grubenhäusern wurden in der Ecke gleicherweise Lehm- und Steinöfen gefunden, es kommen aber auch Grubenhäuser ohne Feuerstelle vor.⁶⁴ Im 8. bis 9. Jh. erschien auch bei den Donau-Bulgaren das halb in die Erde gegrabene Haus, mit meist 5 bis 6 Pfählen am Grubenrand bzw. an der Ecke und aus Stein erbauten viereckigen oder hufeisenförmigen Öfen.⁶⁵ Eine Variante des „osteuropäischen“ Haustyps

ist schließlich das im 10.—12. Jh. verbreitete Grubenhaus der ungarischen Dörfer.⁶⁶ In den an Stein armen Gegenden wurden die Backöfen nicht aus Stein gebaut, sondern in die Erde gegraben, was so volkstümlich wurde, daß solche Heizgruben auch in den an Stein reicheren Gebieten (Dunaújváros-Intercisa) Verbreitung fanden. Wir können aber auch viereckige sowie hufeisenförmige Steinöfen antreffen.

Unsere Untersuchungen zusammenfassend: Wir konnten feststellen, daß die besten Parallelen der awarischen Häuser die kasarischen und ungarischen Häuser sind, die letzteren leider eher aus späterer Zeit. Nach dem Grundriß und dem Foto der Jurte von Sarkel⁶⁷ kann man annehmen, daß das sich von allen anderen Bauten unterscheidende Objekt Nr. 19 aus Dunaújváros vielleicht der Boden einer Jurte war. Wir können sogar über manchen Gruben (28, 34, 42, 43, 44, 61) eine Jurte oder ein zeltähnliches Dach vermuten, nämlich überall dort, wo keine Hauptstützen zum Vorschein kamen. Wir wissen nicht, ob es zufällig oder gesetzmäßig ist, daß in erster Linie in den Häusern ohne Pfahlkonstruktion unter dem festgestampften, mit Schlamm geglätteten Boden viele hundert 5 bis 15 cm tiefe Stangenlöcher zum Vorschein kamen. Viele Forscher bezweifeln, daß diese Löcher von Menschenhand herrühren; sie halten sie für Gänge von Nagetieren. Bei der übereifrigen Säuberung könnten ja tatsächlich einige Zieselhöhlen mitgerechnet worden sein, und doch erscheint diese einfache Lösung zweifelhaft. Wenn es tatsächlich Gänge von Tieren sind, warum findet man sie dann nicht unter den Fußböden der Nachbarhäuser? Warum kamen dann bei den Ausgrabungen der Siedlung und des Gräberfelds auf demselben Lößplateau keine ähnlichen von Höhlengängen durchlöcherten Gebiete zum Vorschein? Wie ist es möglich, daß in den Pfahllöchern Glasscherben sowie Fragmente von Spinnwirteln, Perlen und Messern zum Vorschein kamen? Was erklärt, warum sich in ebensogroßer Zahl Pfahllöcher im Boden der schon erwähnten kasarischen Jurte⁶⁸ (Taf. 39/1) befanden? Vielleicht ist es ebenso kein Zufall, daß sie auch in den Böden einiger Grubenhäuser mit Pfahlkonstruktion gefunden werden konnten (13, 15, 17, 18, 55). Die Häuser Nr. 6 und 7 der Siedlung VII. des frühen slawischen Kortschak aus dem 6.—7. Jh., das sich auf dem Gebiet von Schitomir befindet, weisen nicht nur in bezug auf die Steinöfen, sondern auch hinsichtlich des durchlöcherten Bodens⁶⁹ eine überraschende Verwandtschaft (Taf. 39/2) mit einigen Häusern von Dunaújváros auf. Statt zu zweifeln, sollte man lieber die Lösung suchen, in erster Linie auf der Grundlage von ethnographischen Parallelen.

Eine Menge von Pfahl- und Stangenlöchern befand sich auch im Boden des eigentümlich geformten Objektes Nr. 27. Die Feuerstelle war in der Mitte aufgestellt. Angesichts der Form vermuten wir, es mit einem aus drei Teilen bestehenden zeltähnlichen Bau zu tun zu haben.

Über den Ursprung des halb in die Erde vertieften Haustyps mit Steinofen

Auf die in der Einleitung gestellte Frage zurückkommend: Wir glauben nicht, daß der besprochene Haustyp von einem einzigen Volk entwickelt und dann von den Nachbarvölkern übernommen worden wäre. Das Eingraben der Wohnstätte und das Anlegen der Feuerstelle in ihrem Innenraum sind Folgen der Klimaveränderung. In den vergangenen Jahren ist in Ungarn ausschlaggebendes Beweismaterial zum Vorschein gekommen, wonach die Klimaveränderung an der Wende des 4. zum 5. Jh. eintrat; und zur selben Zeit sind auch die halb in die Erde versenkten und im Innern mit Feuerstelle und Ofen ausgestatteten Grubenhäuser entstanden.

In Tiszaeszlár-Bashalom, in der Großen Ungarischen Tiefebene, legte Julia Kovalovszky sechs spätkaiserzeitliche, in die Erde getiefte Grubenhäuser⁷⁰ frei, welche „in vielen Beziehungen den Grubenhäusern der árpádenzeitlichen Dörfer ähnlich sind. Abmessungen und Tiefe sind im allgemeinen identisch. Auch darin gleichen sie sich, daß sich in jedem Wohnhaus ein Backofen befindet. Auch die Backöfen sind einem bekannten Typus aus den Häusern der árpádenzeitlichen Dörfer ähnlich; sie befinden sich in der ausgehöhlten Wand, sie haben alle Lehmstrichböden“.⁷¹ Hinsichtlich der Dachkonstruktion unterscheiden sich die Häuser jedoch wesentlich: In den kaiserzeitlichen Häusern kamen die Pfahllöcher an den Ecken zum Vorschein. In den Grubenhäusern und den dazugehörigen Gruben wurden für Ende des 4., Anfang des 5. Jh. typische kaiserzeitliche Keramik vom Alföld-Typus gefunden, Hinterlassenschaften der späten Sarmaten oder eines anderen Barbarenvolkes.

In derselben Zeit erschienen auch in Pannonien die ersten in die Erde vertieften Grubenhäuser mit Steinofen. 1967 haben wir gemeinsam mit Eszter B. Vágó zwischen spätrömischen steinfundamentierten Häusern mit Lehmfußboden überraschenderweise drei in die Erde gegrabene Häuser in der dem Castrum von Intercisa benachbarten äußeren Siedlung freigelegt. Alle drei sind den späteren awarischen Häusern sehr ähnlich.⁷²

Beim Grubenhaus 61/1967 waren die in die Erde gegrabenen Löcher des Gabelpfahls an den zwei Enden der Längsachse zu sehen; der Eingang

befand sich an der Südseite, auf dem Boden kamen Pfahl- und Pflocklöcher zum Vorschein, in der nordöstlichen Ecke war ein viereckiger, aus römischen Steinen errichteter Ofen eingebaut (Abb. 4; Taf. 42/3–4).

Die Nordseite wurde leider durch eine spätere Grube zum Teil zerstört. Das Grubenhaus 62/1967 war in den Abmessungen und der Konstruktion dem vorherigen ähnlich, auf die auseinandergenommene Feuerstelle in der nordwestlichen Ecke weisen nur die Brandspuren hin (Abb. 5). Im Grubenhaus 64/1967 fehlten die Spuren der Stützpfähle, der Ofen aus Stein war zerstört, jedoch die an awarische Häuser erinnernde Vorratsgrube schloß sich dem Haus an (Abb. 6). *In allen drei Häusern legte man viel spätrömisches Fundmaterial frei*, ohne auf völkerwanderungszeitliche Völker hinweisende Funde oder Spuren anzutreffen. Die Häuser können nicht später als auf die Wende vom 4. zum 5. Jh. datiert werden.

Wie lange die sich im barbarischen Zustand befindende provinzialrömische Einwohnerschaft von Intercisa ähnliche Grubenhäuser baute, darauf werden nur die zukünftigen Forschungen Antwort geben können. Eines ist jedoch sicher, daß nämlich den awarischen Häusern sehr ähnliche Wohngruben mit Steinofen schon seit dem 4. Jh. am selben Ort gebaut und benützt worden waren. Ihr Entstehen muß man mit der Notwendigkeit und der örtlichen provinzialrömischen Bevölkerung in Zusammenhang bringen. Es ist nicht ausgeschlossen, aber auch nicht zu beweisen, daß sich die im 6.–7. Jh. ansiedelnde awarische Bevölkerung bei der Ausgestaltung des Haustyps auch auf örtliche provinzialrömische Traditionen stützte. Wir denken dabei nicht an ein unmittelbares Zusammentreffen der Awaren und der Provinzbevölkerung in Intercisa, sondern an die Vermittlerrolle der im 6.–7. Jh. im Inneren des Landes archäologisch nachweisbaren provinzialrömischen Restbevölkerung.⁷³

Ein interessanter Vergleich bietet sich zwischen unserer Siedlung und der eponymen Siedlung der rumänischen Dridu-Kultur. Lage und Aufbau von Dridu sind anders, es gibt auch keine Gräben. Die Grubenhäuser erinnern nur zum Teil an die unsrigen, entweder gab es keine Pfahlkonstruktion oder die das Dach tragenden Stützen waren in den Ecken der Häuser angebracht.⁷⁴ Übrigens wurde der größte Teil der Häuser von den Bewohnern verlassen, sie hinterließen ebensolche Reste von auseinandergenommenen Steinöfen wie die Awaren.⁷⁵

Beide Arten der Feuerstellen und Öfen gleichen sich aber auf überraschende Weise. In den bei der Zerstörung von Dridu eingestürzten Häusern kamen viereckige Steinöfen zum Vorschein, und

außerhalb der Häuser waren alle Typen der freistehenden awarischen Backöfen zu finden.⁷⁶ (Vgl. das folgende Kapitel.)

E. Zaharia, beweist mit reichen Argumenten, daß sich Dridu und seine Kultur von allen zeitgenössischen slawischen Kulturen unterscheidet. Sie unterstreicht den spätrömischen Ursprung der Backöfen und Öfen, die römisch-byzantinischen bzw. örtlichen Wurzeln der Keramik.⁷⁷ — Es ist nicht unser Ziel, uns in die Diskussion über den „dako-romanischen“ bzw. über den südlichen, „bulgarisch-slawischen“ Ursprung der Dridu-Kultur einzuschalten, da über die als zweifellos anzusehenden bulgarischen Einflüsse auf die Keramik hinaus, die übrigen Elemente ebenso in der Spätantike bzw. der byzantinischen Kultur des Balkans verwurzelt sein können, wie auch in der kaum nachweisbaren örtlichen „antiken Tradition“ von Moldau und Muntenien.

In der Herkunft der Häuser, Öfen aus Stein und freistehenden Backöfen der Awaren von Dunaújváros spielten die hinter den frühmittelalterlichen neuen ethnischen Verhältnissen stehenden antiken Traditionen ebenfalls eine beachtliche Rolle.

*

Die Entwicklung der frühmittelalterlichen, halb in die Erde vertieften Häuser kann heute in Ungarn fast lückenlos verfolgt werden. Die römischen und barbarischen Vorläufer aus dem 4.—6. Jh. ohne Feuerstelle bzw. mit Stein- oder Erdöfen, wurden soeben besprochen. Die frühawarischen Häuser der ersten zwei Drittel des 7. Jh. bzw. die mittelawarischen Häuser des letzten Drittels sind hier veröffentlicht. Das auf den Beginn des 8. Jh. datierbare spätarawische Haus — das erste awarenzeitliche Gebäude — hat Otto Trogmayer ausgegraben und veröffentlicht.⁷⁸ Aus dem auf Grund der Angaben von Trogmayer korrigierten Grundriß des in Csongrád—Bokros freigelegten Grubenhauses (Abb. 7) — ist ersichtlich, daß es zum Typ mit zwei Pfählen als Hauptstützen gehört. Den Platz der auseinandergenommenen Feuerstelle können wir in der nördlichen Ecke des Raumes leider nur vermuten.

Die slawischen und ungarischen Grubenhäuser aus dem 9. und 10. Jh. aus Zalavár kennen wir nur aus den Beobachtungen und Aufzeichnungen István Méris.⁷⁹ Auf Grund eines gut datierbaren verzierten Knochenkammes können wir mit großer Wahrscheinlichkeit annehmen, daß der in Csákvár freigelegte, viereckige Grubenhausrest mit Steinofen (Abb. 8) aus dem Ende des 9. Jh. stammt.⁸⁰ István Méri grub eine Reihe von Häusern aus dem 10. Jh. in Visegrád—Várkert aus.⁸¹ Die in Várpalota—Szénhely freigelegten ungarischen Gruben-

häuser aus dem 10. Jh. haben zwei Pfahl-Hauptstützen.⁸² Wahrscheinlich gelangte der sich in Osteuropa im 7.—9. Jh. herausbildende⁸³ und für die Häuser von Várpalota charakteristische hufeisenförmige Steinofen (Abb. 9, 10) erstmals zur Zeit der ungarischen Landnahme nach Pannonien. Vorerst wissen wir nichts ähnliches von einem anderen ungarischen Fundort, jedoch die in großer Zahl in der Füllerde der Häuser gefundenen Pferdeknochen deuten auf ungarisches Volkstum.

Die weitere Entwicklung der ungarischen Grubenhäuser können wir an den árpádenzeitlichen Häusern mit Erdöfen verfolgen.

Die Öfen

Bei den Ausgrabungen im Jahre 1966 kamen — mit einer einzigen Ausnahme — in den freistehenden Backöfen keine awarischen Scherben zum Vorschein; die mit árpádenzeitlichen Funden datierten Backöfen wurden oft in den Gruben awarischer Häuser oder auf im Gebiet des árpádenzeitlichen Dorfes gefunden. Auf Grund dieser Tatsache haben wir alle bei den Ausgrabungen gefundenen, in die Erde eingegrabenen Backöfen auf die Árpádenzeit angesetzt.

1970 kamen auf dem Gelände der mittelawarischen Siedlung mit awarischen Scherben datierte, den obigen sehr ähnliche freistehende Backöfen zum Vorschein (Objekte Nr. 62 und 63). Das wirft nicht nur erneut die Frage nach dem Ursprung der Backöfen auf, sondern auch die Möglichkeit, daß ein Teil der 1966 freigelegten Backöfen aus der Awarenzeit stammt.

István Méri erwähnt, daß in Visegrád—Várkert-dűlő, in der Nähe eines römischen Wachturms, freistehende Backöfen aus dem 3. Jh. zum Vorschein kamen.⁸⁴ Dies wird durch die Ausgrabungen in Intercisa bestätigt: Objekte Nr. 20/1967, 67/1967, 72/1967 und 90/1967 sind runde in die Erde gegrabene Backöfen mit Lehm Boden, die auf das 3. bis 4. Jh. datiert werden können. (Mehrere ähnliche wurden auch 1970 gefunden.) Höchstens die größeren Ausmaße unterscheiden sie von ihren awarischen und ungarischen Nachfolgern (Taf. 41/1—6).

In derselben Zeit erschienen bei der römerzeitlichen Bevölkerung der Tiefebene in die Erde vertiefte, freistehende Backöfen von genau derselben Struktur; Méri erwähnt die von Tiszalök-Rázompusztá,⁸⁵ und Julia Kovalszky veröffentlichte sogar den aus Bashalom.⁸⁶

Da die spätrömischen Erdöfen sogar in den Details (runder Boden mit Lehmestrich, mit Steinen verkleidete Öffnung, Form der Feuergrube) denen aus dem 13. Jh. gleichen, ist es unbestreitbar, daß man es hier wiederum nicht

mit irgendeiner ethnischen Eigentümlichkeit, sondern, wie Méri schreibt, mit einer aus „Erfahrung und Brauch“⁸⁷ entstandenen Einrichtung zu tun hat.

Auf die weitere Verbreitung der Erdöfen wies schon Méri hin, obwohl die von ihm zitierten polnischen und altrussischen Beispiele nicht ganz überzeugend sind; er selbst bedauert, daß ihre Beschreibungen lückenhaft, ihre Zeichnungen zu skizzenhaft sind.⁸⁸

Die geradlinige Weiterentwicklung ist mehr für das mittlere und untere Donaugebiet bezeichnend. In der Nähe der — im Zusammenhang mit den viereckigen Steinöfen schon weiter oben erwähnten — Siedlung Popina-Kaleta bei Silistra kamen zu unseren Typen gehörende eingestürzte Backöfen hervor.⁸⁹ Wir finden ihre genauen Parallelen in großer Zahl in der namengebenden Siedlung der rumänischen Dridu-Kultur.⁹⁰ Die Veröffentlicherin, E. Zaharia, führt unter anderem die Backöfentypen auf „dako-romanische“ Ursprünge aus dem 5. Jh. zurück.

Es ist also sehr wahrscheinlich, daß die archäologisch seit dem 7. Jh. wieder nachweisbaren, in die Erde gegrabenen freistehenden Backöfen von der awarenzeitlichen Bevölkerung im Donaugebiet kennengelernt wurden.

Auf Grund der Beobachtungen vom Jahre 1970, die Backöfen vom Jahre 1966 revidierend, finden sich zwischen ihnen wirklich solche, deren árpádenzeitliche Datierung sehr zweifelhaft ist.

Ein solcher ist der auf dem Gebiet des awarenischen Dorfes liegende Backofen Nr. 33, dessen Feueröffnung mit römischen Steinen ausgemauert ist und dessen Funde früh- und spä awarenische Scherben waren (Taf. 4/1–2, Taf. 29/7–8). Zweifelhafte Alters ist der abgeschnittene Backofen Nr. 46; die in seiner Fläche gefundenen groben awarenischen Scherben könnten ihn ebensogut datieren, wie die árpádenzeitlichen Kesselränder.

Nicht nur der Ort seines Vorkommens, sondern auch seine Struktur weist den Backofen Nr. 50 in die awarenische Zeit.

Seine Öffnung wurde aus römischen Steinen und Ziegeln gemauert. Noch bedeutender ist die vom Backofen ausgehende Rauchabzugsöffnung. Eine solche wurde bis jetzt bei árpádenzeitlichen Backöfen meines Wissens nach noch nie beobachtet, ist aber an dem römischen Backofen Nr. 72/1967 aus Intercisa zu finden. Seine Heizgrube ist ebenfalls von ungewohnter Gestalt. Datierende Funde stehen aus.

Schließlich ist auch der Backofen Nr. 52 auf die Awarenzeit anzusetzen. Sein Unterteil wurde mit Steinen und Schotter fundamentierte, dafür gibt es weder bei den von Dunaújváros noch bei anderen árpádenzeitlichen Backöfen Beispiele. Zugleich ist der Boden des mittel awarenischen Backofens Nr.

62/1 mit römischem Ziegelbruch fundamentierte, auch die weiter oben erwähnten römischen Backöfen haben Fundamente aus Stein und Ziegelstein. (Steinfundamentierte Backöfen kennen wir auch aus Dridu⁹¹, die leider von Funden nicht datiert wurden.)

Auf Grund alldessen ist es sehr wahrscheinlich, daß die Backöfen Nr. 33, 50 und 52 zu der früh awarenischen Siedlung gehörten.

Das Grab

Seit den Untersuchungen von Lajos Bartucz⁹² behaupten unsere Anthropologen einstimmig, daß die Anzahl der Kinder- und Säuglingsgräber der großen awarenischen Gräberfelder weit unter der Kindersterblichkeitsrate bleibt, die für die Zeit der Völkerwanderung angenommen werden kann. Die Proportion der Kinder- und Erwachsenengräber entspricht also nicht der Wirklichkeit. Bartucz nahm an, daß die Archäologen die schwachen Kinderknochen „vergraben“, was jedoch unglaublich ist. Neuerdings taucht die Annahme auf, daß die vor vollendetem ersten Lebensjahr verstorbenen Säuglinge nicht auf den gemeinschaftlichen Gräberfeldern, sondern anderswo, vielleicht in der Siedlung, beerdigt worden sind.

Das awarenische Säuglingsgrab eines Mädchens von Dunaújváros ist das erste, welches diese Annahme erhärtet. Es ist einige Meter von dem Haus Nr. 15 entfernt, in der Nähe der in die Erde vertieften awarenischen Feuerstelle Nr. 36, hervorgekommen, unmittelbar am Rand des bewohnten Gebietes. Offensichtlich war es nicht das einzige in der Siedlung, einfachere Bestattungen könnten sich in den von den Maschinen abgetragenen Humus- und Subhumusschichten befunden haben. Unser Grab verfügte über eine besondere Tiefe, deswegen ist es erhalten geblieben. Auf die Besonderheiten der Bestattung zeigen die die Grabgrube quer abschließenden Bretter; obwohl ich bemerken möchte, daß der Löß von Dunaújváros die Holzreste von der Römerzeit an besonders ausgezeichnet bewahrt, also diese Ausnahme könnte in anderen Gräberfeldern die Regel sein. Bei den verschiedenen Völkern Mittelasiens war Jahrhunderte hindurch das mit Brettern bedeckte Grab allgemein gebraucht, besonders oft ist es bei den Türken, den Zeitgenossen der Awaren, vorzufinden.⁹³

Auf die besondere Art des Grabes deutet noch hin, daß es ausgeraubt wurde, was aus den in der Mitte aufgewühlten Brettern und aus dem lückenhaften und teils durchstöberten Skelett hervorgeht. Das methodische Ausrauben der reichen früh awarenischen Gräber wurde schon früher als gesetzmäßig erkannt.⁹⁴

Von den Beigaben sind die Augenperlen aus Glas bedeutend (Taf. 33/3). Dieser Perlentyp erscheint, nach den einheitlichen Beobachtungen der Forscher, mit den Awaren im Karpatenbecken und ist bis ungefähr 670 für die frühawarischen Frauengräber bezeichnend, bzw. dies ist ihr fast ausschließlicher Perlentyp.⁹⁵ Das genaue Gegenstück der in dem Grab gefundenen Augenperle (blau auf dunklem Grund) ist aus dem awarischen Grubenhaus Nr. 17 (Taf. 33/7) zum Vorschein gekommen, sie ist also unbedingt mit der Siedlung gleichaltrig.

Die Keramik

Das Zeitalter der Häuser von Dunaújváros und das Ethnikum, dessen Vertreter die Siedlung bewohnten, wird in erster Linie durch die Keramik bestimmbar.

Wir beschäftigen uns jetzt nicht mit solchen Theorien, welche aus „prinzipiellen“ Überlegungen verneinen, daß die türkischen Völker der eurasischen Steppen die Keramik kannten und benützten bzw. über eigene Töpfer verfügten. In der letzten Zusammenfassung dieser Frage⁹⁶ wiesen wir darauf hin, daß diese Theorien auf Unkenntnis oder falscher Kenntnis des archäologischen Materials basieren und heute nur mehr als wissenschaftsgeschichtliche Kuriositäten gelten. Auch solche Theorien verdienen nunmehr wenig Aufmerksamkeit, welche den „örtlichen“ Ursprung von Form und Technik der awarenzeitlichen Keramik zu beweisen versuchen, und die deren Wurzeln auf latent weiterlebende sarmatische oder gar thrakisch-dakische Werkstatttraditionen zurückführen.

Man kann feststellen, daß diese Theorien — mit den in der Einführung erwähnten „theoretischen“ Überlegungen zusammen — im allgemeinen auf lückenhafter Forschung beruhen.

Da die Töpferei der der awarischen Landnahme vorangehenden Jahrzehnte bis etwa 1960 unpubliziert und unbekannt war, fehlt ihr Vorhandensein und ihre Rolle in allen Theorien. Die Veröffentlichung der Produkte der gepidischen Gefäßherstellung⁹⁷ zog eine scharfe Grenzlinie zwischen der römischen barbarischen und frühawarischen Töpferei im Theißgebiet. Vorläufig kann von der langobardischen Keramik in Pannonien nicht dasselbe gesagt werden, die sich zwischen die provinzialrömischen Gefäßherstellung und die awarische eingekleidet hatte und von deren Funden kaum ein Zehntel veröffentlicht ist.⁹⁸ Die methodischen Ausgrabungen der letzten anderthalb Jahrzehnte⁹⁹ brachten reiches langobardisches keramisches Material zum Vorschein (bis jetzt etwa 120 Gefäße), das uns erlaubt, schon jetzt Lehren daraus zu ziehen.

Die grob auf die Zeit zwischen 500 und 568 datierbaren veröffentlichten und unveröffentlichten 500 Stück spätgepidischen und langobardischen (mit der Hand hergestellten und scheibengedrehten) Gefäße stellen mit ihren eigenartigen Formen, Material, Farben, Technik, eingekerbten, einglätteten und Stempelverzierungen (von den letzteren sind 41 St. gepidisch, 31 St. langobardisch) einen solchen selbständigen Keramik-Horizont dar, welcher zu den früheren und späteren Epochen nur eine sehr lockere oder überhaupt keine Verbindung aufweist. Das neue Fundmaterial hat also die Annahme, daß die awarenzeitliche Töpferei unmittelbar in der örtlichen römischen barbarischen Technik verwurzelt sei, zusammen mit all den Begriffen, welche davon abgeleitet wurden (wie z. B. „Theiß-“ und „Donaukeramik“), widerlegt.

Von den Scheinproblemen ist heute ein einziges wirkliches Problem geblieben: Die Auswirkungen der provinzialrömischen oder provinzialbarbarischen Töpferei Pannoniens.

Vor ihrem Einzug in Pannonien legten die Langobarden nördlich der Donau zu fast 90% mit freier Hand geformte, früheisenzeitlichen Charakter aufweisende Gefäße in die Gräber. Diese im Charakter urzeitliche Keramik brachten sie auch auf römisches Gebiet mit, daneben bekam jedoch sehr schnell die an die spätrömische Technik erinnernde scheibengedrehte graue Keramik, unter Verwendung provinzialrömischer (gestempelter) und frühvölkerwanderungszeitlicher barbarischer (geglätteter) Verzierung, das Übergewicht. Der örtliche Einfluß Pannoniens ist bis zum Jahre 568 solchen Grades, daß die Langobarden in Italien schon mit der neuen Töpferei erscheinen.¹⁰⁰

Nach der Besetzung von Pannonia Secunda (536) erstarken die provinzialrömischen Einflüsse bei den Gepiden sprunghaft, von da an treten massenhaft die mit der langobardischen Keramik Pannoniens enge Verwandtschaft aufweisenden grauen gestempelten Gefäße und andere gemeinsame Formen auf. Die vor 568 aus südpannonischem Gebiet ausstrahlenden Einflüsse dürften auf Grund des bisherigen als bewiesen gelten.¹⁰¹ Es bleibt jedoch nach wie vor problematisch, wie diese latenten provinzialrömischen Fundamente zur Geltung kommen, bzw. ob sie nach dem großen gepidischen Zusammenbruch in den Jahren 567/68, nach dem Abzug der Langobarden und mit ihnen der Provinzbewohner und gepidischen Restgruppen und nach der Landnahme der Awaren, die das Überhandnehmen zahlreicher neuer ethnischer Gruppen bedeutete, überhaupt zur Geltung kamen.

Es ist unbestreitbar, daß in einigen frühawarischen Gräberfeldern in Pannonien verstreut Gefäßformen und Verzierungen (z. B. Stempelmuster)

erscheinen,¹⁰² welche an die Werke der provinzial-germanischen Töpferei vor 568 erinnern. Unmittelbare Zusammenhänge der Formen, Technik oder Ornamente konnte man jedoch bis jetzt zwischen der germanischen und frühawarischen Töpferei in keinem einzigen Fall beweisen. Ein Grund hierfür ist darin zu suchen, daß wir das früheste awarische Fundmaterial aus der Zeit zwischen 568 und 600, die archäologischen Spuren der den ständigen Winterquartieren und der dazu gehörenden Gräberfelder vorangegangenen Generation sozusagen überhaupt nicht kennen. Bis jetzt fehlen also die verbindenden Fäden.

Die Frage ist aber, ob solche Fäden überhaupt vorhanden waren, da der *größere Teil* der 568 vorangegangenen Gefäßformen in der awarischen Zeit nicht weiter verfolgt werden kann; ich selbst meine auch in der Technik der zwei Keramik-Strata einen großen Unterschied erkennen zu dürfen. Die bei den Awaren des 7. Jh. auffallenden, „provinzialrömischen“ Charakter aufweisenden Gefäße können wir auch durch andere Einflüsse erklären, etwa durch die der ausgesiedelten Bewohner von Sirmium (nach 582). Die frühawarische graue Keramik muß nicht um jeden Preis auf örtliche Einflüsse zurückgeführt werden, und von der Töpferei der benachbarten germanischen Stämme kann man sie nicht ableiten.

Scheibengedrehte graue Keramik. Aus neun awarischen Häusern kamen verzierte Bruchstücke von hellen, taubengraufarbigem, gut geschlammten und scheibengedrehten dünnwandigen Gefäßen (Häuser Nr. 12, 18, 25, 30, 34, 39, 55, 56 und 57) zum Vorschein. Außer dem verzierten Streifen wurden Rand-, Seiten- und Bodenbruchstücke derselben Keramik noch in zehn weiteren Häusern (15, 16, 19, 20, 33, 35, 42, 49, 53, 54) und in einer awarischen Grube (Nr. 3) gefunden; auch als Streufunde kamen sie vor (Objekt Nr. 7). *Diese Gefäße wurden allgemein benutzt:* Sie sind insgesamt für zwanzig frühe awarenzeitliche Objekte bezeichnend (Taf. 28–29).

Aus den Bruchstücken können wir auf zwei Formen schließen. Die eine repräsentiert das aus der Grube neben dem römischen Grab 704 geborgene Gefäß (Taf. 30/2). Es ist ein mehr oder weniger großer *Topf mit eiförmigem Körper* und sich verjüngendem Hals. Die andere Form ist durch ein früher offenbar in einer ähnlichen Grube gefundenes Gefäß mit beschädigtem Rand vertreten (Taf. 10/8); ein massiger gedrungener *Krug mit Ausgußrohr*, mit kräftig betontem Rand (Taf. 30/1).

Auf Grund der Bruchstücke können wir bei der Verzierung der grauen Keramik vier Varianten unterscheiden:

a) mit einem kammähnlichen Werkzeug kräftig, tief eingeritzte Wellenlinienbündel: Häuser 12 (Taf. 1/1), 18 (Taf. 1/19), 39 (Taf. 4/18) und 55 (Taf. 7/12).

b) auf einem breiteren oder schmalen Streifen ähnliche, feine, dichte Wellenlinienbündel: Häuser 22 (Taf. 2/2–3), 30 (Taf. 3/1, 4), 55 (Taf. 7/11), 57 (Taf. 8/1–2) und der in Öreghegy gefundene Krug (Taf. 10/8).

c) in breiteren oder schmalen Streifen eingezogene parallele gerade Streifenbündel: Häuser 25 (Taf. 2/8), 56 (Taf. 7/15), 57 (Taf. 8/3) und aus der Grube neben dem Grab 704 (Taf. 10/6).

d) Gerad- und Wellenlinienbündel zusammen: Häuser 20 (Taf. 2/2–3), 30 (Taf. 3/1), 57 (Taf. 8/1–2) und der Krug mit Ausgußrohr (Taf. 10/8).

Die verschiedenen Formen und Verzierungen kommen auch gemeinsam vor (z. B. im Haus 30 und 57), sie sind also *gleichaltrig*.

Diesselbe graue Keramik finden wir in ungeohnt reicher Fülle in dem frühawarenzeitlichen Abschnitt des großflächigen Friedhofes von Mezőfalva,¹⁰³ der einige Kilometer von Dunaújváros entfernt, freigelegt wurde; ca. 30–35 unbeschädigte Exemplare kamen aus den Gräbern hervor. In ebenfalls auffallend hoher Anzahl finden wir in Mezőfalva alle anderen scheibengedrehten und mit freier Hand angefertigten Gefäßtypen, die für die Siedlung von Dunaújváros bezeichnend sind. Die graue Keramik kommt in erheblicher Anzahl in anderen frühawarischen Friedhöfen des Komitats Fejér vor: in Csákbérny,¹⁰⁴ Előszállás–Öreghegy,¹⁰⁵ aber genauso war sie auch für frühawarische Gräberfelder anderer Gebiete bezeichnend.¹⁰⁶ *Die Gefäße der Siedlung und der Gräberfelder der angrenzenden Gebiete stimmen also überein.*

Mit der frühawarischen grauen Keramik beschäftigte sich unlängst D. Bialekova zusammenfassend, so daß wir von Berufungen auf frühere Forschungen absehen können. Die hervorragende Forscherin betont einleitend, daß ihre Arbeit ausschließlich auf publiziertem Material beruht, so daß ihre Ergebnisse als Arbeitshypothesen anzusehen sind.¹⁰⁷

Bei der ausgezeichneten Beschreibung der grauen Keramik unterscheidet Bialekova fünf Typen: I. Gefäße mit Ausgußrohr, II. Amphoren, III. Krüge, IV. Feldflaschen, V. Töpfe. Typ II ist in der Praxis vernachlässigbar (1%), Typ I (41%) und Typ V (32%) hingegen überwiegen; so verhält es sich auch in der Siedlung von Dunaújváros.

Bialekova stellt fest, daß die graue Keramik ausschließlich für „die Frühphase der Gräberfelder“ (also für die frühawarischen Gräberfelder) bezeichnend ist; sie kommt weder mit gegossenen Gürtelverzierungen noch mit den Funden der mittelawarischen Epoche vor. Auf Grund der mit

byzantinischen Münzen gut datierten frühawarischen Gräber wurde die graue Keramik im ersten und zweiten Drittel des 7. Jh. hergestellt und benutzt, aus dem letzten Drittel des 7. Jh. kennen wir sie nicht mehr.¹⁰⁸ Dasselbe bekräftigt die früh- und mittelawarische Siedlung von Dunaújváros. Die Datierung von Bialekova ist überzeugend und kann als endgültig angesehen werden.

Im Weiteren werden ihre Ergebnisse durch die sich auf die Literatur stützende Datensammlung bestimmt; sie konnte dem Material der großen frühawarischen Gräberfelder von Ungarn nicht Rechnung tragen. Sie nennt und kartographiert, nach Typen geordnet sowie in Komplexen insgesamt 56 graue Gefäße aus 22 Fundstellen, etwa ein Viertel oder Fünftel des tatsächlichen Fundbestandes. So kommt sie zu der Folgerung, daß die graue Keramik im frühawarischen Nachlaß eine „Ausnahmeerscheinung“ ist, und daß sie nur in 4,6% der publizierten Gräber vorkommt.¹⁰⁹ In Wirklichkeit ist in den frühen Teilen einiger nicht publizierter awarischer Gräberfelder aus Westungarn (z. B. Mezőfalva) die graue Keramik für 25–30% der Gräber bezeichnend! Ein noch ausgeprägteres Bild bot die Siedlung von Dunaújváros. Aus den 26 Häusern, die frühawarische Funde enthielten, kamen in 19 (!) graue Gefäße vor, in je einem Haushalt nicht selten auf 2–3 Gefäße hinweisende Bruchstücke. Das bedeutet, daß *in mehr als zwei Dritteln der Haushalte die graue Keramik alltägliches* Gebrauchsgeschirr darstellte. 56 graue Scherben machen 9% der in der Siedlung gefundenen 624 Gefäßscherben aus. *Die hohe Prozentzahl fällt bei der Frage nach dem Ursprung der grauen Keramik entscheidend ins Gewicht.* Zur selben Zeit, da ich diese Arbeit schreibe, bearbeitet Gyula Rosner seine Dissertation über die graue Keramik der Awarzeit. Rosner sammelte aus 85 Fundstellen 264, also fast 3- bis 4mal soviel Gefäße¹¹⁰ wie Bialekova. Er kam hinsichtlich der Verbreitung, der Lage der Schwerpunkte (Werkstätten) sowie in der Frage nach dem Ursprung zum Teil zu anderen Ergebnissen, genauso wie früher Éva Garam bei der Aufarbeitung der spätawarenzeitlichen gelben Keramik.¹¹¹ Ich möchte hier die Ergebnisse nicht vorwegnehmen, jedoch ergaben sich in Verbindung mit dem Ursprung der grauen Keramik einige Gesichtspunkte, auf welche die Kenntnis des Materials von Dunaújváros aufmerksam machte. Bialekova ging — genauso wie vorher sämtliche ungarische und ausländische Forscher — davon aus, daß die awarische graue Keramik ein vernachlässigbares Kuriosum darstellt. Wir haben gesehen, daß die Siedlung von Dunaújváros genau das Gegenteil beweist. Dieses „Kuriosum“ kann aus zwei verschiedenen Quellen das frühawarische archäologische Material be-

reichern: aus provinzialrömischen Traditionen (hierzu rechnet auch die gepidische und langobardische Töpferei), oder in der Form von ausländischen, italisch-langobardischen, fränkischen und alamannischen Einflüssen; auch eventuelle balkanische byzantinische Einwirkungen sind nicht ausgeschlossen. Diese Vermutung wird scheinbar noch dadurch unterstützt, daß Krüge mit Außgußrohr auch aus gepidischen und langobardischen Gräbern vor 568 zum Vorschein kamen. Bestimmte Varianten mit Wellenlinien- oder eingestempelter Verzierung sind auch für die fränkische und alamannische Keramik des 7. Jh. charakteristisch. Die Forschung hält die frühen awarischen grauen irdenen Feldflaschen im allgemeinen für eindeutig westlichen (fränkischen, alamannischen) Ursprungs. Aus der westlichen Verwandtschaft der zwei Typen und aus der Wellenlinienverzierung schließt Bialekova — und bei weitem nicht nur sie — darauf, daß die graue Keramik im allgemeinen von fremden Meistern hergestellt oder aus fremden Gebieten hergebracht wurde. Sie hält sie für Ware der italisch-langobardischen, fränkischen und bayrischen Händler oder für die Arbeit einiger unter den Awaren angesiedelten germanischen Töpfer.¹¹²

Seit der in großer Anzahl in der Siedlung von Dunaújváros gefundenen grauen Gefäße sowie der Materialsammlung von Rosner ist diese Erklärung nicht mehr ausreichend. Schon darum nicht, da die *im ganzen frühawarischen Siedlungsgebiet verbreitete* graue Keramik weder in den Siedlungen noch in den Gräberfeldern von den die frühawarische Keramik darstellenden übrigen Gefäßen östlichen Ursprungs zu trennen ist. Auch die von Bialekova mit 14% angesetzten Feldflaschen sind keine Ausnahme, da sie z. B. auch im frühawarischen Gräberfeld von Dunaújváros—Simonyi-dűlő¹¹³ vorkommen, die hier angesiedelten Awaren benutzten also alle bedeutenderen Formen.

Wir können es der in der Forschung seit Jahren eingewurzelten westlichen Anschauung zuschreiben, — es reicht, die von Bialekova zusammengestellten „Vorläufer“ und „Parallelen“ zu überschauen, auf die man sich schon seit Jahrzehnten beruft —, daß Bialekova (die mit der Aufklärung des mittelasiatischen Ursprungs der spätawarischen gelben Keramik eine bahnbrechende Arbeit leistete), nicht bemerkte, daß die Wurzeln der grauen Keramik anderthalb Jahrhunderte früher zur selben Stelle zurückreichen, obwohl István Erdélyi schon 1966 auf die „südrussischen“ Vorläufer der „spätawarischen“ — in Wirklichkeit und in der Mehrzahl jedoch frühawarischen — Feldflaschen hinwies, obwohl er sie auch mit den spätömischen Überlieferungen in Pannonien für vereinbar hielt.¹¹⁴

Tatsächlich sind alle Varianten der awarenzeitlichen irdenen Feldflaschen, verzierte wie unver-

zierte, in so hoher Anzahl für die Töpferei des Pontus-Gebietes und Mittelasiens bezeichnend, sie wurzeln so tief in den dortigen antiken Traditionen, daß wir keinen Grund zum Zweifel an dem östlichen Ursprung der Feldflaschen haben.¹¹⁵ Ein Teil der Parallelen steht den Awaren so nahe (Abb. 11), daß wir an eine unmittelbare Verbindung denken müssen.

Von den Untersuchungsergebnissen der mit grauer Technik hergestellten Feldflaschen ausgehend, fanden wir, daß gute Parallelen¹¹⁶ der frühawarischen Krüge mit Ausgußrohr — jedenfalls bessere als die westlichen — ebenfalls in Mittelasien zu finden sind, und zwar oft mit Wellenlinienverzierung (Abb. 12). Die Form mit Ausgußrohr selbst ist in Mittelasien so allgemein verbreitet, daß die Awaren sie sogar von mehreren Keramik-Kreisen hätten übernehmen können.

Es überrascht also nicht, wenn wir die am häufigsten vorkommende Gefäßform: eiförmiger Körper, sich verjüngender Hals, betonter Rand, Wellenlinienbündel- oder auch Geradenlinienbündel-Verzierung oder auch unverziert, ebenfalls in diesem Gebiet¹¹⁷ finden (Abb. 13 und 14).

Die auf den grauen Gefäßen von Dunajváros vorkommenden vier Verzierungsarten findet man in derselben technischen Ausführung in der mittelasiatischen Keramik¹¹⁸ wieder (Abb. 15). Eben dort findet man dieselben eingestempelten Muster¹¹⁹ wie in der frühawarischen grauen Keramik. Es sind nähere Verwandte als die vorhergehenden langobardisch-gepidischen bzw. die zeitgenössischen italischen langobardisch-bayrischen Konvergenzen. Es kann ebenso kaum Zufall sein, daß diese Art von Keramik zusammen mit flachen Spindelscheiben¹²⁰ vorkommt.

Die kleine Zusammenstellung, welche wir auch auf die Henkelkrüge hätten ausdehnen können, macht darauf aufmerksam, daß sich die frühawarische graue Keramik genauso gut, wenn nicht sogar besser, aus der in reichen antiken Traditionen wurzelnden mittelasiatischen Töpferei des 5.—6. Jh. ableiten läßt, wie aus den vermuteten verschiedenen westlichen Ursprüngen. Nicht vergessend, daß die Awaren von Osten und nicht von Westen in das Karpatenbecken gelangten, und daß ihr zum Teil mittelasiatischer Ursprung, aber wenigstens Beziehungen zu diesem Gebiet sowohl geschichtlich als auch archäologisch nachgewiesen worden sind, ist anzunehmen, daß die *mittelasiatischen Meister*, die die graue Keramik auf dem frühawarischen Siedlungsgebiet herstellten und verbreiteten, *zusammen mit den Awaren in das Karpatenbecken gelangten*. — Eine andere Frage ist, wie diese asiatischen Meister zu den örtlichen Gegebenheiten, den eventuellen Überlieferungen und den Umwelteinflüssen standen. Ebenfalls ungeklärt ist,

warum sie ihre Tätigkeit bei der ethnischen und Macht-Umgruppierung in den Jahren um 670 abbrachen.

Schwarze und dunkelgraue scheibengedrehte Keramik. Neben dem besprochenen Typ kam auch andere scheibengedrehte Keramik in der Siedlung vor, und zwar wieder 9% (56 Stück). Ihre Anzahl gleicht also der der hellgrauen Keramik. Ihr Material ist leicht körnig, ihre Farbe dunkel; sie ist gut gedreht, dünnwandig und gut ausgebrannt. Solche kam in den Häusern Nr. 18, 19, (Taf. 1/20), 25 (Taf. 2/5), 30 (Taf. 3/3), 32 (Taf. 3/10), 39 (Taf. 4/12), 42, 43 (Taf. 6/1), 51, 55 (Taf. 7/7), 56 und 57 vor. In mehreren Fällen wurde sie zusammen mit hellgrauer Keramik gefunden. Sie ist wahrscheinlich mit dem Typ III, der von Bialekova zu der oben schon besprochenen Keramik gezählt wurde, identisch. Dies können wir nur deswegen nicht sicher behaupten, da wir aus den Bruchstücken, außer bei denen aus den Häusern 30 und 55, nicht auf die Form der Gefäße schließen können. Dieselbe scheibengedrehte schwarze und dunkelgraue Keramik kommt in erheblicher Anzahl in dem frühen Abschnitt des Gräberfeldes von Mezőfalva vor. Eine detaillierte Bewertung ist erst nach der Veröffentlichung dieses Fundmaterials möglich.

In den Häusern Nr. 30, 35, 40, 53 und 54 kamen auch Scherben mit der Hand auf Töpferscheibe gedrehter (halbscheibengedrehter) Gefäße vor. Die Feststellung ihrer Form ist nicht möglich, da nur 16 Scherben gefunden wurden.

Handgeformte Gefäße. Diese Keramik wurde früher von der ausländischen Forschung abschätzend als „nomadisch“ bezeichnet. Nur diese oder nicht einmal diese wurde den Awaren zugeschrieben („Theiß-Keramik“ sarmatischen Ursprungs). Die Mehrzahl der ungarischen Forscher argumentiert seit Jahren, daß diese Keramik nur für Gräber angefertigt und niemals benutzt wurde.¹²¹ Die Funde von Dunajváros verweisen all diese Ansichten in die Wissenschaftsgeschichte.

In allen früh- und mittelawarischen Objekten, Häusern und Gruben kam mit freier Hand hergestellte Keramik vor; sie bildete 80% der Funde. Ihre Verhältniszahl ist in der Siedlung größer als in den benachbarten Gräberfeldern.

Es ist unklar, warum ein Teil der Forscher die mit freier Hand arbeitenden Töpfer als Beweis einer „niedrigen Kulturstufe“ betrachtet, welche nur für Nomaden bezeichnend ist, und wieder andere sich dieser Gefäße schämen. Die Völker Eurasiens stellten ihre Gefäße fünf Jahrtausende hindurch mit freier Hand her, auch solch ein bedeutendes Volk des frühen Mittelalters wie die

Langobarden benutzten — wie wir sahen — 526 noch zu 80–90% solche Gefäße. Die handgeformten Gefäße sind für den größeren Teil der slawischen Stämme im 6.–7. Jh. bezeichnend, in derselben Zeit also, wie die hier behandelte awarische Keramik.

Die leicht herstellbare, ausgebrannte Gefäßart reichte für bestimmte Zwecke vollständig aus: Für die Aufbewahrung und das Verspeisen von Brei, Kascha, Gemüse und Fleisch; das beweist ihr langes Fortleben neben der scheibengedrehten Keramik. Zur gleichen Zeit kannten und benutzten die Steppenvölker Eurasiens schon seit Jahrhunderten scheibengedrehte Gefäße für die Aufbewahrung und zum Trinken von Milch, Kumis und Suppen. In der Siedlung der asiatischen Hunnen in Iwolga gorodischtsche kommen die charakteristischen, mit freier Hand hergestellten henkellosen Tassen, Näpfe und Töpfe — mit genau solchen Formen wie bei den frühen Awaren — zusammen mit scheibengedrehten Näpfen mit sich verjüngendem Hals und eiförmigem Körper und mit wellenlinienverzierten Speichergefäßen¹²² vor. Dieselbe Parallelität und dieselben Formen finden wir in den Gräbern von Noin-ula.¹²³

Wenn auch die Proportionen der beiden Keramikarten verschieden sind, kommen doch im Überfluß mit freier Hand hergestellte Gefäße in mittelasiatischen Städten und Siedlungen vor, von denen wir die frühawarische graue Keramik abzuleiten versuchten.¹²⁴

Die wichtigste Tatsache für uns ist jedoch die, daß in dem osttürkischen Kaganat, von dessen Gebiet der innere Kern des innerasiatischen Awarentums her stammt, die Proportion und der Charakter der scheibengedrehten und der mit freier Hand hergestellten Keramik denen des europäischen Frühawarentums ähneln.¹²⁵ Genauso wie mit freier Hand angefertigte Keramik kommt auch selbständig in den „barbarischen“ Siedlungen des westtürkischen Kaganats, so z. B. in den Siedlungen um Usboj vor.¹²⁶

Die mit freier Hand hergestellte frühe und mittelawarische Keramik kann ohne besondere Schwierigkeiten von der mittel- und innerasiatischen nomadischen Keramik abgeleitet werden. Genauer: sie ist nur von dort ableitbar.

Der charakteristische Typ der frühawarischen Keramik des 7. Jh. ist ein an seinem Rand mit vier spitzen Warzen verzierter Topf; ein solcher kam unverseht aus dem Haus 42 zum Vorschein (Taf. 30/4). Die Töpfe mit Warzenrand der Gräber 26 und 29 aus Ürbópuszta habe ich schon früher auf Grund ihrer Parallelen aus Abony und Kishgyes als frühawarische Typen bestimmt.¹²⁷ Eine gute Zusammenstellung von solchen Gefäßen gibt D. Bialekova,¹²⁸ die — ganz richtig — diesen Typ

mit den Töpfen mit eckigem Mund in Zusammenhang stellt. Sie erkennt den mittelasiatischen Charakter dieser Keramik, und noch mehr: Sie untermauert die Tatsache, daß diese Keramik hierher gelangte, mit dem Aufkommen mittelasiatischer Steinskulpturen im Donaugebiet.¹²⁹ Doch unterliefen ihr, trotz dieser guten Beobachtungen, zwei Fehler. Einerseits behauptet sie, daß diese „grobe“ Keramik für die awarischen Randgebiete bezeichnend ist (vgl. in diesem Zusammenhang die Beispiele aus Dunaújváros, Ürbópuszta, Abony, Kiskőrös usw., alle aus dem Zentrum des awarischen Reiches), andererseits meint sie, ihre mittelasiatische Urform sei eine Begleiterscheinung, die mit dem Aufkommen der spätawarischen gelben Keramik einhergegangen war.

Die Töpfe mit vier Warzen am Rand stammen tatsächlich aus Innerasien. Aus den Kurganen von Kukel im Tuwa-Gebiet kamen in großer Zahl ihre Form-Vorläufer aus der Zeit vor der awarischen Landnahme zum Vorschein¹³⁰ (Abb. 16). Dieser Typ geht auf die ähnlichen Gefäße der Taschtyk-Kultur zurück.¹³¹

Spezifisch innerasiatische Nomadenkeramik sind die hohe Tasse und der Topf mit leicht ausladendem glattem Rand. In der Siedlung von Dunaújváros wurden bedeutend mehr gefunden als auf unseren Tafeln zu sehen sind, sie bilden etwa die Hälfte der mit freier Hand hergestellten Gefäße. Die Varianten dieses Types sind auch für die mittelawarischen Objekte Nr. 61–66 bezeichnend. Ihre Form geht aus einigen größeren Bruchstücken hervor: Haus Nr. 16 (Taf. 1/8), Nr. 17 (Taf. 1/7 und 31/2), Nr. 26 (Taf. 2/9), Nr. 39 (Taf. 4/13), Nr. 43 (Taf. 6/3), Nr. 47 (Taf. 6/8–9), Nr. 55 (Taf. 7/9) sowie die Funde der Grube neben dem römischen Grab Nr. 831 (Taf. 9/4, 31/3) und des Grubenhauses neben dem römischen Grab 704 (Taf. 10/7 und 31/6).

Ihre Form und Technik waren schon in der Hiung-nu-Epoche in Innerasien da,¹³² und sie lebten unverändert Jahrhunderte hindurch. Aus dem türkischen (und vielleicht awarischen) Fundmaterial von Tuwa aus dem 6.–7. Jh. kann man eine Reihe von solchen überzeugenden Parallelen¹³³ zusammenstellen (Taf. 40), welche jeden weiteren Beweis überflüssig machen. Die Kenntnis von dieser Keramik konnten die Awaren mit sich gebracht haben, was sicherlich auch der Fall war.

Ein größeres Problem ist die Frage nach dem Ursprung der Töpfe mit eingeschnittenem und eingedrücktem Rand (Taf. 32/1–5). Diese bilden die andere Hälfte der mit freier Hand geformten Gefäße; in bezug auf Form und Technik unterscheiden sie sich nicht sehr von den vorhergenannten. Solche sind z. B. die Funde aus den Häusern 30 (Taf. 3/5–6), 35 (Taf. 4/4), 42 (Taf. 5/11), 47 (Taf. 6/5), 57 (Taf. 8/4 und 30/3) aus der Grube in der

Nähe des römischen Grabes 831 (Taf. 9/3 und 31/1), bzw. ein Streufund vom Donauufer aus dem Jahre 1967 (Taf. 10/5). Diese Töpfe kommen in der früh-awarischen Siedlung zusammen mit den glattrandigen, handgeformten Töpfen und auch mit scheibengedrehter Keramik vor.

Bis jetzt glaubten wir, daß die handgeformten Tassen und Töpfe mit eingedrücktem Rand für die ganze awarische Epoche bezeichnend sind. Auf der anderen Seite der Donau (nahe Dunaújváros) in dem reiche Keramikfunde aufweisenden Gräberfeld von Úrbópuszta, kamen sie in gleicher Zahl sowohl in den früh- als auch in den spät-awarischen Gräbern¹³⁴ vor — mittelawarische Gräber und Bestattungen gab es dort allerdings nicht.

Die Keramik der 1970 in Dunaújváros freigelegten mittelawarischen Objekte vom Ende des 7. Jh. macht jedoch darauf aufmerksam, daß die Verzierung des Randes für die mittelawarische Epoche zumindest nicht bezeichnend ist. In einem die mittelawarische Epoche repräsentierenden Gräberfeld in Budapest, Tihanyi tér, kamen nur glatte Ränder vor;¹³⁵ ein Gefäß, das denen aus den Häusern in Dunaújváros sehr ähnlich ist, wurde zuletzt in dem reichen Reitergrab von Ivánca¹³⁶ gefunden usw. Die zwei Typen der awarischen Keramik besitzen also nicht unbedingt gemeinsame Wurzeln. Für Inner- und Mittelasien sind die Töpfe mit Fingerdruckverzierung tatsächlich nicht bezeichnend¹³⁷ bzw. sie erscheinen erst sehr spät, um die Jahrtausendwende, in größerer Zahl.¹³⁸

Die Fingerdruckverzierung am Rand handgeformter Gefäße ist eine charakteristische Erscheinung in der Gegend des Schwarzen Meeres, im Wolga- und Kaukasusgebiet, angefangen bei der nomadischen Skythen-Keramik,¹³⁹ über die Wolga-Bulgaren¹⁴⁰ bis zur kasarischen und anderen Nomaden-Keramik der Saltowo—Majazk-Kultur.¹⁴¹ In Sarkel ist sie eine ganze Periode früher in Gebrauch als die slawische Keramik, für welche übrigens die eingedrückten, eingeschnittenen Ränder bei weitem nicht so sehr charakteristisch sind.

Bei den Slawen des Elbegebietes, des böhmischen Beckens und Westmährens ist im 6.—7. Jh. die Keramik mit eingeschnittenem, eingedrücktem Rand unbekannt,¹⁴² ihr verstreutes Vorkommen im 8. Jh. kann man genauso mit awarischen Einfluß erklären wie umgekehrt. Diese Muster finden zwar auf der spezifischen ostslawischen Keramik allgemeine Verbreitung, aber nicht früher als im 8. Jh.¹⁴³ Auf der sicher auf das 6.—7. Jh. datierten Keramik kommen sie nicht vor,¹⁴⁴ und wenn sie doch auf Gefäßen, die dem 7.—8. oder 8.—9. Jh. zugeschrieben¹⁴⁵ bzw. auf diese Zeit datiert¹⁴⁶ wurden, zu finden sind, so haben diese so charakteristisch slawische Formen, daß sie mit der awaren-

zeitlichen Töpferei nicht in Verbindung gebracht werden können. Meistens handelt es sich jedoch darum, daß bei Siedlungen von langer Dauer die verschiedenen Keramikfunde nicht auseinandergehalten werden können.

Es scheint, daß die handgeformte Keramik mit eingeschnittenem, eingedrücktem Rand bei den frühen Bulgaren des Wolga-Gebietes, in der Saltowo—Majazk-Kultur¹⁴⁷ und in der frühen ostslawischen Kultur auf gemeinsame Vorläufer zurückgeht: auf die kaum erforschte und kaum bekannte bulgarische Epoche des 6.—7. Jh. Solange wir diese Vorläufer nicht kennen, ist es überflüssig, auf Grund der Gefäße darüber zu diskutieren, ob die Ostslawen oder gerade die ugrischen Ungarn auf das awarische Ethnikum des 6.—7. Jh. abgefärbt hatten.

Lediglich soviel scheint wahrscheinlich, daß die handgeformte Keramik mit eingeschnittenem und eingedrücktem Rand eine osteuropäische Eigenart darstellt. Da die Awaren laut Geschichtsquellen zwischen 557 und 567 zehn Jahre lang auf diesem Gebiet lebten und ihre Herrschaft bis ca. 630 über einen Teil dieses Gebietes bewahrten bzw. viele Volksstämme — Bulgaren, Kutriguren und Slawen — mit sich rissen, ist es offensichtlich, daß diese Keramik sowohl mit den Awaren als auch mit ihren Hilfsvölkern in das Karpatenbecken gelangen konnte. Die starke mittel- und innenasiatische Schicht in der Keramik der Siedlung von Dunaújváros spricht mehr für eine unmittelbare awarische Übertragung.

Zum handgeformten Henkelgefäß können wir keine Meinung äußern, da nur der Henkel erhalten geblieben ist (Taf. 6/6).

Die Keramik der in die Tótipuszta—Igar-Gruppe gehörenden *mittelawarischen* Häuser ist im Grunde genommen die rötliche¹⁴⁸ bzw. schwarze Variante der glattrandigen Nomaden-Töpfe und -Tassen (Taf. 11 und 12); die den Gefäßrand verzierenden feinen, schräg eingeschnittenen Linien aus dem Haus Nr. 61 ändern nichts am Wesentlichen (Taf. 11/1). Eine Besonderheit ist das Gefäß mit plastischer Stempelverzierung (Taf. 11/10). Die mit ihnen zusammen gefundenen grauschwarzen Bruchstücke eines scheibengedrehten Gefäßes überraschen nicht, denn unbeschädigte Gefäße desselben Typs kamen aus dem Grab 3 des namengebenden Igar hervor.¹⁴⁹

Im Umkreis des Backofens Nr. 33 wurden *spät-awarische* verstreute Scherben gefunden (Taf. 29/7, 8). Das Bruchstück des dickwandigen, mittels Handscheibe hergestellten Gefäßes gehört in die letzten Jahrzehnte der Keramik des awarischen Reiches und steht wahrscheinlich mit den in den Gräbern von Öreghegy gefundenen Gürteln mit Greifen-Ranken-Ornament in Zusammenhang.

Ein ähnliches, unversehrtes Gefäß befindet sich im Museum von Dunaújváros, aus einem spät-awarischen Grab, welches am Anfang unseres Jahrhunderts ausgraben wurde.

Andere Tonerzeugnisse: Spindelscheiben und Spinnwirteln. Von den Spindelscheiben sind die hellrot oder orange gebrannten die häufigsten. Ihre Abmessungen sind verschieden. Wir fanden sie in den Häusern Nr. 15 (Taf. 1/5), 18 (Taf. 1/22), 19 (Taf. 1/24), ebd. verziert (Taf. 1/25), 38 (Taf. 4/9), 39 (Taf. 4/14), 40 (Taf. 5/1), 53 (Taf. 7/4), 54 (Taf. 7/6), 55 (Taf. 7/14), und 65 (Taf. 12/9). Aus grauer awarischer Keramik wurde die Spindelscheibe des 19. Hauses hergestellt (Taf. 1/23), aus grauen und roten römischen Gefäßscherben die der Häuser 42 (Taf. 5/7 und 9), und 56 (Taf. 7/16) und die Spindelscheibe des Hauses 65 aus einem urzeitlichen Gefäß (Taf. 12/10). Die kleine Spindelscheibe des Hauses Nr. 53 wurde aus einer *terra sigillata* mit Stempel angefertigt.

Doppelstumpfkugelförmige, graue Spinnwirteln befanden sich in den Häusern Nr. 17 (Taf. 1/9–11), 18 (Taf. 1/21), 47 (Taf. 6/7), und 48 (Taf. 6/10); das letztere Bruchstück war mit eingemeißelten parallelen Linien verziert.

Als Kuriosität können wir die Spinnwirtel aus Blei (Taf. 5/8 und 33/5) des Hauses 42 erwähnen. Die Spindelscheiben und Spinnwirteln kommen im allgemeinen nicht zusammen vor, auf ihr gleiches Alter deuten nur die Funde des Hauses Nr. 18 hin (Taf. 32/6–18).

Nach Beobachtung von Dezső Csallány ist die Spindelscheibe für die frühawarischen Gräber bezeichnend,¹⁵⁰ die Spinnwirtel tritt erst in der zweiten Hälfte der Awarenzeit auf. Seine Ansicht wurde von vielen Fachleuten übernommen. Wir selbst zweifelten schon früher an solch großer chronologischer Bedeutung der Spindeln;¹⁵¹ in der Siedlung von Dunaújváros wurden beide Formen das ganze 7. Jh. hindurch nebeneinander benutzt. Ebendort können wir diese Parallelität vom Beginn der Römerzeit an beobachten; in den römischen Abfallgruben des 2. Jh. kommen beide Spindelarten zusammen vor. Es handelt sich also nicht um einen Zeitunterschied; daß ein Unterschied aber doch existiert, zeigt, daß in den Haushalten die zwei Spindelformen jeweils allein erscheinen. Ob dieser Unterschied technischen oder ethnischen (eine Beobachtung von Gyula László) Charakter trägt, könnten wir jetzt schwerlich entscheiden. Wir können nur feststellen, daß für das 7. Jh. in erster Linie der Gebrauch der Spindelscheiben bezeichnend ist, doch neben diesen erscheinen auch die glatten oder einfach verzierten Spinnwirteln häufig. Die scheibengedrehten Spinnwirteln mit der für das 8. Jh. charakteristischen Wellen-

linienverzierung kommen in der Siedlung nicht vor. Das ist die einzige chronologisch auswertbare Erscheinung.

Die in Haus Nr. 28 gefundene Tonlampe (Taf. 31/4 und 5) kann zunächst verblüffen; es ist jedoch offensichtlich, daß man in den Häusern Licht haben mußte. Das ungeschickte Werkstück ist wahrscheinlich eine Nachbildung spätantiker Lampen, vielleicht der byzantinischen. Sie ist im awarischen Fundmaterial nicht alleinstehend; aus dem Grab Nr. 75 des Gräberfeldes von Kishegyes (Mali Iđoš) in der Batschka kam ein Bruchstück einer Lampe,¹⁵² ebenfalls die Nachbildung einer römischen, zum Vorschein.

Sonstige Funde

An Kleinfunden war die Siedlung arm, was sich in erster Linie damit erklären läßt, daß die Häuser nicht unerwartet zerstört sondern regelrecht geräumt wurden — unabhängig davon, was wir darunter verstehen. Andererseits kommen die Kleinfunde in der Regel nicht im Fußbodenniveau, sondern erfahrungsgemäß vielmehr in der Füllerde des Grubenhauses oder auf der ehemaligen Oberfläche des Geländes um das Haus hervor. Diese war schon vor unserer Rettungsgrabung zugrunde gegangen.

Messer und Dolch aus Eisen und Bruchstücke kamen aus den Häusern Nr. 17 (Taf. 1/14), 19 (4 St.), 39 (Taf. 4/16), 42 (Taf. 5/5 und 6), 61 (Taf. 11/3) und 65 (Taf. 12/16) bzw. als Streufund (Taf. 9/7) zum Vorschein. Die vollständigsten waren die Exemplare aus den Häusern Nr. 42 und 61. *Bruchstücke eiserner Ahlen oder Nadeln* aus den Häusern Nr. 15, 57 (Taf. 8/9) und 62.

Eiserne *Pfeilspitze oder Ahle*, Bruchstück aus dem Haus 39 (Taf. 4/15).

Das einzige gefundene Werkzeug ist ein großer *eiserner Bohrer* aus dem Haus Nr. 53 (Taf. 7/8).

Eisennägel wurden beim Aufstellen der Häuser kaum verwendet, ein einziger größerer Nagel (wahrscheinlich römisch) kam aus dem 42. Haus zum Vorschein (Taf. 5/2). Ein kleinerer Nagel wurde noch im 62. Haus gefunden (Taf. 11/5), es kann allerdings auch eine Ahle sein, wie in dem 15. Haus.

Die *bronzenen* Gegenstände vertritt die im Haus 57 gefundene gebogene Nadel (Taf. 8/10).

Von *Knochengeräten* kamen nur aus Vogelbein geschnitzte Nadeln zum Vorschein: In Haus Nr. 17 die Spitze einer Nadel (Taf. 1/13), in Nr. 62 Bruchstücke des Schaftes (Taf. 11/4) und in Nr. 66 eine mehr oder minder gut erhaltene Nadel mit durchbohrtem Kopf (Taf. 12/22).

Es ist unmöglich zu entscheiden, ob die auf dem Fußboden der Häuser in den Pfostenlöchern und in der Füllerde der Grubenhäuser gefundenen kleinen Glassplitter römische Oberflächenstreu-funde, zum Perlengießen gesammelte Scherben oder Bruchstücke spätantiker Trinkgläser waren. Größere Glassplitter kamen aus den Pfostenlöchern des Hauses Nr. 17 (Taf. 1/15), 2 bis 3 Stücke aus den Häusern Nr. 22 (Taf. 2/4) und 62 (Taf. 11/6) und aus dem mittelawarischen Haus 65 (Taf. 12/11–13) zum Vorschein.

Schleifsteine kommen meines Wissens nach in den awarenzeitlichen Gräbern nur selten vor, in den Häusern sind sie jedoch häufig zu finden. Alle vier Seiten der Schleifsteine sind benutzt worden. Am Ende oder an der einen Seite wurden die Spitzen geschärft. Schleifsteine wurden in den Häusern Nr. 32 (Taf. 3/11), 38 (Taf. 4/10), 45 (Taf. 6/4), 57 (Taf. 8/8), 62 (Taf. 11/17 und 18), 63 (Taf. 12/3) und 66 (Taf. 12/23) gefunden. *Glasperlen* kamen im 17. Haus vor; sie sind — wie schon erwähnt — mit den zwei Perlen der im Grab des kleinen Mädchens gefundenen Halskette identisch (Taf. 1/12).

In den awarischen Häusern sind die Unio-Muscheln häufig. Durchbohrte, auch als Schmuck verwendbare Stücke kamen nur aus dem 12. Haus zum Vorschein.

Die árpádenzeitliche Ansiedlung

Mit ihren Häusern, Funden und ihrer Geschichte möchten wir uns nicht eingehend beschäftigen.¹⁵³ Die Siedlung wurde durch Gräben umgrenzt, über deren Rolle schon im Zusammenhang mit dem awarischen Grabensystem gesprochen wurde. Wir konnten feststellen, daß sie anderer Bestimmung als die awarischen Gräben sind: Sie friedeten nicht einige Häuser oder Häusergruppen ein, sondern die ganze Siedlung. Sie hatten auch keine von den Häusern ausgehende wasserableitende Funktion. Den awarischen Gräben gleichen sie darin, daß auch sie leere Quadrate, Grundstücke und Pferche umgrenzten. Ihre beste árpádenzeitliche Parallele ist das Grabensystem von Hetény (Chotín).

Die ungarischen Gräben unterscheiden sich auch in der Struktur von den awarischen. Sie sind breiter und enden unten in drei- und vierfachen Kanälen. Wegen dieser strukturellen Eigentümlichkeit ist es sehr wahrscheinlich, daß auf dem Gebiet der awarischen Siedlung der breite, kanalähnliche Graben zwischen dem 270.—280. m, welcher an das árpádenzeitliche Haus 21 grenzt, von den Ungarn gegraben wurde und die nördliche Grenze des Dorfes darstellt. Die breiten Gräben sind durch schmale verbunden.

Auf dem Gebiet des árpádenzeitlichen Dorfkerns

kamen zwischen –40 und +100 m 6 Wohngebäude, drei Wirtschaftsgebäude und zwei freistehende Backöfen zum Vorschein. Mangels entsprechenden Fundmaterials — der ganze Fund besteht aus einigen Tonkessel-Bruchstücken — kann die innere Struktur und Entwicklung der Siedlung nicht festgestellt werden. Es ist anzunehmen, daß die innerhalb des breiteren, parallelen Grabensystems befindlichen, sich der Richtung der Gräben zuordnenden Objekte 1, 10, 9, 8 und 2 eine Reihe bildeten. Einige erhaltengebliebene Häuser der anderen Seite der Häuserreihe könnten die parallel stehenden Häuser 11 und 4 darstellen. Ein ähnliches Reihendorf ist das in Túrkeve—Móric, obwohl dort die Häuser viel weiter voneinander entfernt standen.¹⁵⁴

Das Haus 7 und das Wirtschaftsgebäude 5 befinden sich in der Mitte der Straße, sie sind in der vermuteten Anordnung fremd. Besonders deutlich ist das auch bei dem im Freien errichteten Backofen 3, welchen wir uns kaum in der Mitte des Dorfes und der Straße vorstellen können. Einen der Zweige des freistehenden Backofens 6 kreuzt der Graben des Dorfes. Man kann also annehmen, daß die Objekte 3, 5 und 7 aus früherer (vgl. Backofen 6) oder aus späterer Zeit sind als die anderen. Nach dem im Backofen 3 gefundenen, mit Eindrücken verzierten Scherbenstück bzw. dem awarischen Fragment (noch von der Oberfläche) aus Haus 7 zu urteilen, scheint uns die ganze Gruppe aus früherer Zeit zu sein.

Bis zum großen — in der Awarzeit größtenteils verschütteten — Graben (120–280 m), folgen die árpádenzeitlichen Häuser nur verstreut. Hier, besonders am Donauufer, müssen wir leider mit der Zerstörung mehrerer Häuser und Objekte rechnen. Auf diesem Gelände befinden sich nur zwei Wohnhäuser: die über dem awarischen Haus Nr. 28 erbauten Haus Nr. 24 und das Haus 21. Zwischen den beiden und in beträchtlicher Entfernung von beiden wurden die Backöfen 20/A und 29/A in die Gruben früherer awarischer Häuserstellen eingegraben. Offensichtlich gehören die árpádenzeitlichen Gruben 18 und 19 zum Haus 24; zwischen den Öfen und dem Haus 21 kamen die Gruben 14, 15, 16, 17, 20, 21 mit árpádenzeitlichen Funden, zum Vorschein.

Zwischen 290 und 390 m wird die Siedlung noch lockerer, ein Haus könnten wir höchstens im Objekt 41 vermuten. Zu diesem könnten die in die Gruben awarischer Häuser eingegrabenen árpádenzeitlichen Backöfen 53/A und 57/A gehören. Die eine hohe Anzahl von Funden enthaltende Gruben machen es wahrscheinlich, daß alle auf dem Gelände gefundenen Gruben aus der Árpádenzeit stammen. Die Gruben 16 und X konnten auf Grund der fast unversehrten Tonkessel als Hirtenfeuerplätze ge-

deutet werden. Auf dieselbe Verwendung deuten die Pflocklöcher der Grube XI und die Brandflecke auf dem Boden der Grube IX (Taf. 26/6).

Nördlich des Ausgrabungsgeländes von 1966, in Richtung Pentele, folgen unmittelbar an dem der Donau zugekehrten Rand der Hochebene wieder árpádenzeitlichen Objekte. Hier kamen weit voneinander entfernt die Häuser 58 und 60 bzw. der zu ihnen gehörende freistehende Backofen 59 zum Vorschein.

Eine weitere Ausdehnung des Dorfes nach Westen war auf dem nicht freigelegten Gebiet südlich des Grabens zwischen 270 und 280 m wahrscheinlich. Darauf deutet unter anderem das dort gefundene Reliquiarkreuz aus Bronze hin (Taf. 33/1 und 2).¹⁵⁵ Von den verstreuten Gehöften am Donauufer zwischen dem mittelalterlichen Pentele und der „großen Schlucht“ wissen wir nicht einmal, ob sie zu Pentele oder zum Dorf auf dem Plateau gehören.

Alle árpádenzeitlichen Wohnhäuser sind gleichen Charakters: in einer der Ecken der Wohngruben wurde der runde Backofen in die Erde eingegraben. Dieser Häusertyp ist in unseren árpádenzeitlichen Dörfern allgemein verbreitet.¹⁵⁶ Nur soviel können wir erwähnen, daß unser Typ unter den bisher freigelegten Grubenhäusern der seltenere ist: der Backofen springt aus dem Viereck des Grubenhauses hervor, wo sonst meist die Backöfen in das Viereck des Hauses „hineinkomponiert“ worden sind.¹⁵⁷

Das Objekt 5 ist ein Wirtschaftsgebäude mit eingestampftem Boden und ohne Feuerstelle. Vielleicht ein Stall war das Objekt 8. Die an der südlichen Schmalseite eingeschlagenen Pflöcke könnten sowohl zum Anbinden der Tiere als auch zur Abstützung irgendeines Futterstandes gedient haben. Vom Objekt 1 wissen wir nur, daß es ebenfalls keinen Herd enthielt.

Die Backöfen im Freien gleichen in allem den in anderen árpádenzeitlichen Dörfern gefundenen.¹⁵⁸ Schon István Méri bemerkte, daß sie mit Vorliebe in verlassenen Gruben und Häuserstellen angelegt wurden.¹⁵⁹ Dazu dienten hier die Gruben der halb zugeschütteten, unerwartet verlassenen awarischen Häuser. Die Backöfen 3 und 6 wurden nach ihrem Einsturz noch zweimal erneuert. Über ähnliche, wiederholt aufgebaute Öfen berichtet István Méri aus Tiszaalök—Rázompusztá und Nándor Parádi aus Hács—Bédekpusztá.¹⁶⁰

Die Keramikfunde sind die üblichen, unerwartet war vielleicht das massenhafte Erscheinen von Tonkesseln in Transdanubien.

Von den Metallfunden zeichnet sich der als Streufund in der Nähe des Objektes 53 gefundene Eisenkessel aus. Eine Parallele dazu aus derselben Zeit gibt es meines Wissens in Ungarn nicht, in

den spätmittelalterlichen ungarischen Dörfern benutzte man jedoch noch immer Eisenkessel.¹⁶¹ Im Karpatenbecken ist aus dem frühmittelalterlichen Eisenwerkzeug-Fund von Morvaszentjános (Moravský Svätý Ján) ein unversehrter Eisenkessel bekannt. Der Veröffentlicher, J. Eisner, führte die Form des damals als Kuriosum geltenden Kessels auf spätlatènezeitliche Vorläufer zurück.¹⁶² Das ist an sich schon keine Notwendigkeit; zum anderen vererben sich die keltischen technischen Traditionen bis Ende des Spätmittelalters über so komplizierte Vermittlungen, daß man dahinter überhaupt keine ethnische Kontinuität vermuten darf.

Eine gute Parallele unseres Eisenkessels kam in der Siedlung „Selischte“ neben Preslaw in Bulgarien zum Vorschein. Soweit den Photographien zu entnehmen ist, gleichen sogar die runden Eisenuntersätze der Nieten am Rand des ähnlich beschädigten Eisenkessels vollständig den ungarischen.¹⁶³ „Selischte“ wurde nach Ansicht des Veröfentlichers im 10. Jh. bewohnt und verlassen, ein Teil der Funde (z. B. Ringe und ein Silberanhänger vom Darufalva-Typus)¹⁶⁴ erlauben jedoch auch eine Datierung auf das 11. Jh. Der bulgarische Ursprung unseres Kessels ist nicht ausgeschlossen. Auch wenn wir einen langen Gebrauch des Kessels annehmen, ist er wahrscheinlich der auf die älteste Zeit ansetzbare árpádenzeitliche Fund in der Siedlung; es ist nicht einmal sicher, daß er zu den benachbarten Siedlungsobjekten gehört.

Das Erscheinen und die Rolle des in der Grube I gefundenen eisernen Haken (?) -Bruchstückes aus dem 10.—11. Jh. wurde von István Dienes zusammengefaßt.¹⁶⁵

Auf Grund des Fundmaterials ist die kleine Ansiedlung auf dem Plateau später als ihre nördlichen und südlichen Nachbarn Pentele und Csetény,¹⁶⁶ welche in das 10. Jahrhundert zurückreichen. Die Bewohner unseres kleinen Dorfes zogen wahrscheinlich Ende des 11. oder Anfang des 12. Jh. aus dem naheliegenden Pentele aus. Sie wohnten nicht lange auf dem freigelegten Gebiet, spätere Funde als aus dem 13. Jh. kamen bis jetzt nicht zum Vorschein.¹⁶⁷

Die Ursachen der Auflösung des Dorfes können nicht unmittelbar auf den Einfall der Mongolen zurückgeführt werden, es fehlt jede Spur einer gewaltsamen Zerstörung. Der Gebrauch des Kirchhofes des benachbarten Dorfes Csetény ist durch den Mongolensturm auch nicht unterbrochen worden, an seinem Rande waren durch Münzen auf das Ende des 13. Jh. datierte Gräber zu finden, spätere Gräber waren jedoch nicht vorhanden. In beiden Fällen ist eine spontane Verwüstung wahrscheinlich, die Bewohner zogen vom windigen

Plateau in die günstiger gelegenen Orte Pentele und Kisapostag.

Während wir bei der nördlich vom awarischen Dorf liegenden, als Straße erscheinenden Häusergruppe zumindest an ein Dorf ohne Kirche denken können, waren die verstreuten, bis Pentele reichenden Häuser am Donauufer höchstens Gehöfte; nach den Feuergruben zu urteilen, handelt es sich vielleicht um Hirtenbehausungen aus dem 12.—13. Jh.

*

Abschließend möchte ich nachträglich betonen, daß zwischen dem Aufhören des Bestehens der awarischen Siedlungen im 7. Jh. und den Ende des 11. Jh. erscheinenden ungarischen Gehöften eine fast 400 jährige Siedlungslücke besteht. Diese Lücke wird auf dem archäologisch durchforschten, fast einen Quadratkilometer großen, an die Siedlungen grenzenden Gebiet von keinerlei Siedlung überbrückt. Aus dem Zufall, daß auf dem Gebiet der awarischen Siedlung verstreut Häuser, Backöfen und Gruben aus dem 12.—13. Jh. zum Vorschein kamen, darf man nicht auf eine „Kontinuität“ der örtlichen Bevölkerung und auf „awarisch-ungarische Kontinuität“ schließen.

* * *

Die schweren militärischen Niederlagen, welche den awarischen Staat in den ersten Jahren des 7. Jh. auf eigenem Gebiet getroffen haben, hatten tiefgründige Veränderungen im Leben der awarischen Gesellschaft zur Folge. Die Awaren wurden vom Nordbalkan, den sie fast schon als ihr eigenes Land betrachteten, in ihr damaliges Hinterland, in die Ebenen des Karpatenbeckens zurückgedrängt. Als Folge davon war das kriegerische, von Viehzucht und von Raubbeuterei lebende freie Gemeinvolk gezwungen, sich von seiner bewegten gebietswechselnden Lebensweise zu trennen. Die „Gelegenheitsauls“, die leicht auflösbaren Jurtenlager mit den einige Bestattungen enthaltenden Gräberfeldern von Familien oder Großfamilien sind die Widerspiegelung von Gebiets- und Herrschaftsverhältnissen der Eroberer-Generation; infolge der andauernden Kriege und Streifzüge konnte eine Familie oder Sippe ihren Wohnort auf ein- oder sogar mehrere hundert Quadratkilometer großem Gebiet verändern. Dafür gab es vom Beginn des 7. Jh. an keine Gelegenheit mehr, die ihnen gebliebenen Gebiete mußten für Unterkunft und Weide aufgeteilt werden. Das Karpatenbecken ist jedoch nicht groß genug, um ein ortwechselndes Hirtenleben auf die Dauer zu gestatten. So entstanden dauerhafte Winterunterkünfte, welche

von einem Ring immer strenger auseinandergehaltenen Weidegebiete umgeben waren. Das Gemeinvolk der Awaren wird plötzlich archäologisch erfaßbar, neben den Dauersiedlungen werden ständige Gräberfelder angelegt.

Vermutlich in dieser Zeit, ganz am Anfang des 7. Jh., gründete eine awarische Gruppe eine ständige Wintersiedlung auf dem Plateau von Dunaújváros, in der Nähe des verfallenden Castrum von Intercisa. Sichere sachliche Beweise dieses Quartiers kamen bis jetzt noch nicht zum Vorschein, es sei, daß die Funde der am Nordrand des römischen Gräberfeldes gefundenen awarischen Gruben (Häuser?) als solche betrachtet werden dürfen. Auf sein Vorhandensein deuten in erster Linie die auf dem Ausgrabungsgelände hier und da vorzufindenden Reste eines frühesten Grabensystems hin. Diese Gräben richten sich noch nicht nach der Donau, sondern nach der römischen Straße, die zu den Ruinen des Castrums führt. Es ist nicht ausgeschlossen, daß die Awaren auf dem durch Gräben begrenztem Gebiet noch in Jurten und Zelten mit in die Erde vertieften Fundamenten lebten. Dem frühesten Grabensystem entspricht das Objekt 27, ein dreigeteiltes Zeltfundament mit rundem Herde in der Mitte.

Schon die *erste awarische Gruppe* bildete ein Siedlungssystem asiatischen Ursprungs, welches im Karpatenbecken zu dieser Zeit nur für die Awaren bezeichnend ist: eine Familie oder Großfamilie umgrenzt ihre eigenen Unterkünfte und die dazugehörigen Weiden und Pferche mit Gräben. Diese Wirtschaftseinheiten waren im Besitz je einer Familie oder Großfamilie. Wie lange die erste Siedlung bestand, können wir mangels Funden nicht wissen.

Ein bis zwei Jahrzehnte später, vermutlich nach den Niederlagen in den Jahren um 620, erschien eine aus den Randgebieten verdrängte (?) *neue Gruppe* auf dem Plateau von Dunaújváros. Diese baute die neue, sich nach der Donau richtende, von Norden und Süden durch Schluchten begrenzte Siedlung. Die Häuser waren innerhalb eines Grabensystems, welches Vierecke bildete und im rechten Winkel zur Donau stand, aufgebaut; die Wirtschafts- und Siedlungsprinzipien, die sich früher nur andeuteten, zeigen sich hier in aller Deutlichkeit.

Ihre Häuser waren in die Erde vertieft, das Dachwerk wurde von zwei Gabelpfählen getragen, die an den Enden der Längsachse eingegraben waren. In der nord-nordöstlichen Ecke des Hausinneren waren die Steinöfen eingebaut.

Auf weiten Strecken Eurasiens waren Form und Struktur der Grubenhäuser als Schutz vor Kälte vorgegeben; sie waren sowohl den Awaren als auch ihren östlichen Hilfsvölkern bekannt und diese

hätten sie ebensogut mit sich bringen können. Gewisse Bauteile, so z. B. das auf zwei Gabelpfählen ruhende Dach, den aus großen Steinen gebauten Ofen und den in die Erde vertieften Backöfen hätten die Awaren sowohl von der örtlichen Restbevölkerung als auch von dem spätantiken Bauernvolk des Nordbalkans übernehmen können. Einigen archäologischen Daten zufolge baute die Provinzbevölkerung Pannoniens schon im Laufe des 4. Jh. ähnliche Grubenhäuser mit Steinöfen und in die Erde vertieften Backöfen.

Die benachbarten römischen Ruinen wurden von den Awaren nur als Stein- und Ziegelquelle betrachtet, aus den Trümmern bauten sie ihre Öfen, aus den umherliegenden Scherben stellten sie Spindelscheiben her, und römische Nägel benutzten sie zum Zusammenbasteln des „Mobiliars“ ihrer Häuser. Bei der Untersuchung der römischen Steine und Ziegel geht klar hervor, daß die Awaren noch stehende Wände und Gebäude nicht abgerissen haben.

Obwohl die *zweite awarische Siedlung* (im archäologischen Material die 1. Periode) ebenfalls ein Winterquartier von überwiegend Großviehzüchter und Hirten war, wurde nicht jedes Haus im Frühjahr verlassen. Die zu Hause Gebliebenen bearbeiteten — anderen östlichen Völkern ähnlich — die umliegenden Felder, wenngleich es dafür keinen unmittelbaren archäologischen Beweis gibt. Als mittelbaren Beweis dafür können wir die in den Häusern gefundenen vielen Gefäßreste und Spinnwirteln — Gegenstände der Alltags-tätigkeit und Hauswirtschaft des sesshaft gewordenen Volkes — deuten. Auf das halbbäuerliche Leben weisen auch die in den Häusern gefundenen Geflügelknochen hin.

Die in der Siedlung zum Vorschein gekommenen Funde entsprechen den Funden aus den nördlich (Dunaújváros—Simonyi-dűlő) und südlich (Mezőfalva) benachbarten großen frühawarischen Gräberfeldern; Siedlung und Gräberfelder gehören zur gleichen materiellen Kultur. Diese Kultur ist typisch awarisch: Für jeden Haushalt sind die von innerasiatischen Formen abstammenden, handgeformten Töpfe, die von der Tätigkeit mittelasiatischer Meister zeugenden grauen, scheibengedrehten Töpfe, und die Gefäße osteuropäischen Ursprungs mit eingedrücktem Rand bezeichnend. Solche Keramik ist im ersten und zweiten Drittel des 7. Jh. in solcher Einheit und in solchen Mengen nur bei den Awaren zu finden.

Die zweite Siedlung wurde nach ein bis zwei Jahrzehnte langem Bestehen von ihren Einwohnern wahrscheinlich im Sommer und ganz plötzlich verlassen. Es ist nicht ausgeschlossen, daß dieser Vorfall mit dem bulgarischen Aufstand in den

630er Jahren und den darauffolgenden inneren Kämpfen in Beziehung steht.

Lange blieb die Hochebene bei Öreghegy jedoch nicht unbewohnt. Nach kurzer Zeit siedelte sich dort eine *neue awarische Gruppe* an. Sie grub ihre Häuser halbkreisförmig, nach Süden ausgerichtet, einem Jurtenlager ähnlich,¹⁶⁸ in die Erde. Zum größten Teil sind es ähnlich in die Erde vertiefte Wohngruben, wie die Häuser ihrer Vorfahren. Die materielle Kultur den neuen Siedler gleicht der der Einwohner der zweiten Siedlung (die im archäologischen Fundmaterial nicht absonderbare 2. Periode).

Die Neuankommer gruben jedoch keine Gräben um ihre Häuser, sie benutzen auch nicht das Grabensystem der frühen Siedlung, das sich mit der Zeit schon aufgefüllt hatte. Ihre Siedlung wurde mit einem dreifachen Ringgraben umgeben, eine andere innere Teilung ist nicht zu beobachten. Wir dürften kaum irren, wenn wir in der dritten Gruppe das Quartier einiger Großviehzüchter-Großfamilien zu erkennen meinen. Ackerbau wurde höchstens im Gemüsegarten betrieben.

Wir kennen auch kein zum frühawarischen Dorf gehörendes Gräberfeld aus der Nähe (das Grab des kleinen Mädchens ausgenommen), die Gräberfelder wurden weit weg von der Siedlung angelegt. Die Bestattungen fanden wahrscheinlich in Simonyi-dűlő, in dem von der Siedlung 2—2,5 km entfernten bekannten Gräberfeld statt.

Der dritten und letzten Siedlung setzte wiederum ein unerwartetes Ereignis ein Ende, die bewohnten Häuser wurden von ihren Einwohnern plötzlich verlassen. Vielleicht täuschen wir uns nicht, wenn wir annehmen, daß sich dieses Ereignis mit dem Auftreten der Tótipusztá—Igar-Gruppe erklären läßt. Den Einzug dieser Gruppe in Pannonien haben wir mit dem Zerfall des onogur-bulgarischen Reiches in Zusammenhang gebracht.¹⁶⁹ Ein Führer der Bulgaren, wenn nicht sogar Kuber selbst mitsamt Familie, ließ sich am südlichen Rand des Mezőföld genannten Landstrichs (Tótipusztá) nieder. Das Gebiet des heutigen Komitats Fejér wurde unter den Mitgliedern seiner Familie (Igar) und seinen führenden militärischen Begleitern (Ivánca, Dunaújváros) aufgeteilt. Die auf dem Gebiet von Dunaújváros erscheinenden vornehmen Bulgaren stellten ihre Jurten gerade in Öreghegy, wahrscheinlich innerhalb der Wände des Castrums auf; ihre berühmten „fürstlichen“ Gräber sind kaum 100 m vom Kern des frühawarischen Dorfes zum Vorschein gekommen.

Im westlichen Teil von Öreghegy ließ sich ihr Gemeinvolk nieder. Obwohl es ähnliche Häuser grub wie die frühawarischen Vorläufer, ist die Siedlungsanordnung anders: weit voneinander liegende selbständige „gehöftartige“ Grubenhäuser.

Diese und die dazugehörigen Grundstücke oder Pferche sind genauso mit Gräben umgrenzt wie bei den frühen Awaren; ihre Gräben verliefen jedoch anders. Die materielle Kultur dieser Bulgaren unterscheidet sich im wesentlichen von der der frühen Awaren. Auf diese Unterschiede wies die Forschung bei der Bestimmung der Tótipusztá-Igar-Gruppe und zuletzt bei der Veröffentlichung des Reitergrabes von Iváncsa nachdrücklich hin.¹⁷⁰ Jetzt ist dieser Unterschied auch bei der Siedlung deutlich geworden. Nicht nur Art und Struktur der Siedlung, sondern auch das archäologische Material hat sich verändert. Aus den Häusern und Gräbern verschwindet die für die frühawarische Epoche charakteristische graue Keramik, die neuen Siedler benutzten auch keine Töpfe mit eingedrücktem Rand.

Das kleine Gräberfeld der Bewohner der mittelawarischen Häuser kennen wir übrigens vom Westhang des Öreghegy. Ihre Gräber und ihre Ausrüstung ist eine einfachere Variante der „Fürsten“-Gräber.¹⁷¹ Vom Schicksal der sich früher auf den Hängen von Öreghegy niedergelassenen frühawarischen Bevölkerung haben wir keine Angaben. Sie sollte wahrscheinlich nur von diesem Gebiet wegziehen, denn die nahen Gräberfelder standen bis zum Ende der Awarzeit kontinuierlich weiter in Gebrauch.

Nach ein oder zwei Jahrzehnten zogen der mittelawarische Adelige und seine Gefolgschaft aus dem Gebiet von Dunaújváros fort, diese unsere frühere Annahme ist durch die im Sommer 1970

aufgefundenen verlassenen Grubenhäuser ihrer Siedlung bestätigt worden.

Eine weitere awarische Siedlung deutet lange Zeit keine Spur an, aber es ist gewiß, daß sich in der spätawarischen Zeit die Umgebung von Öreghegy wieder bevölkerte. Die zwei auf der frühawarischen Siedlung gefundenen spätawarischen Scherben geben den Platz der Siedlung leider nicht an, da zu ihnen keine Gebäude gehörten. Mit Greifen-Ranken-Ornament verzierten Gürtelbeschläge und die spätawarische Keramik, die im Gräberfeld zum Vorschein kamen, kennen wir aus dem Quadrat, das zwischen dem mittelawarischen „Fürsten“-Gräberfeld und der mittelawarischen Siedlung liegt, sehr gut.

Als die Ungarn sich im 11. Jh. auf dem Öreghegy niederließen, waren gewisse Oberflächenspurten des früheren awarischen Dorfes noch sichtbar. Deswegen bauten sie ihr Dorf und das ihre Häuser umgrenzende Grabensystem nicht auf diesem unebenen Gebiet auf. Die Vertiefungen der früheren awarischen Grubenhäuser waren aber sehr zweckmäßig für die Aufstellung der Backöfen im Freien, oft wurden diese mit wenig Arbeit zu Heizgruben umgebaut. Von den ehemaligen awarischen Gräben war nichts mehr zu sehen, so wurden die árpádenzeitlichen Heiz- und Abfallgruben in die Trasse der Gräben gegraben. Das aus einigen Grubenhäusern bestehende ungarische Dorf wurde im Laufe des 13. Jh. allmählich von seinen Bewohnern verlassen, sie zogen wahrscheinlich in das günstiger liegende Pentele.¹⁷²

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN UND TAFELN

- Abb. 1.* Steinofen des Grubenhauses 14. Feldzeichnung
Abb. 2. Dunaújváros, die freigelegten Objekte der mittelawarischen Siedlung (1970)
Abb. 3. Tigaschewo gorodischtsche (nach G. A. Fedorow-Dawidow)
Abb. 4. Intercisa, römisches Grubenhaus 61/1967
Abb. 5. Intercisa, römisches Grubenhaus 62/1967
Abb. 6. Intercisa, römisches Grubenhaus 64/1967
Abb. 7. Csongrád-Bokros, spätawarisches Grubenhaus (nach Otto Trogmayer)
Abb. 8. Csákvár, Grubenhäuser mit Steinofen aus dem 9.-10. Jh. (1960)
Abb. 9. Várpalota, Grubenhaus 1, 10. Jh.
Abb. 10. Várpalota, Grubenhaus 2, 10. Jh.
Abb. 11. Feldflasche, Pjendschikent (nach B. J. Stavinskij)
Abb. 12. Krüge mit Ausgußrohr, Pjendschikent (nach I. B. Bentowitsch)
Abb. 13. Näpfe und Krüge, Pjendschikent (nach I. B. Bentowitsch)
Abb. 14. Napf mit Wellenlinienverzierung, Berkut-Kala (nach E. E. Nerasik)
Abb. 15. Wellenlinienverzierung auf der Seite eines Napfes, Pjendschikent (nach I. B. Bentowitsch)
Abb. 16. Töpfe mit warzenverziertem Rand aus Tuwa (nach S. I. Wainstein und B. P. Djakonowa)
- Tafel 1.* Awarische Funde. 1-2: Haus 12; 3-6: Haus 15; 8: Haus 16; 7, 9-15: Haus 17; 16-19, 21-22: Haus 18; 20, 23-25: Objekt 19
Tafel 2. Awarische Funde. 1-4: Haus 20; 5-8: Haus 25; 9: Haus 26; 10-11: Haus 28; 12: Haus 29
Tafel 3. Awarische Funde. 1-6: Haus 30; 7-11: Haus 32
Tafel 4. Awarische Funde. 1-2: Ofen 33; 3: Haus 34; 4-5: Haus 35; 6-11: Haus 38; 12-18: Haus 39
Tafel 5. Awarische Funde. 1-2, 4: Haus 40; 3, 5-11: Haus 42
Tafel 6. Awarische Funde. 1-3: Haus 43; 4: Objekt 45; 5-9: Haus 47; 10-11: Objekt 48; 12: Haus 49
Tafel 7. Awarische Funde. 1: Haus 51; 2-4, 8: Haus 53; 5-6: Haus 54; 7, 9-14: Haus 55; 15-16: Haus 56
Tafel 8. Awarische Funde. 1-10: Haus 57
Tafel 9. Awarische Funde. Gruben- und Streufunde
Tafel 10. Awarische Funde. 1-4: Grab 1; 5-8: Funde aus Öreghegy
Tafel 11. Mittelawarische Funde. 1-3: Haus 61; 4-18: Ofen 62
Tafel 12. Mittelawarische Funde. 1-3: Ofen 63; 4-6: Haus 64; 7-16: Haus 65; 17-23: Haus 66
Tafel 13. Árpádenzeitliche Funde. 1: Haus 1; 2, 6: Ofen 3; 3-4: Haus 4; 5: Haus 7; 7: Haus 10; 10: Haus 12 (awarenzeitlich?); 12: Haus 11; 13-14: Objekt 19; 8-9, 11: Haus 24
Tafel 14. Árpádenzeitliche Funde. 1: Haus 24; 5: Haus 38 (Streufund); 2-4: Haus 44 (Streufund); 6: Objekt 45; 7-10: Ofen 53
Tafel 15. Árpádenzeitliche Funde. 1-2: Ofen 53; 3-4: neben dem awarischen Haus 53 gefunden
Tafel 16. Árpádenzeitliche Funde. 1-4: Grube 14; 5-7, 9: Grube 16; 8: Grube 17; 10: Grube 19
Tafel 17. Árpádenzeitliche Funde. 1-3, 5: Grube I; 6: Scherbenplatz c; 10-12: Grube II; 7-9: Grube III; 4: Grube VI; 13-15: Grube VII; 16-17: Grube IX; 18: Grube XIX
Tafel 18. Árpádenzeitliche Funde. 1-4: Grube X; 5: Grube XII; 6: Streufund; 7-8: Scherbenplatz b; 9: Scherbenplatz c
Tafel 19. 1-2: der Fundort; 3: Haus 16; 4: Haus 17; 5, 7: Haus 29; 6: Haus 18, Feuerstelle; 8: Ofen 52
Tafel 20. 1: Haus 12; 2: Haus 15; 3-4: Haus 14
Tafel 21. 1: Haus 18; 2: Objekt 19; 3: Haus 17; 4: Haus 23
Tafel 22. 1: Ofen im Haus 11; 2: Objekt 27; 3-8: Einzelheiten der aufeinandergebauten Häuser 24 (árpádenzeitlich) und 28 (awarisch)
Tafel 23. 1: Fußboden im Haus 42; 2: freigelegter Fußboden im Haus 42; 3-4: Feuerstelle im Haus 42; 5: eingestürzte Feuerstelle im Haus 44; 6: dies. freigelegt
Tafel 24. 1-4: Teile des Hauses 43; 5: Haus 55; 6: Ofen 50
Tafel 25. 1-2: Haus 53 und der daraufgebaute Ofen; 3-4: Fußboden des Hauses 54 vor und nach der Freilegung; 5: Haus 56; 6-8: Haus 57 und Ofen, Einzelheiten
Tafel 26. 1: Haus 38; 2: Haus 39; 3: Haus 2; 4: Feuerstelle des Hauses 15; 5: Haus 20 und Ofen; 6: Grube X
Tafel 27. Awarisches Mädchengrab (Grab 1)
Tafel 28. Frühawarische graue scheibengedrehte Keramik. 1, 4-5, 8: Haus 30; 2-3: Haus 22; 6: Haus 55; 7: Haus 57; 9: Haus 34
Tafel 29. Frühawarische graue scheibengedrehte Keramik. 1, 3: Haus 57; 2: Haus 22; 4, 6: Haus 39; 5: Haus 18; 7-8: spätawarische Scherben (Streufunde), Ofen 33
Tafel 30. Awarische Keramik. 1: Dunaújváros-Öreg-

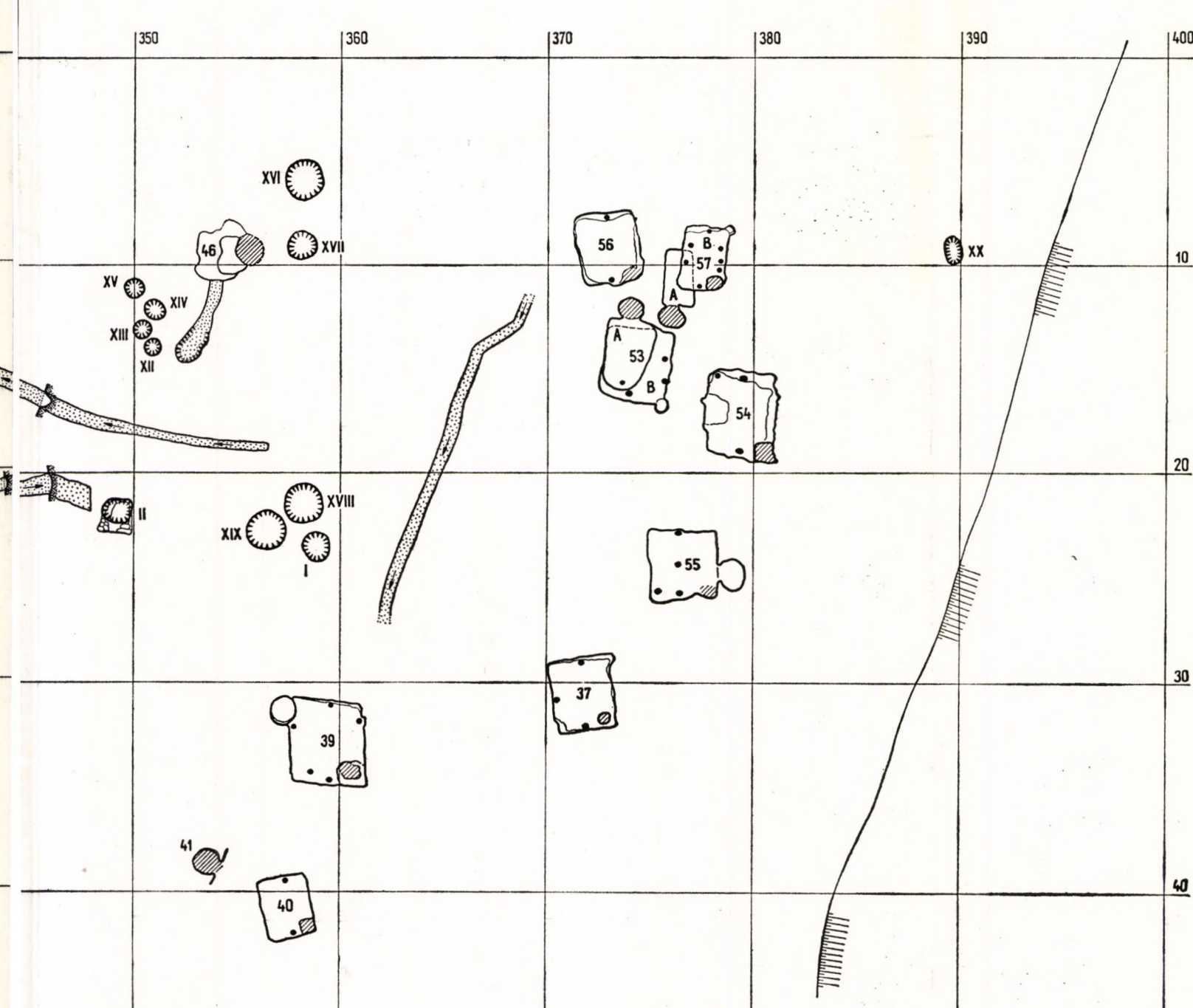
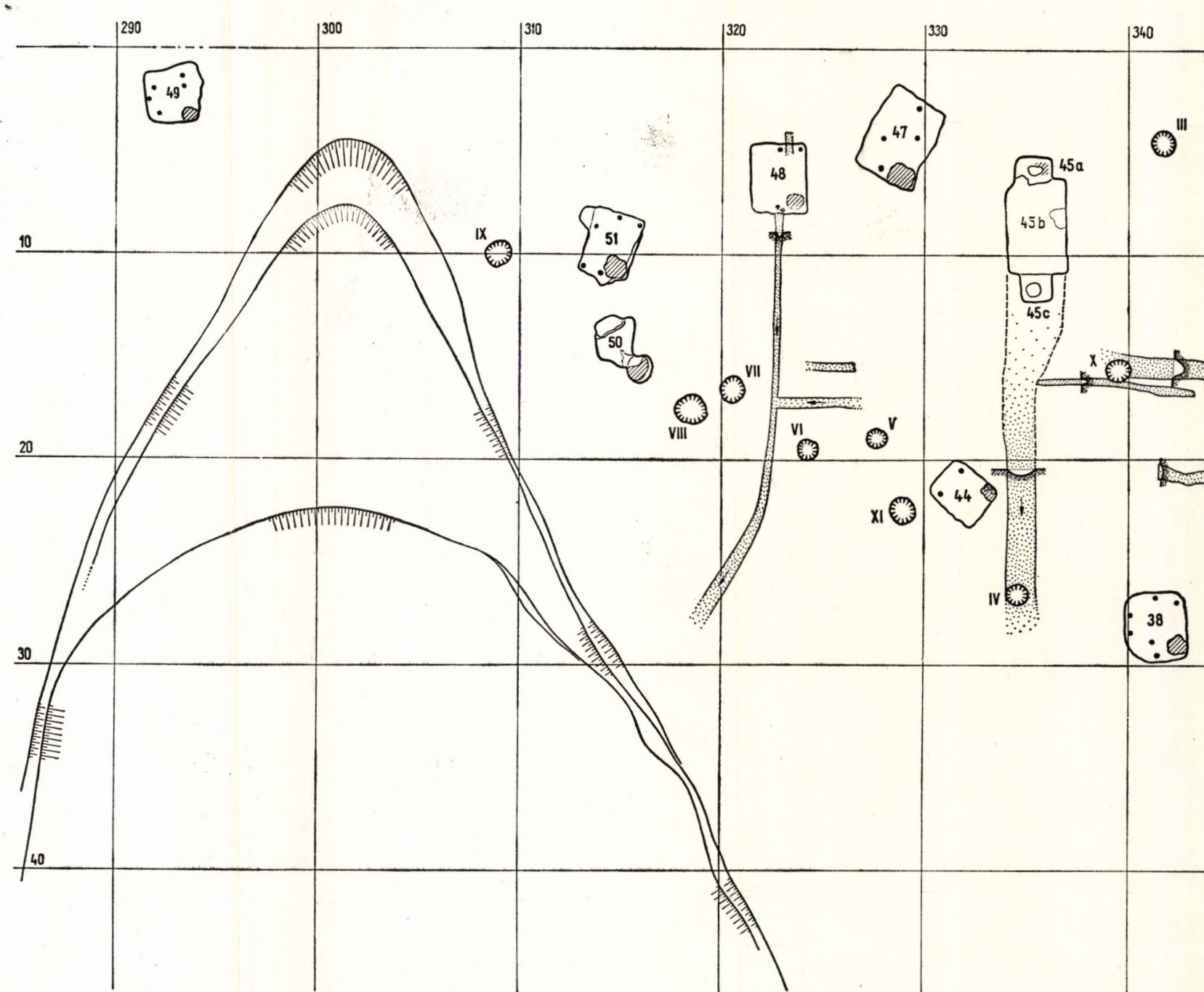
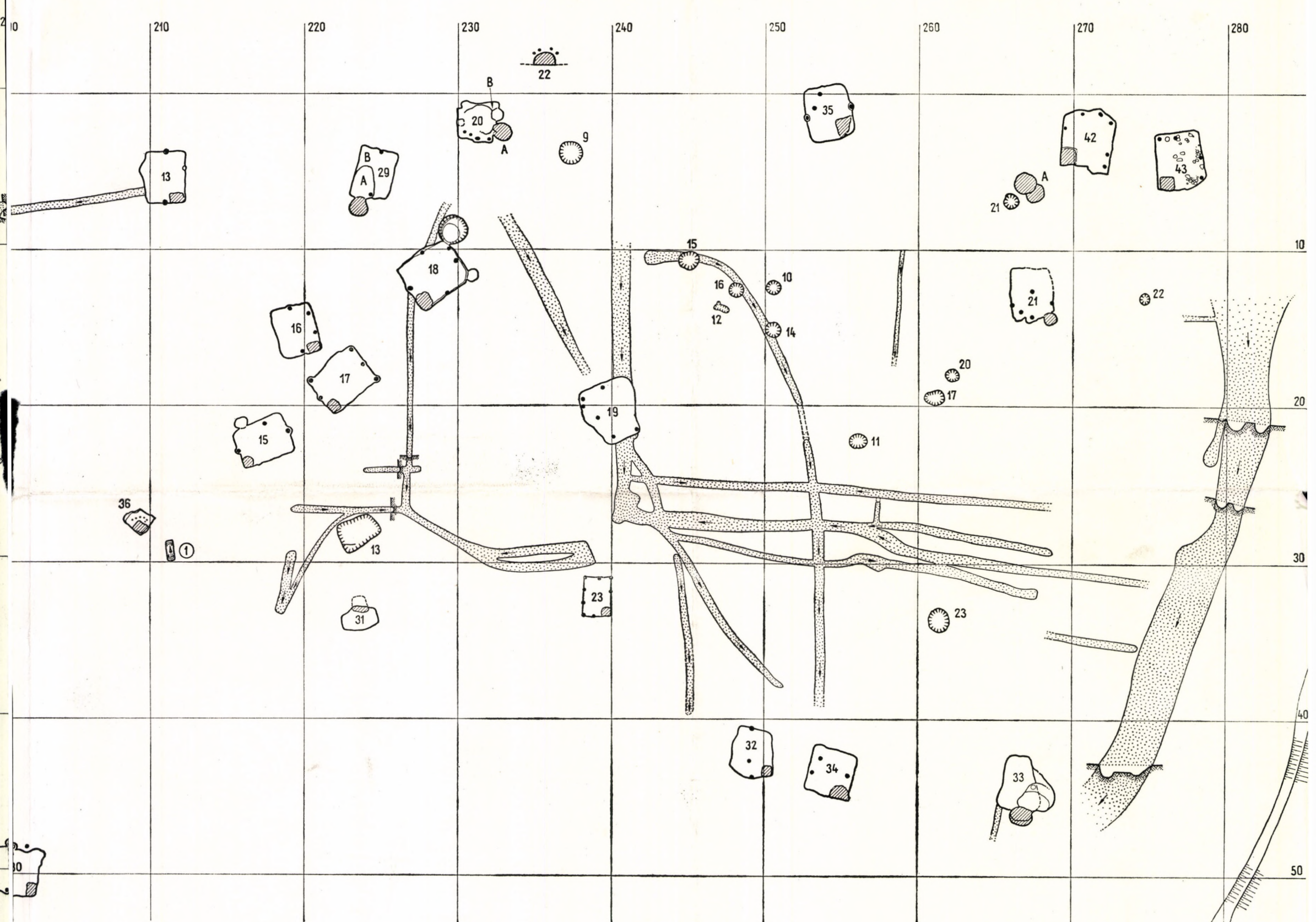
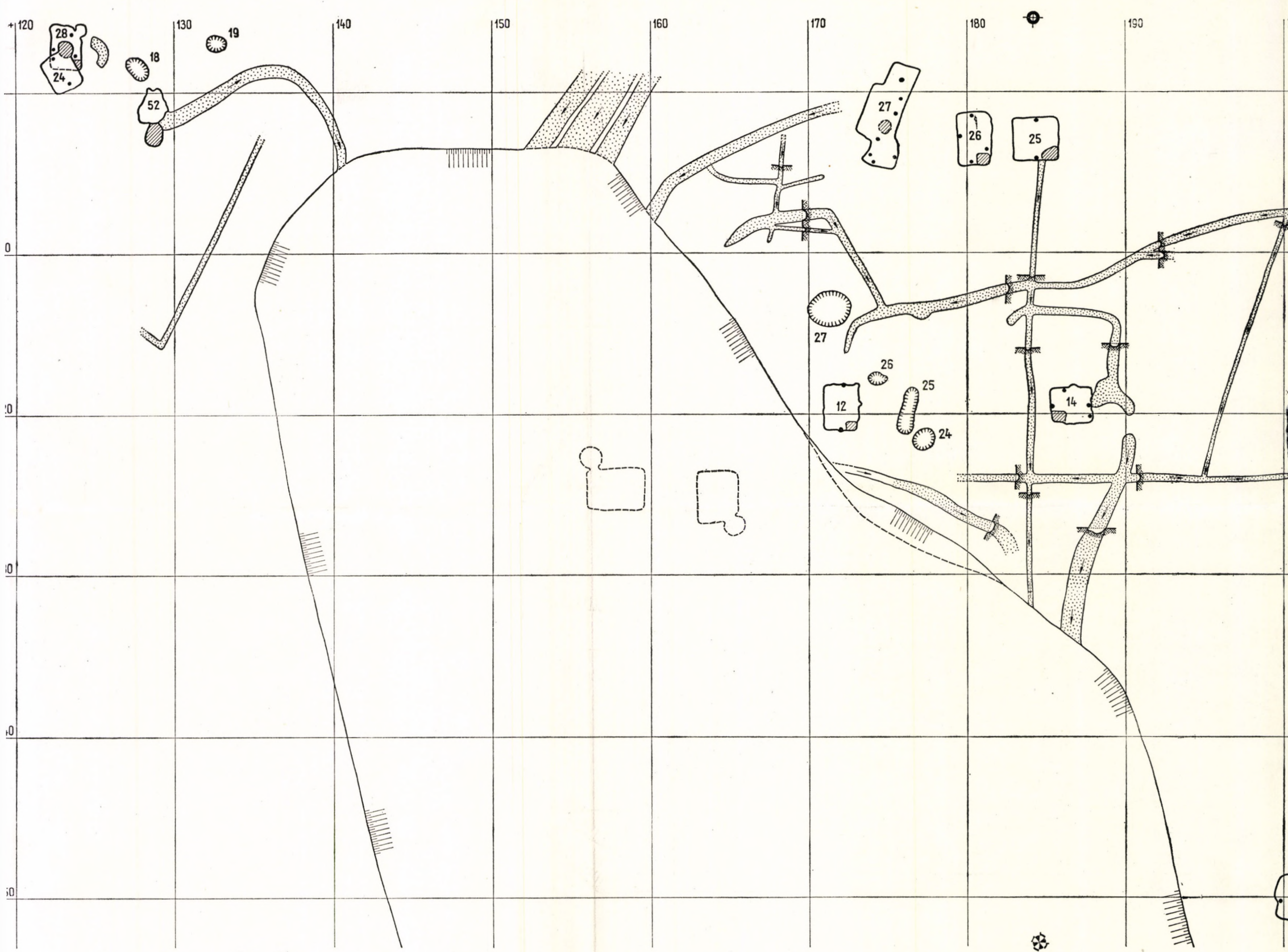
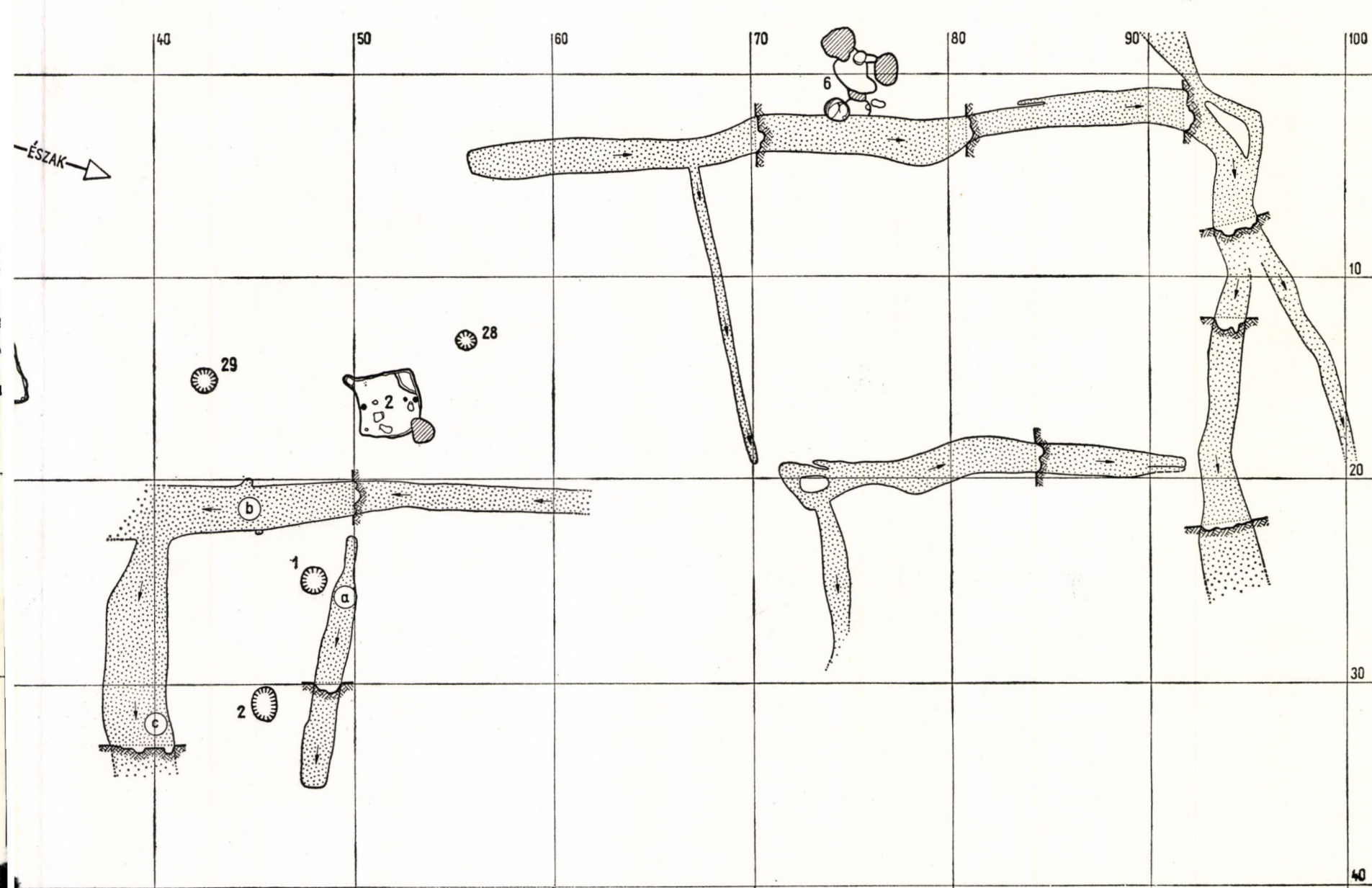
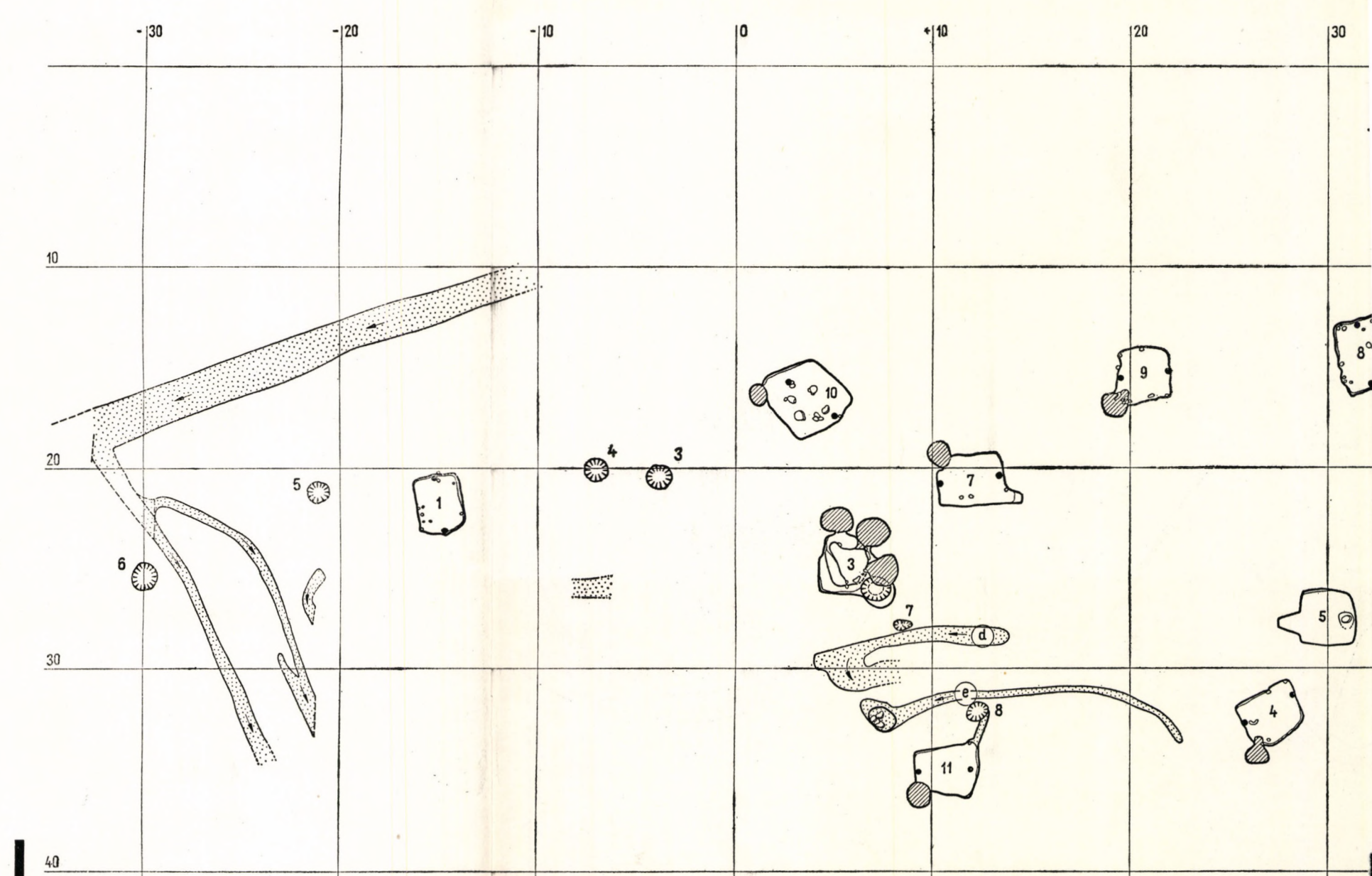
- hegy; 2: am gleichen Ort, neben dem römischen Grab 704 gefunden; 3: Haus 57; 4: Haus 42
- Tafel 31.* Awarische Keramik. 1, 3: aus der Grube neben dem römischen Grab 831; 2: Haus 17; 4–5: Haus 28; 6: aus der Grube neben dem römischen Grab 704
- Tafel 32.* Awarische Keramik. 1: Haus 47; 2: Haus 42; 3: Haus 30; 4–5: Haus 57; 6: Haus 39; 7, 13: Haus 18; 8, 10: Haus 19; 9: Haus 15; 11: Haus 55; 12: Haus 40; 14: Haus 48; 15–16: Haus 17; 17: Haus 47; 18: Haus 38. — Árpádenzeitliche Scherben. 19: Grube X; 20: Grube XII; 21: Haus 12; 22: Grube VII
- Tafel 33.* 1–2: byzantinisches Pektoralkreuz von Dunaújváros–Öreghegy; 3–4: Funde aus dem awarischen Grab 1; 5: Haus 42; 6: Grube III; 7: Haus 17; 8: Streufund aus dem Haus 17
- Tafel 34.* Árpádenzeitliche Keramik. 1: Haus 4; 2: Grube X; 3: Grube 16; 4: Grube IX; 5: Grube X
- Tafel 35.* Árpádenzeitliche Keramik. 1–2: Haus 4; 3: Haus 18; 4: Haus 24; 5–6: Haus 39; 7–8: Ofen 53; 9: nördlich vom Haus 22; 10: Haus 56; 11–12: Grube 14; 13: Grube 15
- Tafel 36.* Árpádenzeitliche Keramik. 1: Grube 16; 2–5: Grube 17; 6–8: Grube XVII
- Tafel 37.* Árpádenzeitliche Keramik. 1–3: Grube 18; 4–5: Grube XVIII; 6–8: Grube XIX; 10: Grube 19; 9, 11–12: Grube 20; 13: Grube 21
- Tafel 38.* Árpádenzeitliche Keramik. 1–2: Grube I; 3–5: Grube II; 6: Grube III; 7–8: Grube VI; 9–12: Grube IX; 13: Grube XII
- Tafel 39.* 1: Boden einer kasarischen Jurte: Sarkel (nach S. A. Pletnewa); 2: Hausdetail und Steinfeuerstelle aus der Siedlung Kortschak 7 (nach I. P. Rusanowa)
- Tafel 40.* 1–8: Türkische Keramik aus Tuwa (nach A. D. Gratsch)
- Tafel 41.* Intercisa. Römische Erdöfen (Ausgrabung 1967). 1: 20; 2: 90; 3–4: 67; 5–6: 72
- Tafel 42.* 1–2: Fadd. Frühawarisches Haus und Ofen (1961); 3–4: Intercisa, spätrömisches, in die Erde getieftes Haus Nr. 61/1967; 5: Dunaújváros, altes Ufer hinter der großen Schlucht; 6: Stelle des awarischen Dorfes (1967)
- Karte I–III.* Zusammenfassende Karte der Ausgrabungen
- Karte IV.* Die Siedlungsepochen der awarischen und ungarischen Dörfer

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

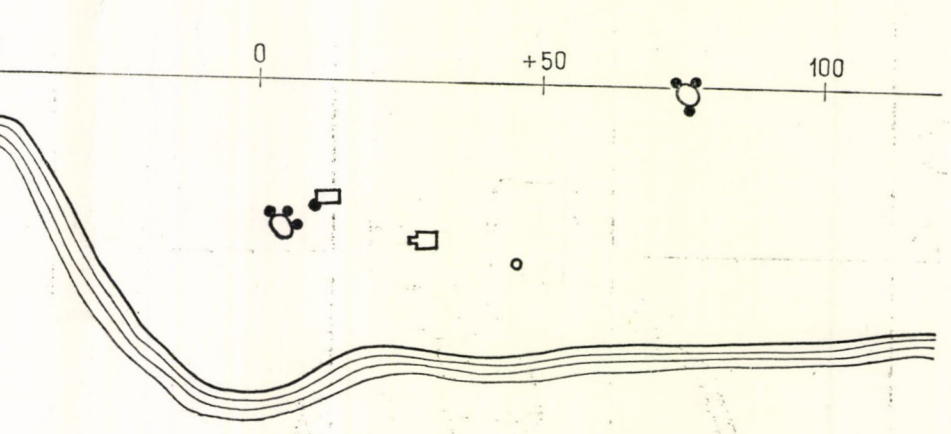
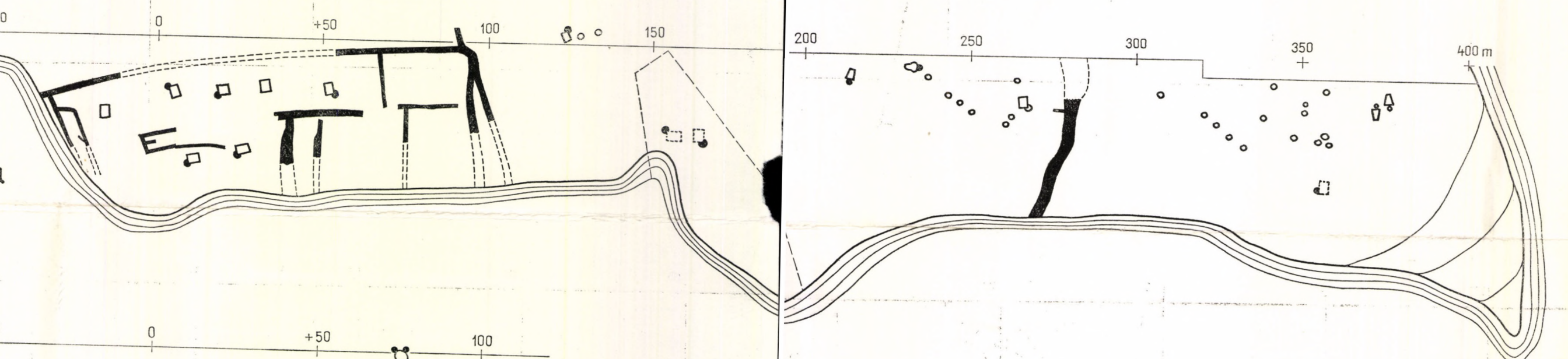
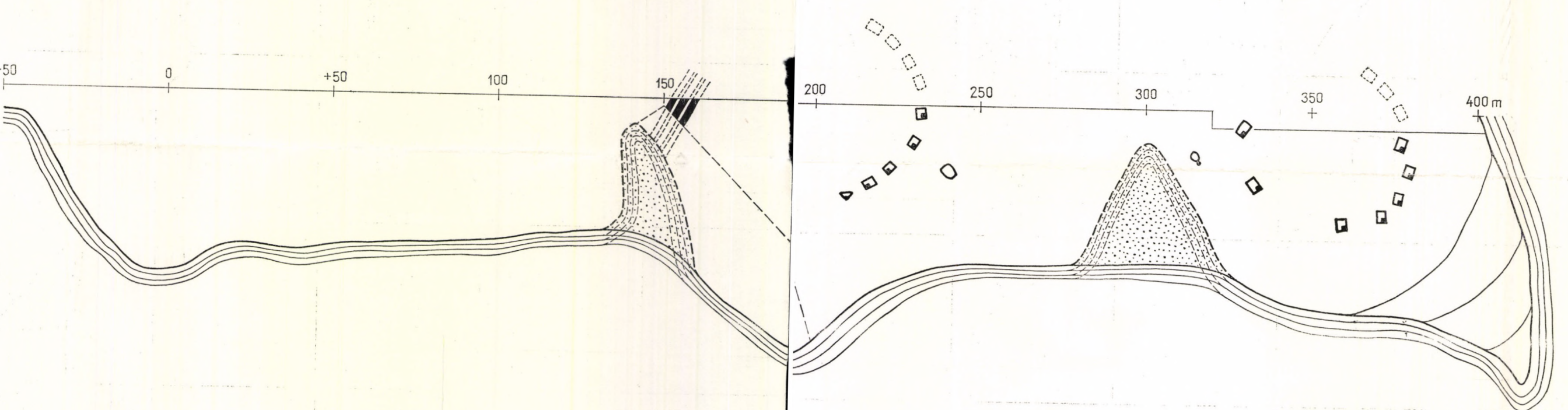
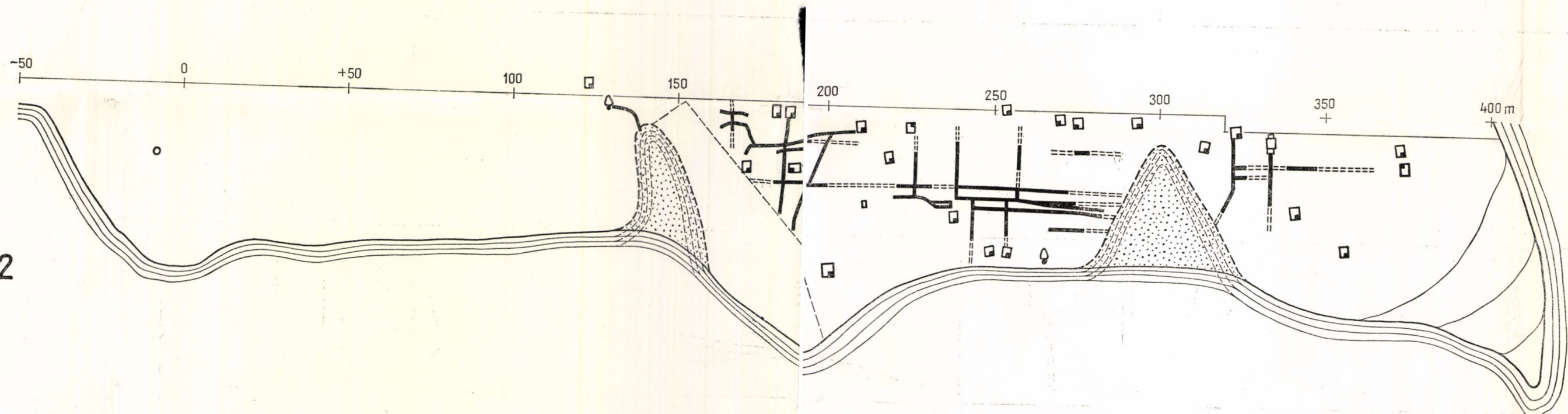
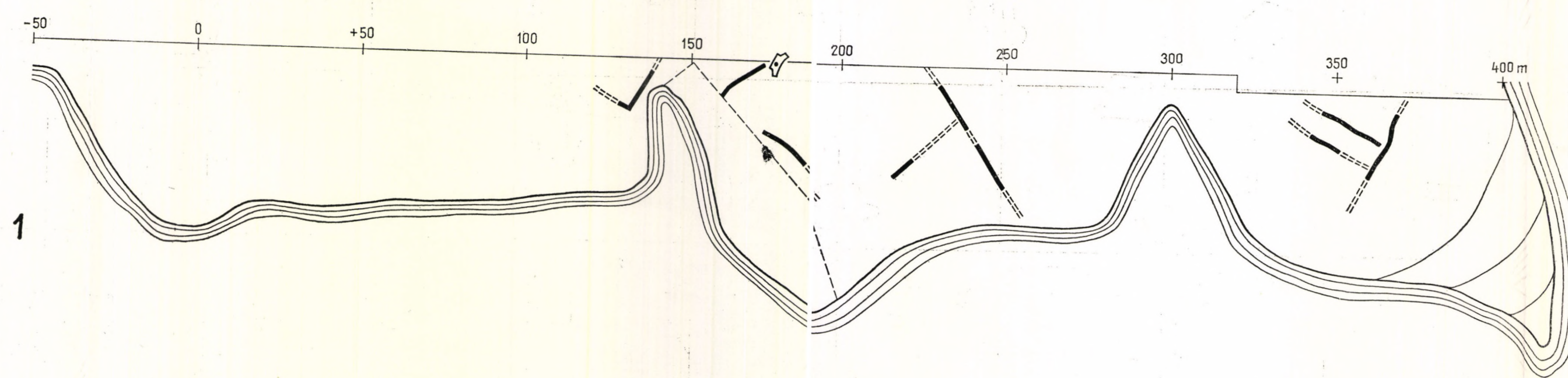
Felelős szerkesztő: Dr. Szucsán Miklós. Borítóterv: Kovács Tibor. Műszaki szerkesztő: Gábor Péter

AK 166 k 7376. Terjedelem: 20,5 (A/5) ív + 2 old. melléklet

72.73969. Akadémiai Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Bernát György

III

IV

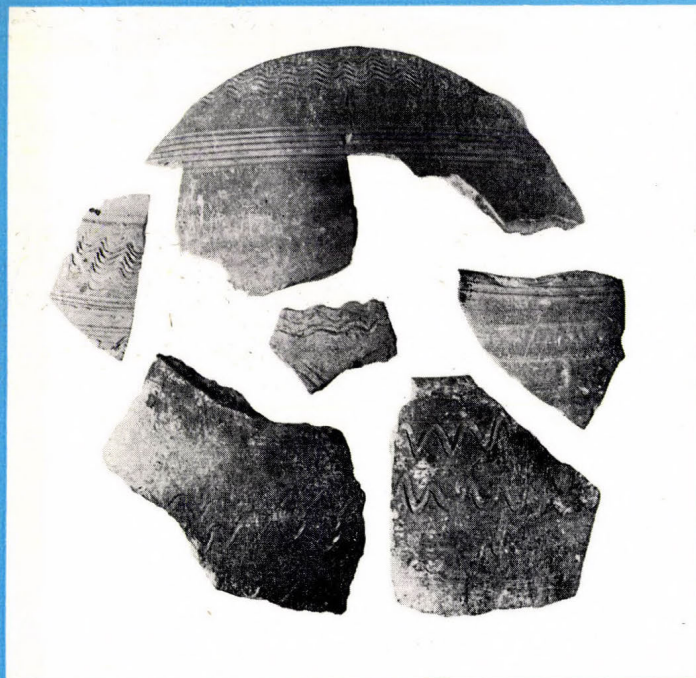
ÉSZAK →

IV. térkép: Az avar és magyar sílak települési korszakai

A sorozat kötetei olyan újkeletű magyarországi ásatásokkal foglalkoznak, amelyek további kutatás tárgyául szolgálhatnak, s beszámolnak egy-egy konkrét leletanyagról. A kötetek különböző nyelveken (angolul, franciául, németül vagy magyarul) jelennek meg. A magyarul közzétett monográfiákban idegen nyelvű összefoglalók és képaláírások is vannak.

Bóna István a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerzett múzeológus-régész diplomát. A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Osztályán töltött gyakorlóév után a Dunaújvárosi Múzeum igazgatója lett, ahonnan aspirásként került az ELTE Régészeti Tanszékére. Bölcsészdoktori (1958) és kandidátusi értekezéseit (1961) a magyarországi középsőbronzkor témáiból írta. A tudományok doktora fokozatot Magyarország története a római kor végétől a magyar honfoglalásig című disszertációjával nyerte el (1972). Két évtizedes ásatásainak és kutatásainak fő területe a korai népvándorláskor, elsősorban a langobardok és a korai avarok régészeti hagyatéka. E témákból írta legismertebb munkáját is (Die Langobarden in Ungarn, 1956). Jelenleg egyetemi docens. Egyetemi előadásait másfél évtizede az őskor és népvándorláskor témáiból tartja. A nagyszabású dunaújvárosi leletmentő ásatások állandó munkatársaként vezette az avar telep feltárását.

FONTES ARCHAEOLOGICI HUNGARIAE